

İÇİNDEKİLER

BU SAYIDA.....	1
Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru): Bir İçerik Analizi.....	5
Serdar ŞAHİNKAYA	
Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi Üzerine Gözlemler.....	24
Melda Yaman ÖZTÜRK - Özgür ÖZTÜRK	
Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi Temelinde İmalat Sanayinin Yapısal Analizi.....	53
Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ	
12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası.....	95
Mustafa DURMUŞ	
Türkiye’de Liberalizm: Bir Eklemlenme İdeolojisi.....	139
Fatih YAŞLI	
Avrupa’nın Ulusötesi Kapitalist Sınıfı: Avrupa Sanayiciler Birliği.....	168
Fatma Müge ALGAN	
Endüstri Devriminin Doğurduğu Yeni Kadın Tipine George Bernard Shaw’dan Bir Örnek: Bayan Warren’ın Mesleği.....	184
Yavuz ÇELİK	
ABSTRACTS.....	210
ÖZGEÇMİŞLER.....	214

BU SAYIDA

Memleket SiyasetYönetim Dergisi'nin bu sayıda dosya konusu Sanayi Politikası. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 5 Ocak 2011 tarihinde sermaye örgütleri ve kamu kurumu temsilcilerinin katıldığı bir toplantıyla *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi*'ni kamuoyuna duyurdu. Kamu-özel ortaklığıyla hazırlanan belge, 2011-2014 yıllarını kapsıyor ve *AB Üyeliğine Doğru* altbaşlığını taşıyor. “Orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak” hedefi ise belgenin “vizyonu”nu oluşturuyor.

12 Haziran 2011 tarihinde milletvekili genel seçimi yapıldı. Seçimden üç gün önce çıkarılan on iki kanun hükmünde kararnameyle bakanlar kurulu ve bakanlık sisteminin yapısı değiştirildi.¹ Türkiye'nin 1960 yılında geçtiği planlı kalkınma döneminin kurumu Devlet Planlama Teşkilatı ortadan kaldırıldı, *Kalkınma Bakanlığı*'na dönüştürüldü. Bu bakanlık hükümete müşavirlik yapmak, görüş vermek ve kalkınma ajanslarının eşgüdümünü sağlamakla görevlendirildi. Böylece ulusal planlı kalkınma modeli kurumsal olarak da sona erdi.

Ulusal makro planlama olmadan sanayi stratejisinin tek başına belirlenmesi ve uygulanması mümkün müdür? Bir kamu politikası metni olarak Sanayi Stratejisi Belgesi nasıl bir nitelik sergilemektedir?

Dosyamızı Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi'ni irdeleyen üç yazı ile açıyoruz.

İlk çalışma **Serdar Şahinkaya**'ya ait bir değerlendirme yazısı. Şahinkaya, Sanayi Stratejisi Belgesi'ni hazırlanma süreci ve bu sürece katılan aktörler, kaynakları, “vizyon, genel amaç ve strateji” unsurları, “bölgesel gelişme”, “KOBİ'lerin finansmana erişimi” ve belgenin I numaralı eki “eylem planı” üzerinden analiz ediyor. Yazar, belgenin bütünsel bir kalkınma perspektifinden uzak olduğuna dikkat çekiyor; “gelişme”yi bölgesel düzeyde kalkınma ajanslarına, AB hibe programlarına ve bölgesel özelliklere duyarlı üniversitelere bıraktığını gösteriyor. Şahinkaya'ya göre belgenin dilek ve temennilerden oluşan eylem planı da sanayileşme için gerekli topyekûn bir iradeyi ortaya koymaktan bir hayli uzak. Yazar, kalkınma, üretkenlik, sermaye birikimi, yatırımlar, istihdam ve bölüşüm başlıklı çerçevelere yer vermeyen metnin, ‘yapma’, ‘imal etme’ heyecanından oldukça uzak, pasif ve edilgen bir üslupla hazırlanmış olduğunu belirtiyor.

Melda Yaman Öztürk ve **Özgür Öztürk** tarafından kaleme alınan ikinci çalışma, *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi Üzerine Gözlemler* başlığını taşıyor. Yazarlar, bir sanayi stratejisinin belirlenmesinin Türkiye'nin sermaye kesimi açısından son yıllarda belirgin bir ihtiyaca dönüştüğünü, sermaye örgütlerinin açıklama ve raporları aracılığıyla ortaya koyuyorlar. TSSB'yi çeşitli boyutlarıyla değerlendiren yazarlar, belgenin bazı top-

¹ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı *Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı – Ticaret Bakanlığı* olarak iki ayrı bakanlığa ayrıldı.

lumsal içerimlerine ilişkin gözlemlerini de aktarıyorlar. Yazarlara göre belge, esasen, sanayi burjuvazisinin temel taleplerini karşılamak amacıyla taşıyor ve sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü daha da artıracak düzenlemeler getiriyor. Sanayide verimlilik artışını sağlamak için esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması, işgücü piyasasındaki 'katılımların' giderilmesi gibi politikalar; işsizlik, gelir dağılımı, çalışma koşulları gibi konularda daha da gerilemeler yaşanacağı endişesini beraberinde getiriyor. Sanayi stratejisi eylem planında neredeyse tüm kamu kuruluşlarının sermaye kesiminin ihtiyaçlarını karşılamak üzere seferber edildiği görülüyor. Makale, strateji belgesinin sermaye yararına çok boyutlu bir yasal-kurumsal düzenlemeyi hedeflediğini gösteriyor.

Üçüncü çalışmada **Oktay Küçükkiremitçi** Sanayi Stratejisi Belgesi'ni imalat sanayi bağlamında irdeliyor. Faaliyet sınıflandırmalarına göre sanayi sektörünün madencilik, imalat sanayi ve enerji sektörlerinden oluştuğuna dikkat çeken yazar, TSSB'nin yalnızca imalat sanayi ve alt sektörleri üzerine kurgulandığını belirtiyor. Buna göre TSSB'de özel önem verilen sektörler otomotiv, makine, elektrik ve elektronik, tekstil, gıda ve demir-çelik'tir. Küçükkiremitçi, bu sektörlerin AB'ye verilen taahhütler doğrultusunda ve AB'deki sektörel strateji yaklaşımları temel alınarak belirlendiğini belirtiyor. İmalat sanayini katma değer kavramı, sektörel bağlantılar, rekabet gücü ve dış ticaret bağlamında değerlendiren yazar, istihdam ve dış ticaret açığı gibi ülke ekonomisinin yapısal sorunlarına çözüm getirebilecek olan bütünleşik bir sanayi stratejisinin oluşturulması gerektiğini vurguluyor.

İzleyen iki makale, Türkiye'de kamu politikalarını kuşatan liberal yaklaşımı irdeliyor. **Mustafa Durmuş**, *12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası* başlıklı çalışmada, otuz yıldır iktisadi, toplumsal, siyasal-yönetimsel düzlemleri biçimlendiren politikaların başlangıcına ışık tutuyor. 12 Eylül Askeri Darbesi'ne giden süreci, ekonomik gelişmeler, alınan iktisadi kararlar ve bunların toplumsal etkileri bağlamında inceliyor. Durmuş, 1980'den bu yana neoliberal politikaları uygulamakta olan Türkiye'nin küresel kapitalizme bağımlı hale geldiğini, sanayileşme ve kalkınma hedefinden vazgeçtiğini belirtiyor.

Türkiye'de Liberalizm: Bir Eklemlenme İdeolojisi başlıklı makalede **Fatih Yaşlı**, Osmanlı'dan günümüze çektiği düşünsel hat üzerinden liberal ideolojinin Türkiye'deki serüvenini anlatıyor. Liberalizmi Türkiye'nin egemen sınıflarının kapitalist dünya sistemine eklemlenme projelerinden biri olarak kavramsallaştıran Yaşlı, bu projenin sürekliliğini ortaya koyuyor. Yazar, dünya sistemine, uluslararası işbölümünün doğasına uygun bir şekilde, yani serbest ticaret yoluyla eklemlenme anlamında liberalizmin, 19. yüzyıldan bu yana bir süreklilik; bu işbölümüne aykırılık teşkil eden planlamacılık, devletçilik vb. gibi uygulamaların ise bir arızilik teşkil ettiğini belirtiyor. Türkiye'nin otuz yıldır yaşadığı neoliberal dönüşümü bir kopuş olarak değil, liberalizmin sürekliliği çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini vurguluyor.

Altıncı makalede **Fatma Müge Algan**, Avrupa Birliği politikalarını belirleyen bir aktörü mercek altına alıyor: *Avrupa Sanayiciler Birliği*. Uluslararası karar mekanizmalarında ulus-ötesi kapitalist sınıfın etkilerini irdeleyen yazar, ulus-ötesi kapitalist sınıf kavramına da açıklama getiriyor. Algan, Avrupa Birliği'nin ekonomi, ulaşım, eğitim, çevre politikalarında Avrupa Sanayiciler Birliği'nin izlerini sürüyor ve bu Birliğin AB politikalarını etkileme gücünü ortaya koymayı amaçlıyor.

Bu sayıya son katkı tiyatro tarihinden geliyor. **Yavuz Çelik**, George Bernard Shaw'un *Bayan Warren'in Mesleği* başlıklı tiyatro oyunu üzerinden sanayi devriminin erkeklerle eşit koşullara sahip olmak için mücadele eden yeni kadın kimliğini anlatıyor. Kadının kendisine dayatılan rolüne karşı başkaldırışının, geleneksel rollere ve görevlere karşı bir başkaldırı için model olabileceğine inanan Shaw, kadının yapacağı devrimin ilk önce geleceğini düşünüyor. Gelir eşitsizliğinin toplumdaki tüm kötülük ve bozulmuşlukların sebebi olduğunu her fırsatta vurgulayan Shaw, toplumda yaşanan tüm sorunların çözümü için toplumsal hayatın hemen her alanında eşitliğin sağlanmasını gerekli görüyor. *Bayan Warren'in Mesleği* adlı oyun da toplumdaki en belirgin eşitsizliklerden biri olan kadın-erkek eşitsizliğine dikkat çekiyor.

Bu sayıda dile getirilen görüşlerin, bütünsel planlı kalkınma perspektifiyle, toplumun üretici ve yaratıcı güçlerini harekete geçirecek bir sanayi politikasına ışık tutmasını umuyoruz. Akademik Yönetim dosya konulu 16. sayıda buluşmak dileğiyle...

Yrd. Doç. Dr. Nuray E. KESKİN

TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİ 2011-2014 (AB ÜYELİĞİNE DOĞRU): BİR İÇERİK ANALİZİ

Serdar ŞAHİNKAYA*

Bu yazı, Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2011-2014) hakkında bir içerik çözümlemesini amaçlamaktadır. Altı bölüm halinde tasarlanan yazıda belgede öne çıkan hazırlanma süreçleri, vizyon, genel amaç ve stratejik hedefler, bölgesel gelişmeler ve KOBİ'lerin finansmana erişimi ile belgenin bir numaralı eki olan eylem planı üzerinde durulacaktır. Sanayileşme ana eksenli topyekûn bir iktisadi kalkınma heyecanını yaratmak önemlidir. Bu heyecanı yaratmak kadar, yeniden toplumun bütün katmanlarına yayabilmek için, sanayileşme gibi derin ve tarihsel kökenleri olan olguyu, ülkenin temel amacı haline getirmek gerekmektedir. Bu belgedeki gibi kısa dönemli bir strateji böyle bir heyecanı yaratamaz. Sanayileşmesini başarı ile tamamlamış ülkelerin sunacağı modeller yanında, Cumhuriyetimizin parlak sanayileşme süreçlerindeki stratejik tercih örnekleri, hâlâ esin kaynaklarımız arasında olabilir.

Anahtar Sözcükler: Sanayileşme, sanayileşme stratejisi, Türkiye, Avrupa Birliği.

Bu yazıda, 5 Ocak 2011 tarihinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca açıklanan Türkiye Sanayileşme Belgesi'nin içerik çözümlemesinin yapılmasına gayret edilecektir.

Türkiye, iktisadi açıdan 2000 ve daha da çok 2002 yılından itibaren 'strateji', 'plan', 'program' adında birçok belge ile beraber yorgun düşmüş durumdadır. Dört adet Orta Vadeli Program, yedi adet Katılım Öncesi Program, bir adet Ön Ulusal Kalkınma Planı, iki adet Strateji ve Eylem Planı, bu yazının konusu belge dahil üç Strateji.

Hepsinin de alt ya da üst başlığında 'Avrupa Birliği Üyeliğine Doğru' ifadesi mevcut. Bu çerçevede, Sanayi Stratejisi Belgesi hakkında Aykut Göker, "Sanayi Stratejimiz de Var!" başlıklı yazısında bakın neler diyor:¹

Çok merak ediyorum; bu stratejinin hazırlanma sürecinde, çalışmalara katılanlardan herhangi biri, diyelim, Bakanın iyi niyetini de gördükten sonra, kendisine şunu söylemedi mi? 'Sayın Bakanım, bu ülkede çok strateji belgesi hazırlandı. Ne var ki, bunların çoğu ya doğru dürüst hayata geçirilemedi; ya da hiç uygulamaya konmadan rafa kaldırıldı. Şu anda da internetin sanal raflarında duran, aynı durumda bir sürü strateji belgesi var. Biz de yeni bir

* Dr., Türkiye Kalkınma Bankası.

¹ Cumhuriyet Gazetesi, Bilim ve Teknik Eki. 21 Ocak 2011

strateji hazırlarken bir yandan da önkeler niçin başarısız kaldı ya da hiç uygulanmadı; bunu araştırsak da, bizim çabalarımız da boşa gitmese!’

Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi toplam 216 sayfa, 21 tablo ve 50 şekilden oluşuyor. Eylem Planı ve Rekabet Gücü Analizleri kısımları hariç 325 paragrafa yer verilen belgede altı sayfalık bir yönetici özeti de mevcut.

BELGENİN DAYANAĞI KAYNAKLAR

Genellikle hacimli ve de kaynakçası olan çalışmanın bütününi okumadan önce o çalışmanın ruhuna nüfuz edebilmenin ilk yolu, kaynakçasını didiklemektir. Bu çalışma için ben de öyle yaptım.

Çalışmanın kaynakçası incelendiğinde 98 adet yayının sıralandığı (*kaynak gösterme usulleri ve sıralama açısından kimi yanlışlar mevcut*) görülmektedir. Uluslararası literatüre girmiş onca sanayileşme ve bağlamındaki konularda ‘*telif*’ eser (*yabancı dilde ya da Türkçede*) olmasına rağmen hiçbirisine yer verilmemesi büyük bir eksikliktir.²

Kaynakçada yer alan yayınların kurumsal dağılımına bakıldığında bahse konu strateji belgesinin genel içeriği hakkında temel bir fikir edinmek mümkün olabilir.

Kurumlar	Adet	Tür
Devlet Planlama Teşkilatı	15	Yayın/ rapor / istatistik
AB Komisyonu Raporları	11	Yayın / rapor
Sanayi ve Ticaret Bakanlığı	8	Sektör raporları
Dünya Bankası	7	Yayın / rapor
TÜSİAD	4	"
OECD	3	"
TEPAV	2	"
TEPAV + Dünya Bankası	1	"
TEPAV + DPT	1	"

Kaynakçada;

Özel sektör meslek kuruluşlarından *sadece* Otomotiv Sanayi Derneği’nin faaliyet raporuna yer verilirken, başkaca bir özel sektör meslek kuruluşunun araştırma, rapor ve yayınlarına,

² Prof. Dr. Dani Rodrik’in iki makalesi hariç. Kaldı ki, Dr. Rodrik’in kaynakçada yer verilen İngilizce yazılarının da Türkçesi yayınlanmış durumdadır. Bakınız: Dani Rodrik, *Tek Ekonomi Çok Reçete, Küreselleşme, Kurumlar ve Ekonomik Büyüme*, (Çev: Neşenur Domaniç), Eflatun Yayınları, Ankara 2009.

Özellikle İstanbul Sanayi Odası'nın sanayi ve imalat sanayi ve alt sektörlerine ait onca kongre bildirimleri, araştırma, kitap, istatistiklerine,

TMMOB'un özellikle de Makine Mühendisleri Odasının 1970'lerden itibaren iki yılda bir düzenli olarak topladığı Sanayi Kongreleri'ne (Kongre bildirimlerine, sonuç bildirimlerine), yayınladığı çeşitli kitaplar, araştırmalar ve sektör raporlarına,

Başbakanlığın ilgili kuruluşu olan Türkiye Kalkınma Bankası'nın kapsamlı İmalat Sanayiinde Sektörel Gelişmeler raporlarına ve ayrıntılı Sektörel Rekabet Gücü Analizlerine,

Çevre ve enerji ile ilgili tek bir meslek örgütü yayınına,

USİAD, MÜSİAD gibi derneklerin herhangi bir yayınına,

Emek Cephesine ait hiçbir sendika ve iş kolu meslek örgütünün tek bir yayına yer verilmeyişi büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

Ülkenin bir sanayileşme stratejisine olan ihtiyacını yıllardır ifade eden, yazan – çizenlere ve hatta spesifik olarak bu konuda düzenlenen konferanslara yer verilmemiş olunmasını da kayıtlara geçirmek gerekiyor. Örneğin, 25 Aralık 2007'de İstanbul'da TÜSİAD-Koç Üniversitesi Ekonomik Forumu'nca düzenlenen *Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Sanayi Strateji Arayışları* başlıklı konferans metinlerine ve özellikle bu konferanstaki sanayi politikaları konusunda uluslararası nitelikteki isimlerden Prof. Dr. Dani Rodrik'in dikkat çekici sunumuna³ da bir atıf dahi yapılmamıştır.

SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİ KİMLERLE HAZIRLANMIŞ?

Kaynakçada dikkat çekilen eksiklerin nedeni belki de Belgenin 15. sayfasına göz atınca daha iyi anlaşılabilir.

Yazılanlara göre belge, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda DPT, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlıkları, AB Genel Sekreterliği, Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı, Milli Eğitim, Enerji, Çevre ve Orman, Çalışma ve Sosyal Güvenlik, Ulaştırma Bakanlıkları; Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, TUBİTAK, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, KOSGEB, TPE, TSE, TOBB, TESK, TÜSİAD, Türk Akreditasyon Kurumu, İKV,

³ Bahse konu sunumun metnine

<http://www.sedefed.org/default.aspx?pid=52510&nid=40952> linki yardımıyla ulaşılabilir.

TEPAV, İstanbul, Gaziantep ve Kocaeli Sanayi Odaları ile birlikte hazırlanmış.

Hazırlanma sürecindeki kuruluşlar ile kaynakçadaki yayınlar nerede ise bire bir uyumlu gözükmektedir.

Yine kaynakçaya yaklaşımımızı hazırlanma sürecine de uygularsak bu bağlamda bir “yoklar” listesi hazırlayabiliriz.

En öncelikle, eksik de olsa işveren / sermaye kesimi temsil edilmiş olmasına rağmen emek cephesine ait hiçbir sendika ve demokratik kitle örgütü (özellikle *Petrol-İş, Genel-İş, Hava-İş*) yok.

Kaldı ki, 224 sayfalık belgede *işçi* kelimesi sadece *bir defa*, o da 132. sayfada *‘işveren-işçi ilişkileri’*⁴ şeklinde yer almaktadır.

USİAD, MÜSİAD, sonu GİAD ve SİAD ile biten hiçbir sanayici grubu yok.

Sanayi esasen bir mühendislik meselesi ise, TMMOB ve alt çatısındaki Mühendislik / Mimarlar ve Şehir Plancıları Odaları yok.

Sanayi / Sektör – Alt Sektör Meslek Dernekleri yok.

Çevre ve Enerji ile ilgili kesimler yok.

Savunma Sanayi yok; örneğin Savunma Sanayi Müsteşarlığı, ASELSAN, ROKETSAN, HAVAELSAN, FNSS, TUSAŞ / TAI vb. yok.⁵

Türk Bankacılık Sistemindeki kamu bankalarından özellikle proje finansmanında tek banka olan Türkiye Kalkınma Bankası, KOBİ finansmanında sanayi ve hizmetler iş kolundaki firmalara destek veren Halkbank, tarımsal sanayi alanındaki kredileriyle Ziraat Bankası yok.

Özel sermayeli Türkiye Sınai Kalkınma Bankası da yok.

⁴ Belgenin genel havasında ucuz iş gücünün rekabet açısından bir avantaj olduğu zımnen kabul edilirken *emek cephesine* karşı bir *mahcup* bir muarızlık sezilmektedir. Bu sezgiyi belgeye kaleme alanlar büyük bir maharetle uluslararası örgütlerin sözleriyle de yapmaktadırlar. Örneğin paragraf 41’deki gibi: “*Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan 2009-2010 Global Rekabet Gücü Endeksine göre, Türkiye 133 ülke arasında, 61. sırada yer almaktadır. Rekabet gücünü belirleyen unsurlardan görece olarak olumlu katkı yapanlar arasında piyasa büyüklüğü, özel sektör gelişmişliği, mal piyasalarının etkinliği; rekabet gücünü olumsuz etkileyen unsurlar arasında ise işgücü piyasası etkinliği, kurumsal altyapı, yükseköğretim ve mesleki eğitim ile finansal piyasaların gelişmişliği bulunmaktadır.*” [vurgular benim].

⁵ Bu nokta zihnimi çokça kurcalıyor. Hem diyeceksiniz ki illaki “yüksek teknoloji ürünü” hem de savunma sanayi sektörüne, şirketlerine yer vermeyeceksiniz. İçinden geçtiğimiz *muhtaral konjonktürde* bunun bir tek nedeni olabilir. O da bu sektör şirketlerinin sermaye yapıları ve yönetimlerinin silahlı kuvvetlerle iç içe olması(mı?).

Günümüzün pırlıtlı kelimesi “*lojistik*” yani ulaştırma sektöru ile ilgili deniz, demiryolları, karayolları, hava yolları yok.

BELGEDE “VİZYON” MESELESİ

Türkiye'nin Sanayi Strateji Belgesi (2011 – 2014) vizyonu, “*orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak*” olarak belirlenmiş. Bu vizyon iki eksene oturuyor. Birincisi, özellikle sanayi sektörü teknolojik düzeyinin yükseltilmesi. İkincisi de, teknolojik düzeyinin yükseltilmesi ile birlikte elde edilecek olan ürünlerin üretileceği coğrafyanın Avrasya olacağı.

Burada öncelikle coğrafî açıdan durumun bir miktar netleşmesi gerekiyor. Dolayısıyla Avrasya neresidir? sorusu ilk sorulacak olandır.

Avrasya, hemen bütün sözlüklerde Asya ve Avrupa gibi iki kıtanın bir arada haline verilen isimdir.

Yani, Avrasya = Avrupa + Asya.

Avrupa'ya bakıldığında bu kıtada, 50 ülke ve 640 milyon nüfus bulunmaktadır. Asya'da da 49 ülke ve 3,5 milyar nüfus var. Toplanıldığında, Avrasya coğrafyası, yaklaşık 100 ülke, 4,250 milyon nüfustan oluşan dev bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu coğrafyada ilk olarak akla gelen Japonya, Güney Kore, Çin, Hindistan, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere gibi *ülkeler* ve bu ülkelerce yaratılan *markalar* var iken üretim üssü olmak ne anlama geliyor?

Bu üretim üssü meselesi yoksa bir ya da birden fazla Çok Uluslu Şirketin (ÇUŞ), çeşitli saiklerle (*düşük ücret, liberal yasalar vb. teşvikler, çevre konusunda hassasiyet düşüklüğü nedeniyle*) ülkemize yatırımlarını taşıması anlamına mı geliyor?⁶

Peki, *Avrasya'nın hem de orta ve yüksek teknoloji ürünlerinde üretim üssü olunacak* ise bu *sadece AB direktiflerine bağlı bir “tahayyülle”* nasıl gerçekleşecek?

Bu vizyon çerçevesinde oluşturulan strateji belgesinde öne çıkan sürükleyici sektörler⁷ Otomotiv, Makine, Elektronik, Beyaz Eşya, Tekstil-Hazır Giyim, Gıda ve Demir-Çelik olarak belirlenmiş

⁶ Özellikle otomotiv sanayindeki markalar hakkında çokça söylenti var. Bu konuda 16 Ocak 2011 tarihli Hürriyet Gazetesinin 12.sayfasında yer alan “Otomotivde Avrupa'yı Türkiye besleyecek özel teşvikler verilirse kimse gocunmasın” başlıklı röportaja dikkat çekmek yerinde olacaktır.

⁷ Belge sayfa:17'deki 1 nolu dipnota göre sektörler, AB ile sürdürülen İşletmeler ve Sanayi Politikaları Faslına ilişkin Müzakere Pozisyon Belgesi ile belirlenmiş.

bulunmaktadır. Bu sektörler, bir önceki paragraf ile birlikte değerlendirildiğinde, *hedeflenen* durum bir miktar daha netleşmektedir.

“Üs”, bugüne kadar pek alışılmadık bir ifadedir. Üs yerine daha çok ‘*üretim merkezi*’ kullanılırdı. Üs’ün yarattığı çağrışım bana göre iktisadi olmaktan oldukça uzak bulunmaktadır. Ve Nazım’ın şiirlerinde kullandığı dizeleri hatırlatmaktır bir bakıma: *Vatan, Amerikan üsleriye...*

Girişte bahsetmiştim hatırlanacak olursa, demiştim ki; *yayınlanmış olan belgelerin hemen hepsinin üst ya da alt başlığında ‘Avrupa Birliğine Doğru’ ifadesi yer almaktadır.*

Strateji Belgesi’nin temel omurgasında tek ve nihai hedef, AB’dir. Böyle bir tek nihai hedefli strateji, AB ile ilgili günümüz gelişmeleri birlikte düşünüldüğünde inandırıcı olmaktan oldukça uzaktır. Bu uzaklık, belgenin vizyonunu da bir anlamda boşa çıkarmaktadır.

Ayrıca, yaşadığımız günlerde, Merkel’in Kıbrıs’ta, Papaendreu’nun Türkiye’de, Papulyas’ın Atina’da yaptığı açıklamalar Türkiye’deki özellikle bir kısım çevrelerin *AB Tutkusunu* da zayıflatmış olmalıdır.

Bu çerçevede kısa bir özetlemede bulunmak konu dışına çıkmak gibi algılansa da yerinde olacaktır:⁸

AB şunları hem açık açık söylüyor hem de organları yıllardır “*kararlar*” çıkartıyor. Çoğu da anlaşmalara zaten konu:

1) Türkiye’nin ileride AB’ye alınması ile ilgili olarak, AB kurumlarının (Parlamento, Konsey, Komisyon) hiçbir kararı yoktur. (Ucu açık) bir görüşme süreci yürütülmektedir.

2) Türkiye-AB görüşmelerinde “*Türkiye’nin AB’ye alınması değil, AB’ye uyumu konuşulmaktadır.*” Özetle, esas konuşulanlar, AB taleplerinin karşılanmasına yöneliktir.

3) Görüşmeler ileride kesilir ise “*Türkiye açısından geri dönüş söz konusu değildir.*” Yani Türkiye Kıbrıs’ta, Ege’de ve diğer konularda verdikleriyle kalacaktır.

4) Türkiye’nin konumunun, diğer aday ülkelerden farklı olarak ele alınacağı açık olarak belgelere geçmiştir.

- Türk işgücünün serbest dolaşımı söz konusu değil.

-AB içindeki “*zenginlerden fakirlere yardımdan Türkiye yararlanamayacaktır.*”

⁸ Prof. Dr. Erol Manisalı, “Türk Yunan İlişkileri ve AB Süreci”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ocak 2011.

Türkiye, ortak tarım politikasının dışında tutulacaktır. Sübvansiyonlardan yararlanamayacaktır. Bütün bunlar daha şimdiden AB'nin Ankara hükümetlerine kabul ettirip imzalattığı şeylerdir. Temmuz 2005'te Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tanındığı da imza ettirildi.

Fransa daha bugünden Türkiye'nin üyeliğini referanduma sokacağını ilan etti.

İleride tek başına, Rumların ve Yunanistan'ın Türkiye'yi engelleme olanakları hukuki ve siyasi olarak bulunmaktadır.

Almanya ve Fransa, Türkiye'nin ancak özel statü ile AB'ye "bağlanabileceğini" resmen savunmaktadırlar. Merkel son Kıbrıs ziyaretinde bunu açık olarak ortaya koydu.

Atina ve Lefkoşa ise fiilen, AB üyeleri olarak, "kedi-fare oyununu istedikleri yönde sürdürmektedirler."

Gerçekten durum böyle ise, o halde nasıl olur da tek ve nihai hedef AB olabilir. Türkiye'nin başka bir seçeneğe / seçeneklere göre her hangi bir manevra alanı tasarlanamaz mı?

Belgenin 168-211 sayfaları arasında yer alan rekabet gücü analizlerinin *teknik* değerlendirilmesi her ne kadar bu yazı dışında bırakılmış olsa da, bu analizlerde de ana kurgu AB'dir. Farklı bir ifade ile analize tabi tutulan *sürükleyici* sektörlerin değerlendirildiği grafiklerde, o sektörün Türkiye'ye ait seyirleri *ağırlıklı* olarak AB27 ve AB12⁹ ile karşılaştırılmaktadır.

Belgenin yazarlarının da durumun vahametinin farkında oldukları, özellikle de AB ve Gümrük Birliği bağlamında bir miktar *mahcup* bir eda ile de olsa nasıl bir açmaz ile karşı karşıya olduğumuzu ifade eden paragraflardan çıkartılabilir.

Örneğin;

Paragraf 28. Türkiye, 1999'da almış olduğu AB'ye aday ülke statüsünden daha önce, 1996'dan itibaren Gümrük Birliği'nin içinde olması nedeniyle, diğer yeni üye ve aday ülkelerden *farklı* bir konumda bulunmaktadır. Özellikle sanayi alanında Türkiye, AB'nin önemli bir parçası haline gelme sürecindedir.

Buradaki *farklılık* ifadesi bir olumluluk kadar olumsuzluk halini de içinde barındırıyor mu sizce de?

⁹ Belge Sayfa 168'deki 33 nolu dipnot şöyledir: "(...) AB27 ilgili sektörün Avrupa Birliğindeki ortalama durumunu (...) AB12, ilgili sektörü de AB'ye yeni üye olan Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya ortalamasının..."

Paragraf 51. Ticari anlamda yaşanan entegrasyona ek olarak, Türkiye, Avrupa kaynaklı doğrudan yabancı yatırımlar kanalıyla da AB'ye hızla entegre olmaktadır. Türkiye'ye 2003-2007 yılları arasında gelen toplam 47,3 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırımın yüzde 72'si AB ülkelerinden gelmiştir. Bu yatırımlar, Türk şirketlerinin AB'deki değer zincirlerine entegrasyonu için önemli fırsatları beraberinde getirmektedir. Bu eğilim, Türkiye'nin giderek AB'nin sanayi ve hizmetler alanının doğal bir parçası haline geldiğine de işaret etmektedir.

Bahsedilen zaman dilimindeki yani 2003-2007 dönemindeki doğrudan yabancı yatırımların ülkenin sınai temelli üretim kapasitesine katkıda bulunmadığı konusunda çok sayıda araştırma, yayın vb. materyali de hatırlamanın gerekli olduğu unutulmamalıdır.

Paragraf 120. (..) Bu çerçevede, 1980'lerden bugüne ihracata dönük büyüme stratejisi çerçevesinde dış ticarete liberal politikaları benimseyen Türkiye ekonomisi, Gümrük Birliği ile dünya ekonomisi ve ticaretinde önemli bir bloğa ticari entegrasyonunu gerçekleştirmiş ve bu suretle kendi iç pazarını uluslararası normlarla uyumlaştırmıştır. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesiyle, AB'den ithalatta sanayi ürünlerinde gümrük vergileri sıfırlanarak miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve üçüncü ülkelere ithalatta AB'nin OGT¹⁰ hadlerine uyum sağlanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye bir taraftan AB pazarına diğer üçüncü ülkelere nazaran daha avantajlı giriş imkânı sağlarken, diğer taraftan iç pazarını AB ve diğer üçüncü ülkelerin rekabetine açmıştır.

Özellikle 120 inci paragrafın son kısmı yeterince açık değil mi? Ve nihayet bakla ağızdan çıkıyor:

Paragraf 124. Bununla birlikte, Gümrük Birliği kararının ilgili maddesi uyarınca üstlenilmiş bulunan AB'nin tercihli rejimleri kapsamında STA¹¹ imzalanamayan ülkeler bağlamında sorunlar yaşanmaktadır. AB'nin tercihli ticaret anlaşmaları imzaladığı/yürürlüğe koyduğu veya müzakerelerini sürdürdüğü diğer ülkeler ile müzakere başlatmak yönünde yapılan girişimlerimiz, ilgili ülkelerin AB'ye tercihli rejim altında ihraç ettikleri ürünlerin Türkiye-AB Gümrük Birliği uyarınca serbest dolaşımdan faydalanarak ülkemiz pazarına gümrük vergisi ödenmeksizin girmesi imkânının bulunması sebebiyle sonuçsuz kalabilmektedir.

Doğru değil mi? Eğer iç pazarınıza gümrük vergisi ödemeksizin giren mal grupları var ise siz yerli üretiminizi nasıl geliştireceksiniz? Nasıl, teknoloji düzeyinizi orta ve üst düzeye taşıyacaksınız?

¹⁰ OGT: Ortak Gümrük Tarifesi

¹¹ STA: Serbest Ticaret Anlaşması.

Paragraf 125. *Diğer yandan, 1/95 sayılı Gümrük Birliği'nden kaynaklanan kimi yükümlüklerin yerine getirilememiş olması, kararın bazı hükümlerinin ve mekanizmalarının işletilemiyor olması, Gümrük Birliği'ne rağmen ticari korunma önlemlerinin uygulamasının sürdürülmesi, AB'nin tercihli rejimlerinin üstlenilmesinde yaşanan problemler, özellikle AB'nin üçüncü ülkelere yönelik olarak benimsediği STA'nın Türkiye üzerindeki muhtemel etkileri ve bu çerçevede Türkiye'nin AB'nin danışma ve karar alma mekanizmalarındaki yerinin sınırlı olması gibi hususların ileriki dönemlerde ayrıntılı bir şekilde dikkate alınarak Gümrük Birliği'nin işleyişinden kaynaklanan olumsuzlukların bertaraf edilmesi önem kazanmaktadır.*

Paragraf 126. *AB'nin üçüncü ülkelerle gerçekleştirdiği ve önümüzdeki dönemlerde gerçekleştirmeyi öngördüğü tercihli düzenlemelere, Gümrük Birliği'nin tarafı olarak ülkemizi dahil etmemesi, uygulamaya koyduğu çeşitli yeni mevzuat hazırlıklarında önceden bilgilendirme gibi mekanizmaları kullanmaması ve işbirliğine gitmemesi ülkemizin bu tür düzenlemeleri yapmasını güçleştirmekte ve ülkemiz menşeli ürünlerin AB ve üçüncü ülkelerin pazarlarındaki rekabet gücünü olumsuz yönde etkilemekte; bu durum, sanayi sektörüne de doğrudan yansımaktadır (...)*

Paragraf 127. Gümrük Birliği kapsamında üstlenilmiş bulunan Ortak Ticaret Anlaşması'nın Ticari Savunma Önlemleri Sistemi'ne de uyum sağlanmış olmakla birlikte taraflar, bu önlemleri üçüncü taraflara ortak uygulamamakta, söz konusu tedbirleri ülkemiz ve AB ayrı ayrı düzenlemektedir. Bu durum, ülkemizin gerek AB pazarında ve gerekse üçüncü ülke pazarlarındaki rekabet edebilirliğine önemli bir engel oluşturmaktadır. Söz konusu sorunlara çözüm bulunmasını teminen AB nezdindeki girişimler sürdürülecektir. [vurgular benim].

125, 126 ve 127. paragrafların birlikte ifade ettikleri, aslında Nazım Hikmet'in Kuvayı Milliye şiirinin 5. Babındaki Manastırlı Hamdi'nin ifade ettiği “vahamet”i çağrıştırmıyor mu?

(...)

920'nin 16 Martı. Manastırlı Hamdi Efendi buldu Ankara'dakini tekrar:

«Paşa hazretleri, Harbiye telgrafhanesini de işgal etti İngiliz bahriye askeri Tophane'yi de işgal ediyorlar bir taraftan, bir taraftan da zırhlılardan asker ihraç olunuyor. Vaziyet vahamet kesbediyor efendim. Paşa hazretleri, Emri devletlerine muntazırım. 16 Mart 1920 Hamdi» (...)

BELGEDE “GENEL AMAÇ” ve “STRATEJİK HEDEFLER”

Belgede “*orta ve yüksek teknolojili ürünlerde Avrasya’nın üretim üssü olmak*” şeklinde belirlenen vizyona bağlı olarak genel amaç ise şu şekilde saptanmıştır:

Türk sanayisinin rekabet edebilirliğini ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojik ürünlerin üretildiği, nitelikli iş gücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak.

Bu satırlar, aslında, rekabet gücünün *fetişleştirildiği*, ihracatın da tam bir *fanatizm* olarak ele alındığı *Dünya Bankası + AB tasarrımlı bir toplum mühendisliğinin* ürünü gibi duruyor.

Diyelim ki tutarlı bir amaç olsun yukarıdaki satırlar, ancak belgedeki sektörel rekabet *gücü* ve *katma değer* analizleri bana göre *teknik* olarak oldukça tartışmalıdır. Ve ayrı bir *teknik* değerlendirmeye mutlaka konu edilmelidir.

Bir de yakışıklı bir söz gibi görünmekte olan “*topluma duyarlı bir sanayi yapısı*” anlam olarak izaha muhtaçtır.

Arka planında, Dokuzuncu Kalkınma Planı,¹² Orta Vadeli Program ve 2011 Yıllık Programının olduğu strateji belgesinde vizyon ve genel amaç bağlamında belirlenen stratejik temel hedeflere bir göz atalım:¹³

- a. Orta ve yüksek teknolojili sektörlerin üretim ve ihracat içindeki payının artırılması,
- b. Düşük teknolojili sektörlerde katma değeri yüksek ürünlere geçişin sağlanması,
- c. Becerilerini sürekli geliştirebilen şirketlerin ekonomideki ağırlığının artırılması.

Yukarıda sıralanan temel hedeflere ulaşmak için iki eksenle gruplandırılan tedbirler; a) Yatay Sanayi Politikası Alanları, b) Sektörel Sanayi Politikası Alanları şeklindedir.

Strateji Belgesindeki ifade ile “*kamunun proaktif bir rol üstleneceği*”¹⁴ Yatay Sanayi Politikası Alanları incelendiğinde sekiz alt başlığı saptayabiliriz:

¹² Bahse konu planın, Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyon Raporunun, TEPAV tarafından/ koordinasyonunda hazırlanmış olduğu hatırlanmalıdır.

¹³ Strateji belgesindeki çok sayıda paragraf, bahse konu diğer plan ve programlarla birebir aynıdır.

¹⁴ Kalkınmacı bir devlet olmak yerine “üstlenilen /(ilecek) rol” bir *işletme* terimi olarak belirtilmiş ne yazık ki.

- Yatırım ve iş ortamı
- Uluslararası ticaret ve yatırım
- Beceri ve insan kaynağı
- Kobilerin finansmana erişimi
- Firmaların teknolojik gelişimi
- Altyapı sektörleri ve girdi maliyetleri
- Çevre
- Bölgesel kalkınma

Strateji Belgesinin 13. Sayfasında “AB’nin sektörel stratejilerinin baz alındığı” ve “AB’ye verilen taahhütler çerçevesinde” belirlenen sektörlerin analize tabi tutulduğu Sektörel Sanayi Politikası Alanlarının başlıkları ise şu şekilde tasnif edilmektedir:

- Bilgi ve teknoloji
- Rekabet
- Yasal düzenlemeler
- Çevre ve Enerji
- Dış rekabet edebilirlik ve ticaret
- İstihdam ve coğrafi boyut

Bu kısma ait belgedeki *anlatıları*, yine Aykut Göker’in makalesinden¹⁵ genişçe bir alıntı ile değerlendirmiş olalım:

Stratejide öngörülen ‘üç temel stratejik hedef’ doğrultusunda bazı sektörel politikalar da belirlenmiş. Bu politikalar, “Otomotiv, Makine, Beyaz Eşya, Elektronik, Tekstil ve Hazır Giyim, Gıda ve Demir-Çelik” sektörlerini kapsıyor.

Peki, bu sektörlerde anılan hedefleri gerçekleştirmek için ne yapmak gerekir? Şimdi size bu sektörlerden birkaçı için bazı alıntılar yapacağım:

“[Otomotiv sanayiinde] güvenlik ve konfor özellikleri arttırılmış motorlu araç komponentleri ve hafifleştirilirken güvenliği de arttırılmış araç gövdesi geliştirebilmek... / Emisyon düzeyini en aza indiren fosil yakıt, biyoyakıt ya da hidrojen ile çalışan içten yanmalı motorlara ve yakıt pillerine dayalı hibrit araçlar geliştirip üretebilmek...”

“Ev konforu sağlayan cihazlara [beyaz eşya vb.] farklılık yaratan ve çevreye duyarlılığı arttıran yeni özellikler ekleyebilmek.”

“Bilgi ve iletişim cihaz ve aygıtlarını üreten sanayilerde [elektronik sanayiinde] nitelikli katma değer yaratabilmek için stratejik önemdeki komponentleri (mikro elektromekanik sistemler vb.)

¹⁵ Aykut Göker, *agm*.

tasarlayıp üretebilmek. / Tüketici elektroniğinde yeni kuşak ürünler tasarlayıp üretebilmek.”

“Çok boyutlu - çok işlevli akıllı tekstiller geliştirebilmek. / Tekstil terbiyesinde enerji tasarrufu sağlayan çevre-dostu teknolojiler geliştirip kullanabilmek.”

Bunlar herhalde stratejiyi hazırlayanların öngördükleri temel stratejik hedeflere ulaşılmasını sağlayacak sektörel politika hedefleridir... *Ama ben bunları, AKP iktidara geldiğinde hazır bulduğu ve o tarihten bu yana da rafta duran 2004 tarihli Vizyon 2023 strateji belgesinden aldım.*

Müsaadenizle şimdi ben sorayım. *Sayın Bakan, sizin iktidarınızın bunca zamandır uygulamamış olduğu bu ve benzeri öngörülerini bundan sonra siz nasıl uygulayacaksınız da, belirlediğiniz o stratejik hedeflere ulaşılmasını sağlayacaksınız?* [vurgular benim].

BELGEDE “BÖLGESEL GELİŞME” MESELESİ

Tümleşik bir kalkınma perspektifi olmadığından, belgede ele alınan Bölgesel Gelişmeye çok yüzeysel bakılmış olup, inisiyatif, tamamıyla *Kalkınma Ajanslarına, AB Hibe Programlarına ve bölgesel özelliklere duyarlı üniversitelere* bırakılmıştır.

Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Planları

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı (DAP)
Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Projesi (DOKAP)
Güneydoğu Anadolu Projesi Ana Planı (GAP)
Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi
Zonguldak Bartın Karabük Projesi (ZBK)
Kaynak: <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html>

Bölgesel gelişme ile ilgili hiçbir bölüm/kısımda *Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP)* adı dahi yoktur. Oysa GAP düşünülmeden, hatta temel alınmadan bölgesel gelişme bağlamında sanayi-

leşme politikaları nasıl oluşturulabilir? Sektör ya da projelerin, GAP ile ilgili ileri ve geri bağlantıları hesaplanmadan bir sanayi politikası/stratejisi tasarlamak ne kadar tutarlı ve sağlıklıdır? Japonların JICA'sına 1980'lerin ikinci yarısında hazırlatılan, 1990'ların sonuna doğru da yine aynı kuruluşa revize ettirilen *GAP Master Planı* yoksa yürürlükten kaldırıldı mı?

Yukarıdaki haritadan da görülebileceği gibi, ülkemiz ölçeğindeki diğer Bölgesel Kalkınma Planları olan, ZBK (Zonguldak Bölgesel Kalkınma Planı), DOKAP (Doğu Karadeniz Bölgesi Kalkınma Planı), DAP (Doğu Anadolu Bölgesi Kalkınma Planı), YBK (Yeşil Irmak Havzası Bölgesel Kalkınma Planı) dan da tek bir bahis bulunmamaktadır.

BELGEDE KOBİ'LERİN FİNANSMANA ERİŞİMİ

Bu kısım, başlık olarak çok önemli olmasına rağmen içerik itibariyle bana göre strateji belgesinin en yetersiz ve belirsiz kısmıdır.¹⁶

Konu, mali piyasaların ve özellikle de bankaların/bankacılık sisteminin varlık nedenlerinin reel sektörü fonlamak olduğu noktadan hareket eden/edecek olan bir perspektifle tasarlanmalı¹⁷ ve Türk Bankacılık Sisteminin¹⁸ bu bağlamda yönlendirilmesi sağlanabilmeliydi.

Kamu otoritesinin yüzde yüze yakın sermaye sahipliği olan Türkiye Kalkınma Bankası, Halk Bankası ve bir anlamda (*özellikle tarımsal sanayi ve tarım sektöründe modernizasyon için*) Ziraat Bankası bu çerçevede asli aktörler olarak görevlendirilebilirdi.

Ne yazık ki böyle bir perspektifi bırakın, bu bankalardan Halk Bankası hariç diğerlerinin adı dahi yok.

Belgede, (s.82) 2008 yılı TÜİK verilerine göre ülkemizdeki KOBİ sayısı 3.499.795 olarak belirtiliyor. Ve tüm işletmelerin yüzde 99,9'unun da KOBİ olduğunun altı çiziliyor.¹⁹

¹⁶ Belgede s.82-88.

¹⁷ Bahse konu tasarım süreci ile ilgili olarak meraklılar için: Serdar Şahinkaya, "Bankacılık Kesimi - Reel Kesim İlişkileri Üzerine Değınmeler (1968-1994 Dönemi Türkiye Örneğinden Hareketle)", *1990'ların Bilançosu (Değerlendirme Yazıları)*, *Türk-İş Yıllığı* 97/2, Ankara 1997; Serdar Şahinkaya, *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:23, Tezler Dizisi No:7, Ankara 1999.

¹⁸ Türk Bankacılık Sistemi toplam aktiflerinin yüzde 40 üzerindeki bir oranının yabancıların elinde olduğu hatırlanmalı ve belki de bu konuda farklı bir tedbir düşünme zorunluluğu ihmal edilmemelidir..

¹⁹ Konu ile ilgili olarak Güngör Uras'ın 6 Ocak 2011 tarihli *Sanayi Stratejisi* başlıklı yazısında bir sanayi envanteri ihtiyacından bahsetmesi önemlidir. En-

Yine belgede (s.83) BDDK verilerine göre 2009 yılı sonu itibariyle Türk Bankacılık Sistemi (TBS) kredi portföyü toplamının 392 milyar 621 milyon TL olduğu ve bu portföyün yüzde 21,4'nün KOBİ kredileri olduğu yazılıyor.

Durum böyle ortaya konunca okuyucuda *helal olsun TBS'ne kredilerinin dörtte birini sanayici KOBİ'lere kullandırmış* hissi uyanıveriyor. Ama durum çok farklı kanımca. Zira bu KOBİ'lerin çok büyük bir bölümünün sanayici olmadığı biliniyor. Bu tespit abartılı bulunabilir. Ancak, konunun açıklığa kavuşması için şöyle bir soru sormanın anlamlı olacağını düşünüyorum. *Ocak 2011 itibariyle Türkiye'de ister kamu, ister özel kesim olsun KOBİ tanımında bir standart var mıdır? Ya da Türkiye'de kaç tür KOBİ tanımı vardır?*

Evet bu nokta gerçekten izaha muhtaçtır.

KOBİ'lerin finansmanı ile ilgili bir başka bulgu da yine *belgenin 5.2. nolu* tablosunda yer alıyor. Bahse konu tablo, başlık dahil aynen şöyledir:

vanter ihtiyacına tam üç yıl önce değinmiş ve öneminin altını çizmiştim. *Bakınız: Serdar Şahinkaya: "1930 Sanayi Kongresi: Türkiye Sanayileşmek Zorundadır", Türk Sosyal Bilimler Derneği X Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, Kongre Tebliği, 28-30 Kasım 2007, ODTÜ, Ankara.*

Bir de belgenin 284'üncü paragrafını kayıtlara geçmesi açısından burada not etmek "*oynamayı bilmeyen gelinin yerim dar demesini*" haklı çıkarmak açısından isabetli olacaktır:

"Paragraf 284. Önümüzdeki dönemde Türkiye'de sektörel politikaların geliştirilmesi sürecinin temel taşlarından biri sanayi faaliyetlerine yönelik güncel ve sağlıklı verilerin toplanması ve bunlara dayalı rekabet gücü analizlerinin gerçekleştirilmesi olacaktır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda, Türkiye'de veri konusundaki eksiklikleri gidermek amacıyla, mal ve hizmet üretim faaliyetlerindeki verilerin bütünsel, sistematik ve birbiriyle uyumlu bir biçimde toplanması, güncellenmesi ve sunulması yoluyla hem kamudaki hem de piyasadaki yatırımcıların ve diğer kullanıcıların daha doğru karar vermelerine imkân tanıyan "*Girişimci Bilgi Sistemi*" kurulmuş olup, sistemin çıktılarından faydalanılmaya başlanmıştır. Söz konusu sistemin kurumsallaşması için yasal ve teknik altyapı çalışmaları devam etmekte olup, sistemin 2012 yılı sonuna kadar tam işler hale getirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yürütülmekte olan "Türkiye Ulusal Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi Projesi", Türkiye'deki kümelenmelerin coğrafi dağılımı ve rekabetçiliğine yönelik önemli bir veri kaynağının oluşmasını sağlayacak ve kümelenmeleri güçlendirmeye yönelik sektörel yaklaşımların benimsenmesi sürecini destekleyecektir."

KOBİ Finansman Destek Kredileri (2005 – 2009)

Yıllar	Yararlanan İşletme Sayısı	Kullandırılan Kredi Tutarı (TL)	KOSGEB Tarafından Karşılanan Faiz
2005	3.102	413.314.799	49.079.431
2006	2.747	322.390.819	12.316.951
2007	11.642	1.360.070.000	175.000.000
2008	21.900	1.440.920.000	183.350.820
2009	69.047	2.594.526.681	146.578.385

Kaynak: KOSGEB

Tablo, KOSGEB'in sağladığı finansal destekleri anlatıyor. Yararlanan işletme sayıları artış hızlarındaki gelişme bir miktar kuşku yaratıyor aslında. Tabloya göre 2009'da KOSGEB desteklerinden yararlanan işletme sayısı 69.047. Toplam KOBİ sayısını yukarıda vermiştik. O halde, $69.047 / 3.449.795 = \% 2$.

Farklı bir ifade ile toplam KOBİ'lerin ancak yüzde 2'si KOSGEB desteklerinden yararlanabilmiş. Dolayısıyla bu konuda daha kapsamlı kredi programları tasarlanmanın ciddi bir ihtiyaç olduğu açıktır.

BELGEDE “EYLEM PLANI”

Eylemler, Strateji Belgesinin 135-167 sayfaları arasında yer almaktadır. 2011-2014 döneminde uygulanacak *dilek ve temennilerin* ötesine geçmeyen ve *sanayileşme için gerekli topyekûn bir iradeyi* ortaya koymayan eylem sayısı 72 adet olup aşağıdaki gibi tablolandırılabilir:

Başlık	Eylem No	Adet
Yatırım Ortamının İyileştirilmesi	1–8	8
Uluslararası Ticaret ve Yatırımlar	9 – 15	7
Beceriler ve İnsan Kaynağı	16–26	11
KOBİ'lerin Finansmana Erişimi	27–28	2
Firmaların Teknolojik Gelişimi	29–48	20
Alt Yapı Sektörleri	49–58	10
Çevre	59–62	4
Sanayi Politikaları ve Bölgesel Kalkınma	63–67	5
Sektörel Sanayi Politikası Alanları	68	1
Uygulama, İzleme ve Koordinasyon	69–72	4

Tablodan da izlenebileceği gibi, kritik önemdeki KOBİ'lerin finansmana erişimi başlığında sadece iki eylem, sektörel sanayi politikaları alanında bir eylem, bölgesel kalkınma da beş ve kritik

sorunlar yumağı çevre meselesinde de dört eylem belirlenmiş durumdadır.

Ve bunlar da netice itibariyle Türk Sanayinin yapısal değişimine ciddi, tutarlı ve kalıcı bir katkı getirmekten uzak gözükmektedir.

SONUÇ YERİNE

Sanayi Strateji Belgesinde ciddi ve doğru bir hesaplamaya dayanmadan *rekabet gücü fetişleştirilmiş, ihracat* da tıpkı AB gibi bir *fanatizm* haline getirilmiştir. Ayrıca, statik bir etkinlik yerine, kalkınma, üretkenlik, sermaye birikimi, yatırımlar, istihdam ve bölüşüm başlıklı tematik çerçeveler gözetilmemiş/yer verilmemiştir. Bir de, metnin bütünü, *'yapma'*, *'imal etme'* heyecanından oldukça uzak, pasif ve edilgen bir üslupla kaleme alınmıştır.

Sanayi sektörünün gelişme dinamiklerine, milli gelire katkısı açısından bakılmalıdır. Belgede hakim olan toplam ihracat içinde sanayi ihracatının payının olumlu bulunması, imalat sanayi ihracatının yoğun ithalat bağımlılığı düşünüldüğünde gerçeğin alandan anlamına gelir.

1980 yılında sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payı yüzde 19,6 idi. Bu oran 1980-1986 döneminde yaklaşık olarak 7 puan artış gösterdikten sonra nerede ise sabit/sıkışmış bir düzeyde günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde bu oran yüzde 26-27 bandında salınmaktadır.

Sanayileşme ana eksenli topyekûn bir iktisadi kalkınma heyecanını yaratmak önemlidir. Bu heyecanı yaratmak kadar, yeniden toplumun bütün katmanlarına yayabilmek için, sanayileşme gibi derin ve tarihsel kökenleri olan olguyu, ülkenin temel amacı haline getirmek gerekmektedir.²⁰ Bu belgedeki gibi kısa dönemli bir strateji böyle bir heyecanı yaratamaz.

Hatırlanmalıdır ki, *emek örgütleri ve emekten yana siyasi partiler 1980 ve sonrasında uzun dönemli bir gerileme ve çözülme eğilimine girmişler; sanayileşme ve sanayide yapısal değişme hamlesi 'momentum'unu yitirmiş, 'bölüşüm adaleti'nin yerine 'sadaka ekonomisi'ni ikame edenler, çarpıcı seçim başarılarına mazhar olmuşlardır.*²¹

²⁰ Bu konuda, kendi dilimizde de yayınlanmış olan ve okunup öğrenilmesinde sayısız yarar gördüğüm bir yayını zikretmek isterim: Ha-Joon Chang ve Ilene Grabel, *Kalkınma Yeniden, Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı*, (Çeviren: Emre Özçelik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

²¹ Oktar Türel, "Türkiye'de 1978-79 Bunalımı ve Merkezi İktisadi Planlama", *Atilla Sönmez'e Armağan: Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü (1960-*

Oysa, Türkiye kendi ufkunu çizebilen, strateji oluşturabilen, Dünya Ekonomisinden ve dünyanın örgütlü baskısından neler gelebileceğini kestirmek, esnekliğe sahip olmak ve bir takım 'kırmızı çizgileri'ni çizebilmek, toplumun üretici ve yaratıcı güçlerini harekete geçirmek için mutlaka tüm dogmalardan (iktisadi dogmalar da dahil) arınmalı ve aklın seferberliği üzerinden yeniden düşünmelidir.²²

Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Cumhuriyet Türkiye'sinin sanayileşme politikasında 1930'lu yıllarda yaptığı önemli bir değişikliğin ve istenildiğinde nelerin hangi güç koşullarda yapılabildiğinin de simgesidir. Aydınlanmamız ve dönemin iktisat anlayışındaki temel dönüm noktalarını kavramamız için dünyadaki iktisadi işbölümünün ciddi bir tahlilinin yer aldığı *Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*'nın 'Giriş' bölümünde yer alan üç noktaya göz atmak gerekmektedir.²³

Birincisi ile başlayalım: "Batı, kültürü, tekniği ve sanayii ile Doğu sahillerini kucaklıyordu. Sanayileşmemiş uluslara işlenmiş ürünler gönderiyor, bunların tufanı altında kalan dünya pazarlarında üretim araçları çöküntüye uğruyor ve daha dün bağımsız birimler halindeki topluluklar büyük sanayi hegemonyası altına girerek, hukuken bağımsız; fakat iktisaden bağımlı birer varlık haline düşüyordu. Batının sanayici ülkeleriyle tarımcı ve hammaddeci ülkeler arasındaki bu bağımlılık, sanayici ülkeleri ihya edici, hammadde ülkelerini ise çökertici durumlar yarattı."

İktisat ve tarihle ilgili gençlerin algılaması gerekir. 1933'te yazılmış olan bu pasaj 30-35 yıl sonra Batı sosyal biliminde bağımlılık ekolü olarak katkı yapan bir dizi sosyal bilimcinin katkılarının özünü içeriyor; yani uluslararası işbölümünün sömürge düzenleri son bulduktan sonra dahi, süregelen bağımlılık yaratıcı özelliklerini teşhir ediyor. Yani dünya kapitalist sistemi üzerinde yapılan bu teşhis, akademik sosyal bilimlerde Marksistler hariç tutulursa, ancak 30 yıl sonra yapılıyor.

İkinci vurgulama *Türkiye'nin bu çerçevedeki konumu* ile ilgili: "Türkiye'nin dış ticaretteki konumu, Batı sanayi ürünlerine

1980), Editör. Ergun Türkcan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 411-441.

²² Bilsay Kuruç, "Bir Planının Anatomi Politigi: Dördüncü Plan'ın Hazırlanışı ve Sonu", *Attila Sönmez'e Armağan: Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü (1960-1980)*, Editör. Ergun Türkcan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 357-410.

²³ Serdar Şahinkaya, *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009.

bir pazar ve o sanayie hammadde yetiştiren bir tarım ülkesi olmasındır.” Cümlesi ile Türkiye’nin de bu büyük kutuplaşmadaki yeri, hiçbir yanılısma olmadan teşhis ediliyor.

Üçüncü vurgulama *izlenmesi gereken strateji* ile ilgili: “Büyük sanayici ülkeler aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi anlaşmazlıklara rağmen, tarımcı ülkeleri her zaman için hammadde üreticisi konumunda bırakmak ve piyasalarına egemen olmak davasında birleşmiş durumdadırlar. Bu itibarla tarımcı ülkelerin bu silkinme hareketlerine er geç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Özellikle bu gerçek, muhtaç olduğumuz sanayii zaman kaybetmeden kurmak için en önemli etkenimizdir.”

Görüldüğü gibi, ‘stratejik tercih’ bir aciliyet gereksinimi üzerine kurulu, yani derhal yapılması gereken bir atılımın vurgulanmasına dayalı. Dış dünyaya ilişkin de çok doğru bir teşhis var: Faşizmin ayak sesleri hissedilmektedir, Almanya’da ve Avrupa’da emperyalist ülkeler arasında çatışmalar vardır; bir hegemonya boşluğu vardır. Bu boşluk, Türkiye gibi ülkeler için geçici bir fırsat yaratmaktadır ve hızla kullanılmadığı takdirde bu fırsat kaybolabilecektir. İşte, Cumhuriyet kadroları bu fırsatı değerlendirmek için kolları sıvamışlardır.

Sıra, ilk Sanayi Planıyla, Devletin, ‘ana hammaddeleri ülkemizde bulunan veya kolay sağlanabilecek olan’ öncelikli yatırım alanlarını belirlemesine gelmiştir. Bu alanlar; mensucat, demir, kömür, bakır, kükürt, selüloz ve kağıt, ipek, seramik, kimya, enerji ve petrol’dür.

Plan, Meclis’e sunulur, Alkışlarla ve oybirliğiyle kabul olunur. Yukarıda özetlenen stratejik algıya dayanan yeni bir sanayileşme dönemeçi ile Cumhuriyet tarihinde yeni bir parlak sayfa yaratılmıştır.

Temel stratejik sentezin yapıldığı 1932 sonrasında, bu dönemin ortalama büyüme hızı yüzde 8’e yakındır ve sanayinin öncülüğündedir. O yüzdendir ki, İkinci Dünya Savaşının büyük tahribatına rağmen, savaş sonunda Türkiye ekonomisi, bu yılların kuvvetli yatırım temposu sayesinde 1945 sonrasında tekrar hızla canlanabilmiştir.

Prof. Dr. Bilsay Kuruç’un Mümtaz Soysal’a Armağan’a yazdığı “*Kırk Yıl Öncesinden İzlenimler*” başlıklı yazısından bir epigrafi ile bu değerlendirmeyi tamamlayalım:

Akan suda iki kere yıkanılmaz sözü eskidir. Eskiye birebir yaşayabilmenin olanaksızlığını insan unutursa, bu sözü hatırlamalıdır. Ama, eskinin ciddi birikimi, onu silme çabalarıyla yüzleşip yeni birikimleri filizlendirir. İnsan bunu da unutmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Chang, Ha-Joon ve Grabel Ilene, *Kalkınma Yeniden, Alternatif İktisat Politikaları El Kitabı*, (Çeviren: Emre Özçelik), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- Göker, Aykut, “Sanayi Stratejimiz de Var!”, *Cumhuriyet Gazetesi Bilim ve Teknik*, 21 Ocak 2011.
- Kuruç, Bilsay, “Kırk Yıl Öncesinden İzlenimler”, *Mümtaz Sosyal’a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayın No: 32. Ankara 2010.
- Kuruç, Bilsay, “Bir Planının Anatomi Politigi: Dördüncü Plan’ın Hazırlanışı ve Sonu”, *Atilla Sönmez’e Armağan: Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü (1960–1980)*, (Editör: Ergun Türkcan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 357-410.
- Manisalı, Erol, “Türk Yunan İlişkileri ve AB Süreci”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 17 Ocak 2011.
- Rodrik, Dani, *Tek Ekonomi Çok Reçete, Küreselleşme, Kurumlar ve Ekonomik Büyüme*, (Çev: Neşenur Domaniç), Eflatun Yayınları, Ankara 2009.
- Şahinkaya, Serdar, “Bankacılık Kesimi - Reel Kesim İlişkileri Üzerine Değınmeler (1968-1994 Dönemi Türkiye Örneğinden Hareketle)”, *1990’ların Bilançosu (Değerlendirme Yazıları)*, *Türk-İş Yıllığı 97/2*, Ankara 1997.
- Şahinkaya, Serdar, *Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları No:23, Tezler Dizisi No:7. Kasım, Ankara 1999.
- Şahinkaya, Serdar, “1930 Sanayi Kongresi: Türkiye Sanayileşmek Zorundadır”, *Türk Sosyal Bilimler Derneği, X. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, Kongre Tebliği, 28-30 Kasım 2007, ODTÜ, Ankara.
- Şahinkaya, Serdar, *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2011): *Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2011–2014)* (AB Üyeliğine Doğru).
http://www.sanayi.gov.tr/Files/Documents/sanayi_stratejisi_belgesi_2011_2014.pdf Erişim Tarihi: 10 Ocak 2011.
- Türel, Oktar, “Türkiye’de 1978-79 Bunalımı ve Merkezi İktisadi Planlama”, *Atilla Sönmez’e Armağan: Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü (1960–1980)*, (Editör: Ergun Türkcan), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s. 411-441.
- Uras, Güngör, “Sanayi Stratejisi”, *Milliyet Gazetesi*. 6 Ocak 2011.
<http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/bkp.html>. Erişim Tarihi: 18 Ocak 2011.
<http://www.sedefed.org/default.aspx?pid=52510&nid=40952>. Erişim Tarihi: 14 Ocak 2011.

TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Melda Yaman ÖZTÜRK* ve Özgür ÖZTÜRK**

2011 yılının ilk günlerinde kamuoyuna duyurulan Türkiye Sanayi Strateji Belgesi, sermaye kesiminin aktif katılımıyla, kamu-özel sektör işbirliğiyle hazırlanmıştır. Belgede, ülke sermayesinin uluslararası rekabet gücünü artıracak politikalar öngörülmektedir. Bu yazının iki amacı bulunmaktadır: Birincisi sanayi stratejisinin sermaye kesiminin son yıllarda yükselen talepleri doğrultusunda oluşturulduğunu göstermektedir. İkincisi, belgede öngörülen politikaların sermaye yararına çok boyutlu bir yasal-kurumsal düzenlemeyi hedeflediğini ortaya koymaktır. Yazıda tartışılan bu iki boyut, Strateji Belgesi'nin, sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü artırmaya dönük bir girişim olduğunu sergilemektedir.

Anahtar sözcükler: Sanayi stratejisi, Türkiye ekonomisi, kamu-özel sektör işbirliği, sermaye örgütleri, yatırım teşvikleri.

Türkiye ekonomisi 2001 krizi sonrasında kapsamlı bir dönüşüm içine girmiştir. Son on yıllık dönemin temel karakteristiği, Türkiye'nin dünya kapitalist sistemi ile bütünleşmesini hızlandırmış ve geçmişe kıyasla daha ileri bir seviyeye taşımış olmasıdır. Özellikle 2002-2008 arası yıllarda, Türkiye'nin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişkileri gerek mal ticareti gerekse sermaye akımları aracılığıyla önemli ölçüde artmıştır. Bu süreç 2008-2009 küresel krizi ile bir miktar yavaşlamış, ancak ana yönelim değişmemiştir.¹

1980 sonrasında askeri darbe koşullarında başlatılan ekonomide 'dışa açılma' sürecinin doruk noktasını 2000'li yılların oluşturduğu söylenebilir. Son on yılda Türkiye'de sermaye birikiminin hızlandığı, ancak bu 'başarının' esas olarak düşük ücretlere ve

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü.

** Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü.

¹ Türkiye'nin 2001 yılında 72.7 milyar dolar olan toplam dış ticaret hacmi (ihracat + ithalat) düzenli biçimde artarak 2008 yılında 334 milyar dolara yükselmiş, kriz nedeniyle 2009 yılında 243 milyara gerilemiş, ancak 2010 yılında yeniden artarak 299.5 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 2001-2010 yılları arasındaki artış oranı küresel krize rağmen yüzde 300'ün üzerindedir. Bkz. Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara, 2010, s. 434; Türkiye İstatistik Yıllığı 2010, Ankara, 2011, s. 289. Öte yandan, Türkiye'ye gelen yabancı doğrudan yatırımlar 2000-2004 arasındaki beş yılda yıllık ortalama 1.98 milyar dolar seviyesinden 2005 yılında 10 milyara, 2006-2008 arasında ise yıllık ortalama 20.5 milyar dolara kadar yükselmiştir. Yine küresel krizin etkisiyle, bu rakam 2009 yılında 8.4 ve 2010 yılında hafif bir artışla 9.07 milyar dolar olmuştur. Bkz. T.C. Merkez Bankası, *Ödemeler Dengesi Analitik Sunum 1975-2010*, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/tablo4.pdf>.

emekçi kesimin diğer hak kayıplarına dayandığı görülmektedir. Örnek olarak, 2010 yılı itibariyle sanayide reel ücretler 1998 yılı seviyesinin yüzde 12,5 altında, emek verimi ise yüzde 69,8 üzerindedir.² Aynı yıllarda toplam Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) artışı ise (1999, 2001 ve 2009 yıllarında yaşanan küçülmelere rağmen) yüzde 50 civarındadır. Bir başka deyişle, Türkiye ekonomisi ciddi oranda büyümüş, ancak bu büyüme aynı zamanda çalışanlar açısından koşulların sürekli bozulması anlamına gelmiştir. Zira Türkiye sermayesinin uluslararası rekabet gücü, ölçek ekonomileri ya da teknolojik üstünlükten ziyade, emek yoğun üretime ve düşük ücretlere dayanmaktadır. Bu çerçevede, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerinde gerçekleştirilen yeniden yapılanmalar bir yandan sermaye için yeni değerlendirme alanları açmakta, bir yandan da emeğin toplumsal konumundaki gerilemeyi hızlandırmaktadır. Bununla birlikte, sermaye kesimi verimli çalışma koşullarının ve istihdam yapısının sermaye üzerinde halen büyük yük oluşturduğunu düşünmekte; emek süreçlerinde esnekliği artıracak ve bu tarz ‘yükleri’ daha da hafifletecek düzenlemelerin hayata geçirilmesini talep etmektedir.

Öte yandan, sermaye için yeni sürecin sunduğu olanaklar bir sınıra dayanmış gibidir. Aynı dönem içinde Çin ve Hindistan gibi büyük imalatçı ülkelerin dünya ekonomisi ile artan bütünleşmesi, Türkiye’nin düşük ücretler temeline dayalı bir ‘rekabet’ stratejisi izlemesini giderek zorlaştırmıştır. Türkiye imalat sanayii, daha yüksek katma değerli ve teknoloji yoğun üretimlere geçme gereksinimi ile karşı karşıyadır. Ancak, böyle bir geçişi gerçekleştirebilmek için, Türkiye’nin uluslararası sermaye ile ‘el yordamıyla’ kurduğu bütünleşmenin planlı ve programlı bir işleyişe dönüştürülmesi de gerekmektedir.³ Nitekim sermaye kesimi son yıllarda yeni bir sanayi stratejisinin oluşturulması gerekliliğini çeşitli vesilelerle dillendirmiştir.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi* (bundan sonra kısaca TSSB denilecek) böyle bir ortamda yayımlanmıştır.⁴ 2011-2014 yıllarını kapsayan ve AB

² Korkut Boratav, “On İki Yıllık Bir Bölüşüm Bilançosu”, *Birgün*, 15 Mart 2011.

³ TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu, Sanayi Stratejisi Belgesi’ni “Bugüne kadar el yordamıyla gerçekleştirdiğimiz adımları, sistemli bir atılıma dönüştürüyoruz” sözleriyle tarif etmiştir. M. Rifat Hisarcıklıoğlu, “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi Konuşması”, 5 Ocak 2011, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_strateji_belgesi.doc.

⁴ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2011-2014): AB Üyeliğine Doğru*, 2010.

Üyeliğine Doğru alt başlığını taşıyan belgede hedef (daha doğrusu ‘vizyon’), “orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya’nın üretim üssü olmak” biçiminde ortaya konulmuştur. Bu hedef, hiç kuşkusuz, Türkiye sermayesinin çeşitli bileşenlerinin üzerinde uzlaştığı temel bir doğrultuyu ifade etmektedir. Ancak, bu hedefe nasıl ulaşılacağı ve geniş toplumsal kesimler açısından bunun ne anlama geldiği ayrı ve tartışmalı konulardır.

TSSB’de, Türkiye sanayi üretiminin uluslararası rekabet gücünü artıracak teknoloji yoğun üretim süreçlerine geçiş öngörülmektedir; bunun için emek verimliliğini yükseltecek yasal ve kurumsal yeniden yapılanmalar tasarlanmaktadır. Öte yandan, sermayenin etkin işleyişi için gerekli görülen (esnek istihdam biçimleri gibi) çeşitli uygulamaların yaygınlaştırılması da önerilmektedir. Böylece belge, esasen, sanayi burjuvazisinin temel taleplerini karşılamak amacıyla ve sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü daha da artıracak düzenlemeler getirmektedir. Nitekim ‘stratejinin’ oluşturulma sürecinde sermaye örgütlerince dile getirilen beklentiler dikkate alınmış ve emek örgütleri tamamen dışlanmıştır.

Bu çalışmada ilk olarak, bir sanayi stratejisinin belirlenmesinin Türkiye’nin sermaye kesimi açısından son yıllarda belirgin bir ihtiyaca dönüştüğünü göstermeye çalışıyoruz. Bu durumu sermaye örgütlerinin açıklama ve raporları aracılığıyla ortaya koymaktayız. Daha sonra, ikinci bölümde TSSB’nin içeriğini inceliyoruz. Üçüncü ve son bölüm, belgede ortaya konulan stratejinin bazı toplumsal içerimlerine ilişkin gözlemlerden oluşmaktadır.

SERMAYENİN SANAYİ STRATEJİSİ İHTİYACI

Türkiye’de sermaye kesiminin son birkaç yıldır bir sanayi stratejisi arayışında olduğu bilinmektedir. Söz konusu arayış, sermaye örgütleri tarafından düzenlenen kongrelerde,⁵ yayımlanan raporlarda ya da kamu kurumları ile ortaklaşa yürütülen girişimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde, sermaye kesiminin beklentilerini kendi açıklamaları aracılığıyla ortaya koymaya çalışacağız. Amacımız kapsamlı bir döküm yapmak değil, sermaye kesiminin talep-

⁵ Bu kapsamda, İstanbul Sanayi Odası’nın (İSO) 2002 yılından beri her yıl aralıklı olarak düzenlediği Sanayi Kongresi’nin yanı sıra, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği’nin Sanayi Politikası: Sektörler, Gelişmeler ve Eğilimler Konferansı (TÜSİAD, 2008 ve 2009), Sanayi Politikaları Yuvarlak Masa Toplantısı (TÜSİAD, 2010), Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye için Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı (TÜSİAD/ Ekonomik Araştırma Forumu (EAF)/ Koç Üniversitesi, 2007) ve Sanayi Stratejisi Toplantısı (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2008) anılabilir.

lerinde öne çıkan bazı önemli vurguları tespit etmek ve sergilemektedir.

Kamu - özel sektör işbirliğine örnek olarak, 2003 tarihli *Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)* başlıklı belge gösterilebilir.⁶ Belgede sanayi politikası, büyümenin üç temel faktörü olarak saptanan *yenilik yapabilme, yatırım ve ihracat* konuları açısından ele alınmıştır. İşletmelerin yönetim ve finansman yapılarının iyileştirilmesi, üretimde yeni teknolojilerin, bilgi teknolojilerinin ve esnek üretim sistemlerinin yaygınlaştırılması da öngörülmüştür. TSSB, *Türkiye Sanayi Politikası* belgesinin revizyonuna yönelik olarak Nisan 2007'den itibaren Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen çalışmadan doğmuştur.

Ortak girişimlere bir diğer örnek, 2007 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ile Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı'nın (TEPAV) ortaklığıyla hazırlanan *Sanayi Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*'dur. Bu raporda, Türkiye imalat sanayiindeki sorunların küreselleşme sürecine dahil olma biçiminden kaynaklandığı ve bu biçimi belirleyecek bilinçli politika tercihlerine ihtiyaç bulunduğu belirtilmektedir. Rapor, TEPAV'ın *İkinci Nesil Reform Sürecinin Öncelikleri* ve TÜSİAD'ın *Ekonomik Görünüm ve Politikalar* raporlarına da esin kaynağı olmuştur.⁷

Sanayi stratejisine duyulan ihtiyaç, Türkiye sermayesinin küresel sistemle bütünleşme sürecinin kontrollü ve sistemli hale getirilmesi ihtiyacında temellenmektedir. Nitekim TEPAV kurucu direktörü Güven Sak, küresel ekonomiye kontrolsüz entegrasyonu küresel ekonomiyle uyumda karşılaşılan başlıca sorunlardan biri olarak tespit etmiştir.⁸ TOBB başkanı Rifat Hisarcıklıoğlu ise 2006 yılında düzenlenen Sanayi Kongresi'nde aynı ihtiyacı dile getir-

⁶ Belge, DPT Müsteşarlığının koordinatörlüğünde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS), Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB), Türk Patent Enstitüsü, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsalar Birliği (TOBB) ve Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun (TESK) katkılarıyla hazırlanmıştır. DPT, *Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)*, Ağustos, 2003.

⁷ Oktar Türel, "Türkiye'de Sanayi Politikaları Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler", *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: "İzzettin Önder'e Armağan"*, (Der. Abuzer Pınar – Ahmet Haşim Köse – Nihat Falay), Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2011, s. 43.

⁸ Güven Sak, "Türkiye İçin Yeni Bir Sanayi Politikası Çerçevesi", Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye için Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı, 2007, TÜSİAD/EAF/Koç Üniversitesi, www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/g.sak.

miştir:⁹ “Türk imalat sanayi, küresel ekonomiye hızla entegre olmaktadır. Ancak, bu entegrasyon, tamamen stratejiden yoksun bir şekilde gerçekleşmektedir.”

Sermaye kesiminin sanayi stratejisinden beklentisi, verimlilik, nitelikli işgücünün gelişimi, teşvikler, finansal kaynaklara erişim, altyapı yatırımları gibi temel önem taşıyan konularda yasal ve kurumsal düzenlemelerin getirilmesidir. Nitekim Sak, 2007 yılında, *Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye İçin Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı*'nda öncelikli reformları şu şekilde sıralamıştır: Yargı, vergi, kamu yönetimi gibi ekonominin kurumsal altyapısına yönelik reformlar; Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KO-Bİ) kredileri gibi finansmana erişimi sağlayan düzenlemeler; nitelikli işgücüne yönelik (yalnızca işgücü maliyetlerini düşürmekle yetinmeyen) istihdam politikaları; girdi maliyetlerini düşürecek altyapı ve enerji reformları.¹⁰ Hisarcıkıoğlu da TSSB'nin kamuoyuna açıkladığı toplantıda sermayenin bu alanlarda talep ettiği iktisadi ve siyasi düzenlemeleri dolaysızca dillendirmiştir:¹¹ “Vergi reformunu, eğitim reformunu, yargı reformunu, kamu yönetimi reformunu, firmalarımızın sağlıklı büyümelerini mümkün kılacak şekilde [yeniden] tasarlamalıyız.” Bu çerçevede, sermaye kesimi, sanayi stratejisinin yapısal dönüşüm ve reform sürecinin ana unsuru olmasını talep etmektedir.¹² Sanayi sermayesinin *genel* talepleri içinden öne çıkanları (verimlilik, nitelikli işgücü, teşvikler) kısaca ele alacağız. Ancak, bu taleplerin, emek üzerindeki baskıyı daha dolaysız bir tarzda artırmayı amaçlayan (bölgesel asgari ücret ve kıdem tazminatı fonu gibi) güncel tasarımlarla birlikte anlam kazandığını hatırlatmakta yarar var.

Verimlilik ve Nitelikli İşgücü

Küresel entegrasyonu güçlendirmek üzere sermayenin temel taleplerinden biri, imalat sanayiinde verimliliği artırmaktır. Verimlilik, sanayinin ve dolayısıyla ekonomik gelişmenin başlıca motoru olarak görülmekte ve Türkiye’de emek verimliliğinin dünya standartlarının çok altında kaldığı tespitinde ortaklaşmaktadır. Buna göre, 2000’li yıllar boyunca ucuz emek gücüne dayalı üretim, sanayiye belirli bir seviyeye ulaştırmış olmakla birlikte, sınıra da-

⁹ M. Rifat Hisarcıkıoğlu, 5. Sanayi Kongresi açılış konuşması, 2006,

http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/5sanayi_kongresi_belgesi.doc.

¹⁰ Güven Sak, *a.g.k.*

¹¹ Rifat Hisarcıkıoğlu, “Türkiye Sanayi Stratejisi ..”, 2011.

¹² Rifat Hisarcıkıoğlu, *a.g.k.*

yanmış durumdadır. Daha gelişkin bir sanayi için ucuz işgücünün yanı sıra yüksek verimliliğin de gerekli olduğu sermaye çevrelerinin ortak görüşüdür. 2007 yılında, raportörlüğünü TEPAV'ın yaptığı, DPT ile özel sektör ve akademisyenlerin katkıda bulunduğu *Türkiye'nin Rekabet Gücü İçin Sanayi Politikası Çerçevesi* başlıklı bir rapor hazırlanmıştır. Rapor, imalat sanayiinin karşı karşıya olduğu iki temel problem alanı tespit etmektedir: Küresel ekonomiye entegrasyonun bir strateji dahilinde gerçekleşmiyor olması ve verimlilik artışlarını sürekli kılacak kurumsal düzenlemelerin eksikliği.¹³ Raporun hedefi, Türkiye imalat sanayiinin rekabet gücünü ve verimliliğini artıracak ve sanayinin küreselleşmeden zarar görmesini değil faydalanmasını sağlayacak bir temel politika çerçevesi sunmak olarak ifade edilmiştir.¹⁴ Son dönemde yüksek verimliliğe sahip sektörlerde gerçekleşen üretim artışının, yatırımcıların hangi sektörde değer zincirinin hangi halkasına yatırım yapmanın daha verimli olacağına dair sahip olduğu malumatın neticesi olarak değil, rekabet şartlarına verilen tepki sonucunda ortaya çıktığı belirtilmektedir.¹⁵

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın Şubat 2008'de düzenlediği Sanayi Stratejisi Toplantısı'nda, Hisarcıkıoğlu sanayi stratejisine neden ihtiyaç duyduklarını şu şekilde anlatmıştır:¹⁶

Sanayide sadece emek maliyetine veya döviz kuruna dayalı rekabet devrinin bittiğini görüyoruz. Rekabet edebilmenin yolu, yüksek katma değerli üretimden ve verimliliğe dayalı iş süreçlerinden geçiyor. Şimdi her sektörde verimliliği artıracak sanayi politikaları uygulamak zorundayız. Bu yüzden sanayi stratejisinin temelinde, verimlilik faktörünün öne çıkması gerektiğini düşünüyoruz. Sanayi stratejisinin amacı, her sektörde daha verimli, daha yenilikçi, rekabet gücü yüksek faaliyetleri teşvik etmek olmalıdır.

İlk cümledeki 'sadece' sözcüğüne dikkat edelim. Kapitalist üretim sürecinin ikili niteliği, 'verimlilik' kavramına bir muğlaklık katmaktadır. Bu süreç, bir yandan bir emek sürecidir, belirli girdilerin çıktılara dönüştürüldüğü fiziksel bir üretim etkinliğidir. Ancak, aynı zamanda bir artı-değer üretimi sürecidir ve işçiler tarafın-

¹³ TEPAV, *Türkiye'nin Rekabet Gücü İçin Sanayi Politikası Çerçevesi*, 2007, s. 71.

¹⁴ *a.k.*, s. 1.

¹⁵ *a.k.*, s. 3.

¹⁶ M. Rifat Hisarcıkıoğlu, Sanayi Stratejisi Toplantısı konuşması, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2008, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_stratejisi_toplantisi.doc, erişim tarihi: 03.06.2011.

dan yaratılan artı-değere kapitalist sınıf tarafından el konulmasını içermektedir. Bu çerçevede verimlilik, iki olguyu birden ifade eder. Hem teknik anlamda, diyelim aynı miktar girdi ile daha kısa sürede daha fazla çıktı elde etmek, örneğin üretimdeki kayıpları azaltmak; hem de 'ekonomik' anlamda, aynı miktar sermaye ile daha fazla kâr elde etmek, yani artı-değeri artırmak. Böylece, verimlilik kavramı, sermayenin kârlılığını yükseltmenin iki yolunu anlatır, zira 'teknik' anlamda verimlilik artışı da nihai olarak kâr oranını yükseltmeye yarar. Dolayısıyla, sermaye kesiminin sözcüleri verimlilik kavramını kullandıklarında, bunu salt teknik (ya da fiziksel) anlamda üretkenlik artışı ile ilişkili bir biçimde kullanıyor gibi görünebilirler. Bu nedenle toplumsal açıdan yararlı öneriler getirdiklerini öne sürebilirler. Oysa emek maliyeti ve düşük ücretler, her zaman için gündemin temel başlıkları arasındadır. Aslında Hisarcıklıoğlu'nun tüm söylediği bu 'sadece' sözcüğünde içerilmiş durumdadır. *Söz konusu olan düşük ücretlere dayalı politikalarından vazgeçmek değil, buna teknoloji yoğun imalatları da ekleyebilmektir.* TSSB için 'teknoloji' tarafına yoğunlaşırken, emek üzerindeki baskıyı dolaysızca artıracak diğer tasarımlar başka belgelerde karşımıza çıkmaktadır (örneğin, aşağıda değineceğimiz Ulusal İstihdam Stratejisi).

'Verimliliği' yükseltmeye yönelik talepler iki temel konuda odaklanmaktadır. Bunlardan biri nitelikli işgücü, diğeri teknoloji yoğunluklu üretim ile Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesidir. Sermaye kesimi, imalat sanayiinin rekabet gücünü artırmak için, ucuz işgücünün yanı sıra nitelikli işgücü de talep etmektedir. TEPAV raporunda da nitelikli işgücü ihtiyacına dikkat çekilmekte ve son dönem yükselen sektörlerin geleneksel sektörlerle oranla daha fazla eğitilmiş işgücüne ihtiyaç duyduğu ifade edilmektedir. Raporda bu ihtiyacı gidermek üzere çözüm yolu da gösterilmektedir: Eğitim sistemi özel sektörün ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte eleman yetiştirecek biçimde yeniden düzenlenmelidir. İmalat sanayiinin karşılaştığı en önemli eksikliğin teknik ve ara eleman ihtiyacı olduğu belirtilmekte; bu nedenle öncelikle ara eleman ihtiyacını karşılamaya yönelik teknik eğitim sisteminin sorunlarının çözülmesi ve meslek yüksek okullarının cazip hale getirilmesi istenmektedir.¹⁷

Daha becerili ve donanımlı işgücü sermaye çevrelerinin taleplerinin başında gelmektedir. TÜSİAD başkanı Ümit Boyner, TSSB'nin tanıtım toplantısında, sanayicilerin beklentilerini ifade

¹⁷ TEPAV, a.g.k, s. 67.

eden iki vurgu yapmıştır. Birincisi “tüm sektörlerde üretkenliği ve verimliliği artıracak politikalar”; ikincisi “yatırım kararlarını ve rekabet gücünü belirleyen en temel unsurlardan biri olarak, eğitilmiş işgücü arzının güçlendirilip geliştirilmesi ve istihdam maliyetlerinin azaltılması” talebidir.¹⁸

Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) 2010 *Türkiye Ekonomi Raporu* da dönüşüm sürecinde en önemli sorunlardan biri olarak ‘niteliksiz emek stokunu’ göstermektedir. Rapora göre, ekonomide üretim yüksek katma değerli sektörlerle kayarken, beşeri sermayenin gerekli donanımına sahip olmaması gelişmiş ekonomilere olan yakınsama sürecini yavaşlatmaktadır. Türkiye’de niteliksiz emeğin arkasında iki husus her zaman öne çıkmaktadır: Kişi başı ortalama eğitim süresinin yeterli olmaması ve eğitimin kalitesinin düşük olması.¹⁹ Kuşkusuz, burada kastedilen ‘kalite’ genel anlamda eğitimin bilimsel kalitesi değil, emekçinin henüz çocuk yaşta sermayenin ihtiyaçları uyarınca şekillenmesini sağlayacak teorik ve pratik formasyonun yeterlilik düzeyidir. Sermaye kesimi, genel anlamda iyi eğitim almış nitelikli bireylerden ziyade, gerekli mesleki donanımını henüz işe başlamadan edinmiş olan ‘hazır’ işgücü peşindedir.

Verimlilikle ilgili bir diğer talep, teknoloji kullanımına ve Ar-Ge desteklerine ilişkindir. TEPAV raporu küresel rekabetin yarattığı baskılar karşısında işletmelere birleşerek ölçek büyütme ve verimlilik artışı için gerekli teknolojik yenilenmeyi içeren bir yatırım programı oluşturmalarını önermektedir. Raporunda, ileri teknolojilere odaklanmanın yanı sıra, özellikle KOBİ’ler olmak üzere tüm sektörlerde teknoloji tabanının geliştirilmesi ve teknoloji üretimi için Ar-Ge personeli ile teknik eğitimcilerin sayısının ve kalitesinin yükseltilmesi gerektiği belirtilmektedir. Şirketlerin verimliliğini artırmada en can alıcı vurgu, üniversite-sanayi işbirliğine yöneliktir.²⁰

¹⁸ Bu taleplere üçüncü olarak “finansmana erişim problemi” de eklenebilir. Zira Boyner, “finansal piyasaların derinleşmesi ve finansman araçlarının çeşitlendirilmesinin” ekonomik atılım için başlıca gereksinim olduğu görüşündedir. Ümit Boyner, Türkiye Sanayi Strateji Belgesi Açılış Konuşması, 5 Ocak 2011, <http://www.tusiad.org.tr/komisyonlar/sanayi-hizmetler-ve-tarim-komisyonu/konusma/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-umit-boynerin-turkiye-sanayi-stratejisi-belgesi-acilis-konusmasi/>

¹⁹ MÜSİAD, *Türkiye Ekonomi Raporu (2010): Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı*, Araştırma Raporları, Mayıs 2010, s. 153.

²⁰ TEPAV, a.g.k, s. 8, 71.

Teşvik Sistemi

Sermaye kesiminin talep ve ihtiyaçlarının karşılanması açısından önemli konulardan bir diğeri, teşvik sisteminin yeniden düzenlenmesi olmuştur. Sermaye çevreleri, teşvik sisteminin küresel kapitalizmle entegrasyonu güçlendirecek biçimde oluşturulması gereğini sıkça dile getirmiştir. Örneğin, TEPAV'ın hazırladığı 2007 tarihli raporda teşvik sisteminin yeni bir anlayışla yeniden yapılandırılması gerektiği yer almaktadır. Yeni anlayışın belirleyici özelliği, ülke içinde sanayiye teşvik etmek değil, küresel ekonomide rekabet edebilen bir sanayi tabanının gelişimini özendirme biçiminde ifade edilmiştir. Bu nedenle, teşvik sisteminin yeniden yapılandırılmasında temel ilke ekonomide verimliliği arttıracak yenilikçi faaliyetleri desteklemek olacaktır.²¹

TÜSİAD'ın sanayi destek mekanizmasına ilişkin öngördüğü sistem, verimlilikten nitelikli işgücü ihtiyacına dek sermayenin başlıca taleplerini dile getirir niteliktedir. TÜSİAD, devlet desteğinin tüm sektörleri etkileyecek şekilde şu konulara ağırlık vermesini talep etmektedir.²²

1. Yüksek katma değer oranlarını yakalamamıza destek olacak teknoloji üretimi, seçimi ve kullanımı desteklerini,
2. İnovasyon (yenilik) kapasitesini artıran bölgesel kümeleşme desteklerini,
3. Sektör ve bölge ayrımı gözetmeksizin, özellikle beşeri veya maddi altyapıya yönelik olağanüstü yüksek yatırım gerektiren proje desteklerini kapsamalıdır.

Öte yandan, TOBB'un teşvik sistemine dair beklentisi, Yatırım Teşvik Sistemi'nin sektörel kümelenmeleri teşvik edecek ve bölgelere/sektörlere göre farklılık gösterecek şekilde yeniden yapılandırılması olarak ortaya konulmuştur. TOBB, bu çerçevede, mevcut sistemde sektör ve bölge ayrımına gidilmediği için yatırımların cazip hale getirilemediğinden yakınmıştır.²³

Teşvik sisteminin nasıl oluşturulacağı ve teşviklerin hangi kriterlere göre dağıtılacağı, sermayeler arası mücadelenin başlıca konusunu oluşturmaktadır. Devletin sermaye birikim sürecine asli müdahalelerinden biri de teşviklerdir. Birikim sürecinin farklı aş-

²¹ a.k, s. 4, 9.

²² Boyner, *a.g.k.*

²³ Hisarcıkloğlu, Sanayi Stratejisi Toplantısı konuşması, 2008. Sak ise, sektörel-bölgesel değil de proje-faaliyet bazlı bir devlet teşvik sisteminin kurulması gerektiğini belirtmektedir. Sak, *a.g.k.*

malarında devletin sağladığı teşvikler de farklılaşmaktadır. Çeşitli biçimler altında, yatırım, ihracat, ucuz girdi, kredi kullanımı, vergi indirimleri konularında devletin sağladığı kolaylıklar, sermaye birikiminin başlıca bileşenlerinden biridir. Bu nedenle, teşvik sisteminin nasıl oluşturulacağı, sermayeler arası ilişkiler kadar sermaye-devlet ilişkisini de açık eden bir özellik taşımaktadır.

Yeni teşvik sisteminin oluşumunda, TEPAV ve TÜSİAD küresel entegrasyona daha fazla vurgu yapar ve sektör/bölge ayrımlarını dışlarken, esasen KOBİ niteliğinde sermayeleri temsil eden TOBB'un vurgusu küreselden ziyade yerel ölçüğe yönelik ve sektör/bölge ayrımı temelli olmuştur. Bir başka deyişle, büyük sanayi sermayesini temsil ettiği söylenebilecek örgütler, uluslararası sermayeyle belli bir ilişki düzeyini yakalamış veya yakalamakta olan, verimliliği yüksek sermayenin teşvik edilmesi yönünde öneriler getirmiştir. Verimlilik, nitelikli işgücü, teknoloji ve Ar-Ge yatırımlarının desteklenmesi gibi talepler, esas olarak büyük sermayenin beklentilerini yansıtmaktadır. Buna karşılık, küçük ve orta ölçekli sanayi sermayesi, finansal kaynaklara daha kolay erişim için araçların yaratılmasını, başta enerji olmak üzere altyapı yatırımlarının hızlandırılmasını, bölgesel kalkınmanın unsurlarının oluşturulmasını daha fazla vurgulamıştır. Farklı sermaye ölçeklerini temsil eden örgütlerin politika belirleme sürecindeki etkinlikleri genellikle eşitsiz olmaktadır.

Bununla birlikte, farklı ölçeklerdeki sermayelerin çıkarları bir-biri ile kesinlikle uzlaşmaz (antagonistik) değildir. Büyük sanayi işletmeleri tipik olarak çok sayıda yan sanayi kuruluşu ve taşeron firma ile bütünleşmiş bir üretim sistemine sahiptir. Bu nedenle, örneğin ekonomik canlılık dönemlerinde, ana sanayide üretim artışına yan sanayinin ayak uydurması gerekmekte ve KOBİ'lerin finansman sorunu büyük sermaye için de bir soruna dönüşmektedir. Daha da önemlisi, yalnızca küçük ve orta ölçekli sermayeler değil, üretim zincirleri ve taşeron bağları aracılığıyla aynı zamanda büyük sermaye de ucuz ve kayıtdışı işgücünden yarar sağlamaktadır. Kısacası, sermayeler arası karmaşık ilişkiler salt çelişkileri değil işbirliğini de içermektedir.

Yeni sanayi stratejisi arayışları, yeni bir teşvik sistemini de gündeme getirmiştir. Küresel krizin Türkiye üzerindeki olumsuz etkilerinin doruğa ulaştığı bir ortamda, 16 Temmuz 2009 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan "Yatırımlarda Devlet Yardımları

Hakkında Karar” ile birlikte yeni sistem yürürlüğe girmiştir.²⁴ Buna göre, Türkiye gelişmişlik düzeyine göre dört bölgeye ayrılmış ve teşvikler bölgelere göre farklılaşmıştır. Kümeleşmeleri desteklemek üzere sektörel bazda ek teşvikler söz konusudur (örneğin tekstil sektöründe). Bunlar temelde KOBİ niteliğindeki sermayeleri gözeten uygulamalar olmakla birlikte, aslında teşvikler yalnızca yeni yatırımlar için geçerlidir. Büyük proje yatırımlarına ise ayrıca teşvikler getirilmiştir. Sonuçta, içerdiği özel maddelerle, yeni teşvik sisteminin esasen büyük ölçekli sermayenin çıkarlarını kollamaya çalıştığı söylenebilir.

Genel olarak, ekonomi politikaları sermaye kesiminin ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir. Bu süreçte farklı sermaye bileşenlerinin talepleri birbiriyle uyumlu hale getirilmekte, veya daha güçlü olanların iradesi baskın çıkmaktadır. Sermayenin ihtiyaçları, yeni teşvik sisteminin yanı sıra yasal ve kurumsal düzenlemeler içeren bir stratejinin belirlenmesini de gerektirmiştir. Bu çerçevede gündeme gelen bütünlüklü bir yol haritası niteliğindeki TSSB'nin içeriğinde de büyük sanayi sermayesinin talep ve ihtiyaçlarının belirleyici olduğu söylenebilir.²⁵ Bir sonraki bölümde, TSSB'nin içeriği kısaca gözden geçirilecektir.

TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİ

TSSB, Yüksek Planlama Kurulu'nun 7 Aralık 2010 tarih ve 2010/38 sayılı kararıyla onaylanmış ve 5 Ocak 2011 tarihinde sermaye örgütleri ve kamu kurumu temsilcilerinin katıldığı bir toplantıyla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından kamuoyuna duyurulmuştur.

TSSB'nin hazırlık aşamasından oluşumuna kadar geçen süreç, kamu - özel sektör işbirliği ile yürütülmüştür. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanmış olmakla birlikte, TSSB farklı sermaye kesimlerinin talep ve beklentilerini karşılamak üzere DPT,

²⁴ Resmi Gazete, 16 Temmuz 2009, Sayı: 27290. Yeni teşvik sisteminin ayrıntıları için bkz. Adem Utku Çakıl, “Yeni Teşvik Uygulama Sistemi”, 2009, http://www.alomaliye.com/2009/a_utku_cakil_yeni_tesvik.htm.

²⁵ 2002 yılında, TÜSİAD yönetim kurulu başkanı Tuncay Özilhan, İSO Sanayi Kongresi'nde yaptığı konuşmada Türkiye sanayisinin rekabet gücünün zayıflığına dikkat çekmiş ve sanayinin gelişmesi için politika önerilerini sıralamıştır: Özelleştirmeler tamamlanmalı; kamu reformu gerçekleştirilmeli; siyasal istikrar sağlanmalı; sektörel önceliklere göre tasarlanmış teşvik sistemi oluşturulmalıdır. Tuncay Özilhan, Sürdürülebilir Uluslararası Rekabet Gücü İçin Türk Sanayii Stratejisi Paneli konuşması, İSO Sanayi Kongresi, 11 Aralık 2002, İstanbul. 2002 yılından bugüne değin, bu öneriler büyük ölçüde hayata geçirilmiştir.

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) gibi kamu kurumları ile TEPAV, TÜSİAD ve TOBB gibi başlıca sermaye örgütlerinin aktif katılımıyla hazırlanmıştır.²⁶

‘Katılımcı’ bir yaklaşımla hazırlanan belgede işçi örgütlerinin görüşlerine başvurma gereği duyulmamış olması, dikkati çeken ilk noktadır. Nitekim işçi sendikalarının tepki gösterdiği ‘esnek istihdam’ biçimlerinin yaygınlaştırılması talebi, belgede yer bulabilmiştir.²⁷ Yine TSSB’ye göre, özel sektörün rekabet gücünün artışının önündeki ciddi engellerden biri de ‘işgücü piyasalarındaki katılımlar’dır (s. 77). Belge, esasen yalnızca sermaye kesiminin bakışını ve beklentilerini yansıtmaktadır. Öte yandan, TSSB’nin hazırlanması sürecinde dışlanan işçi temsilcilerinin, stratejinin uygulanması ve izlenmesi amacıyla kurulacak olan ‘İzleme ve Yönlendirme Komitesi’ne ‘gerektiğinde’ katılması da öngörülmektedir (s. 132).

Dünya kapitalist sistemiyle daha ileri düzeyde bir entegrasyonu gerçekleştirmek için gerek duyulan yasal/kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmek üzere politika ve eylem planı olarak hazırlanan TSSB’nin hemen ilk cümlelerinde, amaç şu şekilde ifade edilmektedir: “Türk Sanayisinin rekabet edebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknoloji ürünlerin üretildiği, nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümü hızlandırmak” (s. 10). Strateji belirleme sürecinde, “gerek içerik gerekse metodoloji açısından”,

²⁶ Strateji belgesi, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı’nın koordinasyonunda, DPT Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Maliye Bakanlığı, Gelir İdaresi Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, TÜBİTAK, Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, KOSGEB, Türk Patent Enstitüsü, Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Türk Akreditasyon Kurumu, TOBB, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, TÜSİAD, İSO, Gaziantep Sanayi Odası, Kocaeli Sanayi Odası, İktisadi Kalkınma Vakfı, TEPAV ve ilgili sektörel kuruluşlar ile sivil toplum kuruluşlarının katılımı ve katkılarıyla, ayrıca Sanayinin Rekabet Gücünün Geliştirilmesi Daimi Özel İhtisas Komisyonu üyelerinin değerlendirmeleri ve katkıları da alınarak hazırlanmıştır (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2010, s. 8).

²⁷ TSBB, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2011, s. 43. Metinde bundan böyle TSBB’ye atıflar sadece parantez içinde sayfa numarası ile, (s. 43) biçiminde verilecektir.

AB'nin sanayi politikasını ifade eden *Lizbon Stratejisi*²⁸ yol gösterici olmuştur (s. 10). Yürürlükte olduğu son 10 yıllık süreçte kendi ilan ettiği hedeflere ulaşmakta herhangi bir 'başarı' sağlayamamış bir strateji, herhalde neoliberal içeriği nedeniyle, Türkiye için de kılavuz olarak alınmıştır. Dolayısıyla, daha başlangıçta, strateji metninin *görünürdeki* amaçları ile gerçek niyetlerinin farklı olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Bu noktayı açmaya çalışacağız.

TSSB, Türkiye ekonomisinin, 2001 krizinden sonra tempolu bir büyüme sürecine girmiş olmakla birlikte, küresel rekabette yeterince ilerleme kaydetmediğine dikkat çekmektedir. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2009 yılı verilerine göre, rekabetçilik endeksine göre yapılan değerlendirmede Türkiye 133 ülke arasında 61'inci sıradadır. Belgede, Türkiye sermayesinin uluslararası rekabet gücünü iyileştirmesi için "işgücü piyasasında, yükseköğretim ve mesleki eğitimde, mali piyasalarda, sağlıkta ve ilköğretimde, makroekonomik durumda ve fiziki altyapıda iyileşmeler sağlanması" gerektiği belirtilmektedir (s. 9). İyileşmelerden kasıt, hiç kuşkusuz işgücü piyasasından fiziki altyapıya dek tüm alanların sermaye kesiminin ihtiyaçları uyarınca yeniden düzenlenmesidir. Bu vurgu, sanayi stratejisinin temel yönelimini ortaya koymaktadır: Başlıca ölçüt, ülke sermayesinin 'rekabet gücünün' artmasıdır. Bunun toplumsal açıdan ne yarar sağlayacağı, herhalde apaçık bir şey olarak kabul edildiği için, tartışılmamıştır.

Sanayi stratejisinin bileşenlerine gelince; verimlilik, nitelikli işgücü, teknolojik gelişme ve finansal düzenlemeler başlıca unsurları oluşturmaktadır. Belgede, Çin ve Hindistan'ın küresel ekonomiye entegrasyonu sonucunda Türkiye'nin rekabet gücünün ucuz işgücüne dayanmasının [artık] olanaklı olmadığı belirtilmekte; Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması için etkin işleyen bir piyasa mekanizmasının, elverişli bir yatırım ortamının ve kurumsal

²⁸ Lizbon Stratejisi 2000 yılı tarihlidir. AB'nin 2010 yılında "dünyanın en dinamik ve rekabetçi bilgi-temelli ekonomisi" haline gelmesi amacıyla hazırlanan bu stratejide iki temel hedef, istihdam oranının yüzde 70'e ve Ar-Ge harcamalarının Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde 3'üne çıkartılması olarak konulmuştur. 2005 ve 2010 yıllarında hazırlanan gözden geçirme raporlarında, öngörülen hedeflere ulaşılamadığı ifade edilmekte; başta istihdam ve sosyal güvenlik alanlarında ciddi sorunların devam ettiği vurgulanmaktadır. Son dönemde, "AB 2020" olarak adlandırılan ve içerik açısından Lizbon Stratejisi'ne uzak olmayan yeni bir strateji şekillenmeye başlamıştır. Bkz. Sema Günçay Çapanoğlu, "Geçmişten Günümüze Lizbon Stratejisi ve 2020 İçin Yeni Bir Vizyon Işığında 'AB 2020' Stratejisi", *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*, No: 12, 2010; European Commission, Lisbon Strategy Evaluation Document, *Commission Staff Working Document*, 2010, Brussels.

yapının oluşturulması gerektiği söylenmektedir. Ayrıca, belgede belirtildiğine göre, altyapı sektörlerinin nitelikli ve ucuz girdi sağlamasını kolaylaştıracak düzenlemeler hayata geçirilecektir: “Söz konusu düzenlemelerin hayata geçirilmesinde izlenecek yol haritası Türkiye’nin sanayi stratejisi olacaktır” (s. 9). Bu noktada, strateji metninin dilinin ‘stratejik’ bir muğlaklık içerdiği görülebilmektedir. Firmaların ‘rekabet gücü’ ülkenin rekabet gücüne dönüşmüş; rekabet gücünün artması da meşru bir toplumsal hedef (bir ‘ortak iyi’) olarak ifade edilir olmuştur. Belgenin geneline yayılmış olan yüksek teknoloji vurgusu gibi ilk bakışta ‘bilimsel’ gelişmeyi işaret ettiği ve/veya ‘ortak iyi’ kurgusuyla tasarlanmış olduğu kanısı uyandırabilecek politikalar, esas olarak, sermayenin çıkarını tüm toplumun ortak çıkarı olarak kavrayan bir yaklaşımın ürünüdür. Oysa giriş bölümünde belirtmeye çalıştığımız gibi, 1980 sonrası dönemde ve özellikle de son on yılda Türkiye sermayesinin uluslararası rekabet gücü artmış, ancak bu artış ülke nüfusunun geniş kesimleri açısından son derece olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Sanayi stratejisi 2011 ile 2014 yılları arasındaki dönemi kapsayan, orta vadeli bir politika demeti içermektedir. Bu politikalar başlıca üç stratejik hedefe yönelmiştir (s. 11):

- Orta ve yüksek teknoloji sektörlerin üretim ve ihracat içindeki payının artırılması,
- Düşük teknoloji sektörlerde katma değeri yüksek ürünlere geçişin sağlanması,
- Becerilerini sürekli geliştirebilen şirketlerin ekonomideki ağırlığının artırılması.

Nihai hedef, Türkiye’nin “orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya’nın üretim üssü olması” biçiminde ifade edilmiştir. Gündelik konuşma diline tercüme edildiğinde, “Türkiye AB’nin Çin’i olsun” denilmektedir: Esas olarak ucuz işgücüne dayalı emek yoğun ve kısmen de teknoloji yoğun imalat yapılan bir coğrafya.²⁹

²⁹ Erinç Yeldan, Sanayi Stratejisi’nin, Türkiye’yi kalkınma yazınında ‘Belindia’ olarak adlandırılan yapıya uyarlama amacıyla olduğu izlenimi yarattığına dikkat çekmektedir: “Yüksek teknoloji, dinamik, ancak görece küçük üretim merkezlerinin, ekonominin geri kalan geleneksel kesimleriyle çok kısıtlı girdi çıktı bağlantılarının bulunması, ulusal ekonomilerde ikili bir yapı yaratmakta ve bölgesel eşitsizliklerin ve sosyal dışlanışlığın ana nedeni olmaktadır. Kalkınma iktisadında bu tür ikili (dual) yapılar bir yandan Belçika tarzlı dinamik ve küçük bir merkez, diğer yanda ise büyük çaplı geleneksel ve görece durgun Hindistan (İngilizcesiyle **India**) ekonomilerinin bileşeninden oluşan Belindia modelleriyle betimlenmektedir. Sanayi Strateji Belgesi, içeri doldurmadan bir

Sanayi stratejisi iki eksen üzerinde inşa edilmiştir. İlk ekseninde sanayi sermayesinin küresel entegrasyonda karşılaştığı engelleri kaldırmayı hedefleyen *yatay politikalar* oluşturulmakta; ikinci ekseninde ise seçilmiş (ya da öncelikli) sektörlerde verimliliği artırmaya yönelik *sektörel politikalar* belirlenmektedir. Kısaca gözden geçirelim.

Yatay Sanayi Politikaları ve Eylem Planı

Yatay Sanayi Politikaları, firmaların rekabet gücünü artırmayı hedefleyen ve tüm sektörleri etkileyecek politikalardır. Bunlar, yatırım ve iş ortamı (firmaların verimliliğini artıracak devlet yardımları sisteminin oluşturulması), uluslararası ticaret ve yatırım (uluslararası rekabete uyum), beceri ve insan kaynağı (işgücünün becerilerinin firmaların ihtiyaçlarına yönelik olarak geliştirilmesi), KOBİ'lerin finansmana erişimi, firmaların teknolojik gelişimi (teknolojik kapasitelerin artırılabilmesi için gerekli ortamın ve araçların hazırlanması), altyapı sektörleri ve girdi maliyetleri (altyapı sektörlerinin daha ucuz ve nitelikli girdiler sağlamak için yeniden yapılandırılması), çevre (AB'ye uyum sürecinde firmaların çevre konusunda daha duyarlı hale gelmesi) ve bölgesel kalkınma olmak üzere yedi başlıkta toplanmıştır (s. 56). Her bir başlık, sermaye örgütleri tarafından ifade edilen talepleri yansıtmaktadır.

Hedeflere yönelik politikaların yanı sıra, kamu ve özel sektörün işbirliğini içeren bir Eylem Planı da hazırlanmıştır. Eylem Planı'nda özel sektörün ihtiyaç duyduğu destek mekanizmaları ve yasal-kurumsal düzenlemeler planlanmıştır.³⁰ Öte yandan, kamu kurumlarının sermayenin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılandırıldığı da görülmektedir. Örneğin, TÜBİTAK ve üniversiteler gibi kamu kurumlarının, *doğrudan*, sermaye kesiminin ihtiyaçlarını karşılayacak kuruluşlara dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Eylem Planı'nda "Firmaların Teknolojik Gelişimi" başlıklı bölümde, TÜ-

fetiş haline getirdiği *rekabet gücü* ve *AB'ye üyelik* kavramlarıyla Türkiye'nin orta uzun dönem geleceğini Belindia yapısına uyarlama tehlikesi içermektedir." Erinç Yeldan, "Sanayi Strateji Belgesi Üzerine: Türkiye 'Belindia' Yolunda", *Cumhuriyet*, 09 Şubat 2011.

³⁰ Eylem Planı'nın 1.1 sıra numaralı "Yatırım ve İş Ortamının İyileştirilmesi" maddesine göre, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısı" yasalaştırılacak ve sonrasında ikincil mevzuat çıkarılacaktır; şirket kuruluşu ve işyeri açma işlemleri kolaylaştırılacaktır; Çevrimiçi Şirket İşlemleri projesi gerçekleştirilecektir; KOBİ'lerin pazarlama ve ihracat kapasitesini artırmaya yönelik destek verilecektir. Bu çerçevede öne çıkan politikalardan biri, "serbest piyasa ekonomisiyle uyumlu" bir "Gelir Vergisi Kanunu"nun yürürlüğe konacak olmasıdır.

BİTAK, YÖK ve üniversitelere, firmaların teknolojik donanımını güçlendirmek üzere çeşitli bakanlıklar ve sermaye örgütleri ile birlikte yapılacak çeşitli projelerde görevler atanmıştır. Örneğin, YÖK koordinasyonunda, TÜBİTAK, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, üniversiteler, DPT ile TOBB'un katılımıyla yürütülecek eylemde "araştırma sonuçlarının ticarileştirilmesi ve teknoloji transferi uygulamaları[nın] etkinleştir[ilmesi]" hedeflenmektedir (s. 155). Bu hedef, bilimsel araştırmanın sermayenin tahakkümü altına girmesini öngören, bilimsel özerkliği tamamen ortadan kaldırmayı hedefleyen bir anlayışın ürünüdür. Buna göre, bilimsel araştırmalar meta karakteri kazanacak, bilim insanının kendisi de meta ilişkilerine tabi hale gelecektir.³¹

TSSB'de Türkiye sermayesinin küresel sistemle entegrasyonunun çerçevesini kurmak üzere bir dizi strateji belirlenmiştir. Buna göre, ihracat artışını sağlamak amacıyla Ar-Ge'ye dayalı, katma değeri yüksek, markalı ürün ve hizmetlerin üretim ve pazarlama süreçleri desteklenecektir. Türkiye'ye gelecek doğrudan yabancı yatırımlara yönelik strateji ise, istihdam yaratan, yeni teknolojiler geliştiren, ekonomik-teknolojik-sosyal dinamikleri hızlandıran, verimlilik ve rekabet gücü yüksek yatırımları çekmeyi hedeflemektedir.³²

TSSB'nin işgücüne ilişkin politikaları, çalışma koşullarını, ücretleri ve sosyal hakları iyileştirmeyi hedeflemekten hayli uzaktır. Aksine, politikalar sermayenin işgücü üzerindeki tahakkümünü güçlendirmeye yöneliktir. Bu politikalar iki farklı hedefe yönelmiştir: Emek piyasasının 'katılığını' yumuşatmak ve emek verimliliğini yükseltmek. Bir yandan, ücretler üzerindeki kamusal 'yüklerin' özel sektörün rekabet gücünü kısıtladığı ileri sürülerek yeni düzenlemeler öngörülmektedir.³³ Bu düzenlemelerin temel çerçevesini,

³¹ TSSB'de içkin olan bilimsel araştırmaların niteliğine ilişkin bu düşüncüyü yansıtan bir gelişme, Türkiye'nin tek temel bilimler enstitüsü niteliğini taşıyan ve TÜBİTAK ile Boğaziçi Üniversitesi'nin ortak kuruluşu olan Feza Gürsey Enstitüsü'nün kapatılma kararı oldu. Enstitünün TÜBİTAK'ın Gebze'de bulunan BİLGEM (Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri Araştırmalar Merkezi) birimine bağlanmak suretiyle fiilen kapatılması gündeme geldi.

³² Öncelikli sektörler olarak BİT (Bilgi İletişim Teknolojileri), yüksek teknoloji sektörler, gıda işleme, sağlık sektörleri, çevre dostu sektörler (enerji, ekoteknolojiler vb.), makine imalat, ulaşım/lojistik, petrokimya, hizmetler (eğitim vb.) ve altyapı sektörleri belirlenmiştir (s. 75).

³³ 15 Mayıs 2008'de, 5763 sayılı "İş Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" yasalaşmıştır. Bu kanunda öngörülen yeni düzenlemelerle birlikte ücretler üzerindeki kamusal yüklerin oranı yüzde 42'den, yüzde 36'nın aşağısına çekilmiştir" (s. 77).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca hazırlıklarına 2009 yılında başlanan Ulusal İstihdam Stratejisi oluşturmaktadır. *Ulusal İstihdam Strateji Belgesi*'nin başlıca hedefleri arasında esnek üretimin yaygınlaştırılması ve istihdamda işveren üzerine ek yük getirilmemesi yer almaktadır: "Uygulanacak yeni teşvik politikalarının maliyetleri firmalarca değil genel bütçe ve işsizlik sigortası fon kaynaklarıyla karşılanmalı, böylelikle işletmelerin rekabet gücü gözetilmelidir".³⁴ Belgeye göre çalışanların temel haklarından biri olan kıdem tazminatı işverenlerin üzerinde büyük yük oluşturmaktadır.³⁵ Bu nedenle, "kıdem tazminatı reformu yapılarak ve bölgesel asgari ücret uygulamasına imkan tanınarak istihdam üzerindeki mali yüklerin öngörülebilir ve rekabet edebilir bir düzeye çekilmesi" amaçlanmaktadır.³⁶ Diğer yandan, işgücünün beceri düzeyindeki yetersizliğin de rekabet gücü önünde en az bu katılıklar kadar önemli bir engel oluşturduğu savunulmaktadır. Bu bakımdan, sermaye örgütlerinin işgücüne dair taleplerinin karşılandığı söylenebilir.

TSSB'ye göre işgücü konusundaki en önemli sorun, özel sektörün bazı pozisyonlarda istihdam edeceği, uygun niteliklere sahip eleman bulmada yaşadığı güçlüklerdir. Bu sorun mesleki ve teknik eğitim sistemindeki aksaklıklara bağlandığından, Eylem Planı bu çerçevede tasarlanmıştır. Örneğin, özel sektörün mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları açmasına olanak verecek düzenlemeler yapılması ve bu kurumların desteklenmesi öngörülmektedir. Bu destekler vergi indiriminden arsa teminine kadar uzanmaktadır.³⁷

³⁴ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Ulusal İstihdam Strateji Belgesi*, 04 Şubat 2011, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35386.

³⁵ "İhbar prosedürü, ihbar ve kıdem tazminatı, haklı/haksız nedenle işten çıkarmanın tanımı, deneme süresi, haksız nedenle işten çıkarmada tazminat ve azami itiraz süresini dikkate alan sürekli çalışanların bireysel işten çıkarılması alt endeksinde ise Türkiye, 40 ülke içerisinde en katı mevzuata sahip 14'üncü ülke konumunda bulunmaktadır. Bu alanda özellikle kıdem tazminatı miktarının yüksekliği işgücü piyasasının katılık düzeyini artırmaktadır." Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *agk*.

³⁶ Kıdem tazminatının fona devredilmesinin öngörüldüğü Ulusal İstihdam Stratejisi'nde kıdem tazminatı tutarının 1 yıla 1 maaştan 20 yıla 6 maaşa indirilmesi planlanmaktadır. <http://www.patronturk.com/ulusal-istihdam-strateji-belgesi-aciklandi>.

³⁷ Eylem Planı'nda bu destekler şu şekilde tarif edilmiştir: 5580 Sayılı Kanunda özel sektörün mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumları açmasına imkan verecek şekilde değişiklik yapılacak, bunlara vergi indirimi, uzun vadeli ve düşük faizli kredi, arsa temini gibi teşvikler sağlanacaktır. Özel sektör, istihdam garantili okul açması halinde, eğitime % 100 destek kapsamında vergi indiriminden yararlandırılacaktır. Organize Sanayi Bölgesi, Turizm Bölgesi, Serbest Ti-

Ayrıca, özel sektörün mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında bulunan bina, tesis, uygulama birimi, atölye ve laboratuvarlarından *yeterli düzeyde* yararlanması sağlanacaktır. Elbette bu bakış açısı yeni değildir. 2009 yılında yayımlanan *Orta Vadeli Mali Plan*'da (2010-2012) da sermayenin ihtiyaçlarına göre emek gücü ve beşeri sermayenin dönüşümü öngörülmüştür. Plana göre iş dünyası temsilcilerinin, meslek yüksek okullarının yönetiminde ve programlarının belirlenmesinde aktif rol almaları sağlanacaktır. Bu konudaki idari ve yasal düzenleme Yüksek Öğrenim Kurumu (YÖK) Başkanlığı koordinasyonunda yapılacaktır. Hazırlanmış olan "Hayat Boyu Öğrenme Stratejisi" Milli Eğitim Bakanlığı koordinasyonunda uygulamaya konulacaktır. Mesleki Yeterlik Kurumu koordinasyonunda hazırlanan meslek standartlarının uygulamasına ve belgelendirme sistemine de başlanacaktır.³⁸

Verimliliği yükseltmek amacıyla teknolojik gelişmelerin desteklenmesine TSSB'de geniş yer ayrılmıştır. Strateji belgesinde Türkiye ekonomisinin son dönemde teknoloji kullanımı ve Ar-Ge faaliyetlerinde yaptığı atılım önemli bulunmakla birlikte, AB standartlarını yakalayamamış olmaktan şikayet edilmektedir. Son yıllarda Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan kaynaklarda önemli artış gözlemlenmektedir: Ar-Ge harcamaları 2002'de 3 milyar dolardan, 2008 yılında (yüzde 77 artışla) 5,3 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte, Ar-Ge harcamalarının milli gelir içerisindeki payı 2002 yılında yüzde 0.53 iken 2008 yılında 0.73'e yükselmişse de, AB-27 ortalaması olan yüzde 1.85'in altındadır³⁹ (s. 90). Bu çerçevede,

caret Bölgesi ve Küçük Sanayi Sitesi yönetimlerine, ilk planlama aşamasından itibaren istihdam edilecek nitelikli insan gücünü yetiştirmek, çalışanlarını geliştirmek ve uyum eğitimlerini sağlamak amacıyla yeni kurulacak Organize Sanayi Bölgesi, Turizm Bölgesi ve Serbest Ticaret Bölgesi'nde mesleki ve teknik eğitim okul/kurumu için arsa ayırması ve okul/kurum yapma zorunluluğunun getirilmesi konusunda yasal düzenleme yapılacak, bu konuda ilgili bölge yönetimleri teşvik edilecektir.

³⁸ Resmi Gazete, "Orta Vadeli Mali Plan (2010-2012)", 16 Eylül 2009.

³⁹ 2000 yılında hazırlanan AB Lizbon Stratejisi 2010 yılı hedefi olarak milli gelirin yüzde 3'ünün Ar-Ge harcamalarına ayrılmasını öngörmüştü. 2010 yılında gözden geçirilen raporda bu hedefe ulaşamadığı, krize rağmen iyileşme görülse de üye ülkelerin toplam Ar-Ge harcamalarının milli gelirin yüzde 1.9'unu aşamadığı belirtilmektedir. European Commission, *a.g.k.*, s. 13. AB ülkeleri içinde en fazla Ar-Ge harcaması yapan ülke İsveç'tir. İsveç, milli gelirinin yüzde 3.82'sini Ar-Ge'ye ayırmaktadır. 27 AB ülkesinin Ar-Ge harcamalarının yüzde 60'ını üç ülke yapmaktadır: 2006 rakamlarına göre, Almanya 58 milyar Euro, Fransa 38 milyar Euro, İngiltere 32 milyar Euro Ar-Ge harcaması yapmıştır. Osman N. Kocatürk, *Türkiye'nin Sanayi Stratejisi*, Kum Saati Yayınları, 2009, s. 195.

Eylem Planı'nda şu politikalara yer verilmiştir: Özel sektör ve kamu sektörü tarafından yürütülen Ar-Ge faaliyetleri (TARAL, ARDEB, TEYDEB, SAVTAG, KAMAG tarafından verilen destekler ve Bilim Toplum Projelerine destekler) artırılabacaktır;⁴⁰ Ar-Ge Kanunu kapsamında, Rekabet Öncesi İşbirliği Projeleri desteklenecek, Ar-Ge Merkezleri kurulup desteklenecek ve Teknogirişim sermayesi desteğinin verilmesi sağlanacaktır. Yine aynı kapsamda, TÜBİTAK öncülüğünde Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikaları Uygulama Planı ile Türk Patent Enstitüsü öncülüğünde Ulusal Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları Strateji Belgesi'nin hazırlanması öngörülmüştür. TÜBİTAK Aralık 2010 tarihinde Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (2011-2016) belgesini yayımlamıştır. Belgede stratejik çerçeve içerisinde çok ortaklı ve çok disiplinli Ar-Ge ve yenilik işbirliği kültürünün yaygınlaştırılması, sektörel ve yerel Ar-Ge ve yenilik dinamiklerinde derinleşme, KOBİ'lerin yenilik sisteminde daha güçlü bir aktör olmasının teşvik edilmesi planlanmaktadır.⁴¹

TÜSİAD, TOBB ve TEPAV'ın ısrarla vurguladığı KOBİ'lerin finansman problemi yatay politikaların asli bir bileşenine dönüşmüş; finans kaynaklarına erişimi kolaylaştırmaya yönelik politikalar belirlenmiştir. TSSB'de şirketlerin verimlilik artışını sürdürmek için teknolojik ve organizasyon yapılarını yenilemeleri ve ölçek büyütmeleri gerektiği, ancak bu yapılanmalar için gerekli finansman kaynaklarının çok kısıtlı olduğu belirtilmektedir. Bunun için, yeni sanayi stratejisinin temel bir bileşeni olarak kredi garanti ve girişim sermaye sistemlerinin geliştirilip yaygınlaştırılması tasarlanmıştır. Örneğin, sermaye ve kredi piyasalarında işlem gören, ancak henüz KOBİ kullanımına uygun olmayan enstrümanların KOBİ'ler için elverişli hale getirilmesi sağlanacaktır (s. 87-88).

Maliyetleri düşürmek ve küresel rekabeti güçlendirmek üzere altyapı yatırımları da ele alınmıştır. Altyapı yatırımlarına yönelik politikalar enerji sektörü ve ulaşım ağları üzerinde yoğunlaşmıştır. Belgeye göre, enerji maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla serbest piyasa kurallarına göre yapılandırılmış, teknik altyapısı sağlam ve çeşitlendirilmiş bir enerji sektörünün oluşmasına yönelik politika-

⁴⁰ Anılan kurumlar TÜBİTAK'ın destek programları ile destek gruplarıdır: TARAL: Türkiye Araştırma Alanı; ARDEB: Araştırma Destek Programları Başkanlığı; TEYDEB: Teknoloji ve Yenilik Destek Programları Başkanlığı; SAVTAG: Savunma ve Güvenlik Teknolojileri Araştırma Destek Grubu; KAMAG: Kamu Araştırmaları Destek Grubu'dur.

⁴¹ TÜBİTAK, Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (2011-2016), Aralık 2010, s. 3.

lar izlenecektir (s. 102). Ayrıca, ulaştırma ve lojistik sektörlerinin firmaların rekabet gücünü yükseltecek bir biçimde yeniden düzenlenmesi tasarlanmıştır.⁴²

Son dönemde öne çıkan 'bölgesel kalkınma' vurgusu sanayi stratejisinde de karşılık bulmuştur. KOBİ'lere yönelik olarak bölgesel kalkınma odaklı projelerin desteklenmesi ve kümelenme konusunda yerel ve merkezi düzeyde politika çerçevesini çizecek bir yönetim modeli oluşturulması planlanmaktadır. İşletmeler ve üniversite işbirliğinin güçlenmesi, müşevvik yapısının bu doğrultuda yeniden yapılandırılması ve ticari nitelikli etkin bir bölgesel altyapı kurulması planlanmaktadır. Bu çerçevede en dikkat çekici noktalardan biri, yüksek öğretim kurumlarının yerel özelliklere uygun şekilde uzmanlaşmasının öngörülmesidir (s. 119).

TSSB'de çevre konusunda sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda politikalar da öngörülmektedir. Bu çerçevede, iklim değişikliği ve karbon emisyonu konularında tedbirler planlanmaktadır. Ancak, tasarıların gerçekçi ve samimi olmadığı söylenebilir. Türkiye'de son dönemde gündeme gelen ya da hızlandırılan nükleer santral projeleri, Hidroelektrik Santraller (HES'ler), 2B yasaları, ayrıca (Zeugma gibi) tarihsel önem taşıyan mekanların baraj suları altında bırakılması, sermayenin kârlılık gereksinimi karşısında çevrenin, tarihsel mirasın ve insanın ikincil önemde kabul edildiğini yeterince açık biçimde sergilemiştir.

Genel olarak tüm sektörlerde rekabet gücünü ve verimliliği artırmayı hedefleyen yatay politika eksenini, sermayenin tüm toplumsal süreçler üzerindeki belirleyiciliğini güçlendirmek üzere kurgulanmıştır. Yatay politikaların, kısaca değindiğimiz Ulusal İstihdam Stratejisi ile birlikte anlam kazandığını vurgulamak gerekir. Buna göre, verimliliği artıracak başlıca unsur emek üzerindeki baskının şiddetlendirilmesi olacak, ayrıca doğa ve bilim üzerindeki sermaye tahakkümü de giderek sıkılaşacak gibi görünmektedir.

Sektörel Politikalar

Sanayi stratejisi olarak yatay politikaların yanı sıra sektörlerin rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar da öngörülmektedir. Buna göre, yüksek teknolojili sektörlerde Türkiye'yi 'üretim üssü' haline getirecek adımların atılması ve geleneksel sektörlerde ise

⁴² Örneğin, Eylem Planı'nda, limanların geri sahasında demiryolu aktarım terminaleri kurularak, demiryolu taşımacılık anlayışından lojistik taşımacılık anlayışına geçilmesi planlanmaktadır. Organize sanayi bölgelerine, büyük fabrikalara ve limanlara özel sektör katkısı ile demiryolu bağlantı hatları yapılacaktır.

daha yüksek katma değer sağlayacak bir yeniden yapılandırma planlanmaktadır (s. 122).

Öne çıkan sektörlerde rekabet gücünü kısıtlayan sorunları tespit etmek üzere sektörel rekabet gücü analizleri yapılmıştır. Bu analizler, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın koordinasyonunda, Bakanlık Sektörel Teknik Komiteleri ve TOBB Sektör Meclisleri ile işbirliği halinde oluşturulan sektörel rekabet gücü raporları temel alınarak hazırlanmıştır. Buna göre, sektörler bilgi ve teknoloji, rekabet, yasal düzenlemeler, çevre ve enerji, dış rekabet edebilirlik ve ticaret, istihdam ve coğrafi boyut başlıkları altında incelenerek, verili durum rapor edilmiştir.

Yatay politikalarda üzerinde önemle durulan teknoloji ve Ar-Ge faaliyetleri, burada sektörel bazda incelenmektedir. Keza idari yükler, teknik standartlar, sağlık ve güvenlik ile AB'ye ilişkin düzenlemeler gözden geçirilerek, sektörlerin ihtiyaçları saptanmıştır. Bütün bu politikalarda da rekabet gücünü artırma ve verimliliği yükseltmenin ana hedefler olarak belirlendiği görülmektedir.

Rekabet gücü analizlerine yer verilen sektörler ise AB'ye verilen taahhütler çerçevesinde belirlenmiştir. Otomotiv, Makina, Beyaz Eşya, Elektronik, Tekstil ve Hazır Giyim, Gıda ve son olarak Demir-Çelik sektörlerinin rekabet gücü analizleri yapılmış ve strateji belgesine eklenmiştir.

Otomotiv ve makina, Türkiye'de son on yıllık dönemde en hızlı büyüyen ve imalat sanayiinin motoru olan üretim sektörleridir. Türkiye otomotiv sanayii küresel rekabet, Ar-Ge ve teknoloji yönetimi alanında büyük ilerleme kaydetmiştir. TSSB'nin kamuoyuna duyurulmasından iki ay sonra, sanayi stratejisi temelinde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda, özel sektör ile ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının katkılarıyla *Otomotiv Sanayi Strateji Belgesi* hazırlanmıştır.⁴³ Bu belgede otomotiv sanayiinde gerçekleştirilen GZFT (Güçlü ve Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler) analizi sonucunda Ar-Ge çalışmaları için yeterli kaynak yaratılamadığı, nitelikli işgücü arzının kısıtlı olduğu, girdi maliyetlerinin ve taşıt araçları satış vergilerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sorunları çözmek üzere, Ar-Ge altyapısını iyileştirmek, şirketlerin tasarım, üretim, markalaşma beceri ve kapasitelerini artırmak, otomotiv sektöründe iç ve dış pazarları geliştirmek, hukuki ve idari dü-

⁴³ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Otomotiv Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı* (2011-2014), 2011.

zenlemeleri iyileştirmek ve fiziki altyapıyı geliştirmek hedeflerini içeren politikalar tasarlanmıştır.⁴⁴

Türkiye makina sanayii de 2001 yılından sonra hızlı bir büyüme ve dışa açılma sürecine girmiştir. Sektör, imalat sanayii ortalamasının üzerinde bir performans sergilemiş ve ayrıca ithal ürünlerin yurtiçi piyasada yarattığı baskının da etkisiyle dış pazarlara yönelmiştir. TSSB’de öngörülen stratejilere dayanılarak, makina sektöründe teknoloji üretim üssü olmayı hedefleyen ve sektörün geliştirilmesi ve yüksek teknolojili ürünlerin üretilmesini amaçlayan *Makina Sanayi Strateji Belgesi* hazırlanmıştır.⁴⁵ Makina sanayiine uygulanan GZFT analizi sonucunda tespit edilen sorunlar arasında şunlar sıralanabilir: Genel vergi yükü ve SGK primi yüksekliği, Eximbank kredilerinden alınan payın yetersizliği, ara eleman sıkıntısı, üniversite-sanayi işbirliği yetersizliği, tasarım geliştirme ve Ar-Ge yetersizliği ile yüksek teknoloji ara mallarında ithalata bağımlılık. Bu sorunları aşmaya yönelik hukuki düzenlemeler ve yapısal tedbirler, finansal alanın geliştirilmesi, insan kaynakları düzenlemeleri, Ar-Ge ve inovasyon (yenilik) teşvikleri olarak öngörülmektedir.⁴⁶

Otomotiv Sanayi Strateji Belgesi ve Makina Sanayi Strateji Belgesi, TSSB’de öngörülen sektörel politikaların ayrıntılandırılarak somutlandığı belgelerdir. Genel stratejiden alt kollara uzanılmaktadır ve kuşkusuz daha sonra ‘taktik’ düzeyine de geçilecektir. Çoğunlukla tekil firmalar için yapılan GZFT analizinin sektör ve giderek ülke bazına genişletilmiş olması, özel firma çıkarını (sorunlarını) toplumsal çıkarla (sorunlarla) özdeş kabul eden yaklaşımın bir diğer örneğidir; vergi yükünün ve SGK priminin yüksek olduğu iddiasında görüldüğü gibi.

Uygulama İzleme ve Değerlendirme

Stratejinin hayata geçirilmesi için bir Uygulama, İzleme ve Koordinasyon mekanizmasının oluşturulması öngörülmüştür. Buna göre, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, ilgili tüm ‘paydaşların’ katılımıyla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarı başkanlığında bir İzleme ve Yönlendirme Komitesi kuracak ve kamu kurumlarının katılımıyla ortak ‘Girişimler’ oluşturacaktır. Sanayi Stratejisi’ne ilişkin olarak altı ayda bir izleme ve değerlendirme raporu hazırla-

⁴⁴ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Otomotiv Sektörü...*, s. 29.

⁴⁵ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Makina Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2011-2014)*, 2011, s. 6.

⁴⁶ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Makina Sektörü...*, s. 25.

nacaktır. Bu raporların sonuçlarına göre stratejinin revize edilmesi ya da ilave tedbirlerle güçlendirilmesi söz konusu olabilir.

Strateji hedefleri tutturulamadığı takdirde ne olacaktır? Belgede bu soruya doyurucu bir yanıt verildiği söylenemez. Bu bakımdan, TSSB, özel sektör firmalarının belirlenen biçimde hareket etmesini bekleyen, ancak aksi durumda herhangi bir yaptırım içermeyen, uygulama yönü zayıf bir belge niteliğindedir. Ancak, bu zayıflık yalnızca TSSB'ye değil, neoliberal yaklaşımı benimseyen hemen tüm 'sanayi politikası' belgelerine özgü bir durumdur. Örneğin, AB'nin sanayi politikaları çerçevesini çizen Lizbon Stratejisi de benzer özelliktedir. "AB'nin niyet beyanından fazla öteye geçmeyen ve çok az eylemli araç içeren strateji ve eylem planı anlayışı", AB ile müzakereler yürüten Türkiye'de de benimsenmiş durumdadır.⁴⁷

TSSB'nin uygulama yönünün zayıflığı, aslında eleştirilecek (ya da eleştirilmesi gereken) bir durum değildir. Zira belge, başından sonuna dek, sermaye kesiminin beklenti ve talepleri üzerine inşa edilmiştir. Bu anlamda, örneğin doğrudan doğruya TÜSİAD ve TOBB tarafından hazırlansaydı bile herhalde bundan pek de farklı olmayacaktı. *Strateji Belgesi'nin asıl derdi, Türkiye'nin sanai gelişimini sağlamaktan ziyade, bunu sermayenin emek, toplum ve doğa üzerindeki tahakkümünü artıracak biçimde gerçekleştirmektir.* Belge, görünürde teknolojiden, Türkiye'nin rekabet gücünden, Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik edilmesinden vb. konulardan söz etmektedir. Oysa, uluslararası kapitalist rekabet çerçevesinde bunlar hiç de 'masum' talepler olmayıp, daha fazla işsizlik, çalışanlar için daha uzun çalışma saatleri, enformelliğin artması, reel ücretlerde daha fazla gerileme, doğanın tahrip edilmesi, bilimsel etkinliğin metalaşması anlamlarına gelmektedir.

Kapitalist üretim sürecinin hem bir emek süreci hem de bir artı-değer üretimi (değerlenme) süreci olduğuna yukarıda değinmiştik. Bunlardan ilki, emek süreci, insanın doğa ile etkileşim içinde gerçekleştirdiği üretimi ifade eder; kullanım değerlerinin, insan ihtiyaçlarını gideren nesnelere üretildiği süreçtir. Bununla birlikte, emek süreci ikinci sürece yani artı-değer üretimine tabidir.⁴⁸ Zira

⁴⁷ Bkz. Oktar Türel, a.g.m, s. 37. İlgi çekici bir diğer nokta, izleme ve değerlendirme konusunun 'paydaşlar', 'girişimler' gibi iş dünyasına özgü ve yanıltıcı terimlerle ifade edilmiş olmasıdır.

⁴⁸ Kapitalist üretimde emek sürecinin kendisi, artı-değer yaratma sürecinin aracından başka bir şey değildir. Karl Marx, *Kapital'e Ek : Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Ceylan Yayınları, 1999, İstanbul, s. 59.

kapitalist bir toplumda sermaye sahibinin amacı toplumsal ihtiyaçları karşılamak değil, artı-değer ve dolayısıyla kâr elde etmektir. Toplumsal ihtiyaçlar doğrudan değil, dolaylı olarak, sermayenin kâr etme ihtiyacıyla dolaylanmış olarak ve ancak o ölçüde karşılanmaktadır. Bu nedenle, sermaye kesimi açısından esas olan, ülke sanayisinin gelişmesi, toplumsal refahın artması ya da ülke nüfusunun gelişmenin nimetlerinden yararlanması değil, yalnızca kârlılığın artmasıdır. Dolayısıyla, TSSB'nin (veya diğer herhangi bir benzer belgenin) sınai gelişme, teknoloji, Ar-Ge gibi kavramları kullandığı her satırda bir yandan da emek aleyhine düzenlemeleri ima etmesi şaşkırtıcı olmamalıdır. Keza, TSSB'nin uygulama yönünün zayıflığı da sermayenin beklentilerini yansıtan bir metin için doğal karşılanmalıdır.

DEĞERLENDİRME: TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİNİN GERÇEK “VİZYONU”

Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız gibi, TSSB temelde sermaye kesiminin beklenti ve taleplerini karşılamaya çalışan bir strateji belgesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, belgede ifade edilen hedeflerin daha geniş toplumsal beklentilerle örtüşmediği söylenebilir. Elbette ki bu durum yalnızca TSSB'ye özgü değildir. Örneğin, 2023 yılı için konulan “500 milyar dolar ihracat” hedefi de benzer bir yaklaşımın ürünüdür. Böyle bir hedef, ihracatçı sermaye kesimi açısından büyük bir başarı sayılabilirse de, mevcut ‘rekabetçi’ perspektif çerçevesinde, ancak reel ücretlerde daha fazla gerileme, çalışma koşullarında daha fazla bozulma, sosyal haklarda daha fazla kayıp ve işsizlikte artış anlamına gelecektir. Ayrıca, Türkiye'nin ithalata bağımlı sınai üretim yapısı veri iken, 500 milyar dolar ihracat herhalde ancak 700-800 milyar dolarlık ithalatla mümkün olabilecektir. Sorunlara tek bir toplumsal sınıfın perspektifinden yaklaşmak ve buradan türetilen hedefleri ülkenin ortak hedefleri olarak sunmak bizzat bir sınıf iktidarının ifadesinden başka bir şey değildir.

Kuşkusuz, TSSB'nin sanayide arzulan gelişmeyi sağlayıp sağlayamayacağı sorulabilir. Bir başka deyişle, “orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak” gibi bir hedef anlamlı ve gerçekçi bulunup, daha sonra TSSB'nin böyle bir hedefe ulaşmakta ne ölçüde başarı sağlayabileceği sorgulanabilir. Oysa temel sorun daha bu ilk adımda karşımıza çıkmaktadır: Bu hedefi kim nasıl belirlemiştir? Hedef tespit edilirken işçi örgütlerinin fikirleri neden alınmamıştır? Sonuç olarak, sanayide verimlilik

artışını sağlamak için esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması, işgücü piyasasındaki 'katılıkların' giderilmesi gibi politikalar tasarlandığını görmekteyiz. Oysa verimlilik artışları, başka bir perspektifte, reel ücretlerde artış ya da çalışma saatlerinde azalma sağlama gibi hedeflerle de bağdaştırılabilirdi. TSSB bu tür toplumsal ihtiyaçları karşılama konusunda herhangi bir açılım getirmekte ve yalnızca daha fazla 'rekabet gücü' vaat etmektedir.

Gerçekten de, TSSB'nin merkezi teması, neoliberal serbest piyasacı yaklaşımın bir ürünü olan 'rekabet gücü'dür. Esasen firma düzeyinde tanımlanan bu kavram, ulusal ekonomi düzlemine genişletilmiş durumdadır. Küresel rekabete uyum sağlayabilen başarılı (ve büyük) firmaların çıkarlarının ülke çıkarı ile özdeşleştirilmesi, basitçe ideolojik bir kurgudur. Böyle bir yaklaşımın somut sonuçları ise en hafifinden tartışmalıdır. Nitekim sanayi stratejisi eylem planında neredeyse tüm kamu kuruluşlarının sermaye kesiminin ihtiyaçlarını karşılamak üzere seferber edildiği görülmektedir. Bu kapsamda, üniversiteler, teknik okullar ve TÜBİTAK gibi devlet kurumlarının özel firmalara hizmet edecek biçimde dönüştürülmesi tasarlanmıştır.

Bu temel problemin dışında, TSSB metninin bazı mantıksal çelişkiler içerdiği söylenebilir. Belge, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerin sanayileşme modellerinden övgüyle söz etmekte, ancak aynı zamanda bu tarz sanayi politikalarının başka ülkelerde uygulanabilirliğinin "1997 Asya krizinin etkileri ve DTÖ'nün [Dünya Ticaret Örgütü] piyasalara devlet müdahalesini kısıtlayan kuralları nedeniyle ... tartışılabilir" olduğunu kaydetmektedir (s. 21). Bir başka deyişle, gönülde yatan Güney Kore tarzı bir sanayileşme modelidir, ancak DTÖ'nün, AB'nin ve Türkiye burjuvazisinin benimsediği 'serbest piyasa' yaklaşımı böyle bir modeli olanaksız kılmaktadır. Rifat Hisarcıklıoğlu'nun 2010 yılı İSO Sanayi Kongresi'nin açılışında ifade ettiği şu sözler, aynı çelişkili bakışı yansıtmaktadır.⁴⁹

Bugün ihracatımızın kompozisyonunda, ileri teknoloji ürünlerin payı yüzde 5'i geçmiyor. Bu oranı arttırmak, örneğin Kore'de olduğu gibi yüzde 25'ler düzeyine çıkarmak, önümüzdeki 20 yılın en temel meselesidir. Bu kolay değildir. Etkin bir sanayi politikasının, akıllıca tasarlanmış bir teşvik sisteminin altından kalkabileceği bir iştir. Biz bunları yapamayız demeyin. Bakın Tayvan'a. Daha 20 yıl önce teknoloji alanında piyasada yoktu. Sadece

⁴⁹ Rifat Hisarcıklıoğlu, Sanayi Kongresi açılış konuşması, İstanbul Sanayi Odası, 2010, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_kongresi.doc.

oyuncak benzeri ucuz ürünlerle bilinirlerdi. Ama bugün Tayvan, yüksek teknolojinin çok önemli bir üretim merkezi haline geldi. Bunu, kamu ile özel sektörün birlikte tasarlayıp, uyguladıkları, koordineli ve planlı bir destekleme sayesinde elde ettiler. İşte biz de bu nedenle, 2011-2014 dönemini kapsayan Sanayi Strateji Belgesini, heyecan ve umutla bekliyoruz.

Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerde teknolojik gelişmenin ‘kalkınmacı devlet’ olarak adlandırılan modele dayandığı bilinmektedir.⁵⁰ Bu modelin en temel esprisi, Robert Wade’in ‘piyasaların yönetilmesi’ olarak adlandırdığı sistemli müdahaleci yaklaşımdır. Wade’e göre Doğu Asya ülkelerinin sanayileşme sürecinde kaynakların tahsisinde serbest piyasadaki ziyade devlet belirleyici olmuştur. Ayrıca, neoklasik teorisinin öngörülerinin aksine, üretken yatırım seviyeleri yüksektir ve yatırımların bileşimi diğer geç sanayileşen ülkelerdekinden farklıdır.⁵¹ Otoriter bir devlet aygıtı öncülüğünde gerçekleşen sanayileşme, güçlü bir ihracata dönük bileşen de içermiştir. Hiç kuşkusuz, bu model de birçok açıdan eleştiriye açıktır ve baskıcı bir politik ortamın ürünüdür. Bununla birlikte, modelin başlıca vurgusu, piyasanın işleyişine sistemli devlet müdahalesidir. Oysa Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi, AB normlarında, serbest piyasayı esas alan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bir başka deyişle, TSSB’nin önemli bir çelişkisi, serbest piyasa koşulları altında Güney Kore’dekine benzer sonuçlar elde etme beklentisiyle üretilmiş olmasıdır. TSSB’de asıl söz konusu olan, piyasanın yönetilmesi değil, arzu edilen sonuçlara doğru piyasanın harekete geçmesini sağlayabilmek için devletin (çok sayıda) taahhüt altına girmiş olmasıdır. Bir başka deyişle, TSSB özünde devletin orta vadede gerçekleştireceği etkinlikleri bugünden ilan ederek sermaye için öngörülebilir bir ortam yaratma çabasını göstermektedir.

TSSB’nin serbest piyasacı yaklaşımı başka çelişkiler de ortaya çıkarmaktadır. Örneğin enerjide (özelleştirmeler sonucunda) serbest piyasa kurallarının hakim kılınması, ancak aynı zamanda enerji maliyetlerinin düşmesi beklenmektedir (s. 102). Oysa, enerji sektörü yapı itibarıyla bölgesel tekellerin oluşumuna çok elverişli

⁵⁰ Bkz. Robert Wade, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton: Princeton University Press, 1990; Alice H. Amsden, *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, Oxford: Oxford University Press, 1989. Kalkınmacı devlet yazınına değerlendiren özlü bir makale için bkz. Ziya Öniş, “The Logic of the Developmental State”, *Comparative Politics*, Sayı: 24 (1), s. 109-126.

⁵¹ Robert Wade, *Governing the Market...*, s. 26-7, 297.

bir sektör olduğundan, maliyetlerin bu şekilde düşmesini beklemek gerçekçi olmayacaktır.

TSSB’de bir diğer sorun, kadın istihdamını artırmaya yönelik olarak hiçbir somut plan ya da politikaya yer verilmemiş olmasıdır. Belgede kadınlara sadece iki yerde değinilmektedir: (i) Kadınların işgücüne katılımını arttırmak amacıyla aktif işgücü politikaları uygulama kapasitesi güçlendirilecek ve sanayi politikasıyla uyumu sağlanacaktır (s. 52); (ii) Kadın girişimcilik teşvik edilecek ve kadınların iş hayatına katılımı desteklenecektir (s. 60). Bu iki genel ‘niyet beyanı’ dışında, kadın istihdamını özel olarak ele alan hiçbir ifade yoktur. Oysa genel istihdam konularının yanı sıra, kadın istihdamının özgül yönleri ile değerlendirilmesi beklenirdi. Eğitim olanaklarına erişimde eşitlik, buna bağlı olarak çalışma ve yükselme olanaklarında eşitlik, eşit işe eşit ücret, zorunlu iş güvencesi ve sosyal güvence, zorunlu kota gibi kadın emeğine özgü sorunlar, TSSB’nin kapsama alanı dışında kalmıştır.

Sonuç olarak, TSSB, piyasa ve özel sektör öncelikli bir sanayi stratejisi olarak tartışmalı bir belge niteliğindedir. Belgenin merkezi teması ve kaygısı olan ‘rekabet gücü’ yaklaşımı, toplumsal bir örtü altında gerçekte doğrudan doğruya özel çıkarların ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cehenneme giden yolun iyi niyet taşlarıyla döşenmiş olmasına benzer biçimde, “küresel rekabette başarılı olma” vizyonu da toplumun geniş kesimleri için sosyal refaha dair herhangi bir vaat içermemekte; aksine işsizlik, gelir dağılımı, çalışma koşulları gibi konularda daha da gerilemeler yaşanacağı endişesini doğurmaktadır. Küresel rekabetin koşu bandı her gün biraz daha hızlanırken, artık iyice yorulmuş olan koşucuların banttan inme vakti gelmiş gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

Amsden Alice H., *Asia’s Next Giant: South Korea and Late Industrialization*, Oxford: Oxford University Press, 1989.

Boratav Korkut, “On İki Yıllık Bir Bölüşüm Bilançosu”, *Birgün*, 15 Mart 2011.

Boyner Ümit, Türkiye Sanayi Strateji Belgesi Açılış Konuşması, 5 Ocak 2011, <http://www.tusiad.org.tr/komisyonlar/sanayi--hizmetler-ve-tarim-komisyonu/konusma/tusiad-yonetim-kurulu-baskani-umit-boynerin-turkiye-sanayi-stratejisi-belgesi-acilis-konusmasi/>, erişim tarihi: 02.06.2011.

Çakıl Adem Utku, “Yeni Teşvik Uygulama Sistemi”, 2009, http://www.alomaliye.com/2009/a_utku_cakil_yeni_tesvik.htm, erişim tarihi: 05.06.2011.

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Ulusal İstihdam Strateji Belgesi*, 04 Şubat 2011, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=35386, erişim tarihi: 20.07.2011.
- Çapanoğlu Sema Günçay, “Geçmişten Günümüze Lizbon Stratejisi ve 2020 İçin Yeni Bir Vizyon Işığında ‘AB 2020’ Stratejisi”, *İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu*, No: 12, 2010.
- DPT, *Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru)*, Ağustos 2003.
- European Commission, *Lisbon Strategy Evaluation Document*, Commission Staff Working Document, Brussels, 2010.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, 5. Sanayi Kongresi açılış konuşması, 2006, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/5sanayi_kongresi_belgesi.doc, erişim tarihi: 01.06.2011.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, Sanayi Stratejisi Toplantısı konuşma metni, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2008, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_stratejisi_toplantisi.doc, erişim tarihi: 03.06.2011.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, Sanayi Kongresi açılış konuşması, İstanbul Sanayi Odası, 2010, http://www.tobb.org.tr/Documents/Konusmalar/sanayi_kongresi.doc, erişim tarihi: 03.06.2011.
- Hisarcıklıoğlu M. Rifat, Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi Konuşma metni, 5 Ocak 2011.
- Kocatürk Osman N., *Türkiye'nin Sanayi Stratejisi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2009.
- Marx Karl, *Kapital'e Ek: Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları*, Ceylan Yayınları, 1999, İstanbul.
- MÜSİAD, *Türkiye Ekonomi Raporu (2010): Ekonomide ve Demokraside Yükselme Zamanı*, Araştırma Raporları, Mayıs 2010.
- Öniş Ziya, “The Logic of the Developmental State”, *Comparative Politics*, 1991, sayı: 24 (1), s.109-126.
- Özilhan Tuncay, Sürdürülebilir Uluslararası Rekabet Gücü İçin Türk Sanayii Stratejisi paneli konuşması, *İstanbul Sanayi Odası Sanayi Kongresi*, 2002.
- Resmi Gazete, 16 Temmuz 2009.
- Resmi Gazete, “Orta Vadeli Mali Plan (2010-2012)”, 16 Eylül 2009.
- Sak Güven, “Türkiye İçin Yeni Bir Sanayi Politikası Çerçevesi”, Uluslararası Uygulamalar Işığında Türkiye için Sanayi Stratejisi Arayışları Konferansı, 2007, TÜSİAD/EAF/Koç Üniversitesi, www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/g.sak, erişim tarihi: 01.06.2011.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (2011-2014): AB Üyeliğine Doğru*, 2010.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Makina Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2011-2014)*, Şubat 2011.
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Otomotiv Sektörü Strateji Belgesi ve Eylem Planı (2011-2014)*, Şubat 2011.

- T.C. Merkez Bankası, *Ödemeler Dengesi Analitik Sunum 1975-2010*, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/tablo4.pdf>, erişim tarihi: 01.06.2011.
- TEPAV, *Türkiye'nin Rekabet Gücü için Sanayi Politikası Çerçevesi*, 2007.
- TEPAV, *İkinci Nesil Reform Sürecinin Öncelikleri*, 2007.
- TÜBİTAK, *Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik Stratejisi (2011-2016)*, Aralık 2010.
- TÜSİAD, *Ekonomik Görünüm ve Politikalar*, 19 Ekim 2007.
- Türel Oktar, "Türkiye'de Sanayi Politikaları Üzerine Gözlem ve Değerlendirmeler", *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim: "İzzettin Önder'e Armağan"*, (Der. Abuzer Pınar – Ahmet Haşim Köse – Nihat Falay), Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2011, s. 30-59.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2009*, Ankara, 2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu, *Türkiye İstatistik Yıllığı 2010*, Ankara, 2011.
- Wade Robert, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*, Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Yeldan Erinç, "Sanayi Strateji Belgesi Üzerine: Türkiye 'Belindia' Yolunda", *Cumhuriyet*, 09 Şubat 2011.

TÜRKİYE SANAYİ STRATEJİSİ BELGESİ TEMELİNDE İMALAT SANAYİNİN YAPISAL ANALİZİ

Oktay KÜÇÜKKİREMITÇİ*

Bu makalede, Ocak 2011'de Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan Türkiye Sanayi Strateji Belgesi 2011-2014'de rekabet gücü incelemesinde öncelik verilen sektörler de dahil olmak üzere Türkiye ekonomisi, sanayi sektörü ve imalat sanayinin genel bir yapısal değerlendirmesi yapılacaktır. Değerlendirmemizde imalat sanayinin alt sektörler bazında genel profili incelenerek, katma değer, sektörel bağlantılar, rekabet gücü, dış ticaret ve teknoloji yoğunluğu açısından durumu analiz edilecektir. Makalede, imalat sanayi sektörlerinin birbirlerini etkileme düzeyleri, talep değişimlerinden etkilenme dereceleri, sektörlerin yaratacağı "katma değer zinciri" Input-Output yaklaşımı ile analiz edilecek olup, ayrıca ülke ihracatında öne çıkan sektörler, hedef pazar ülkeler, rakip ülkeler ve bu ülkeler karşısında ülkemizin rekabet gücü de irdelenecektir.

Anahtar sözcükler: Türkiye Sanayi Strateji Belgesi, imalat sanayi, input-output, rekabet gücü, yapısal analiz

Faaliyet sınıflandırmalarına göre sanayi sektörü, madencilik, imalat sanayi ve enerji sektörlerinden oluşmaktadır. Ocak 2011'de yayınlanan Türkiye Sanayi Strateji Belgesi (TSSB) 2011-2014'de ise temel kurgu, imalat sanayi ve alt sektörleri üzerinedir. TSSB'de madencilik sektörü ile ilgili bir analiz/değerlendirme yer almamakta olup, enerji sektörü ise daha çok imalat sanayi girdisi olarak maliyet, çevresel etki, enerji verimliliği ve yatay sanayi politikaları kapsamında değerlendirilmiştir. TSSB'de özel önem verilen sektörler¹, otomotiv, makine, elektrik ve elektronik, tekstil, gıda ve demir çelik sektörleri olmak üzere altı ana başlık etrafında belirtil-

* Türkiye Kalkınma Bankası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürü. Yazıda yer alan görüşler yazarın kişisel görüşleri olup, çalıştığı kurumu bağlamaz.

¹ TSSB'de bu sektörler öncelik verildiği, ya da özel önem atfedildiği net bir ifade ile belirtilmemiştir. Ancak, belgenin sloganı olan "orta ve yüksek teknolojili ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak" ifadesinden, ele alınan sektörlerin belirlenme kriterlerinin açıklandığı belgenin 17. sayfasındaki dipnottan, TSSB'nin 168-211. sayfaları arasında sadece bu sektörlerle ilişkin olarak Ek 2'de verilen bu sektörlerin rekabet gücüne ilişkin değerlendirmelerden, bu sektörlerin en azından "öncelikle ele alınacak", "öncelik verilecek", "özel önem taşıyacak", "sektörel sanayi politikası alanlarını oluşturacak (TSSB, sf. 51'deki şema)", "Türkiye'nin üretim merkezi olmasına çalışılacak" kavramlarından bir ya da birkaçının atfedildiği sektörler olduğu anlaşılmaktadır. Belgede yer alan belirttiğimiz ifadelerin bir demeti olarak biz (belgede bu türde bir isimlendirme olmamasına karşın) bu sektörleri "özel önem verilen sektörler" tanımını uygun gördük. Dolayısıyla, tanımlandırma, tarafımızca belirlenmiştir.

miştir. Çalışmamızda, sektörleri faaliyet sınıflamasına göre tasnif ederek, sektörel bazda değerlendirmeleri gerçekleştireceğiz.

İMALAT SANAYİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ ve ÖZEL ÖNEM TAŞIYAN SEKTÖRLER

İki temel faaliyet sınıflaması olan ISIC ve NACE sınıflamaları ikili düzeyde aynı kırılımları içerdiğinden, çalışmamızda biz de ikili düzeyde kırılımlar kullanacağız. Makaledeki analizlerimizi ağırlıklı olarak imalat sanayi üzerine yoğunlaştıracak ve toplu bir analiz gerektiğinde ise, ülke ekonomisi ve ülke üretim yapısı (tarım, sanayi ve hizmetler sektörü) hakkındaki bulguları tartışacağız.

TSSB’de özel önem verilen sektörler ve bu makalede sektörlerin hangi imalat sanayi alt sektörü içinde değerlendirileceği aşağıda verilmektedir:

<u>TBBS Özel Önem Taşıyan Sektör</u>	<u>ISIC/NACE Sınıflaması</u>
Otomotiv Sanayi	34 – Motorlu Kara Taşıtı ve Römorklar
Makine Sanayi (Beyaz Eşya Dahil)	29- Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat
Elektrik ve Elektronik Sanayi	30, 31, 32 ve 33 Kod Numaralı Sektörler
- Büro Makineleri	30- Büro, Muhasebe ve Bilgi İşleme Makineleri
-BYS Elektrikli Makine ve Cihazlar	31- BYS Sınıflandırılmamış Elektrikli Makine ve Cihazlar
- Radyo, TV, Haberleşme Cihazları Üretimi	32- Radyo, TV, Haberleşme Teçhizatı ve Cihazları
- Tıbbi, Hassas ve Optik Aletler ve Saat İm.	33- Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat
Tekstil Sanayi	17 – Tekstil Ürünleri
	18 – Giyim Eşyası
Gıda Sanayi	15- Gıda ve İçecek Ürünleri İmalatı
Demir-Çelik Sanayi	27- Ana Metal Sanayi

Dolayısıyla, TBBS’de 6 ana başlık etrafında belirtilen sektörler, çalışmamızda 10 alt sektör bazında incelenecektir. İkili düzeyde imalat sanayininin 23 alt sektörü bulunmakta olup, bu alt sektörler Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1: İmalat Sanayi Alt Sektörleri

Sektör Kod	Sektör Adı
15	Gıda ürünleri ve içecek
16	Tütün ürünleri
17	Tekstil ürünleri
18	Giyim eşyası
19	Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı
20	Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç); hasır vb. örülerek yapılan maddeler
21	Kağıt ve kağıt ürünleri
22	Basım ve yayım; plak, kaset vb.
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar
24	Kimyasal madde ve ürünler
25	Plastik ve kauçuk ürünleri
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünler
27	Ana metal sanayi
28	Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)
29	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat
30	Büro, muhasebe ve bilgi işleme makinaları
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları
33	Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat
34	Motorlu kara taşıtı ve römorklar
35	Diğer ulaşım araçları
36	Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler
37	Yeniden Değerleme

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB’de özel önem verilen sektörlerdir.

Tablo 1’de verilen imalat sanayi sektörlerinin belirlenmiş göstergeler bazında karşılaştırma ve değerlendirmelerini yapabilmek amacıyla, Tablo 2 hazırlanmıştır. Burada imalat sanayinin 23 alt sektörünün (dış ticaret açısından 37 no’lu Yeniden Değerleme Sektörü hariç olduğundan, 22 alt sektör) Girişim Sayısı, Üretimde Ücretli Çalışanlar Sayısı, Üretim Değeri, Sektörün Yarattığı Katma Değer, Sektörün Katma Değer Oranı (KDO), Ücretli Çalışan Başına Üretim Değeri, Ücretli Çalışan Başına Katma değer, Toplam İhracat (X) ve Dış Ticaret Dengesi (X-M) kriterlerine göre imalat sanayi içinde kaçınıcı sırada yer aldıkları görülmektedir.

Tablo 2: İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Bazı Göstergeler Bazında Sıraları (2008 Yılı Verileri)

Sektör	Girişim Sayısı	Üc.Çal.Say	Ür.Değ.	Katma Değer	KDO	Verimlilik (Üretim)	Verimlilik (KD)	X	X-M(°)
15	4	3	1	2	20	8	11	7	5
16	22	20	20	19	2	11	7	20	10
17	6	2	4	3	9	19	20	4	2
18	2	1	8	8	13	23	23	3	1
19	11	15	19	20	14	22	22	17	(13)
20	5	16	17	17	12	13	15	18	(11)
21	18	17	14	16	17	10	10	16	(14)
22	9	14	15	15	6	16	16	21	(12)
23	20	21	7	14	22	1	1	6	(20)
24	14	11	6	7	7	5	4	9	(22)
25	8	9	11	10	10	12	13	11	7
26	10	6	9	6	4	14	9	12	4
27	17	10	2	1	19	3	2	1	(19)
28	1	5	10	9	11	17	19	8	6
29	7	4	5	5	5	15	14	5	(21)
30	23	23	22	22	21	2	3	22	(16)
31	12	12	12	11	8	9	8	10	(15)
32	19	19	18	18	16	7	6	15	(17)
33	15	18	21	21	1	21	18	19	(18)
34	13	8	3	4	15	6	5	2	3
35	16	13	16	13	3	18	12	14	9
36	3	7	13	12	18	20	21	13	8
37	21	22	23	23	23	4	17		

Kaynak: TÜİK Yıllık İş İstatistiklerinden kendi hesaplamalarımız

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB’de özel önem verilen sektörlerdir.

(*) : Dış ticaret dengesi negatif olan sektörler () ile gösterilmiştir.

Tablo 2’den TBBS’de özel önem verilen sektörlerin, yarattıkları katma değer açısından sıralamasına bakıldığında; imalat sanayinin en büyük beş sektörü olan (sırasıyla) 27-Ana Metal, 15-Gıda Ürünleri ve İçecek, 17-Tekstil, 34-Motorlu Kara Taşıtları, 29-Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat ile başladığı görülmektedir (aynı değerlendirme üretim değeri üzerinden de yapıldığında sektörler değişmemekte, yalnızca sıralamaları değişmektedir).

Özel önem verilen sektörlerin üretim değeri içinde katma değer payı olarak sıralamasına bakıldığında; bu kez sadece iki sektör 33-Tıbbi Aletler, Hassas Optik aletler ve Saat (1. sırada) ve 29-

Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat (5. sırada) ilk beş sırada yer alabilmektedir.

İstihdam açısından; 17- Tekstil, 1. sırada, 18- Hazır Giyim, 2. sırada, 15-Gıda ve İçecek 3. sırada ve 29- BYS Makine ve Teçhizat ise 4. sırada yer almaktadır.

Verimlilik açısından ise ilk beş sırada yer alan sektörler 27- Ana Metal , 30- Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri ile 34- Motorlu Kara Taşıtları ve Römorklar sektörleridir.

Sektörler dış ticaret değerleri üzerinden incelendiğinde; en büyük ihracatçı beş sektör, seçilen sektörler arasındadır. Bu sektörler, sırasıyla, 27- Ana Metal , 34-Motorlu Kara Taşıtları, 18- Hazır Giyim, 17-Tekstil ve 29- Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Teçhizat sektörleridir. Özel önem taşıyan sektörlerin dış ticaret dengelerine bakıldığında ise, ihracatta ilk sırada yer alan 27- nolu sektörün dış ticaret dengesinde 19. sıraya gerilediği, en önemli ihracatçı klasik sektörler olan 17- Tekstil, 18- Hazır Giyim sektörü ve 34- Motorlu Kara Taşıtları sektörleri ile ihracatta 7. sırada yer alan 15- Gıda ve İçecek sektörleri dışındaki tüm sektörlerin dış ticaret açığı verdiği dikkati çekmektedir.

TSSB’de özel önem verilen sektörlerin ve imalat sanayi genelinin dış ticaret verileri 2008 yılı itibariyle Tablo 3’de verilmiştir. Aynı verilerin daha güncel değerleri de olmasına karşın, Tablo 1 ve Tablo 2 verileri ile karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla biz de 2008 değerlerini kullandık. Tablo 3’den görüleceği gibi, imalat sanayi dış ticaret dengesi -25 milyar USD civarında olup, bu açığa en büyük katkı yaklaşık -21 milyar USD ile 24- Kimyasal Maddeler ve Ürünler sektöründen gelmektedir. TSSB’de belirlenen sektörlerden dış ticaret açığı veren sektörlerin (27, 29, 30, 31, 32 ve 33 Kodlu sektörler) toplam dış ticaret açığı 22.8 milyar USD, fazla veren sektörlerin (15, 17, 18, ve 34 Kodlu sektörler) toplam dış ticaret fazlası ise 22.4 milyar USD’dir. Bu anlamda seçilmiş sektörlerin toplam dış ticaret dengesi başabaş durumdadır.

Tablo 3: İmalat Sanayi Alt Sektörleri Bazında Dış Ticaret Verileri (Milyar TL, 2008)

Kod	İmalat Sanayi Sektörleri	İhracat (X)	İthalat (M)	X/M (%)	X-M
	Özel Önem Taşıyan Sektörler	88,789	89,185	100	-396
15	Gıda ürünleri ve içecek	6,476	3,763	172	2,713
17	Tekstil ürünleri	11,323	5,093	222	6,230
18	Giyim eşyası	11,504	1,902	605	9,602
27	Ana metal sanayi	22,570	26,506	85	-3,936
29	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	9,763	17,014	57	-7,251
30	Büro, muhasebe ve bilgi işleme makinaları	135	2,833	5	-2,698
31	Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makina ve cih.	4,975	7,358	68	-2,383
32	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	2,277	5,346	43	-3,070
33	Tıbbi aletler; hassas optik aletler ve saat	404	3,855	10	-3,451
34	Motorlu kara taşıtı ve römorklar	19,362	15,514	125	3,848
	Diğer İmalat Sanayi Sektörleri	36,399	61,067	60	24,668
19	Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı	607	1,383	44	-776
20	Ağaç ve mantar ürünleri (mobilya hariç)	535	921	58	-386
21	Kağıt ve kağıt ürünleri	1,052	3,014	35	-1,962
22	Basım ve yayım; plak, kaset vb.	145	600	24	-455
16	Tütün ürünleri	277	104	266	173
23	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ür. ve nükleer yak.	7,325	13,829	53	-6,504
24	Kimyasal madde ve ürünler	4,995	26,994	19	21,999
25	Plastik ve kauçuk ürünleri	4,750	3,451	138	1,299
26	Metalik olmayan diğer mineral ürünler	4,321	1,550	279	2,771
28	Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	5,531	3,488	159	2,044
35	Diğer ulaşım araçları	3,360	3,115	108	245
36	Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ür.	3,500	2,619	134	882
	İmalat Sanayi Toplamı	125,188	150,252	83	25,065

Kaynak: TÜİK dış ticaret verilerinden kendi hesaplamalarımız

İmalat sanayi alt sektörlerinin Tablo 2’de belirtilen kriterler çerçevesinde ve her bir kritere göre sıralanmış hali ise (her kriterde en iyi olan sektör birinci sırada, dış ticaret dengesi ise pozitiften negatife doğru olacak şekilde) Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4: Bazı Göstergeler Bazında İmalat Sanayi Alt Sektörlerinin Sıralanması (2008 Yılı Verileri)

Sıra No	Girişim Sayısı	Üc.Çal.Sa	Ür.Değ.	Katma Değ.	KD O	Verimlilik (Üretim)	Verimlilik (KD)	X	X-M(*)
1	28	18	15	27	33	23	23	27	18
2	18	17	27	15	16	30	27	34	17
3	36	15	34	17	35	27	30	18	34
4	15	29	17	34	26	37	24	17	26
5	20	28	29	29	29	24	34	29	15
6	17	26	24	26	22	34	32	23	28
7	29	36	23	24	24	32	16	15	25
8	25	34	18	18	31	15	31	28	36
9	22	25	26	28	17	31	26	24	35
10	26	27	28	25	25	21	21	31	16
11	19	24	25	31	28	16	15	25	(20)
12	31	31	31	36	20	25	35	26	(22)
13	34	35	36	35	18	20	25	36	(19)
14	24	22	21	23	19	26	29	35	(21)
15	33	19	22	22	34	29	20	32	(31)
16	35	20	35	21	32	22	22	21	(30)
17	27	21	20	20	21	28	37	19	(32)
18	21	33	32	32	36	35	33	20	(33)
19	32	32	19	16	27	17	28	33	(27)
20	23	16	16	19	15	36	17	16	(23)
21	37	23	33	33	30	33	36	22	(29)
22	16	37	30	30	23	19	19	30	(24)
23	30	30	37	37	37	18	18	-	-

Kaynak: TÜİK Yıllık İş İstatistiklerinden kendi hesaplamalarımız
(*) Dış ticaret dengesi negatif olan sektörler () ile gösterilmiştir.

Tablo 2 ve Tablo 4'den görüleceği üzere imalat sanayinin alt sektörleri her biri ayrı bir "sektörel önemlilik" kriteri olabilecek göstergeler açısından farklı görüntü sergilemektedir. Örneğin, istihdamda, işyeri sayısında, ihracatta ve dış ticaret dengesinde ilk sıralarda yer alan 18- Hazır Giyim sektörü, yarattığı katma değer, katma değer oranı kriterlerinde orta sıralarda bulunmakta iken, verimlilik kriterlerinde son sıraya düşmektedir. Yine katma değer oranında ilk sırada yer alan 33- Tıbbi Aletler, Hassas Optik Aletler ve Saat İmalatı ise; ihracat, dış ticaret dengesi, verimlilik, üretim, yaratılan katma değer kriterlerinde sonlarda, işyeri sayısı ve istihdamda ise orta-alt grupta yer almaktadır. Buradan hareketle, her-

hangi bir sektörün tek ya da az sayıda kritere göre öneminin belirlenmesi hatalı sonuçlar verebilecektir².

KATMA DEĞER KAVRAMI BAZINDA İMALAT SANAYİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gerek Orta Vadeli Program gerekse de TSSB’de “katma değer” kavramına özel bir önem atfedilmekte, her iki belgede de yüksek katma değerli mal üretiminin artırılarak imalat sanayinde rekabet gücünün artırılması ve dünya ticaretinden daha fazla pay alınmasını temin edecek yapısal dönüşümün sağlanacağı konusuna vurgu yapılmaktadır.

Orta Vadeli Program

9. Sanayi ve Hizmetlerde Yüksek Katma Değerli Üretim Yapısına Geçiş Sağlanması

a. İmalat sanayinde rekabet gücünü arttırmak ve dünya ticaretinden daha fazla pay almak üzere yüksek katma değerli mal üretimini arttırarak, yapısal dönüşümün hızlandırılması amaçtır. Bu çerçevede;

i) Türkiye’nin belirli sektörlerde üretim merkezi olmasına yönelik olarak sanayi ihracatı artırılacak ve yapısal dönüşüme katkı sağlayacak Sanayi Stratejisi ve sektörel stratejiler uygulamaya geçirilecektir.

ii) Üretimin ithalata bağımlılığını azaltmak amacıyla yurtiçi katma değeri artırıcı sektörel politikalar geliştirilecektir..... (sf. 39)

Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014

.....2011–2014 yıllarını kapsayan Türkiye Sanayi Stratejisi’nin genel amacı ise Türk sanayisinin rekabet edebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilerek, dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknolojili ürünlerin üretildiği, nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir sanayi yapısına dönüşümünü hızlandırmak olarak belirlenmiştir.... (sf. 47)

Orta Vadeli Program (OVP) ve Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi’nin temelinde (ve her iki belgenin de bir çok yerinde bu vurgu yapılmaktadır) “katma değeri yüksek” mal üretimini artırmanın temel hedef olduğu belirtilmektedir. Katma değer, en genel tanımla, ürünün satış fiyatı ile ara (doğrudan) üretim girdilerine öde-

² TSSB’de özel önem taşıyan sektörlerin 2004 yılında toplam imalat sanayi katma değerinin yüzde 63’ünü, 2006 yılında da toplam imalat sanayi üretiminin yüzde 62’sini, 2007 yılında ise toplam imalat sanayi ihracatının yüzde 72’sini yaptığı belirtilmiştir (TSSB, sf. 17 dipnotu). Katma değer, toplam üretim ve ihracat içindeki payların farklı yıllar için hesaplanmasının nedeni ise belirtilmemiştir.

nen tutar arasındaki farktır. Hem sektörel katma değer oranlarının hesabında, hem de GSYİH içindeki sektör paylarının bulunmasında en doğru sonucu verecek bilgi kaynağı Input-Output (Girdi-Çıktı - I/O) Tablolardır³. TÜİK tarafından yayınlanan “Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri”nde önemli sayıda sektör için katma değer oranları verilmesine (Tablo 1 ve Tablo 2’de bu katma değer oranları kullanılmıştır) ve bu istatistiklerden elde edilecek katma değer oranları daha yakın tarihli değerleri vermesine karşın, “teknoloji matrisi” yoluyla elde edilecek katma değer oranları; gerek ekonominin tüm sektörlerini kapsamaması, gerekse de sektörel katma değerler toplamının GSYİH’ye eşit olması dolayısıyla sağladığı “otomatik kontrol” mekanizması nedeniyle tercih edilmiştir. Sayılan bu nedenlerden dolayı, ekonomideki sektörlerin katma değer oranları 2002 yılı I/O tablosundan hareketle hesaplanarak Tablo 5’de verilmektedir.⁴

Tablo 5: Sektörlerin Katma Değer Oranları (2002 I/O Tablosu)

Sıra No	NACE Kod	Katma Değer Payına Göre Sıralı Sektörler	Katma Değer Payı (%)
1	80	Eğitim Hizmetleri	80.0
2	70-74	Gayrimenkul, Kiralama, ARGE	78.2
3	01-05	Tarım, Avcılık, Ormancılık, Balıkçılık	67.0
		Toptan ve Perakende Ticaret, Bakım	
4	50-52	Onarım	65.7
5	65-67	Finansal Aracılık	63.8
6	10-14	Madencilik	61.8
		Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik	
7	75	Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel	60.3
8	90-95	Hizmet Faaliyetleri	56.5
9	60-64	Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme	56.1
10	85	Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler	51.9
11	35	Diğer Ulaşım Araçları	48.6
12	55	Oteller ve Lokantalar	46.2
13	45	İnşaat	45.6

³ I/O tabloları hakkında hesaplama, içerik ve sistematik bilgi için bkz:

United Nations, *Studies in Methods Handbook of National Accounting*, Series F, No.74, New York, 1999.

⁴ TÜİK tarafından yayınlanan 2002 Girdi-Çıktı tabloları tarafımızdan 33 sektör altında toplulaştırılmıştır. Tablolardaki “NACE Kod” ifadesi, NACE Rev.

1.1.’e göre sektör kodlarını ifade etmekte olup, toplulaştırılan sektörlerin kodları birleştirilerek belirtilmiştir. Örneğin “10-14” 10 ve 14 sayılı kodlar arasındaki tüm Madencilik Sektörünü göstermektedir.

14	30	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri	41.9
15	22	Basım ve yayın	39.1
16	29	Bys Makine ve Teçhizat	37.8
17	26	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler	37.3
18	40-41	Elektrik, Gaz, Su	37.3
19	28	Metal Eşya	30.4
20	31	Bys Elektrikli Makine ve Cihazlar	29.3
21	33	Tıbbi Aletler, Hassas ve Optik Aletler	29.0
22	18	Giyim Eşyası, Kürkün İşlenmesi ve Boyanması	27.9
23	21	Kağıt ve Kağıt Ürünleri	27.7
24	25	Plastik ve Kauçuk Ürünleri	27.2
25	17	Tekstil	27.1
26	19	Derinin Tabaklanması, İşlenmesi, Deriden Mamul Eşya	26.9
27	20	Ağaç ve Mantar Ürünleri	25.7
28	23-24	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol, Kimyasal Mad.ve Ür.	25.6
29	36-37	Mobilya; Bys Diğer İmalat ve Yeneden Değerlendirme	24.6
30	27	Ana Metal Sanayi	24.1
31	34	Motorlu Kara Taşıtı ve Römork	24.0
32	15-16	Gıda, İçki ve Tütün	23.3
33	32	Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları	21.0

Kaynak : TÜİK 2002 Girdi-Çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB’de özel önem verilen sektörlerdir.

Genel olarak bakıldığında, yüksek katma değere sahip sektörlerin hizmetler sektörüne ait olduğu görülmektedir. En yüksek katma değer oranı, 80-Eğitim Hizmetleri sektörüne aitken (%80), 32-Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları sektörünün katma değer oranı %21’dir.

TSSB’de özel önem verilen sektörlerin katma değer oranlarına bakıldığında; en yüksek katma değer oranına sahip sektörün %41.9 ile 30- Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem makineleri sektörü olduğu, bu sektörü %37.8’lik pay ile 29- Bys Makine ve Teçhizat sektörünün izlediği görülmektedir. Bu noktada, gerek OVP’de gerekse TSSB’de yüksek katma değer kavramına vurgu yapılıyor olmasına karşın, özel önem taşıyan sektörlerden 27- Ana Metal, 34-Motorlu Kara Taşıtları, 15-16 Gıda, İçecek ve Tütün, 32-Radyo, TV ve

Haberleşme Cihazları sektörlerinin katma değer oranları açısından son sıraları paylaştığının belirtilmesi gereklidir.

SEKTÖREL BAĞLANTILAR AÇISINDAN İMALAT SANAYİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek katma değer kavramı, çoğu kere rekabet gücü yüksekliğini, sektörün yaratacağı değer büyüklüğünü, bir sektörün en önemli kriterlerinden birisi ya da birkaçını içerecek şekilde ve kavramın doğasına biraz fazla anlam yükleyerek, hatta kavramın sınırlarını zorlayarak kullanılmaktadır. Yüksek katma değer oranı, herhangi bir sektörün diğerine göre tercih edilmesi anlamında yetersiz, bunun da ötesinde yanlış tercihler yapılmasına neden olabilecek bir kavramı ifade etmektedir. Yüksek katma değere sahip sektörlerde, üretimde kullanılan ara girdilerin toplam üretim değerine oranı daha düşük olacak (ve genellikle) bu da o sektörün üretim yapabilmesi için diğer sektörlerden daha az oranda girdi temin etmesi anlamına gelecektir. Geriye doğru daha az sayıda sektörden ve/veya daha az oranda girdi temini ise, incelenen sektörün girdi temin ettiği sektörlerle karşı hızlandıran etkisinin (toplam geri bağlantı) daha az olması sonucunu doğuracaktır. Bu noktada I/O analizi ile ilgili olarak bazı kavramları tanımlamak gerekirse⁵;

Doğrudan Geri Bağlantı: Herhangi bir sektörün üretimi için diğer sektörlerden kullandığı ara girdilerin toplamından hareketle hesaplanmaktadır. “Teknoloji Matrisi (Girdi Katsayıları Matrisi)”nden hareketle hesaplanan doğrudan geri bağlantı katsayısı ise, sektörün toplam üretim değeri “1” olarak kabul edildiğinde, kullanılan ara girdilerin toplam üretime oranlarının toplamından oluşmaktadır. Doğrudan geri bağlantı katsayısının yüksekliği, o sektörün üretim için diğer sektörlerin çıktılarını yüksek oranda kullanmak durumunda olduğunu (sektörün kendisini besleyen gerideki sektörlerle yüksek oranda bağımlı olduğunu) ifade etmektedir. Bir başka ifade ile, yüksek geri bağlantı katsayısı, o sektörün üretimi ile gerisindeki diğer sektörlerin üretimi arasında kuvvetli bir bağlantı olduğunu göstermektedir.

⁵ I/O yaklaşımının yalnızca herhangi bir sektörün üretim yapısını belirlemek için değil, bu sektörün bağlantılı olduğu diğer sektörlerle olan ilişkisini de incelemek için kullanılmasına bir örnek de Roman ve Weil’in makalesidir: L. Roman ve Jr. Weil, “The Decomposition of Economic Production Systems”, *Econometrica*, Vol. 36, No. 2, Apr., 1968, pp. 260-278.

Doğrudan İleri Bağlantı: Belli bir sektör üretiminin diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanılan kısmının (toplam ara tüketim) o sektörün ürünlerine olan toplam talebe=tüketime (ara tüketim+nihai tüketim) oranını göstermektedir. Bu anlamda, sektörün toplam üretiminin ne kadarının diğer sektörler tarafından girdi olarak kullanıldığını (ya da sektör üretiminin ne kadarının nihai tüketime gittiğini) ifade etmektedir.

Toplam Geri Bağlantı: “Leontief Ters Matrisi”nden hesaplanmaktadır. Belli bir sektördeki bir birimlik nihai talep artışının yol açtığı toplam üretim artışı, o sektörün toplam geri bağlantı etkisini göstermektedir. Doğrudan geri bağlantıda, yalnızca belli bir sektörün üretimindeki diğer sektör çıktılarının payları ifade edilirken, burada nihai talep artışı (o sektörün ürününü nihai mal olarak kullanan nihai tüketiciler tarafından yalnızca o sektör ürününe bir birimlik talep artışı) olması neticesinde, hem bu talep artışını karşılamak, hem de diğer sektörlerle girdi olarak verilen sektör ürünlerine olan ara talep artışını sağlamak üzere gerçekleşen toplam üretim artışını ifade etmektedir. Bu anlamda, o sektör ürününe olan talep değişiminin tetiklediği toplam üretim artışını ifade etmektedir.

Toplam İleri Bağlantı: “Leontief Ters Matrisi”nden hesaplanmaktadır. Tüm sektörlerdeki birer birimlik nihai talep artışlarının belli bir sektörün üretiminde yol açtığı artış, o sektörün toplam ileri bağlantı etkisi olarak tanımlanmaktadır. Toplam ileri bağlantıda, ekonomideki tüm sektörlerin nihai ürünlerine birer birimlik bir talep artışı olduğunda hareketle üretici sektörlerin üretiminin ne kadar arttığı görülmektedir.

Yukarıda verilen tanımlar doğrultusunda 33 sektörde toplulaştırılan tüm sektörlerin I/O tablosundan hareketle hesaplanan karakteristik değerleri Tablo 6’da verilmektedir (Sektör kodlarının açıklamaları Ek 1’de verilmiştir).

Tablo 6: Sektörlerin Bağlantı Katsayıları ve Karakteristik Değerleri

Kod	DGB	TGB	DİB	TİB	KDP	KDİP	ÜİP
01-05	0.330	1.651	0.538	2.964	0.670	0.118	0.086
10-14	0.382	1.843	0.864	3.849	0.618	0.011	0.008
15-16	0.767	2.498	0.258	1.935	0.233	0.035	0.073
17	0.729	2.779	0.560	3.053	0.271	0.033	0.060
18	0.721	2.849	0.126	1.269	0.279	0.017	0.030
19	0.731	2.824	0.431	1.483	0.269	0.003	0.005
20	0.743	2.651	0.696	1.435	0.257	0.002	0.004
21	0.723	2.709	0.906	2.391	0.277	0.005	0.008

22	0.609	2.417	0.778	1.371	0.391	0.005	0.006
23-24	0.744	2.576	0.727	5.668	0.256	0.021	0.041
25	0.728	2.727	0.747	2.222	0.272	0.007	0.013
26	0.627	2.339	0.816	2.114	0.373	0.013	0.017
27	0.759	2.938	0.837	5.932	0.241	0.012	0.023
28	0.696	2.795	0.679	1.914	0.304	0.007	0.011
29	0.622	2.563	0.298	2.024	0.378	0.014	0.018
30	0.581	2.382	0.317	1.090	0.419	0.000	0.000
31	0.707	2.778	0.496	1.712	0.293	0.005	0.009
32	0.790	3.153	0.376	2.342	0.210	0.003	0.007
33	0.710	2.746	0.234	1.279	0.290	0.001	0.001
34	0.760	2.979	0.354	1.673	0.240	0.008	0.017
35	0.514	2.218	0.474	1.141	0.486	0.002	0.002
36-37	0.754	2.935	0.158	1.172	0.246	0.006	0.012
40-41	0.627	2.413	0.769	3.872	0.373	0.025	0.033
45	0.544	2.296	0.085	1.204	0.456	0.047	0.051
50-52	0.343	1.661	0.479	5.380	0.657	0.136	0.101
55	0.538	2.115	0.139	1.233	0.462	0.025	0.026
60-64	0.439	1.890	0.478	5.482	0.561	0.149	0.130
65-67	0.362	1.640	0.633	2.871	0.638	0.048	0.037
70-74	0.218	1.484	0.376	3.075	0.782	0.127	0.079
75	0.397	1.820	0.013	1.043	0.603	0.049	0.040
80	0.200	1.413	0.052	1.073	0.800	0.030	0.018
85	0.481	1.998	0.086	1.110	0.519	0.016	0.015
90-95	0.435	1.836	0.323	1.540	0.565	0.021	0.018

Kaynak : TÜİK 2002 Girdi-Çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB'de özel önem verilen sektörlerdir.

DGB : Doğrudan Geri Bağlantı

TGB: Toplam Geri Bağlantı

DİB : Doğrudan İleri Bağlantı

TİB: Toplam İleri Bağlantı

KDP : Katma Değer Payı $\left(1 - \frac{\sum \text{Ara Girdiler}}{\sum \text{Üretim Değeri}}\right)$

KDİP : Katma Değer İçindeki Pay (Sektörün Katma Değeri / Türkiye Toplam Katma Değeri (GSYİH))

ÜİP : Üretim İçindeki Pay (Sektörün Üretim Değeri / Türkiye Toplam Üretim Değeri)

Bu tanımlardan hareketle bir kez daha ifade edecek olursak; doğrudan geri bağlantı katsayısı ile birebir ilişkisi bulunan katma değer kavramı, bir sektörün önemli ve desteklenmesi gereken bir sektör olduğu konusunda yanıtıcı kararlar verilmesi sonucunu doğurabilir. Örneğin; Tablo 5 değerlerine bakılırsa 01-05 tarım sektörü %67'lik katma değer oranı ile ekonominin en yüksek kat-

ma değerine sahip 3. sektörü iken 32-Radyo TV ve Haberleşme Cihazları sektörü %21'lik katma değer oranı ile en düşük katma değer oranına sahiptir.

Yukarıdaki tespitlerden hareketle yüksek katma değerli sektörlerin ekonomide yapısal dönüşümü sağlayacak ve rekabet gücünü arttıracak sektörler olduğunu iddia etmek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle, katma değer kavramı yerine başka bir ifadenin, ulaşılmak istenen amacı daha iyi kapsayacak bir tanımın kullanılması gerekmektedir.

İktisadi anlamda nihai talep, bileşenleri yurtiçi nihai talep ve ihracat vektörleri olan bir kavramdır. Gerek OVP'de gerekse de TSSB'de ağırlığın ihracatta olduğu, dış talep vektörünü tetikleyerek ekonomide yapısal dönüşümü sağlayacak sektörlerin belirlenmesinin hedeflendiği anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, ağırlıklı olarak ihracat vektöründen kaynaklanacak şekilde nihai talepte meydana gelecek değişme neticesinde en fazla katma değer yaratacak, en fazla sayıda sektörü harekete geçirme kabiliyeti bulunan sektörlerin belirlenmesi gerekmektedir.⁶ Yine yukarıda verilen tanımlardan hareketle belirtecek olursak, bu kavramın "*toplam geri bağlantı etkisi*" olması gerekmektedir. Toplam geri bağlantıda nihai talep vektöründe meydana gelecek bir artış (yalnızca o sektör ürününe olmak üzere) neticesinde ilgili sektörün hem bu talep artışını karşılamak için gerçekleştireceği üretim artışı hem de bu üretim artışı neticesinde diğer sektörlerin de ilgili sektöre sağlayacakları girdilerin miktarının artışının toplamını ifade edecek bir değer zinciri söz konusudur. Bunu şu şekilde ifade etmek mümkündür:

27 nolu sektörün nihai ürününe talep 1 birim arttı → talebi karşılamak için 27 nolu sektör üretimi 1 birim arttı → 27 nolu sektörün diğer sektörlerden girdi kullanımı arttı → doğrudan geri bağlantılı diğer tüm sektörlerin üretimi arttı → diğer sektörlerin kendi üretimleri için kullandıkları 27 nolu sektör ürünlerine girdi talebi arttı → 27 nolu sektörün bu dolaylı talep artışını karşılamak

⁶ Doğrudan ya da toplam bağlantı etkilerinden hareketle anahtar sektörlerin belirlenmesi için bkz: A.O. Hirschman, *The Strategy of Economic Development*, New Haven, CT, Yale University Press, 1958; P. Rasmussen, *Studies in Intersectoral Relations*, Copenhagen, Norregard, 1957; B. R. Hazari, "Empirical Identification of Key Sectors in the Indian Economy", *Review of Economics and Statistics*, 52, 1970, pp. 173-195; Fidel Aroche Reyes, "Structural Transformations and Important Coefficients in the North American Economies", *Economic Systems Research*, Vol.14., 2002, No. 2.

için üretimi arttı → 27 nolu sektörün diğer sektörlerden girdi kullanımını arttı → → ...

Toplam geri bağlantı etkisi kısmi olarak da hesaplanabilir. Bu sayede her bir sektörün sırasıyla üretimini tetiklediği sektörler ve bu sektörlerin üretimlerini tetikleme gücünü gösterebilmek mümkün olacaktır. İmalat sanayi sektörleri için kısmi toplam geri bağlantı katsayıları Tablo 7’de verilmektedir. Tabloda en yüksek bağlantılı ilk 10 sektöre yer verilmekte olup, toplam sütunu sektörün tüm sektörlerle olan bağlantılarının toplamını göstermektedir.

Tablo 7: İmalat Sanayi Sektörlerinin Toplam Kısmi Geri Bağlantıları

Sektör		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam
15-16	Katsayı	1.1	0.5	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.4980
	NACE Kodu	15-16	01-05	50-52	60-64	23-24	10-14	40-41	25	21	27	
17	Katsayı	1.5	0.2	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.7792
	NACE Kodu	17	23-24	50-52	60-64	01-05	10-14	40-41	27	25	21	
18	Katsayı	1.0	0.7	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.8492
	NACE Kodu	18	17	23-24	50-52	60-64	10-14	01-05	40-41	19	27	
19	Katsayı	1.3	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	2.8236
	NACE Kodu	19	23-24	15-16	50-52	60-64	01-05	17	10-14	40-41	25	
20	Katsayı	1.1	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	2.6513
	NACE Kodu	20	23-24	01-05	60-64	50-52	10-14	40-41	27	21	25	
21	Katsayı	1.3	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	2.7091
	NACE Kodu	21	23-24	50-52	60-64	40-41	10-14	01-05	17	27	25	
22	Katsayı	1.0	0.3	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.4170
	NACE Kodu	22	21	23-24	50-52	60-64	40-41	10-14	25	27	17	
23-24	Katsayı	1.3	0.3	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.5758
	NACE Kodu	23-24	10-14	60-64	50-52	40-41	27	01-05	25	21	29	
25	Katsayı	1.1	0.4	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.7271
	NACE Kodu	25	23-24	50-52	60-64	10-14	40-27	17	01-21			

	Kodu		24	52	64	14	41			05			
26	Katsayı	1.1	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.339 3
	NACE Kodu	752	301	581	421	341	957	549	426	383	190		
27	Katsayı	1.7	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.937 7
	NACE Kodu	431	780	732	699	551	985	739	424	350	211		
28	Katsayı	1.0	0.6	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.795 1
	NACE Kodu	822	627	724	688	194	059	978	473	462	289		
29	Katsayı	1.1	0.4	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.562 9
	NACE Kodu	431	272	590	442	013	910	717	431	405	371		
30	Katsayı	1.0	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.382 3
	NACE Kodu	709	800	595	207	149	618	386	342	330	277		
31	Katsayı	1.1	0.3	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.778 3
	NACE Kodu	817	364	884	656	618	977	900	842	658	469		
32	Katsayı	1.7	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.152 8
	NACE Kodu	001	471	920	763	169	895	641	591	590	481		
33	Katsayı	1.1	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.746 2
	NACE Kodu	725	173	055	765	646	222	771	672	666	646		
34	Katsayı	1.3	0.3	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	2.979 3
	NACE Kodu	076	897	132	764	423	139	065	820	818	500		
35	Katsayı	1.0	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.218 1
	NACE Kodu	702	100	166	140	004	857	630	582	529	326		
36- 37	Katsayı	1.0	0.5	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.935 1
	NACE Kodu	262	462	962	865	512	136	906	862	778	712		

Kaynak: TÜİK 2002 Girdi-Çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB’de özel önem verilen sektörlerdir.

Tablo 7’den, her bir sektör ürününe yönelik olarak talep bir birim arttığında bu talep artışının tetiklediği ilgili sektör üretimindeki değişimin ve bu gelişme neticesinde de kendisinin ve diğer sektörlerin üretimlerini ne kadar tetikleyeceği görülebilmektedir. Burada tablonun ilk kolonundaki tüm kısmi toplam geri bağlantı katsayılarının birden büyük olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeni, bağlantı katsayısının tanımı gereği, sektör ürününe olan bir birimlik talep artışı için başlangıçta bu talebi karşılamak amacıyla bir birim üretim artışı gerekeceğidir. Dolayısıyla katsayının “1” lik kısmi direkt olarak nihai talebi karşılamak için gereken üretimi ifade etmektedir. Örneğin; 15-16 nolu sektörün diğer sektörlerden sağlayacağı toplam girdi oranlarının ne olacağına kısmi katsayılar olarak bakıldığında bu kez ilk sırayı sektörün kendisi (15-16) 1.1865 katsayısı ile almaktadır. Ancak, önceki cümlede de ifade edildiği üzere, bu katsayının bir birimlik bölümü zaten nihai talep artışının karşılanması için gereken üretim artışını ifade ettiği için, en büyük etkilenmenin yine 01-05 kod numaralı tarım sektöründe olduğu görülmektedir (0.5418 katsayı ile).

Bu noktada, bir konunun daha belirtilmesi önem taşımaktadır. Tablo 7’den sektörlerin birbirlerine karşı olan bağımlılıkları neticesinde yaratacakları hızlandıran etkileri ve “katma değer zinciri” görülebilmektedir. Ancak, bu hızlandıran ve katma değer zincirinin ne kadarlık bölümünün yurtiçinde yaratıldığı ne kadarının ise ithalat vasıtasıyla karşılandığı (diğer bir ifade ile katma değer ne kadarının yurtdışındaki üreticilere transfer edildiği) de incelenmelidir. Bunu görebilmek için de, sektörlerin üretim girdileri içindeki ithal girdilerin payını incelemek gereklidir. İmalat sanayi sektörlerinin üretim girdileri içindeki ithal girdilerin payları Tablo 8’de verilmektedir.

Tablo 8: İmalat Sanayi Sektörlerinin Dışa Bağımlılıkları

NACE Kod	İthal Girdi Katsayıları (1)	Girdi Katsayısı (2)	(1)/(2) (%)
15-16	0.048	0.767	6.3
17	0.135	0.729	18.6
18	0.092	0.721	12.8
19	0.233	0.731	31.9
20	0.172	0.743	23.2
21	0.180	0.723	24.9
22	0.123	0.609	20.2
23-24	0.307	0.744	41.3
25	0.225	0.728	30.9

26	0.079	0.627	12.6
27	0.230	0.759	30.3
28	0.151	0.696	21.7
29	0.166	0.622	26.7
30	0.341	0.581	58.7
31	0.181	0.707	25.6
32	0.368	0.790	46.6
33	0.272	0.710	38.3
34	0.187	0.760	24.7
35	0.124	0.514	24.2
36-37	0.320	0.754	42.4

Kaynak: TÜİK 2002 Girdi-Çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB’de özel önem verilen sektörlerdir.

Tablo 8’den TSSB’de özel önem verilen sektörlerden 30- Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri sektöründe doğrudan üretim girdileri içinde ithal girdi payının %58.7, 32- Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları sektöründe ise %46.6 olduğu görülmektedir. 15-16 Gıda, İçecek ve Tütün, 17-Tekstil ve 18- Hazır Giyim sektörleri dışında kalan ve TSSB’de özel önem verilen sektörlerin tamamında ithal girdi payının %25’ler ve daha üzerinde olduğu dikkati çekmektedir. Bu (ve diğer) sektörlerin üretimlerinin toplam geri bağlantısı ve ithal girdi kullanımları düşünüldüğünde, bu sektörlerin girdi bileşenlerinin yurtiçi payını yükseltmeden yapılacak desteklemelerin ve bu sektörlerin üretim artışlarının ithalatı arttıracığı ve katma değer zincirinin önemli bir kısmını yurtdışında kalacağı açıktır. TSSB belgesinde bu yönde bir ifade ve bu sektörlerin kullandığı ara ve hammadde girdilerinin bileşenlerini oluşturan sektörler için yurtiçi üretimi destekleyecek bir açılım bulunmadığından, mevcut üretim yapısı ve girdi temini yapısının devam etmesi durumunda artan üretim, ithalatı arttıracaktır. Aslında bu yapı, Türkiye ekonomisinde yıllardır devam eden büyüme ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi de ortaya sermektedir. Burada, dış ticaret için yapılan “sektörel dış ticaret dengeleri” analizinin (sektör bazında ihracatın ithalatı karşılama oranı) bu ilişkiyi ortaya koymayacağına da belirtilmesi gerekmektedir. Örneğin; ülkenin otomotiv sektöründe dış ticaret fazlası vermesi, bu sektörün dışa bağımlı olmadığını göstermeyecektir. Sadece nihai ürün bazında ihracatın (dış talebin) ithalattan (yurtdışı üretimle karşılanan iç talep) fazla olması, sektörün dış ticaret etkisinin pozitif olduğu anlamına gelmemektedir. Sektörün dış ticaret dengesinin pozitif olduğunu

söyleyebilmek için, sektörün üretim girdilerinin ne kadarının ithal ne kadarının yurtiçi olduğunu belirlemek gerekmektedir. Tekstil sektöründe sürekli dış ticaret fazlası veren ülkemizde, sürekli değişen teknolojiye uyum sağlayabilmek ve verimliliği artırabilmek amacıyla sık sık yenilenmek zorunda kalınan makine parkı nedeniyle, önemli ve sürekli bir ithalat gereksinimi bulunmaktadır. Ancak, ithal edilen tekstil makineleri sektör sınıflamasında başka bir fasılda (29- BYS Makine ve Teçhizat) sınıflandırıldığı için, tekstil sektörü dış ticaret fazlası verirken, bu fazlanın önemli bir kısmı makine teçhizat sektöründe verilen dış ticaret açığı ile ortadan kaybolmaktadır.

Bunun yanı sıra, ülkede istihdam potansiyelini artıracak, diğer sektörleri de tetikleyerek ülke ekonomisinde bütüncül bir kalkınma yaratacak sanayileşme ve üretim politikası için “katma değer zincirinin” mümkün olduğunca yurtiçine kaydırılarak, önemli noktanın “*yurtiçinde yaratılan katma değer zinciri*” olduğunun hatırlanması gerekmektedir. Aksi takdirde, bilhassa yüksek teknoloji gerektiren sektörlerdeki dışa bağımlılık neticesinde, bu dışa bağımlılığın yaratacağı dış finansman ihtiyacı, ülke dış borcunu artıracak ve alınan dış kredilerle de aslında bu kredileri veren ülkelerin ürettiği yatırım malları ve ara malları ithal edileceğinden, yurtdışındaki üreticiler desteklenmiş olacaktır.

Diğer yandan, talep artışı neticesinde sektörlerin bu talep artışına verecekleri tepki ve bu talep artışının yaratacağı toplam üretim etkisinin irdelenmesi de önem taşımaktadır. Ancak, burada bir dış talep vektörü olan ihracattaki artış yanı sıra, (iç talep de dahil edilerek) toplam talep artışının yaratacağı etkinin dikkate alınması daha anlamlı olacaktır. Teknik olarak, talep artışının iç ya da dış kökenli olması, üretim hızlandırıcı üzerinde farklı bir etki yaratmayacaktır. Toplam ileri bağlantı etkisi olarak adlandırılan bu etkide, tüm sektörlerin ürününe bir birim nihai talep artışı gerçekleştiğinde, bu artışın tüm sektörlerde yaratacağı üretim etkisi ölçülmektedir.

Tablo 6’da sektörler için verilen toplam geri bağlantı katsayılarını, kısmi olarak da ifade etmek mümkündür. İmalat sanayi sektörleri için toplam kısmi bağlantı katsayıları Tablo 9’da verilmektedir. Tabloda en yüksek bağlantılı ilk 10 sektöre yer verilmekte olup, “toplam” sütunu sektörün tüm sektörlerle olan bağlantılarının toplamını göstermektedir.

Tablo 9: İmalat Sanayi Sektörlerinin Toplam Kısmi İleri Bağlantıları

Sektör		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Toplam
15-16	Katsayı	1.1865	0.2019	0.1835	0.0404	0.0251	0.0227	0.0212	0.0185	0.0172	0.0168	1.9347
	NACE Kodu	15-16	19	55	01-05	18	85	21	23-24	20	32	
17	Katsayı	1.5393	0.7024	0.1136	0.0739	0.0543	0.0481	0.0403	0.0355	0.0344	0.0337	3.0535
	NACE Kodu	17	18	36-37	19	21	32	25	34	20	22	
18	Katsayı	1.0777	0.0218	0.0160	0.0153	0.0090	0.0082	0.0066	0.0066	0.0065	0.0064	1.2690
	NACE Kodu	18	32	19	17	27	36-37	28	30	29	33	
19	Katsayı	1.3878	0.0434	0.0084	0.0057	0.0033	0.0028	0.0025	0.0025	0.0024	0.0023	1.4834
	NACE Kodu	19	18	32	22	36-37	30	17	75	33	20	
20	Katsayı	1.1857	0.0712	0.0239	0.0181	0.0135	0.0113	0.0107	0.0095	0.0077	0.0070	1.4349
	NACE Kodu	20	36-37	45	21	27	35	32	28	31	29	
21	Katsayı	1.3613	0.3123	0.0441	0.0426	0.0371	0.0364	0.0351	0.0325	0.0317	0.0305	2.3913
	NACE Kodu	21	22	20	26	19	15-16	25	33	32	36-37	
22	Katsayı	1.0536	0.0215	0.0175	0.0161	0.0146	0.0142	0.0129	0.0114	0.0114	0.0110	1.3707
	NACE Kodu	22	90-95	50-52	21	30	70-74	85	75	32	65-67	
23-24	Katsayı	1.3501	0.4834	0.2862	0.2708	0.2268	0.2236	0.1813	0.1765	0.1643	0.1618	5.6685
	NACE Kodu	23-24	25	17	20	21	19	18	33	22	31	
25	Katsayı	1.1285	0.1139	0.0900	0.0778	0.0666	0.0591	0.0560	0.0531	0.0491	0.0405	2.2218
	NACE Kodu	25	34	31	36-37	33	32	22	19	21	20	
26	Katsayı	1.1752	0.1346	0.0739	0.0544	0.0500	0.0473	0.0472	0.0442	0.0431	0.0383	2.1138

	NACE Kodu	26	45	27	33	34	28	85	31	29	36-37	
27	Katsayı	1.7431	0.6627	0.5462	0.4272	0.3897	0.3364	0.2174	0.2173	0.2100	0.1920	5.9316
	NACE Kodu	27	28	36-37	29	34	31	45	33	35	32	
28	Katsayı	1.0822	0.1065	0.0857	0.0790	0.0658	0.0553	0.0405	0.0350	0.0317	0.0277	1.9142
	NACE Kodu	28	34	35	45	31	36-37	29	27	33	30	
29	Katsayı	1.1431	0.0672	0.0582	0.0462	0.0424	0.0424	0.0415	0.0403	0.0396	0.0383	2.0237
	NACE Kodu	29	33	35	28	31	27	10-14	45	34	26	
30	Katsayı	1.0709	0.0052	0.0012	0.0008	0.0007	0.0007	0.0007	0.0006	0.0006	0.0005	1.0903
	NACE Kodu	30	32	33	60-64	29	27	31	80	70-74	36-37	
31	Katsayı	1.1817	0.0895	0.0412	0.0371	0.0330	0.0325	0.0291	0.0291	0.0234	0.0204	1.7119
	NACE Kodu	31	32	40-41	29	30	45	35	33	10-14	34	
32	Katsayı	1.7001	0.2800	0.1222	0.0469	0.0299	0.0154	0.0123	0.0106	0.0078	0.0065	2.3421
	NACE Kodu	32	30	33	31	29	60-64	90-95	20	36-37	34	
33	Katsayı	1.1725	0.0209	0.0200	0.0167	0.0082	0.0045	0.0038	0.0031	0.0023	0.0022	1.2789
	NACE Kodu	33	85	30	32	31	34	40-41	29	10-14	75	
34	Katsayı	1.3076	0.0282	0.0232	0.0175	0.0158	0.0154	0.0150	0.0141	0.0131	0.0124	1.6732
	NACE Kodu	34	60-64	50-52	35	29	32	31	33	36-37	25	
35	Katsayı	1.0702	0.0284	0.0064	0.0023	0.0019	0.0017	0.0016	0.0016	0.0015	0.0015	1.1405
	NACE Kodu	35	75	60-64	10-14	34	27	23-24	36-37	28	32	
36-37	Katsayı	1.0262	0.0111	0.0102	0.0094	0.0084	0.0066	0.0063	0.0057	0.0055	0.0051	1.1717
	NACE Kodu	36-37	18	32	55	27	20	28	90-95	21	34	

Kaynak: TÜİK 2002 Girdi-Çıktı tablolarından kendi hesaplamalarımız

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB’de özel önem verilen sektörlerdir.

Burada toplam geri bağlantıdan farklı olarak, tüm sektörlerin ürünlerine aynı anda ve eşit miktarda (bir birim) talep artışı söz konusu olduğundan; sektörlerin ikinci ve sonraki sütunlarında yer alan katsayılar değişmekte, bu kez sektörler sadece diğer sektörlerin üretim artışları neticesindeki talebi karşılamamanın yanı sıra, kendi sektörlerinin nihai talep artışını da karşılayacak miktarda (oranda) üretimlerini arttırmak durumunda kalmaktadırlar. Tablodan en yüksek gelir etkisine (marjinal gelir etkisi) sahip sektörün 27- Ana Metal Sanayi olduğu görülmektedir. Tüm sektörlerle karşı talep bir birim arttığında bu sektörün üretimi, 5.93 birim artmaktadır.

Yine tablodan marjinal gelir etkisinin en düşük olduğu sektörün 30- Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri sektörü olduğu görülmektedir. Bilhassa ihracata yönelik olarak gelişecek sektörler anlamında, toplam ileri bağlantılar önem taşımaktadır. Talep artışı neticesinde üretim artışını gösteren bu katsayılara göre, geleneksel olarak ihracatçı olduğumuz sektör olarak 18- Hazır Giyim ön plana çıkmaktadır. Bu sektör, 3.05'lik ileri bağlantı katsayısı ile toplam talep artışına karşı en çok tepki veren sektörlerden birisi olarak dikkat çekmektedir. Toplam ileri bağlantı ilişkisinin daha iyi anlaşılması için, talep artışının yaratacağı etkileşimin sıralamasını yapmak gerekirse, aşağıdaki gibi bir döngü neticesinde sektörün toplam ileri bağlantı katsayısının ne olduğu belirlenmektedir:

Tüm sektörlerle talep 1 birim arttı → Tüm sektörler bu talebin karşılanması için öncelikle üretimlerini 1 birim arttırdılar → 15-16 nolu sektör bu kez sadece kendi sektörünün nihai talep artışından dolayı gerekli olan üretim artışı için değil, diğer sektörlerdeki üretim artışından da kaynaklanan ve 15-16 nolu sektörden sağlanan girdi ihtiyacını (15-16 nolu sektör üretiminin diğer sektörler tarafından talep edilen ara girdisi anlamında) karşılamak için de gerekli miktarda (oranda) üretimini arttırdı → 15-16 nolu sektörün bu üretim artışı neticesinde kendisine girdi sağlayan diğer sektör üretimleri arttı → 15-16 nolu sektör ürünlerine diğer sektörlerin ara talebi arttı → diğer sektörler aynı zamanda kendi nihai talep artışını ve kendi ürünlerine olan ara talep artışını da karşılayacak miktarda üretim artışı gerçekleştirmek zorunda kaldılar → →...

REKABET GÜCÜ ve DIŞ TİCARET AÇISINDAN İMALAT SANAYİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

TSSB'de ihracat ve ihracat potansiyeline özel bir önem verilmiş, ancak, sektörel rekabet gücü ve sektörlerin gelişme potansiyeli ihracat ağırlıklı olarak irdelenmiştir. Dış ticaret açısından rekabet

gücü analizlerinde genellikle belirli mal grupları seçilerek, ülkelerin bu mal gruplarında birbirlerine göre görece üstünlükleri analiz edilmektedir. TSSB’de de özel önem verilen sektörlerin ihracat endeksleri Çin, Brezilya, Hindistan, AB 12 ve AB 15 ülkeleri ile karşılaştırmalı grafik olarak verilmiştir. Burada, özel önem verilen sektörlerin AB’ye verilen taahhütler çerçevesinde ve AB’deki sektörel strateji yaklaşımları baz alınarak belirlendiği ifade edilmiştir (TSSB, sf. 13). Sektörel rekabet gücü analizlerinin “bilgi ve teknoloji”, “rekabet”, “yasal düzenlemeler”, “çevre ve enerji”, “dış rekabet edebilirlik ve ticaret”, “istihdam ve coğrafi boyut” ana başlıkları çerçevesinde yapıldığı belirtilmiştir. Rekabet gücü analizlerinin yer aldığı “Ek 2: Sektörel Rekabet Gücü ve Değerlendirmeler ve Politikalar” bölümünde ise seçilen 10 sektörün rekabet gücü analizleri;

-Sektör, Türkiye imalat sanayi ve AB 27 imalat sanayi üretim endeksleri grafikleri,

-Sektör, Türkiye imalat sanayi ve AB 27 imalat sanayi istihdam endeksleri grafikleri,

-Sektör, AB 12, Çin, Hindistan, Brezilya ve AB 15 ihracat endeksleri grafikleri,

-Sektör ve Türkiye imalat sanayi kısmi verimlilik endeksleri grafikleri,

-Sektörde inovasyon yapan firmaların toplam firmalara oranının genellikle AB ülkelerindeki aynı oranla karşılaştırıldığı grafikler yardımıyla yapılmıştır. Bu noktada, sektör üretim endeksinin imalat sanayi geneline göre daha yüksek değere sahip olmasının o sektörün diğer sektörlerle göre değil, imalat sanayi geneline göre daha iyi bir performans anlamına geleceği, AB 27 üretim endeksi ile karşılaştırılmasının ise çok anlamlı bir sonuç vermeyeceği düşünülmektedir. Örneğin, otomotiv sanayinde AB 27’nin ülkemizin rakibi olduğu kabul edilirse, o zaman Türkiye ve AB 27 üretim performanslarının karşılaştırılması daha anlamlı olacaktır. Oysa ki, AB 27 üyesi ülkeler bu sektörde bizim rakibimiz olmaktan ziyade, temel pazarımız konumundadır. Bilhassa AB 12 içinde otomotiv sektörünün gelişmişliğinden hareketle, bu ülkeler ihracatta rakip olarak görülse de, ülkemizdeki otomotiv sektörünün önemli bir kısmının Avrupa ülkeleri (Fransa, İtalya, Almanya) lisansı ile üretim yaptığı ve ülkemizden ihraç edilen modellerin ağırlıklı olarak ticari sınıf ve C segmenti araçlar olduğu, ve ülkemizin otobüs ve çekici ihracatı da düşünülürse; bu segmentlerde AB üyesi ülkelerin üretimlerini Türkiye üzerine kaydırarak kendileri ile rekabet etme-

dikleri anlaşılacaktır. Dolayısıyla, bu ülkelere aynı ürünü satan diğer ülkelerle ülkemizin performansının karşılaştırılması ya da AB 27 üyesi ülkelerin ithalat değerlerinin irdelenmesi, daha anlamlı sonuçlar verebilecektir.

Benzer şekilde istihdam endeksinde de sektörün imalat sanayinin üzerinde bir performans göstermesi olumlu bir gelişme olarak görülebilecekken, AB 27 ile karşılaştırma bir fayda sağlamayacaktır.

İhracat endeksinde ise karşılaştırmalar tüm sektörler (ve alt sektörler) için Çin, Brezilya, Hindistan, AB 12 ve AB 15'e göre yapılmıştır. Bilhassa Çin ve Hindistan'ın Türkiye ile önemli sayıda mal grubunda rakip olduğu düşünülebilir. Burada her mal grubu için aynı ülkeleri karşılaştırma kriteri olarak almak yerine, her mal grubu için rakip ülkeler belirlenerek yapılacak analizin daha gerçekçi sonuçlar ve daha önemli ipuçları vermesi beklenilebilir. Bu kapsamda bir analizin bazı bulguları ilerleyen bölümde tarafımızca verilecektir.

Verimlilik endeksleri karşılaştırmasının yerinde bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Ancak, gerek verimlilik endeksi karşılaştırmasında gerekse de üretim endeksi, ihracat endeksi ve istihdam endeksi karşılaştırmalarında sektörlerden bazılarının bazı endekslerde imalat sanayinin üzerinde, bazılarının altında kaldığı dikkat çekmektedir. Buradan da, sektörlerin tüm sektörler için yapılan bir değerlendirme neticesinde değil, "a priori" olarak belirlendiği ve bu değerlendirmelerin belirlenmiş sektörlerle uygulandığı anlaşılmaktadır.

Son zamanlarda yapılan sektörlerin dış ticaretteki rekabet güçlerini Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler bazında değerlendiren çalışmalar bir yana bırakılsa dahi¹, yalnızca ihracata dayalı olarak yapılacak analizlerde izlenebilecek "hangi sektörlerin ihracatı önemlidir ⇒ bu sektörlerde hangi ülkelere ihracat yapılmaktadır ⇒ bu ülkelere aynı malı ihraç eden rakip ülkelerimiz kimlerdir ⇒ bu rakiplerimiz karşısında rekabet gücümüz nedir" şeklindeki bir metodolojik sorgulama daha anlamlı görülmektedir. Bu kapsamda yapılan bir sorgulama bulguları Tablo 10'da verilmektedir.

¹ Türk İmalat Sanayinin rekabet gücü ve yapısal/mekansal ilişkileri için Oktay Küçükkiiremitçi, M. Emin Karaca, B. Ali Eşiyok ve Ömür Genç, *Türkiye İmalat Sanayinde Bölgesel/Yapısal Durum ve Rekabet Gücü Analizleri* (Türkiye Kalkınma Bankası, Ağustos 2008) başlıklı çalışmaya bakılabilir.

Tablo 10 : Türkiye'nin Temel İhracatçı Sektörlerinde İlk Beş Ülkenin İhracat Payları (2007, SITC Rev. 3)

Sektörler	Ülkeler	Pay (%)
05 Meyve ve Sebzeler	Almanya, Rusya, İtalya, İngiltere, Fransa	52.5
33 Petrol ve Petrolden Elde Edilen Ürünler	İtalya, G.Afrika, Yunanistan, ABD, Singapur	34.3
65 Tekstil Ürünleri (İplik, Kumaş, Yer Kaplamaları, Hazır Eşya)	Almanya, Rusya, İtalya, ABD, Romanya	37.0
66 Taş, Alçı, Çimento, Amyant, Cam, Seramik vb. Maddeden Eşya	ABD, İngiltere, Irak, Almanya, İtalya	37.7
67 Demir ve Çelik	B.A.Emirlikleri, İspanya, Romanya, İtalya, İngiltere	39.3
69 Demir, Çelik, Bakır, Nikel, Alüminyum ve Diğer Adi Metallerden Eşya	Almanya, Rusya, Irak, Romanya, Fransa	31.6
77 Elektrik Makinaları, Cihazları ve Aletleri, vb.Aksam, Parçaları	İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya, Irak	36.3
78 Motorlu Kara Taşıtları, Bisiklet ve Motosikletler, Bunların Aksam ve Parç.	Fransa, İtalya, Almanya, İngiltere, İspanya	56.8
84 Giyim Eşyası ve Bunların Aksesuarları	Almanya, İngiltere, Hollanda, Fransa, İspanya	61.7
89 Başka Yerde Belirtilmeyen Çeşitli Mamül Eşyalar	ABD, B.A.Emirlikleri, Rusya, Almanya, İtalya	42.0

Kaynak: Oktay Küçükiremitçi, M. Emin Karaca, B. Ali Eşiyok, *Türkiye'nin İhracatında Öne Çıkan Sektörlerde Temel Pazar Ülkeler, Rakipler ve Rekabet Gücü*, Türkiye Kalkınma Bankası, Şubat 2010.

Tablo 10'dan görüldüğü gibi, Türkiye'nin ihracattaki ilk 10 sektöründe genellikle pazar ülkelerimiz Avrupa ülkeleridir.² İhraç ürünleri için TSSB'de özel önem taşıyan sektörler içinde belirtilen tekstil, demir çelik, elektrik makineleri, giyim eşyası, motorlu kara taşıtları sektörleri de yer almaktadır.

Tablo 10 bulgularından hareketle, ihracatta ilk 10 sırada yer alan ürünleri ihraç ettiğimiz ilk beş ülke bulunmuş ve toplam olarak 14 ülke için ihracatın mal grupları ve ülkeler bazında dağılımı incelenmiştir (Tablo 11). Ülke sayısının 14'e çıkması, ülkelerin birleşim kümesinin 14 elemanlı olduğunu, diğer bir ifade ile, 2007 yılı itibariyle ülkemiz ihracatında en önemli payı bu 14 ülkenin

² Analiz, 2007 yılı değerleri kullanarak yapılmış olup, ihracattaki ilk 10 malın toplam ihracat içindeki oranı yüzde 69'dur. Dış ticaret verileri TÜİK'ten elde edilmiştir.

aldığını göstermektedir. 2007 verileri baz alınarak hesaplanan Tablo 11'den Türkiye'nin seçilen 10 sektörde toplam olarak 73.3 milyar USD'lik ihracat gerçekleştirdiği ve bu ihracatın 44.9 milyar USD'lik kısmını ise (yüzde 61) 14 ülkeye yapıldığı anlaşılmaktadır. En büyük pazar olarak değerlendirilebilecek (seçilen sektörler bu noktada kısıt değişkenidir, ülkeler bu sektörlerle göre belirlenmiştir) bu ülkelere yapılan toplam ihracat ise, 63.6 milyar USD ile toplam ülke ihracatının yaklaşık yüzde 60'ını temsil etmektedir. 14 ülkenin toplamı bazında bakıldığında, 10 sektörde gerçekleştirilen ihracat, bu ülkelere yapılan toplam ihracatın yüzde 70.6'sını oluşturmaktadır. Sektörel bazda ülke grubuna göre yoğunlaşmaya bakıldığında; Giyim Eşyası sektörünün ihracatının yüzde 75'i bu 14 ülkeye yapılmakta, bu sektörü ise yüzde 71'lik payla Motorlu Kara Taşıtları sektörü izlemektedir. Ülkelere göre seçilen 10 adet sektörün yoğunlaşmasına bakıldığında ise, bu sektörlerin ilgili ülkelere göre yapılan toplam ihracatın önemli bir kısmını teşkil ettiği, dış ticarete önemli pazarlarımız olan Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa'ya yapılan toplam ihracatın yaklaşık yüzde 70'ini bu on sektör ihracatının oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 11: İlk 10 Sektör Bazında En Çok İhracat Gerçekleştirilen Ülkeler (2007, Milyon USD, SITC Rev. 3)

Ülkeler	Motorlu Kara Taşıtları (78)	Giyim Eşyası (84)	Demir-Çelik (67)	Tekstil (65)	Sebze ve Meyveler (5)	Elektirik Makinaları (77)	Petrol Ürünleri (33)	Diğer Eşyalar (89)	Topraktan Mamul Eşya (66)	Metal Eşya (69)	10 Sektör Toplamı	Ülkeye Toplam İhracat	10 Sektör Payı
Almanya	1,857	3,358	254	859	228	424	65	204	141	373	7,762	11,993	64.7
İngiltere	1,440	2,453	384	431	119	749	140	114	218	139	6,186	8,627	71.7
İtalya	2,239	697	441	684	190	383	458	119	138	127	5,477	7,480	73.2
Fransa	2,263	905	51	367	80	414	28	82	114	157	4,461	5,974	74.7
İspanya	1,118	880	644	277	151	237	78	68	118	81	3,652	4,580	79.7
BAE.	32	45	1,744	39	47	119	156	334	32	55	2,602	3,241	80.3
ABD	74	515	292	560	86	31	288	392	467	140	2,845	4,178	68.1
Rusya	730	259	190	762	385	243	72	221	130	230	3,221	4,727	68.1
Romanya	737	106	557	447	223	185	52	116	79	180	2,682	3,644	73.6
Hollanda	345	967	153	208	57	65	63	40	48	46	1,991	3,019	65.9
Irak	68	61	305	95	173	322	60	65	191	203	1,544	2,845	54.3
G. Afrika	74	8	2	34	9	38	338	7	18	9	537	654	82.2
Yunanistan	228	193	281	244	86	122	297	50	76	45	1,622	2,263	71.7
Singapur	5	1	42	5	7	7	277	3	4	1	351	390	90.1

14 Ülke Toplamı	11,209	10,449	5,339	5,011	1,840	3,335	2,372	1,815	1,774	1,786	44,932	63,614	70.6
Sektör Toplam İhracatı	15,701	13,886	9,586	8,942	4,385	6,302	4,836	3,023	3,064	3,620	73,346		
14 Ülke Payı (%)	71.4	75.2	55.7	56.0	42.0	52.9	49.1	60.1	57.9	49.3	61.3		

Kaynak: Küçükkiremitçi vd., a.g.k.

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB'de özel önem verilen sektörlerdir.

İhracatta temel ürünler, bu ürünlerde temel pazar ülkeler belirlendikten sonra, özellikle bu sektörlerdeki rakiplerin bilinmesi önem taşımaktadır. TSSB’de tüm özel önem taşıyan sektörler bazında rakip kabul edilen ülkeler değişmemesine karşın, her bir ürün ve ülke için rakiplerin belirlenmesi mümkündür. Bunun için hedef ülkelerin ithalat rakamları incelenerek, 10 ürün bazında ülkelere göre ithalat verileri Birleşmiş Milletler COMTRADE veri tabanı kullanılarak analiz edilmiş ve her bir ürün için hangi ülkelerin rakibimiz olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar Tablo 12’de sunulmaktadır.

Tablo 12: Türkiye’nin Temel İhracatçı Sektörlerinde Rakip Ülkelerin Sektörel Dağılımı

Ülkeler/Kodlar ¹	05	33	65	66	67	69	77	78	84	89	Toplam
İtalya	x	X	x	x	x	x	x	x	x	x	9
Fransa	x	X	x	x	x	x	x	x	x	x	9
Almanya	x	X	x	x	x	x	x	x	x	x	9
Çin	x	X	x	x	x	x			x	x	8
ABD	x				x	x	x				5
Belçika	x	X	x	x				x			5
Hollanda	x	X		x			x				4
Polonya	x				x	x	x				4
Kanada		x	X	x						x	4
Hindistan			X	x					x	x	4
İspanya	x				x	x		x			4
İngiltere							x	x		x	3
Meksika		x	X	x							3
Cek.Cumh.						x	x	x			3
Japonya							x	x		x	3
Avusturya					x	x					2
İsviçre						x				x	2
Irak	x										2
Rusya	x				x						2
Brezilya	x										1
S.Arabistan	x										1
Venezüella	x										1

¹ Sektörlerin hatırlanması gerekirse; 05-Sebze ve Meyveler, 33- Petrol Ürünleri, 65- Tekstil, 66- Toprakta Mamul Eşya, 67- Demir Çelik, 69- Metal Eşya, 77- Elektrik Makinaları, 78- Motorlu Kara Taşıtları, 84- Giyim Eşyası, 89- Diğer Eşyalar

Türkiye'nin pazarlarında sektörel rakip sayılarını ve rakip ülkelerin Türkiye pazarlarındaki büyüklüğünü (Türkiye: 100) endeksinde gösteren Tablo 13 verileri incelendiğinde ise, Türkiye'nin temel pazarlarında, Türkiye'den daha yüksek pazar büyüklüğüne sahip ülkeler sıralamasında Çin, Almanya, Fransa, Kanada, İtalya, S. Arabistan, İspanya, Venezuela, Meksika, Nijerya yer alırken, Türkiye'den daha düşük pazar payına ülkeler ise şu şekilde sıralanmıştır: Belçika, Japonya, Rusya, ABD, İngiltere, Libya, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Cezayir, Hindistan, Hollanda, Irak, Angola, İsrail, İsviçre, Bangladeş, G. Afrika, Avusturya, İrlanda, Fas, Ukrayna, Pakistan, Portekiz, Tunus, Romanya ve Brezilya.

Tablo 13: Sektörel Rakip Sayıları ve Rakip Ülkelerin Türkiye Pazarlarındaki Büyüklüğü

Rakipler	Kaç Sektörde Rakip	Pazarlarımızdaki Büyüklüğü (Türkiye=100)
Çin	8	398
Almanya	9	377
Fransa	9	206
Kanada	4	184
İtalya	9	176
Suudi Arabistan	1	153
İspanya	4	137
Venezüella	1	112
Meksika	3	110
Nijerya	1	102
Türkiye	-	100
Belçika	5	95
Japonya	3	94
Rusya	2	76
ABD	4	75
İngiltere	3	74
Libya	1	59
Çek Cum.	3	53
Polonya	4	53
Cezayir	1	50
Hindistan	4	50
Hollanda	4	48
Irak	1	45
Angola	1	42

İsrail	1	29
İsviçre	2	19
Bangladeş	1	15
Güney Afrika	1	14
Avusturya	2	12
İrlanda	1	12
Fas	1	9
Ukrayna	1	8
Pakistan	1	7
Portekiz	1	7
Tunus	1	6
Romanya	1	6
Brezilya	1	3

Kaynak: Küçükkiremitçi vd., *a.g.k.*

Tablodan izleneceği üzere, Çin sekiz sektörde Türkiye'nin rakibi olurken, Almanya ve Fransa dokuz sektörde Türkiye'nin rakibi olmuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan Çin'in daha yakından incelenmesi anlamlı gözükmektedir. Buna göre Türkiye'nin ihracatında ilk on sırada yer alan sektörlerin en fazla ihracat gerçekleştirdiği ilk beş ülke bazında bakıldığında, Çin sekiz kez listede yer almıştır. Türkiye'nin bu on sektörde ilk beş ülkeye yaptığı ihracat toplamı 24 milyar USD iken, Çin'in yaptığı ihracat tutarı 138 milyar USD olarak tespit edilmiştir. Başka bir anlatımla, Çin'in ilk beş ülkeye yaptığı ihracat değeri Türkiye'nin ihracat değerinin yaklaşık 5.7 katı düzeyindedir.

Son olarak, ihracatta rekabet gücü analizinde kullanılacak bir yöntem olan nisbi pozisyon endeksi² (ülkeler arası reel kurların değişimi) kullanılarak yapılan rakip ülkelerle Türkiye'nin rekabet gücünün karşılaştırması ise Tablo 14'de verilmektedir. Sıralama

² Nisbi pozisyon hesaplaması reel kur hesaplamasına benzemekle beraber, bazı farklılıklar göstermektedir. Reel kur hesaplamalarında yurtiçi ve yurtdışı görelî fiyatlar kullanılırken, görelî pozisyona dayalı rekabet gücü analizinde, endeksin hesaplanacağı her ülke için kendi nominal USD döviz kuru ve yurtiçi fiyat endeksindeki değişim dikkate alınmaktadır. Nisbi pozisyon, görelî pozisyonundaki değişimin incelendiği ülkenin, diğer ülkelerin reel satınalma güçlerini gösteren endeks değerlerinin seçilen ülkenin endeks değerleri ile deflate edilmesi ile hesaplanmaktadır. Başka bir anlatımla, analize konu olan ülkelerin döviz kuru/ fiyat endekslerinin, nispi pozisyonu incelenen ülkenin döviz kuru/ fiyat endeksi ile deflate edilmesi sonucu rekabet gücü endeksine ulaşılmaktadır. Endeks değerinin 100'ün üzerinde çıkması nisbi pozisyonu incelenen ülkenin rekabet gücünün düştüğünü, tersi durum ise yükseldiğini göstermektedir.

2007 yılı nisbi pozisyon endeks değerine göre yapılmış olup, tabloda Türkiye'nin üst kısmında yer alan ülkelerin rekabet gücü Türkiye'den yüksek; Türkiye'nin altında yer alan ülkelerin ise rekabet gücü Türkiye'den düşüktür.

Tablo 14: Türkiye'nin Seçilmiş Ülkeler Karşısında Nisbi Pozisyonu (Rekabet Gücü Endeksi, 2000=100)

Ülkeler	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Japonya (3)	89.5	109.7	124.3	132.6	155.5	168.7	203.6
Meksika (3)	73.1	84.9	110.7	126.4	134.7	134.1	154.2
ABD (4)	76.6	88.8	106.1	118.1	131.1	131.0	151.8
Çin (9)	78.1	92.8	112.1	123.2	137.6	136.1	147.7
Hindistan (4)	79.6	92.8	104.5	112.1	120.1	120.2	123.0
İngiltere (3)	81.8	91.4	101.0	101.6	115.1	114.5	122.9
İsviçre (2)	77.9	84.3	88.4	92.6	105.1	108.0	122.3
Kanada (4)	80.1	93.6	99.3	103.5	108.2	102.4	113.1
Fransa (9)	79.8	87.8	87.5	89.0	100.3	100.9	108.6
Almanya (9)	79.5	87.9	88.6	90.5	102.1	102.8	109.9
Avusturya (2)	79.0	87.0	87.4	88.9	99.6	100.4	107.5
Hollanda (4)	77.8	84.5	84.2	86.4	97.4	98.5	105.9
İtalya (9)	78.9	86.4	85.6	87.0	97.8	97.9	105.1
Türkiye	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Portekiz (1)	77.7	84.1	82.9	84.2	94.3	93.5	99.8
İspanya (4)	78.3	85.1	84.1	84.8	94.0	92.9	98.8
İrlanda (1)	77.3	82.9	81.5	82.8	92.7	91.2	95.0
Çek.Cum.(3)	74.1	73.9	77.6	78.6	82.6	78.3	81.4
Rusya (2)	67.2	73.5	77.3	74.9	74.8	67.6	69.6

Kaynak: KüçükKiremitçi vd., a.g.k.

Not: Ülkelerin yanında parantez içinde verilen rakamlar kaç sektörde ülkemizin rakibi olduğunu göstermektedir.

Tablo 14 sonuçlarından da görüleceği gibi, ülkemiz, çok sayıda sektörde rekabet ettiği ülkelerle (Çin 9 sektör, Fransa 9 sektör, Almanya 9 sektör, İtalya 9 sektör, Hindistan 4 sektör, Hollanda 4 sektör, ABD 4 sektör) nisbi pozisyon anlamında rekabet gücü bulunmamaktadır. Rekabetçi olduğu ülkelerdeki endeks farkı ile rekabetçi olamadığı ülkelerle arasındaki endeks farkları incelendiğinde, bu farkın, ilk kesim lehine çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Bu kesimde yaptığımız analizlerden de görüleceği gibi, ihracattaki rekabet gücü, rakip ülkeler, sektörler ve rakipler karşısındaki durumun analizi sadece ihracat endeksi ya da aynı ülke gruplarına göre karşılaştırma ile belirlenemeyecek kadar karmaşık bir yapı arz etmektedir.

Dış ticaret açısından imalat sanayi, daha genel bir deyişle Türkiye ekonomisinin temel sorunlarından birisi de; ara ve yatırım mallarındaki dışa bağımlılık ile, ithalat ve ihracat kompozisyonunun farklı yapılar göstermesidir. İthalat, ağırlıklı olarak ara ve yatırım mallarından, ihracat ise tüketim ve ara mallarından oluştuğundan; iç talebin canlandığı (ekonominin büyüdüğü) dönemlerde ithalatta önemli artışlar olmakta, ihracat ise dış dünyanın büyümesine paralel bir gelişme gösterebilmektedir. İhracata konu olan tüketim mallarında dış talebin gelir esnekliği etkisinin (ihracat yaptığımız ülkelerdeki gelir artışının) ihraç mallarının fiyat esnekliğinden büyük olması nedeniyle, ihracat artışını yalnızca döviz kurundaki devalüasyonlarla gerçekleştirmek mümkün olamamaktadır. Hammadde, ara ve yatırım malları ithalatının (enerji başta olmak üzere) yurtiçi üretimin bir fonksiyonu haline gelmesi, bu malların fiyat esnekliğini daha katı hale getirmekte (ithal malların fiyatının yükselmesi durumunda bile bu mallar kullanılmak durumunda kalınmakta), ikame mallara yönelmek mümkün olmadığından, ithalat zorunlu olarak belirli bir düzeyin altına düşmemektedir. Bu nedenle, ithalat miktarı da yurtiçi gelirin bir fonksiyonu haline geldiğinden, içerideki yüksek büyüme dönemlerinde ithalat çok hızlı artış göstermektedir.

Çalışmanın daha önceki bölümlerinde çeşitli yönleri ile analiz edilen dış ticaret yapısı 1995-2002 ve 2003-2010 dönemleri için mal gruplarına göre sınıflandırılarak dönem özeti Tablo 15’de, dönem verilerinin tamamı ise Ek 2’de verilmiştir.

Tablo 15: Dönemler İtibariyle Dış Ticaret Karşılaştırması

Mal Grubu/Yıllar	1995-2002	2003-2010
İHRACAT (MİO USD)		
Yatırım(sermaye) malları	14,030	81,667
Hammadde(aramalları)	91,507	335,828
Tüketim malları	113,955	304,113
Diğerleri	360	3,243
Toplam	219,852	724,852
İTHALAT (MİO USD)		
Yatırım(sermaye) malları	75,548	177,790
Hammadde(aramalları)	247,159	805,096
Tüketim malları	36,868	134,213
Diğerleri	2,368	4,626
Toplam	361,943	1,121,726
İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI (%)		
Yatırım(sermaye) malları	6	11
Hammadde(aramalları)	42	46
Tüketim malları	52	42
Diğerleri	0	0
Toplam	100	100
İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)		
Yatırım(sermaye) malları	21	16
Hammadde(aramalları)	68	72
Tüketim malları	10	12
Diğerleri	1	0
Toplam	100	100
DIŞ TİCARET DENGESİ (MİO USD)		
Yatırım(sermaye) malları	-61,517	-96,123
Hammadde(aramalları)	-155,652	-469,268
Tüketim malları	77,087	169,900
Diğerleri	-2,008	-1,383
Toplam	-142,091	-396,873
DIŞ TİCARETİ KARŞILAMA ORANI (%)		
Yatırım(sermaye) malları	19	46
Hammadde(aramalları)	37	42
Tüketim malları	309	227
Diğerleri	15	70
Toplam	61	65

Kaynak : TÜİK dış ticaret verilerinden kendi hesaplamalarımız

Tablo 15'deki USD değerleri, paranın zaman değerini yansıtmayan ilgili yılların cari (nominal) değerleridir. Tablodan, iki dönem arasında ihracatın bileşenlerinde görülen en olumlu göstergelerden birisi, yatırım mallarının payının yüzde 6'dan yüzde 11'e yükselmiş olmasıdır. İthalatta ise aynı dönemde ara mallar ve tüke-

tim malları lehine bir gelişme olduğu görülmektedir. Sezgisel olarak, bu gelişmenin düşük kur politikası ve ikinci dönemdeki uzun dönemli ve sürekli büyüme nedeniyle ithal tüketim mallarındaki ucuzlamanın ve dönem içinde yüksek düzeylerde seyreden petrol fiyatları etkisiyle gerçekleştiği söylenebilir. Nominal değerler bazında iki dönemin dış ticaret açıklarını karşılaştırmak çok sağlıklı sonuçlar vermeyecek olmasına karşın, iki dönemin dış ticareti karşılama oranlarına bakıldığında, sermaye mallarında ihracatın ithalata karşılama oranının önemli bir şekilde yükseldiği, ancak buna karşın mal grupları bazında karşılama oranlarının farklılaşmasına karşın, ihracatın ithalata karşılama oranında belirgin bir iyileşme olmayarak, ilk dönemdeki yüzde 61 düzeyinden ikinci dönemde yüzde 65'e yükseldiği görülmektedir.

Son olarak imalat sanayi sektörlerinin dış ticaretteki payları ile sektörlerin teknoloji düzeylerini görebilmek amacıyla Tablo 16 hazırlanmıştır.

Tablo 16: İmalat Sanayi Sektörlerinin Teknoloji Yoğunluğu ve İmalat Sanayi İhracatı İçindeki Payı (İhracat, İthalat: Milyar USD, 2010)

Kod	Sektörler	İhracat	% Pay	İthalat	% Pay	Teknoloji Yoğunluğu
15	Gıda ürünleri ve içecek imalatı	6,834	6.5	3,785	2.5	Düşük
16	Tütün ürünleri imalatı	297	0.3	101	0.1	Düşük
17	Tekstil ürünleri imalatı	11,017	10.4	6,074	4.0	Düşük
18	Giyim eşyası imalatı	10,630	10.0	2,337	1.5	Düşük
19	Deri işleme, saraciye ve ayakkabı imalatı	657	0.6	1,192	0.8	Düşük
20	Ağaç ve ağaç mantarı ürünleri imalatı	622	0.6	955	0.6	Düşük
21	Kağıt hamuru, kağıt ve kağıt ürünleri imalatı	1,208	1.1	3,303	2.2	Düşük
22	Basım ve yayım	124	0.1	297	0.2	Düşük
23	Kok, rafine petrol ürün. ve nükleer yakıt imal.	4,190	4.0	13,798	9.0	Orta-Düşük
24	Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	5,737	5.4	27,180	17.8	Orta-Yüksek
25	Plastik ve kauçuk ürünleri imalatı	4,895	4.6	3,502	2.3	Orta-Düşük
26	Metalik olmayan diğer mineral ürün. İmalatı	3,996	3.8	1,530	1.0	Orta-Düşük
27	Ana metal sanayi	14,750	13.9	25,855	16.9	Orta-Düşük
28	Metal eşya sanayi	4,911	4.6	3,169	2.1	Orta-

						Düşük
29	BYS makine ve teçhizat imalatı	9,057	8.6	15,508	10.2	Orta-Yüksek
30	Büro, muhasebe ve bilgi işlem mak. İmalatı	138	0.1	3,251	2.1	Yüksek
31	BYS elektrikli makine ve cihazların imalatı	4,865	4.6	8,194	5.4	Orta-Yüksek
32	Radyo, TV, haberleşme teçhizatı ve cih. imal.	1,951	1.8	5,245	3.4	Yüksek
33	Tıbbi alet. hassas ve optik aletler, saat imal.	409	0.4	3,841	2.5	Orta-Yüksek
34	Motorlu kara taşıtı, römork, yarı römork	14,788	14.0	15,791	10.4	Orta-Yüksek
35	Diğer ulaşım araçlarının imalatı	1,665	1.6	5,489	3.6	Orta-Yüksek
36	Mobilya imalatı; BYS diğer imalatlar	3,118	2.9	2,157	1.4	Düşük
D	İMALAT SANAYİ TOP-LAMI	105,858	100.0	152,556	100.0	

Kaynak: TÜİK dış ticaret verileri ve OECD teknoloji sınıflamasından yararlanarak, kendi hesaplamalarımız

Not: Kare çerçeve içine alınmış sektörler, TSSB’de özel önem verilen sektörlerdir.

Tablo 16’ dan;

- özel önem taşıyan sektörlerin üçünün düşük teknoloji olduğu (15, 17 ve 18 nolu sektörler), bu sektörlerin toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payının yüzde 27, imalat sanayi ithalatı içindeki payının ise yüzde 8 düzeyinde bulunduğu,

- özel önem taşıyan sektörlerden yalnızca Ana Metal Sanayi sektörünün (27 nolu sektör) orta-düşük teknoloji grubunda yer aldığı ve bu sektörün toplam imalat sanayi ihracatının yüzde 14’ünü, toplam imalat sanayi ithalatının ise yine yüzde 17’sini temsil ettiği,

- 31, 33 ve 34 nolu sektörlerin ise orta-yüksek teknoloji grubunda yer alarak, toplam imalat sanayi ihracatının yüzde 19’unu, toplam imalat sanayi ithalatının ise yüzde 18’ini oluşturduğu,

- yüksek teknoloji grubunda yer alan 30 ve 32 nolu sektörlerin ise toplam imalat sanayi ihracatının yüzde 2 sini, toplam imalat sanayi ithalatının ise yüzde 5’ini oluşturduğu görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında imalat sanayi dış ticaretinde en büyük dengesizliğin düşük teknoloji grubunda yer aldığı, bu sektörlerin toplam imalat sanayi ihracatı içinde önemli bir pay tutarken, ithalatın son derece sınırlı kaldığı, orta-düşük ve orta-yüksek tek-

noloji grubunda ihracat ve ithalat oranlarının benzer olduğu (ancak Türkiye ihracatının ithalatı karşılama oranının ortalama yüzde 65’lerde olduğu unutulmamalıdır), yüksek teknoloji grubunda ise net ithalatçı olduğumuz görölmektedir.

SONUÇ

Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 temelinde Türkiye ekonomisi ve bilhassa imalat sanayi özelinde yaptığımız değerlendirmeler neticesinde elde edilen bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür:

TSSB’de özel önem verilen sektörler olarak; otomotiv, makine, elektrik ve elektronik, tekstil, gıda ve demir çelik sektörleri seçilmiştir. Bu sektörlerin seçim kriteri belgede çok açık olarak ifade edilmese de, ülke imalat sanayi içindeki ve ihracattaki payı ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, bu sektörler kanaatimizce detaylı ve güncel bir sektörel değerlendirme neticesinde analiz edilmemiş, belgede özel önem verilen sektörlerin AB’ye verilen taahhütler çerçevesinde ve AB’deki sektörel strateji yaklaşımları baz alınarak belirlendiği ifade edilmiştir (TSSB, sf. 13). Sektörel rekabet gücü analizlerinin “bilgi ve teknoloji”, “rekabet”, “yasal düzenlemeler”, “çevre ve enerji”, “dış rekabet edebilirlik ve ticaret”, “istihdam ve coğrafi boyut” ana başlıkları çerçevesinde yapıldığı belirtilmiştir. Belirtilen bu değerlendirme kıstasları bir kriter olarak sayısallaştırılmadığından, diğer imalat sanayi sektörlerinin durumunu ve seçilen sektörlerin bu sektörlerle göreli avantajları belgede yer almamaktadır.

TSSB’de, belgenin içerdiği bilgi setinin dayandığı analizler ve veriler, birinci veri kaynakları kullanılarak yapılan analizlerden ziyade, ağırlıklı olarak, başka kurum ve kuruluşların gerçekleştirdiği analizlere ve değerlendirmelerden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra, belgenin 2011 Ocak ayında yayınlanmış olmasına karşın, kullanılan verilerden ve belgede yer alan bazı ifadelerden daha önceden hazırlandığı ve veri/analiz/değerlendirme/tarihleme güncelleme yapılmadan yayınlandığı anlaşılmaktadır.

TSSB’de ön plana çıkarılan katma değer kavramı, tarafımızca tek boyutlu olarak bir sektörel öncelikler setinin oluşturulması için yeterli bir kriter değildir. Yaptığımız değerlendirmede de, seçilen sektörlerin ekonomik yapı içinde en fazla katma değer üreten sektörler olmadığı görölmektedir. Bu nedenle, katma değer kavramı yerine “yurtiçi katma değer zinciri” kavramının kullanılması ve bu çerçevede sektörlerin üretim yapıları, kullandıkları girdiler nede-

niyle bağlantılı oldukları diğer sektörlerin üretimlerini tetikleme güçleri (toplam geri bağlantı), kendi nihai mamulünü girdi olarak kullanan sektörlerin üretimlerinden etkilenme dereceleri (toplam ileri bağlantı), sektörlerin kullandıkları ithal girdileri dikkate alan sektörlerin dışa bağımlılığının da mutlaka dikkate alınması gereklidir.

İstihdam ve dış ticaret açığı gibi ülke ekonomisinin yapısal sorunlarına çözüm getirebilecek olan bütünleşik bir sanayi stratejisinin oluşturulması gerekmektedir. Sektörlerin mevcut üretim yapısı, üretimdeki ve ihracattaki göreceli ağırlığı, kullandıkları ara malları, hammaddeler ve sermaye malları kompozisyonunu veri alan ve bu yönde bir yapısal değişim içermeyen sanayileşme stratejisi, 2002 sonrasında ekonominin sürekli büyüme gösterdiği dönemlerden de hatırlanacağı üzere, yeterli istihdam potansiyeli yaratmayan ve ekonominin büyüdüğü her dönemde dış ticaret açığını daha da fazla arttıran bir yapıda devam edecektir. Dahası, sektörlerin ithal girdi oranlarının mevcut durumda devam etmesi durumunda ve bu sektörlerin gelişmesi neticesinde, yurtdışında bu sektörlere girdi sağlayan üreticiler desteklenmiş olacak, bunun finansmanı için de temin edilen dış krediler, süreklilik arz eden yapısını koruyacaktır. Sanayi sektörünün gelişmesi ve genişlemesinin ülke ekonomisine sürdürülebilir ve kalıcı pozitif etki yapabilmesi için, çalışmamızda belirtilen hızlandırıcı ve çoğaltıcı etkilerinin (ileri ve geri bağlantılar) tetikleyeceği sektörel dinamiklerin dikkate alınması ve bilhassa girdi tedariki anlamında ülkemizde mevcut üretim potansiyeline göre üretimi yetersiz olan sektörlerin desteklenmesi ve korunması gerekli görülmektedir. Bu kavram, dar bir korumacılık anlayışı olarak düşünülmemeli, ülke ekonomisinde yaratılan katma değerlerin daha büyük kısmının ülkede kalmasının toplumsal refah üzerinde yaratacağı katkı ve bütünleşik bir sanayi sektörünün dış ticarete yaratacağı rekabet gücü kapsamında düşünülmelidir.

Dış ticarete sektörel teknoloji yoğunluklarına bakıldığında, imalat sanayi dış ticaretinde fazla verilen sektörlerin düşük teknoloji grubunda yer aldığı, bu sektörlerin toplam imalat sanayi ihracatı içinde önemli bir pay tutarken, ithalatın son derece sınırlı kaldığı, orta-düşük ve orta-yüksek teknoloji grubunda sektörlerin ihracat ve ithalat içindeki paylarının oranlarının benzer olmasına karşın, bu sektörlerde dış ticaret açığı verildiği ve yüksek teknoloji grubunda ise net ithalatçı olduğumuz görülmektedir.

TSSB’de sektörel rekabet gücü için yapılan analizlerin yeterli olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca rekabet gücü değerlendirmele-

rinde, bilhassa hedef pazar ve rakip ülkeler konusunun ürün bazında farklılaştığı gerçeğinden hareketle, çalışmamızda da ortaya koyduğumuz gibi daha detaylı bir yaklaşım sergilenerek, ihracatta izlenecek strateji demetlerinin ve bu strateji demetlerinin bileşenlerinin ülke ve ürün bazında farklılaştırılması gerekebilecektir. Çalışmamızda rekabet gücü ölçüm tekniklerinden bir tanesi olan “nisbi pozisyon endeksi” yaklaşımı kullanılarak rakip ülkeler ve ihracatta öne çıkan sektörler bazında bir değerlendirme yapılmıştır.

Dış ticaretin gün geçtikçe daha yoğun rekabetin yaşadığı bir alan olduğu ve talep dinamikleri, üretim teknolojileri, gelişmiş ülkelerin dahi uyguladıkları tarife dışı önlemler gibi faktörler düşünüldüğünde; ülkemizin ihracat mallarının sektörel bazdaki rekabet gücünün sürekli izlenmesi, değerlendirilmesi ve bu konuda alınması gereken önlemlerin devreye sokulabilmesi için, jenerik nitelikteki stratejiler yerine (ya da bu stratejileri tamamlayıcı ve destekleyici bir unsur olarak) örneğin yıllık periyotta dış ticaretteki rakip ülkeler, rakip mallar ve ülke ihracatının mekansal/sektörel dağılımı izlenerek dinamik bir dış ticaret stratejisi oluşturulması gereklidir.

KAYNAKÇA

- Hazari, B.R. “Empirical Identification of Key Sectors in the Indian Economy”, *Review of Economics and Statistics*, 52, 1970, pp. 173-195.
- Hirschman, A.O., *The Strategy of Economic Development*, New Haven, CT, Yale University Press, 1958.
- Küçükiremitçi, Oktay; Karaca, M. Emin; Eşiyok, B. Ali, *Türkiye'nin İhracatında Öne Çıkan Sektörlerde Temel Pazar Ülkeler, Rakipler ve Rekabet Gücü*, Türkiye Kalkınma Bankası, Şubat 2010.
- Küçükiremitçi, Oktay; Karaca, M. Emin; Eşiyok, B. Ali; Genç, Ömür, *Türkiye İmalat Sanayiinde Bölgesel/Yapısal Durum ve Rekabet Gücü Analizleri*, Türkiye Kalkınma Bankası, Ağustos 2008.
- Rasmussen, P., *Studies in Intersectoral Relations*, Copenhagen, Norregard, 1957.
- Reyes, Fidel Aroche, “Structural Transformations and Important Coefficients in the North American Economies”, *Economic Systems Research*, Vol.14., 2002, No. 2.
- Roman L.,Weil, Jr. “The Decomposition of Economic Production Systems”, *Econometrica*, Vol. 36, No. 2, Apr., 1968, pp. 260-278.
- T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru)*, Aralık 2010.
- Türkiye İstatistik Kurumu, Yıllık İş İstatistikleri ve Dış Ticaret Verileri, (www.tuik.gov.tr).
- UN Comtrade, (www.comtrade.un.org).

United Nations, *Studies in Methods Handbook of National Accounting*,
Series F, No.74, 1999, New York.

EKLER

Ek 1: Toplulaştırma Sonrası Sektörler

NACE Kod	Sektörler
01-05	Tarım,Avcılık,Ormancılık,Balıkçılık
10-14	Madencilik
15-16	Gıda, İçki ve Tütün
17	Tekstil
18	Giyim Eşyası,Kürkün İşlenmesi ve Boyanması
19	Derinin Tabaklanması, İşlenmesi, Deriden Mamul Eşya
20	Ağaç ve Mantar Ürünleri
21	Kağıt ve Kağıt Ürünleri
22	Basım ve yayım
23-24	Kok Kömürü, Rafine Edilmiş Petrol, Kimyasal Madde ve Ürünler
25	Plastik ve Kauçuk Ürünleri
26	Metalik Olmayan Diğer Mineral Ürünler
27	Ana Metal Sanayi
28	Metal Eşya
29	Bys Makine ve Teçhizat
30	Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri
31	Bys Elektrikli Makine ve Cihazlar
32	Radyo, TV ve Haberleşme Cihazları
33	Tıbbi Aletler, Hassas ve Optik Aletler
34	Motorlu Kara Taşıtı ve Römork
35	Diğer Ulaşım Araçları
36-37	Mobilya; Bys Diğer İmalat ve Yeniden Değerlendirme
40-41	Elektrik, Gaz, Su
45	İnşaat
50-52	Toptan ve Perakende Ticaret, Bakım Onarım
55	Oteller ve Lokantalar
60-64	Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme
65-67	Finansal Aracılık
70-74	Gayrimenkul, Kiralama, ARGE
75	Kamu Yönetimi ve Savunma, Zorunlu Sosyal Güvenlik
80	Eğitim Hizmetleri
85	Sağlık İşleri ve Sosyal Hizmetler
90-95	Diğer Toplumsal, Sosyal ve Kişisel Hizmet Faaliyetleri

Ek 2: Dönemler İtibariyle Dış Ticaret Göstergeleri

Mal Grubu/Yıllar	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	Dönem Toplam
İHRACAT (MİO USD)									
Yatırım(sermaye) malları	848	1,120	1,276	1,342	1,820	2,176	2,658	2,790	14,030
Hammaddeler(aramalları)	8,934	9,767	11,100	11,251	10,863	11,565	13,369	14,657	91,507
Tüketim malları	11,849	12,318	13,861	14,365	13,849	13,987	15,262	18,465	113,955
Diğerleri	6	19	25	15	55	47	46	147	360
Toplam	21,637	23,224	26,261	26,974	26,587	27,775	31,334	36,059	219,852
İTHALAT (MİO USD)									
Yatırım(sermaye) malları	8,094	10,254	11,108	10,661	8,727	11,365	6,940	8,400	75,548
Hammaddeler(aramalları)	25,198	29,114	32,120	29,907	26,854	36,010	30,301	37,656	247,159
Tüketim malları	2,330	4,021	5,052	5,005	4,820	6,928	3,813	4,898	36,868
Diğerleri	88	238	279	349	270	199	344	600	2,368
Toplam	35,709	43,627	48,559	45,921	40,671	54,503	41,399	51,554	361,943
İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI (%)									
Yatırım(sermaye) malları	4	5	5	5	7	8	8	8	6
Hammaddeler(aramalları)	41	42	42	42	41	42	43	41	42
Tüketim malları	55	53	53	53	52	50	49	51	52
Diğerleri	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100
İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)									
Yatırım(sermaye) malları	23	24	23	23	21	21	17	16	21
Hammaddeler(aramalları)	71	67	66	65	66	66	73	73	68
Tüketim malları	7	9	10	11	12	13	9	10	10
Diğerleri	0	1	1	1	1	0	1	1	1
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100
DIŞ TİCARET DENGESİ (MİO USD)									
Yatırım(sermaye) malları	-7,245	-9,134	-9,832	-9,318	-6,907	-9,190	-4,282	-5,609	-61,517
Hammaddeler(aramalları)	-16,264	-19,347	-21,020	-18,655	-15,991	-24,444	-16,932	-22,999	-155,652
Tüketim malları	9,519	8,297	8,809	9,360	9,029	7,058	11,448	13,567	77,087
Diğerleri	-82	-219	-255	-334	-215	-152	-299	-453	-2,008
Toplam	-14,072	-20,402	-22,298	-18,947	-14,084	-26,728	-10,065	-15,495	-142,091
DIŞ TİCARETİ KARŞILAMA ORANI (%)									
Yatırım(sermaye) malları	10	11	11	13	21	19	38	33	19
Hammaddeler(aramalları)	35	34	35	38	40	32	44	39	37
Tüketim malları	509	306	274	287	287	202	400	377	309
Diğerleri	7	8	9	4	20	24	13	24	15
Toplam	61	53	54	59	65	51	76	70	61

Mal Grubu/Yıllar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Dönem Toplam
İHRACAT (MİO USD)									
Yatırım(sermaye) malları	4,344	6,531	7,998	9,423	13,755	16,725	11,117	11,775	81,667
Hammaddeler(aramalları)	18,494	25,946	30,290	37,788	49,403	67,734	49,734	56,439	335,828
Tüketim malları	24,125	30,502	34,835	37,790	43,696	47,077	40,733	45,355	304,113
Diğerleri	289	189	354	533	418	491	559	411	3,243
Toplam	47,253	63,167	73,476	85,535	107,272	132,027	102,143	113,979	724,852
İTHALAT (MİO USD)									
Yatırım(sermaye) malları	11,326	17,397	20,363	23,348	27,054	28,021	21,463	28,818	177,790
Hammaddeler(aramalları)	49,735	67,549	81,868	99,605	123,640	151,747	99,510	131,442	805,096
Tüketim malları	7,813	12,100	13,975	16,116	18,694	21,489	19,290	24,735	134,213
Diğerleri	466	493	567	508	675	707	666	546	4,626
Toplam	69,340	97,540	116,774	139,576	170,063	201,964	140,928	185,541	1,121,726
İHRACAT İÇİNDEKİ PAYI (%)									
Yatırım(sermaye) malları	9	10	11	11	13	13	11	10	11
Hammaddeler(aramalları)	39	41	41	44	46	51	49	50	46
Tüketim malları	51	48	47	44	41	36	40	40	42
Diğerleri	1	0	0	1	0	0	1	0	0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100
İTHALAT İÇİNDEKİ PAYI (%)									
Yatırım(sermaye) malları	16	18	17	17	16	14	15	16	16
Hammaddeler(aramalları)	72	69	70	71	73	75	71	71	72
Tüketim malları	11	12	12	12	11	11	14	13	12
Diğerleri	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100
DIŞ TİCARET DENGESİ (MİO USD)									
Yatırım(sermaye) malları	-6,982	-10,867	-12,366	-13,924	-13,300	-11,295	-10,346	-17,044	-96,123
Hammaddeler(aramalları)	-31,240	-41,604	-51,579	-61,816	-74,237	-84,013	-49,776	-75,003	-469,268
Tüketim malları	16,312	18,402	20,860	21,674	25,002	25,588	21,443	20,620	169,900
Diğerleri	-177	-304	-214	25	-256	-215	-107	-135	-1,383
Toplam	-22,087	-34,373	-43,298	-54,041	-62,791	-69,936	-38,786	-71,562	-396,873
DIŞ TİCARETİ KARŞILAMA ORANI (%)									
Yatırım(sermaye) malları	38	38	39	40	51	60	52	41	46
Hammaddeler(aramalları)	37	38	37	38	40	45	50	43	42
Tüketim malları	309	252	249	234	234	219	211	183	227
Diğerleri	62	38	62	105	62	70	84	75	70
Toplam	68	65	63	61	63	65	72	61	65

Kaynak: TÜİK dış ticaret verilerinden kendi hesaplamalarımız

12 EYLÜL ASKERİ DARBESİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Mustafa DURMUŞ*

12 Eylül Askeri Darbesi öncesinde kapitalist dünyada aşırı birikim krizi derinleşmeye başlamış ve bunun sonucunda kâr oranları düşerken, iktisadi büyüme hızı yavaşlamış, işsizlik artmıştır. Ayrıca İran Devrimi ve Afganistan'ın işgali bu bölge ile ilgili olarak Batılı emperyalist ülkeleri endişelendirmiştir. Diğer yandan, ithal ikameci büyüme modelinin açmazları sonucunda Türkiye ekonomisi özellikle 1977 yılından itibaren ciddi bir ödemeler bilançosu krizine girmiş, bu durum yüksek enflasyon nedeniyle de durumu daha da kötüleşen emekçilerin ve gençliğin örgütlü muhalefetlerini artırmalarına neden olmuştur. 24 Ocak Kararları olarak anılan bir dizi kararlar Türkiye ekonomisi uluslararası kapitalist sisteme yeniden eklenmiştir. Ancak bu kararlar 12 Eylül askeri diktatörlüğü ve sonrasındaki sivil otoriter rejimle uygulanabilmiştir. Bu politikalar kârları artırırken, emekçilerin ve çiftçilerin gelirleri hızla düşürülmüştür. Bu dönemde ayrıca demokratik hak ve özgürlükler büyük çapta kısıtlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Askeri darbe, kriz, ithal ikamesi, IMF, sınıf mücadelesi

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasındaki askeri yönetim döneminde resmi kayıtlara göre 650 bin kişi gözaltına alınmış, 230 bin kişi askeri mahkemelerde yargılanmıştır. Sadece Türk Ceza Kanunu'nun 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılanan sayısı 71 bin kişi, yasadışı örgüt üyesi olma iddiasıyla yargılanan sayısı ise 98 bin kişidir. Bu dönemde 1 milyon 683 kişi fişlenirken binlerce kamu görevlisi 1402 Sayılı Kanun gereğince kamu görevinden mahrum edilmiştir. Şu ana kadar tespit edilebilen gözaltında ya da hapisanelerde işkence vb. yöntemler nedeniyle ölüm sayısı 229 olup, 700 kişinin idamı istenmiş ve bunlardan 50'si (17'si siyasi hükümlü olmak üzere) idam edilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye tarihinin gördüğü ve emekçi sınıflar ile tüm ezilenler için en ağır darbe niteliğinde olan ve bugüne kadarki otuz yılı sosyal, ekonomik, politik ve ideolojik olarak şekillendiren 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ekonomi politikası ele alınmaktadır.

Çalışmanın temel tezi, 12 Askeri Darbesi'nin 1980 öncesinde dünyada ve Türkiye'deki iktisadi ve politik gelişmelerden bağımsız olarak ele alınıp anarşi ve terör sorununa indirgenemeyeceği; hem 1980 öncesinde hem de sonrasında uygulanan strateji ve politikaların nesnel koşullar olarak adlandırabileceğimiz toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler ve uluslararası işbölümüyle eklemleşme biçimince belirlendiği ve bu bağın sermaye birikim biçimi ya da süreç-

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü Öğretim Üyesi.

lerince oluşturulduğudur. Böylece her birikim süreci belirli toplumsal sınıf ilişkileriyle yürüdüğünden biçimler arasındaki geçişler aynı zamanda siyasal geçişler olmuş, bir birikim sürecinden diğerine geçiş iktisadi bir krizle birlikte sağlanmış ve üst yapıda devlet bu yeni süreçle uyumlu bir biçime dönüşmüştür. Yani ekonomik geçiş birikim sürecinin yeniden yapılanmasını, siyasal geçiş ise iktidar bloğunun yeniden yapılanmasını içermiştir. 12 Eylül Askeri Darbesi öncesindeki örneklerde görüldüğü gibi, sivil hükümetlerin siyasal ve ideolojik vaatleri / taahhütleri ya da dirençli bir işçi sınıfı muhalefeti nedeniyle bu yeniden yapılanmayı gerçekleştirememeleri ise bu dönüşümün askeri darbelerle yapılmasına neden olmuştur. Askeri diktatörlük ve sonrasındaki sivil hükümetler aracılığıyla uygulamaya koyulan ekonomi politikaları ise özü itibarıyla değişmemiş ve bu birikim süreçlerinin gereklilikleriyle şekillenmiştir.

Bu bağlamda çalışmada, Darbe öncesinde dışardaki gelişmelere, içerdeki yükselen sol muhalefet ve sınıf mücadelesi ve beraberinde gelen politik krizlere dikkat çekilmekle birlikte, asıl olarak Darbeye yol açan iç ve dış ekonomik gelişmeler (kriz) ve alınan iktisadi kararların toplumsal etkilerine odaklanılmıştır. Bu çerçevede iki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde 1973–12 Eylül 1980 döneminde dünya ekonomisinin durumu ve ikinci bölümünde ise 12 Eylül 1980 öncesinde Türkiye ekonomisinin durumu ve ithal ikameci stratejinin krizi ele alınarak 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi'ne giden süreç incelenmiştir.

1973 - 12 EYLÜL 1980 DÖNEMİNDE DÜNYA EKONOMİSİNİN DURUMU

12 Eylül Askeri Darbesi öncesindeki yıllarda, özellikle de 1970 başlarından itibaren, gelişmiş kapitalist ekonomiler uzun sürecek olan bir iktisadi durgunluk içine girdiler. Bu, kapitalizmin altın çağının¹ (1945–1973) sona erdiği anlamına geliyor ve Baran ve Sweezy'nin tanımlamasına uygun bir biçimde tekeller kapitalizmin uzun süreli durgunluk (stagnasyon) halini yansıtıyordu. 'Durgunluk Tezi' olarak da bilinen bu teze göre, kapitalist ekonomiler sürekli büyümekte olan ekonomik artığı emebilecek yeni talep kaynakları bulmakta zorlanmaktaydı ve bu durum da ekonomiyi kalıcı bir durgunluğa itmekteydi.

¹ Joan Robinson, *Essays in the Theory of Economic Growth*, St.Martin's Press, New York, 1962.

Artan verimlilikle sürekli büyüyen bu ekonomik artığın yeni karlı yatırım alanlarına yöneltilebilmesini zorlaştıran etkenler ise şunlardı:²

- Metropol kapitalist ekonomilerde, temel sınai yapının yeni baştan kurulmasına gerek yoktu, asıl olarak yıpranan kısımlar yenileme yatırımlarıyla onarılmaktaydı.

- Otomobil gibi çığır açıcı, ekonomiyi ciddi dönüşümlere uğratabilen yeni gelişmeler her zaman mümkün değildir. Öyle ki bu dönemde bilgisayarlar ve internet dahi önceki dönüştürücü teknoloji gibi ekonomi üzerinde yeterince teşvik edici bir etkiye sahip olamamıştır.

- Kapitalist dünyada gelir ve servet eşitsizliğinin daha da büyümesi ve bu eğilimin giderek artması yoksulların tüketim taleplerini kısırkken, zenginlerin fonlarını reel mal ve hizmetler sektöründen giderek daha spekülâtif faaliyetlere yatırmalarına, bu da atıl kapasitenin büyümesine ve yeni yatırımların azalmasına neden olmuştur.

- Oligopolleşme süreci kapitalist sistemin dinamiklerinin ve esnekliğinin temeli olduğu kabul edilen fiyat rekabetinin zayıflamasına, hatta giderek yok olmasına neden olmuştur.

Bu analize uygun olarak, 1970’li yılların başından itibaren, başta ABD olmak üzere metropol kapitalist ekonomilerin bir düşüş eğilimine, ardından da uzun süreli bir durgunluğa girdiği ileri sürülebilir. Bu durum iktisadi büyüme oranları, kâr oranları, işsizlik ve kapasite kullanım oranlarının gelişimine bakılarak doğrulanabilir.

İlk olarak, Ek Tablo 1a ve Ek Tablo 1b’de gösterilen 1971–1990 dönemine ait reel GSYH büyüme oranlarına bakıldığında; inişe geçiş yılı olan 1974 yılından hemen önceki üç yılda (1971–1973) G–7 ülkeleri olarak anılan ülkelerin ekonomilerinin yılda ortalama % 5 oranında büyüdüğü, buna karşılık 1974–1977 arasında bu oranın % 2,5 ve 1978–1982 arasında ise ancak % 2,2 olduğu görülür. Özellikle 1980 yılında bu oranın % 1,3; 1981 de % 1,4 ve 1982’de % 0,4 olması bu yıllardaki daralmanın ciddi boyutlarda olduğunu ortaya koymaktadır. Kısaca dünya ekonomisinin ana sürücüsü olan gelişmiş kapitalist ülke ekonomileri 1970’li yılların başından itibaren çok daha yavaş büyüebilmişlerdir.

Buna paralel bir biçimde bu dönemde dünyada işsizlik oranları da hızla artış göstermiştir (Ek Tablo 2a ve Ek Tablo 2b). Örneğin, G–7 ülkelerinde 1971–1974 döneminde yıllık ortalama % 3,6 olan

² Bellamy J. Foster, “The Financialization of Capital and Crisis”, www.monthlyreview.org, Nisan 2008, (Erişim tarihi: 27 Ekim 2010).

işsizlik oranı, 1975- 1977 arasında % 5,4'e ve 1978–1983 döneminde % 6,3' e yükselmiştir. 1990'lara kadar bu oran ortalama % 6,6 olmuştur.

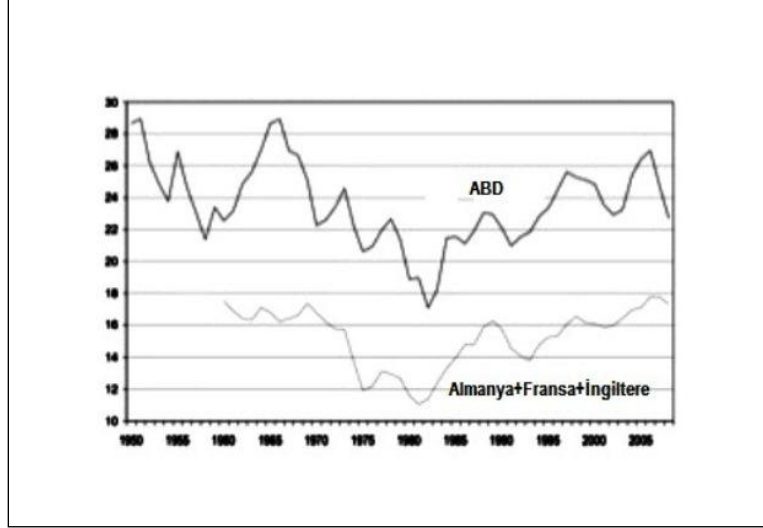
İkinci olarak, kapitalist ekonomilerin adeta barometresi olan yeni yatırımların, dolayısıyla da reel büyümenin ana unsuru olan kâr oranları aşağıda Grafik 1'de gösterildiği üzere hem ABD hem de metropol Avrupa ülkelerinde 1960'lı yılların sonlarından itibaren düşme eğilimi içine girmiştir. Bu düşme eğilimi 1980'lerin ilk yıllarına kadar devam etmiş ve sonrasında tekrar yükselişe geçmiş olsa da, 2000'li yıllarda hala 1950'lerdeki düzeyini yakalayamamıştır. Grafik 1'de yer aldığı gibi Husson bu oranları 1970 başları için % 29 ve 1980 başları için % 17 olarak hesaplamaktadır.³ A. Kliman'a göre ise, kâr oranları Büyük Depresyon boyunca süratle düşmüş, ardından 2. Dünya Savaşı yıllarında toparlanmıştır. 1941-1956 döneminde bu oran ortalama % 28 civarında iken, 1958–1984 döneminde ortalama % 17'lere gerilemiştir.⁴ Yani kapitalizmin krize girmesinin temel nedeni olan kâr oranlarındaki düşüş eğilimi bu yıllarda kendisini göstermiş ve olası bir krizin habercisi olmuştur.

1970'li yıllar, aşırı birikim, sermaye yoğunluğundaki artış (sermayenin organik bileşimindeki artış), aşırı kapasite yatırımları ve beraberinde gelen kâr oranlarındaki düşüşle kendisini gösteren uzun süreli durgunluğa ilave olarak, stagflasyon biçiminde bir ekonomik istikrarsızlığın da çok etkili olduğu yıllardır. Yani, işsizlik ve ekonomik durgunlukla birlikte arz ve talep yönlü olarak fiyat enflasyonu da ortaya çıkmış ve bu durum piyasadaki kaynak tahsisini ciddi olarak etkilemiş, dengesizliklere neden olmuştur. İki istikrarsızlığın bir arada bulunduğu bir durumda, aynı anda bunlardan sadece birini çözmek için tasarlanmış olan geleneksel Keynesyen maliye ya da para politikalarıyla krizden çıkılabilmesi mümkün olmamıştır. Bu durum, sermaye birikim sürecindeki tıkanmanın yeni bir sermaye birikim modeliyle aşılması gerekliliğini ortaya çıkartmıştır.

³ Michel Husson , La hausse tendancielle du taux de profit, (January 2010)'dan aktaran Michel Husson, "The debate on the rate of profit", <http://internationalviewpoint.org>, 2010, (Erişim tarihi: 01.07.2010).

⁴ Andrew Kliman, *The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence*, 1st (incomplete) draft, (14 Ekim 2009).

Grafik 1: ABD ve Avrupa'da Kâr Oranlarının Gelişimi

Kaynak: Michel Husson, *agk*.

Gelişmiş kapitalist ülkeler cephesinde durum böyle iken, az gelişmiş, yarı-sanayileşmiş ülkelerde, özellikle de ağır borçlu olanlarda, bu dönemde daha özgün ekonomik sorunlar ortaya çıkmış ve bu ülkeler ciddi krizlere girmişlerdir. Ancak bu ülkelerdeki kriz bir aşırı birikim krizi olmaktan ziyade, izledikleri büyüme ya da sanayileşme stratejilerinin dışa bağımlı özelliklerinden kaynaklanan bir krizdir. Türkiye başta olmak üzere birçoğu ara ve yatırım mallarında ithalata giderek daha fazla bağımlılık üreten ithal ikameci büyüme modelini uygulayan bu ekonomiler, özellikle de 1973-74 ve 1979-80 petrol şoklarının neden olduğu stagflasyonist koşulların etkisiyle, tıkanmışlar, kendilerini yeniden üretmez duruma düşmüşlerdir. İlave olarak, çok büyük çaplı bütçe açıkları ortaya çıkmış, ödemeler dengesi ciddi boyutlarda kötüleşmiş ve enflasyon çok hızlı bir biçimde yükselmiştir. İçerde üretimi sürdürebilmek ve dış borç servisini yapabilmek için dış kaynağa olan ihtiyaç daha da artmıştır (döviz darboğazı). İzlenen modelin bir özelliği olarak, ihracat ikincil planda tutulduğundan ihracat gelirleri yeterli olmayınca bu ülkeler dış borç krizine girmişlerdir.⁵

Öyle ki, 1978 yılında on beş en fazla borçlu az gelişmiş ülkenin toplam borç stoku 242 milyar ABD doları iken, bu rakam 1984 yılında 494 milyar ABD dolarına çıkmıştır (1987'de 586 milyar

⁵ Mustafa Durmuş, *Maliye Politikaları Teori ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2003, s. 129-131.

ABD doları). Yani borç stoku altı yılda iki kattan fazla artmıştır. Üstelik bu dönemde tek başına faiz borcu 15 milyar ABD dolarından 58 milyar ABD dolarına yükselmiştir.⁶ 1960–1969 döneminde ortalama % 5,2 ve 1970–1979 döneminde % 8 olan dış kredi faiz oranları 1980 yılında önce % 14,4'e, ardından da 1981 yılında % 16,5'e fırlayarak⁷ bu ülkelerin tam bir borç tuzağına düşmesine neden olmuştur.

Durumun vahametini gösteren bir diğer gösterge borç servisi/ihracat rasyosudur.⁸ 1970'li yıllardan itibaren bu rasyo çok hızlı bir biçimde artmış ve 1980'lerde % 30'u aşmıştır.⁹

Kısaca bu ülkeler bir borç tuzağına düşürülerek, bu ülkelerde yaratılan artık-değer dış borçlanma aracılığıyla uluslararası finans kapitale aktarılmıştır. İhracat gelirleri giderek borç geri ödemelerine harcılandığından bu ülkelerin kalkınma ya da sanayileşmeleri için geriye yeterince kaynak kalmamıştır. Bu durum bu ülkeleri emperyalist sisteme daha da bağımlı kılmıştır.

Böylece, metropol kapitalist ekonomilerde aşırı kapasite yatırımlarının yapıldığı, bu nedenle de malların piyasalara yeterince kârlı bir biçimde ve fiyatta ulaştırılmadığı, sermayenin sektörel darboğazlar ya da spekülâtif mahreçlerde, çıkış noktalarında takılıp kaldığı, yeni üretken yatırımlara dönüştürülemediği, fabrikaların, makine ve ekipmanın atıl durumda çalıştırıldığı, büyük çaplı stokların oluştuğu, kâr oranlarının giderek azaldığı ve bütün bunların sonucunda yüksek düzeyde işsizliğin ortaya çıktığı bir durumu anlatan aşırı birikimin sorunları,¹⁰ kapitalistlerce geçtiğimiz yirmioz yılda, Vietnam Savaşı ve Irak'ın işgali gibi bölgesel savaşlar ve askeri harcamaların artırılması dışında temelde üç ana yolla aşılmaya çalışılmıştır: Üretimin küreselleşmesi, içerde finansallaşmanın hızlanması ve finansın küreselleşmesi ve neo-liberalizm.

⁶ IMF World Economic Outlook'tan aktaran Dornbusch, "Debt Problems and the World Macroeconomy", *Developing Country Debt and Economic Performance, Volume 1: The International Financial System*, Jeffrey D. Sachs (der.), University of Chicago Press, Chicago and London, 1989. (Erişim tarihi: 20.09.2010).

⁷ Rudiger Dornbusch, *agk*.

⁸ Bu rasyo ne denli yüksek olursa, ihracattan elde edilen gelirler o kadar büyük oranda borç anapara ve faiz ödemesine ayrılır. Bunun anlamı dışarıya yapılan kaynak transferi nedeniyle örneğin kalkınma için elde yeterli fon kalmayacağıdır. Dünya Bankası (DB) ölçülerine göre bu rasyo % 20-25'i aşmamalıdır.

⁹ A.P. Thirlwall, *Growth and Development*, (7th Edition), Palgrave Macmillan, London, 2003, s. 600.

¹⁰ Mustafa Durmuş, *Kapitalizmin Krizi–2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), Tan Kitabevi, Ankara, 2010, s. 223.

Öncelikle küreselleşmenin imkanlarından yararlanılarak, metropol ülkelerdeki sınai üretimin önemli bir kısmı dünyanın ucuz ve örgütsüz, ama belli bir düzeyde verimliliği olan işgücüne sahip bölgelerine kaydırılmıştır. Böylece, kapitalistler ücretleri düşürerek, çalışma saatlerini ya da işgücü verimliliklerini artırarak hem mutlak hem de nispi artık-değeri artırmış ve böylece kâr oranlarını yükseltmişlerdir. Kâr oranlarındaki 1980’li yıllardan itibaren sağlanan toparlanma Grafik 1’den de görülmektedir.

İkinci olarak sermayenin organik bileşimindeki artışın sonucunda ortaya çıkan kâr sıkışması ve aşırı üretim sorunları, finansallaşmanın hızlandırılıp derinleştirilmesiyle ve uluslararasılaşmasıyla, yani bireysel bankacılık hizmetleri ve türev araç piyasalarıyla aşılmıştır. Bu araçlar; bankalar, sigorta şirketleri, hedge fonlar aracılığıyla ticareti yapılan CDO’lar, CDS’ler ve diğer türev araçlar gibi pek çoğu 1990’ların ortalarından itibaren çok büyük boyutlara ulaşan finans kapital araçlarıydı ve asıl olarak da ücretlerindeki azalma nedeniyle satın alma gücü düşen düşük gelirli bireysel kredilerle borçlandırarak ürünlerin satılmasını amaçlıyordu. Bu amaçla finansallaşan kapitalizm borsa, internet ve konut sektörlerindeki spekülasyon köpekleri ya da balonlar ile yürümüştür. Spekülasyon canlılık altında alt-orta sınıfa sunulan ucuz faizli krediler otomobile ve konutlara olan talebi artırmış, sanayi sermayesi de bu yolla hem ürettiklerini satarak kârını realize etmiş, hem de bankacılık sistemi aracılığıyla tüketici kredisi olarak kullandığı kredilerden çok yüksek faiz geliri sağlamıştır.¹¹

Üçüncü olarak da, neoliberalizm ile sağlanan özelleştirme ve kamunun küçültülmesi, taşeronlaştırma, serbestleştirme, örgütsüzleştirme ve kuralsızlaştırma uygulamalarıyla sermayeye sınırsız hareket özgürlüğü sağlanmıştır.¹² Bu durum uluslararası finans kapitalin 1980’li yıllardan itibaren dünyada iktisadi ve politik hegemonyasının ilan edilmesi anlamına geliyordu. 1980’lerin sonlarında reel sosyalizmin çöküşü ile bu süreç iyice pekiştirilmiştir.

Bu bağlamda, Dumenil ve Levy’e göre, 1980’lerden bu yana dünya ekonomisindeki gelişmeleri belirleyen önemli üç etken söz

¹¹ Robin Blackburn, “The Surprime Crisis”, *New Left Review*, 2008, s. 66, 94-98 ve Gary Gorton, “The Suprime Panic”, NBER Working Paper Series, No. 14398, 2008, s. 12-19.

¹² David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford, 2005, s. 120-151.

konusudur:¹³ “Neo-liberalizm, küreselleşme ve finansallaşma. Neo-liberal ideoloji ve politikalar ve küreselleşme finansallaşmanın yeni boyutlara ulaşmasına hizmet etmektedir. Çünkü örneğin sermaye finansal araçlara, fonlara yatırım yapıp spekülatif kârını realize ettikten sonra istediği anda ve hızlı bir biçimde ve en az masrafla buralardan geri çekilebilmelidir. Sermayenin bu özgür manevrası bir hak olarak ona tanınmalıdır. Nitekim finans kapital, düzenli bir biçimde bu hareket serbestisi için gerekli olan kurumları inşa etmiştir. Menkul kıymetler borsası bunun en bariz örneğini oluşturur. Diğer parasal ve finansal piyasalar da benzer bir konumdadır. Elinde bir menkul değer ya da döviz tutan birisi bunu istediği zaman alıp satabilmelidir”. Bu çerçevede neoliberalizm bu mekanizmayı sonuna kadar zorlamış ve tüm düzenleyici kuralları ortadan kaldırdığı gibi, az gelişmiş ekonomileri de buna uygun olarak yeniden düzenlemiştir.

Uluslararası sermayenin tasarladığı bu yenedünya düzeni her bir ülkede politik sonuçlar üretmiştir. Finans kapital, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki aşırı birikimden kaynaklanan sorunlarını çözebilmek için bu ülkelerde radikal değişiklikler yapmak üzere 1979’ların başlarında Reagan ve Thatcher’ı finans kapitalin iki lider ülkesinde iktidara getirmiştir. Böylece, metropol kapitalist ülkeler düzeyinde neoliberal uygulamalar başlatılmıştır.

Ayrıca dünya ekonomisinin geri kalan kısmı olan az gelişmiş ülkelerin kurulacak yenedünya düzenine eklemlenmelerini sağlamak amacıyla bu ülkelere yönelik bir dizi operasyon yapılmıştır. Bu yenedünya düzeninde Türkiye dahil pek çok az gelişmiş ülke 30 yıldan bu yana küresel kapitalizme, eskisinden daha farklı, ancak daha güçlü bağlarla bağlanmıştır. Washington Uzlaşması ile 1980’li yıllardan itibaren uluslararası sermayenin denetimindeki IMF ve DB gibi örgütler, bunalıma düşmüş bu ülkeleri, sağlayacakları kredilerin karşılığında dayattıkları istikrar ve yapısal uyum programları ile hem iktisadi, hem de politik, hem de toplumsal olarak yeniden biçimlendirilmeye razı etmişlerdir.¹⁴

1980’li yıllarda, ekonomik zorluklar ya da kriz içindeki Latin Amerika ülkelerinden Güney Kore’ye ve Türkiye’ye kadar geniş

¹³Gerald Dumenil and Dominique Levy, “Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis”, *Financialization and the World Economy*, Gerald A. Epstein (der.), Edward Elgar, Northampton, 2005, s. 18.

¹⁴Joseph E. Stiglitz, *Globalisation and Its Discontents*, Allen Lane-Penguin Books, London, 2002, B1.8-9; Mustafa Durmuş, “IMF üzerine Söyleşi”, *Gelecek*, Mart 2010.

bir yelpazede yer alan az gelişmiş ülkelere uygulattırılan bu politikaların hem içerikleri hem de yol açtığı ekonomik-politik ve sosyal sonuçlar birbirinin benzeri olmuştur. Bu ülkelerin küresel sermayeye olan bağımlılıkları daha da arttığı, halkları daha da yoksullaştığı ve kalkınma çabaları rafa kaldırıldığı gibi, pek çoğunda bu programları uygulamak için askeri darbeler düzenlenmiş ve askeri diktatörlükler kurdurulmuştur.

Aşağıda Tablo 1’den de görüleceği üzere, IMF ve DB kaynaklı istikrar ve yapısal uyum- uyarlama politikaları izleyen Arjantin’de 1972-1986 arasında üç kez (1976, 1981: Videla; 1981: Viola; 1981- 1983: Bignone); Bolivya’da altı kez (1978-1979: Padilla; 1979: Busch; 1980-1981: Mesa; 1981: Torrelío; 1981-1982: Torrelío; 1982: Calderon); Brezilya’da iki kez (1974-1979: Geisel; 1979-1985: Baptista); Güney Kore’de bir kez.

(1980-1981: Chun Doo Hwan); Filipinler’de bir kez (1972-1986: Ferdinand Marcos), Şili’de bir kez (1973-Pinotche) ve Türkiye’de iki kez (1971 ve 12 Eylül 1980-11/1983: Kenan Evren) olmak üzere toplam olarak 15 civarında askeri darbe ya da darbe girişimi düzenlenerek askeri diktatörlükler kurdurulmuştur.

Tablo 1: Bazı Ülkelerde Siyasal Rejim Değişimleri (1970-1985)

Tarih	Hükümet Başkanı	Hükümet Biçimi
ARJANTİN		
3 / 1976 – 3 / 1981	Jorge A. Videla	Askeri diktatörlük
3 / 1981 – 12 / 1981	Roberto Viola	Askeri diktatörlük
12 / 1981 – 12 / 1983	Reynaldo Bignone	Askeri (Geçiş)
BOLİVYA		
11 / 1978 – 8 / 1979	David Padilla	Askeri (Geçiş)
11 / 1979	Natusch Busch	Askeri diktatörlük
6 / 1980 – 8 / 1981	Luis Garcia Mesa (Devrilmış)	Askeri diktatörlük
8 / 1981 – 9 / 1981		Askeri diktatörlük
9 / 1981 – 7 / 1982	Celso Torrelío	Askeri diktatörlük
7 / 1982 – 10 / 1982	Guido V. Calderon	Askeri (Geçiş)
BREZİLYA		

3 / 1974 – 3 / 1979	Ernesto Geisel	Askeri diktatörlük
3 / 1979 – 3 / 1985	Joao Baptista Figueiredo	Askeri diktatörük
G. KORE		
5 / 1980 – 2 / 1981	Chun Doo Hwan	Askeri
2 / 1981	Chun Doo Hwan	Seçilmiş Otoriter Yönetim
FİLİPİNLER		
9 / 1972 – 1 / 1981	Ferdinand Marcos	Askeri diktatörlük
1 / 1981 – 2 / 1986	Ferdinand Marcos	Seçilmiş Otoriter Yönetim
TÜRKİYE		
3 / 1971 – 7 / 1974		Askeri – Sivil Yönetim Dönemi
9 / 1980 – 11 / 1983	Kenan Evren	Askeri
11 / 1983	Turgut Özal	Seçilmiş Otoriter Yönetim

Kaynak: Stephan Haggard and Robert Kaufman, *agk.*, s. 240-241'den özetlenmiştir.

Diğer taraftan, Portekiz ya da Polonya gibi ülkelerle kıyaslandığında Türkiye'de dışsal dinamiklerin ağırlığının daha fazla olduğu bir gerçekse de, 12 Eylül Askeri Darbesi tek başına dışsal iktisadi ve jeopolitik dinamiklerle açıklanamaz. Darbeye giden süreçte Türkiye'deki bazı içsel dinamikler de önemli bir rol oynamıştır. İçsel dinamikler olarak, darbe öncesinde özellikle de 1978'den itibaren giderek yoğunlaşan iktisadi krizin ve bunun beraberinde yükselen sınıf mücadelesinin neden olduğu politik krizin ve egemen sınıfların yönetmede zorlanma durumunun ortaya çıktığı gerçeğini gözden kaçırmamak gerekir. Yani, darbenin tam öncesinde iktisadi kriz ve politik kriz iç içe geçmiştir.

Kısaca 1980'ler, kapitalist dünya sisteminde yer alan birçok çevre ülke için ciddi ekonomik ve politik krizlerin ortaya çıktığı ve bunun sonucunda askeri ve ardından sivil yönetimlere dönüşlerin gerçekleştiği yıllar olmuştur. Türkiye için bu dönem özellikle sancılı olmuştur. Çünkü ülke sadece ekonomik ve politik yapılanmasını bütünüyle değiştirme deneyimi yaşamamış, aynı zamanda toplumdaki güç dengelerinde de önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu

değişiklikler ise böyle çapraşık yapıların evrimi için önemli çıkarımlara neden olmuştur.¹⁵

Ancak Türkiye'deki yapısal değişiklik ihtiyacının 1970'lerden çok önce ortaya çıktığının da altını çizmek gerekir : "Türkiye aslında 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden beri periyodik olarak bir yapısal ayarlama ihtiyacının olduğu bir ülkeydi. Sadece makroekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik olarak değil, istikrar paketlerini uygulama konusunda isteksiz davranan sivil hükümetler askeri müdahalelerle devre dışı bırakıldığından politik rejimlerin değişmesi beklentisi de kendi kendini besleyen bir kehanete dönüşmüştü. Nitekim son otuz yıl içinde her on yılda bir bu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak, 24 Ocak 1980 programı sadece uluslararası finansal toplum tarafından değil, ülke içinde de politik ve iş döngülerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve memnuniyetle karşılanmıştır. Bu programın özgünlüğü sadece bir standart istikrar programı olmakla sınırlı olmayıştı. Program hem Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisi içindeki yerini ve biçimini radikal bir değişikliğe uğratmayı hem de 2. Dünya Savaşı'ndan beri egemen olan devlet – ekonomi ilişkisinin doğasını da değiştirmeyi hedefliyordu."¹⁶

12 EYLÜL 1980 ÖNCESİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DURUMU: İTHAL İKAMECİ STRATEJİNİN KRİZİ

Türkiye'de 1960 sonrasında görülen sanayileşme, savaş sonrası yeni uluslararası işbölümüne denk düşen, tamamlayıcı bir işleve sahip bir sanayileşmeydi. 1970'lerin sonlarına doğru yaşanan kriz, 1930'lardaki gibi dışarıdan ithal edilen bir kriz olmaktan ziyade, bu sözü edilen sanayileşme sürecinin ve büyüme modelinin krizi olmuştur. Yani bu kriz basit bir ödemeler dengesi krizi olmayıp, ekonominin kendi yapısından ve işleyişinden kaynaklanmıştır. Sanayileşmenin, ekipman ve ara mallarının dışa aşırı bağımlılığı nedeniyle bu kriz dış ödemeler dengesi krizi olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷ Bu dönemde dünya ekonomisinde ortaya çıkan kriz ise içerdeki bu krizi ağırlaştıran bir faktör olmuştur. Yani, bu kriz geçerli

¹⁵ Galip L. Yalman, *Transition to Neoliberalism, The Case of Turkey in the 1980s*, Bilgi University Press 272, İstanbul, 2009, s. 3, 113.

¹⁶ Galip Yalman, *agk.*, s.3-4.

¹⁷ Fikret Başkaya, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına-Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, (4.Baskı), Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2009, s. 129.

üretim teknolojisi ve uluslararası işbölümünün yeniden düzenlenmesi zorunluluğunun bir ifadesidir.¹⁸

Türkiye’de, birikim süreçlerinin gelişimine paralel olarak, kalkınma ve büyüme stratejisindeki değişiklikleri, resmi olarak, özellikle de ithal ikameci strateji bağlamında 1960’ lı yıllarda görmek mümkünse de, 1980 öncesindeki asıl değişikliğin 1930’larda ve Büyük Bunalım nedeniyle gerçekleştiği ileri sürülebilir. “Devletçi” dönem olarak bilinen 1930’lar döneminin iki temel özelliği, ekonominin içe kapanması ve devlet öncülüğündeki hızlı sanayileşme idi—burada ikincisi birincisinin sonucuydu. Büyük Bunalım, sırasıyla Türkiye’nin tarımsal ürün fiyatlarının içerde ve dışarıda belirgin bir biçimde düşmesine ve beraberinde azalan ihracat gelirleri nedeniyle un, şeker, tekstil gibi temel maddelerden oluşan ithalatının daralmasına neden olmuştu. Bu iki yönlü etki kaçınılmaz olarak içe dönük sanayileşmeyi ve bu tarihsel fırsattan yararlanabilecek bir milli burjuvazinin yokluğunda devlet girişimciliğini yani Devletçiliği zorunlu kılmıştı.¹⁹

Yukarıda, ithal ikameci sanayileşme politikalarına geçişin 1960’dan önce başladığının ve planlı ekonomi döneminin bu geçişin resmi olarak onaylandığı bir dönem olduğunun altını çizen Güllalp her gelişme aşamasının iç sınıf yapısınca ve dünya işbölümüyle bütünleşme tarzınca belirlenen özgül bir sermaye birikimi biçimiyle ayırt edildiğini ileri sürer. Dolayısıyla her aşama özgül bir biçimin gerekliliklerini yansıtan belirli bir gelişme stratejisi ile tanımlanır. Her aşama, yapısında yeni aşamaya geçişi belirleyen unsurlar taşıyan bir kriz ile son bulur. Askeri müdahaleler aşamalar arasındaki bu kriz ve geçiş dönemlerine rastlar. Aşamalar arasındaki geçiş sermaye birikim sürecinin yeniden yapılanması anlamına geldiğinden, bu ayrıca her birikim biçimini tanımlayan sınıf çatışmaları ve ittifakların bütünüyle yeniden yapılanmasını da kapsar.²⁰

Türkiye’de 1980 öncesinde uygulanmış olan ithal ikameci büyüme modelinin krize eğilimli bazı temel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür:

¹⁸ Gülten Kazgan, *Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, (1.Baskı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 128–129.

¹⁹ Haldun Güllalp, *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları: No. 195, 1993, s. 30

²⁰ Haldun Güllalp, *agk.*, s. 28-29.

(i) İthal ikameci büyüme modeli, sadece dışsal değil, içsel dinamiklerin de bir ürünü olup, Türkiye'nin dünya kapitalizmi ile yeni bir biçimde ilişkilmesini sağlamıştır.

İthal ikameci büyüme modeli genelde, içe dönük ve bazı tüketim mallarının ithal ikamesine, yani yerli olarak üretilmesine yönelik bir model olarak karşımıza çıkar. Bu yapıda tüketim malları artık ithal edilmemekte, bunun yerine bu malları içerde üretmeye yarayacak fabrika, ekipman ve bir kısım ara malı ve hammadde ithal edilmektedir. Bu özelliğiyle model Türkiye'nin artık ticari bir ortak olarak değil, emperyalizmle farklı bir biçimde ilişkilmesini sağlamıştır.

Türkiye'de 2. Dünya Savaşı yıllarından 1960'lara gelindiğinde böyle bir yeniden ilişkilendirmenin sınıfsal alt yapısının oluştuğu ve buna uygun devlet politikalarının da şekillendiği görülmektedir. Öyle ki kökleri İttihat ve Terakki ve Jön Türkler hareketine kadar uzanan ve asıl olarak da 1923'ten bu yana bir devlet politikasına dönüşen milli burjuvazi yaratma amacına uygun olarak;²¹ büyük toprak sahipleri, yabancı şirketlerin temsilciliğini alan tüccarlar ve eğitilmiş insan gücünden (başta KİT'lerde çalışan mühendisler olmak üzere) oluşan bir yeni sanayi burjuvazisini yaratılmıştır.²² Böylece ticaret sermayesi iç pazarı yeniden ele geçirmenin yolunu arayan metropol sermayesiyle işbirliği içinde bu pazara bu kez üretici sıfatıyla girebilmiştir. Ticaret sermayesinin belirli kesimleri yabancı sermaye ile işbirliği halinde sanayi sermayesine dönüşürken, hem devlet hem de uluslararası sermaye örgütleri bu çabayı aktif bir biçimde desteklemiştir.²³

Bu kentli ve taşralı burjuvazi, talep yönünden, özellikle lüks tüketim malları için ciddi bir talep kaynağıydı, ama döviz darboğazı bu malların ithalatını kısıtlıyordu. Böylece, planlı kalkınma dönemi boyunca sanayileşme yabancı sermaye işbirliğiyle önceleri montaj sanayi olarak başlasa da, bu sektörlerde ithal ikameciliği başlatılmış, bu ürünlerde geniş halk kesimlerinde de talep (iç pazar) oluşmuştur.²⁴ Arz yönünden ise, bu yeni sanayi burjuvazisi,

²¹ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, (5. Baskı), İmge Yayınevi, Ankara, 2001, s. 27-40.

²² Gülten Kazgan, *agk.*, s. 115.

²³ Nitekim 1958 yılında IMF ile yapılan anlaşmaya bakıldığında IMF tarafından önerilen yeni ithalat rejiminin ithal ikameci özelliği ve ardından OEEC (bugünkü OECD) tarafından da Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasının önerildiği görülür. Bkz. Haldun Gülağ, *agk.*, s. 35.

²⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, (7.Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 119.

dayanıklı tüketim malları alanında yabancı sermaye ortaklığı, lisans veya know-how anlaşmalarıyla büyük sanayi girişimlerini kurmuştur. Devlet de demir-çelik, bakır, alüminyum, petrokimya, inşaat malzemeleri gibi temel ara mallarında bir ithal ikameci sanayileşmeye gitmiş ve bu tür ara mallarını çoğu kez maliyetlerinin altında fiyatlarla özel sektöre sunarak özel sermaye birikimini hızlandırmıştır.²⁵

(ii) İthal ikameci model, teknoloji, girdi ve aramalı ithalatına olan bağımlılığı artırmıştır.

İthal ikamesi biçimindeki sanayileşme merkezdeki ülkelere, yapısal nitelikte teknolojik bir bağımlılığı kaçınılmaz kılmış, bu da içe dönük sanayileşmenin sürdürülebilmesi açısından paradoksal sonuçlar doğurmuştur. Zira kambiyo güçlüklerini ve ödemeler dengesi açıklarını ortadan kaldırmaya, böylece de dışa olan bağımlılığı azaltmaya yönelik bu sanayileşme modeli sonuçta hem ekonominin dışa olan bağımlılığını artırmış, hem de çözmeyi hedeflediği sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Çünkü bu modelde üretimin sürdürülebilmesi için daha fazla ithalat yapılması gereklidir. Ancak, ithalat dövizle yapılmakta ve milli paralar modelin bir yan ürünü olan enflasyonist bir ortamda kuvvetli yabancı paralar karşılığında sürekli olarak değer kaybetmektedir. Üretimin artırılabilmesi için ise sürekli olarak daha fazla döviz gereklidir. Oysa küçük ölçekli üretim asıl olarak yeterince doyurucu iç pazar için yapıldığından, ihracat ikincil planda kalmakta ve girdi ithalatı ve teknoloji transferi için gerekli olan döviz yeterince sağlanamamaktadır. Bu durumda sanayileşme sürecini sürdürebilmek için borçlanma ve yabancı sermaye girişini artırmak zorunlu hale gelir. Ancak, borçlanmanın da bir sınırı mevcuttur. Yabancı sermaye girişi de her zaman umulan ölçüde gerçekleşmez. Sonuçta içe dönük sanayileşmenin teknolojik bağımlılıkla yürütülmesi zorunluluğu, Türkiye’de ekonomik büyümenin belirli bir aşamadan sonra tıkanması sonucunu doğurmuştur.²⁶

Sanayinin ihtiyacı olan girdilerin (özellikle petrol şokları sonrasında) petrol fiyatlarının yükselmesi, buna karşılık ihracatının çok önemli bir kısmını oluşturan geleneksel tarım ürünleri fiyatlarının düşmesi, durumu daha da ağır ve karmaşık bir hale sokmuştur. Böylece sanayileşme süreci ödemeler dengesindeki krizin kronik bir hal alarak içselleşmesine neden olmuştur.

²⁵ Korkut Boratav, *agk.*, s. 120.

²⁶ Fikret Başkaya, *agk.*, s. 134.

Nitekim 1980'in hemen öncesinde aşağıda Tablo 2'de yer alan verilere baktığımızda iktisadi krizin varlığını tespit etmek kolaylaşmaktadır. 1974–1977 canlılık dönemi olarak da bilinen kriz öncesi dönemde reel büyüme oranları yılda ortalama % 7,3; yatırımların GSYH içindeki payı yılda ortalama % 23 ve enflasyon oranı yılda ortalama % 20 dolayındaydı. Buna karşılık krizin patlak verdiği yıl olan 1978 ile 1980 arasında reel büyüme oranları yılda ortalama % 0,9'a; yatırımların GSYH içindeki payı % 19'a gerilerken, enflasyon oranı yılda ortalama % 75'e fırlamıştır. Bu yıldan itibaren gelir dağılımı kentli çalışanlar ve köylüler aleyhine hızla bozulmaya başlamış, petrol fiyatları hızla artmış, döviz aşırı değerlenmiş, kamu sektörü açıkları hızla büyümüştür. Bunun sonucunda cari denge 1973'te 534 milyon ABD doları fazladan, 1977'de 3,431 milyar ABD doları açığa (eksiye) dönmüştür. Bu açık kısa vadeli dış borçlanma ile kapatılmaya çalışılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda yabancı kreditorlerin de artan endişeleriyle birlikte dış borç krizi patlak vermiştir.

Tablo 2: Makroekonomik Performans Göstergeleri (1972–1980)

Yıllar	Reel Büyüme Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)	Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	Yatırım (GSMH %)
1972	6,0	18,0	47	20,1
1973	4,1	20,5	534	18,1
1974	8,8	29,9	-662	20,7
1975	8,9	10,1	-1.889	22,5
1976	8,9	15,6	-2.286	24,7
1977	4,9	24,1	-3.431	25,0
1974-77 (ort.)	7,3	19,9	-2.067	23,2
1978	4,3	52,6	-1.595	18,5
1979	-0,6	63,9	-1.203	18,3
1980	-1,0	107,2	-3.304	21,4
1978-80 (ort.)	0,9	74,6	-2.034	19,4

Kaynak: DPT ve TCMB'den aktaran Merih Celasun, Dani Rodrik, *agk.*, s. 630.

(iii) İthal ikameci model, gelir bölüşümcü ve popülist bir modeldir.

Bu modelde sanayileşme iç pazara ve iç tüketime yönelik olduğundan, ücretlerin ve tarım kesimi gelirlerinin de belirli bir düzeyde olması gerekmektedir. Yani, model iç pazarı temel alıp, iç

pazar da satın alma gücünün yüksekliğine dayandığından, modelde halkın satın alma gücü artarak sürmek durumundadır. Bu nedenle de içe dönük sanayileşme modeli gelir bölüşümcü olmak durumundadır.²⁷ Ayrıca bu dönemde reel sosyalizmin mevcudiyeti ve pek çok batı ülkesinde uygulanmakta olan sosyal devlet uygulamaları gelir bölüşümcü bir stratejinin toplumsal olarak meşruiyetini artıran faktörler olmuştur. Keza, gelir bölüşümcü model iç pazarı geniş tutup, böylece tarım, sanayi ve hizmetler alanındaki özel sektör yatırımlarının kârlarını realize etmesini mümkün kıldığından bu durum sistem krize girene kadar sermaye çevrelerinden de ciddi bir tepkiye neden olmamıştır.

Bu stratejide işçi ücretleri bir maliyet unsuru olarak ele alınmaktan ziyade, toplam efektif talebin bir parçası olarak görülür. Ancak, büyümenin enflasyonist bir ortamda gerçekleşmesi, ücret artışı taleplerini sürekli kılar ve sendikalaşma yönündeki eğilimleri güçlendirir. Sanayileşme iç pazarın sınırına ulaşıncaya kadar ücretler üzerindeki baskı fazla değildir. Nitekim Türkiye’de 1980 öncesindeki ücret politikaları, sendikalaşma ve kamu kesimindeki istihdam politikaları temelde buna hizmet etmiştir. Sosyal güvenlik sisteminin geliştirilmesi ve Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı Kanunu (1963) gibi düzenlemeler bu durumu güçlendirmiştir. Bu durum, 12 Mart ve 12 Eylül Darbelerinden farklı özellikler taşısa da, kendisi de bir askeri darbe olan 27 Mayıs Askeri darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasasının ücretli ve sendikal örgütlenmeler lehine olan düzenlemelerinin ardındaki gerekçelerden birisini oluşturmaktadır.

Böyle bir birikim biçiminin yukarıda açıklanan temel özellikleri demokratik bir rejim altında içe dönük sınıai kalkınma süreci etrafında popülist-kalkınmacı ortak sınıf ittifaklarını da açıklayabilmektedir. Birincisi, bu süreç sanayi sermayesi ile ticaret ya da tarım sermayesi arasında bir çatışmaya yol açmıyor, sanayi sektörü geleneksel tarım sektörünün ihracat gelirlerini kullanıyordu. İkincisi, sanayi yerli girdilere dayanmadığından tarımdaki yüksek fiyatlar ya da gelirlerden rahatsız olmuyordu. Üçüncüsü, strateji iç pazarı koruduğundan hem küçük sermayenin palazlanmasını mümkün kılıyor, hem de reel ücret artışlarını iç pazarı büyüten bir faktör olarak dışlamıyor, tam tersine bu artışları işçilerin sistemi meşrulaştırmasının bir aracı olarak görüyordu. Son olarak kentli aydınlar

²⁷ Andre Gunder Frank, “Hypothese Sur La Crise Mondiale Et L’Amerique Latin”, *Reflexions Sur La .Nouvelle Crise Economique Mondiale*, Maspero, Paris, 1980’den aktaran Fikret Başkaya, *agk.*, s. 135.

ve orta sınıflar da bu dönemden kazançlı çıktıklarından bu dönemi nitelleyen ideolojik öğeleri destekliyorlardı.²⁸

Ancak Türkiye örneğinde görüldüğü gibi, içe dönük modelin tıkanmasıyla birlikte ücretler üzerindeki baskılar artmış ve bir önceki dönemdeki ücret politikaları yerini ücret ve diğer emek gelirlerini baskılamaya dönük politikalara bırakmıştır. İthal ikameci modelin yerine geçen dışa dönük modelde ise üretilen malların alıcıları yabancılar olduğu için gelir bölüşümcü politika önemini yitirmiştir.²⁹

İlave olarak, iç talebin yüksek tutulmasını hedefleyen böyle bir iktisadi modelin dayandığı siyasal rejim de popülist olmak durumundadır³⁰. Bu, Türkiye’de büyük toprak sahipleri ve ticaret ve

²⁸ Haldun Gülalp, *agk.*, s. 37.

²⁹ Andre Gunder Frank, “Hypothese Sur La Crise Mondiale Et L’Amerique Latine”, *Reflexions Sur La Nouvelle Crise Economique Mondiale*, Maspero, Paris, 1980’den aktaran Fikret Başkaya, *agk.*, s. 135.

³⁰ Burada popülizm konusunda literatürde farklı yaklaşımlar olduğunun altını çizmek ve bu yaklaşımlara kısaca değinmek yararlı olacaktır. Popülizm konusunda yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu popülist hareketlerin yeniden bölüşürücü politikalar ve devlet öncülüğünde sanayileşmeyle ve genişletici para politikalarıyla ivme kazandığını kabul eder (bkz: R. Dornbusch and S. Edwards, *agk.*, s. 247–277; C. Vilas, (1992), s. 389–420). Bu çalışmalar popülizmi daha çok ekonomik bir program, yapısal koşulların bir sonucu ya da ideoloji ve politikanın bir kombinasyonu olarak görürler. Diğer yandan popülizmi ilkel (primordial) bir topluma dönük nostalji, doğuştancılık (nativizm), erdemlilik, yabancı düşmanlığı ve refah şovenizmi gibi unsurları bir arada tutmayı hedefleyen kaygan bir ideoloji olarak görenler de mevcuttur (D. MacRae, 1969, s. 153–164; P. Taggart, 2000; C. Mudde, 2007). Alternatif olarak popülizm, insan arzularının egemenliği ile belirlenen bir politik tarz olarak (P. Worsley, s. 244); kurumsallaşmış ve çoklu sınıfsal bir seçmen tabanıyla desteklenmekten ziyade, lider ve kitleler arasındaki net olmayan bağlantılara, gevşek örgütlenmelere dayandığından programatik olmaktan ziyade ahlaki ve anti-entelektüel bir olgu olarak da tanımlanmaktadır (P. Wiles, s. 167; Wiles.; Worsley).

Dani Filc ise Arjantin’de Menem ve İsrail’de Netenyahu uygulamalarından hareketle popülizmi yeniden tanımlar (Dani Filc, 2011, s. 223–224). Canovan’ın önerdiği biçimde bu tanım çerçevesinde popülizm olgusu bazı genel ideolojik önermelere ve politik bir biçime sahip bir politik projedir ve bir olgular bütünü olarak ele alınmalıdır (M. Canovan, 1981). Bu bağlamda iki temel popülizm türü mevcuttur: İçermeci (inclusive) popülist hareketler ve HanzBetz’in tanımla dışlayıcı (exclusionary) popülizm (H. Betz, 2001, s. 393–420). Her iki tür de halk sınıflarının içerilmesi /dışlanması ile ilgili çatışmaların temel olduğu toplumlarda gözükür. Ancak, Filc’e göre iki tür arasında temel farklılıklar mevcuttur. İçermeci popülizm dışlanmış kesimlerin politik özne olarak politik sistemle entegre olmasına, böylece de kısmen de olsa demokrasinin sınırlarının genişletilmesine izin verirken, dışlayıcı popülizm “halk” kavramını organik bir biçimde ele alır ve onu etnik- kültürel bir toplama olarak görür. Onu oluşturan kitlelerin öznelliklerini ve kimliklerini reddeder. Bu bağlamda örneğin etnik

sanayi burjuvazisinden oluşan egemenler bloğu ile oy hakkı nedeniyle belli bir gücü olan halk arasındaki bir denge kurmanın bir sonucu olarak oluşan bir rejim biçiminde kendisini göstermiştir. 12 Eylül rejimine kadar genelde çıkarlar dengelenmiş, dengelenemediğinde ise 1970 muhtırasında olduğu gibi rejim dışı müdahalelerle durum düzeltilmiştir. İşte bir diğer yönüyle, döneme damgasını vuran ithal ikameci strateji böyle bir dengenin ürünü olmuştur.³¹⁻³²

Devletin geliri yeniden bölüştürücü politikaları ve popülizm bu dönemde tarım kesiminde de uygulanmıştır. TMO, Tekel, Şeker Şirketi, Çay Kur gibi tarım satış kooperatifleri ile köylünün ürünü pazarlanabildiğinden, devlet özellikle seçimler öncesinde bu kesimleri memnun eden taban fiyat politikaları uygulamış ve ayrıca Hazine'ye ait toprakların bir kısmını çiftçiye dağıtmıştır. Aynı nedenle 1960'a kadar vergi dışı bırakılan tarım, bu tarihten sonra da çiftçi muafılığı gibi uygulamalarla fiilen vergi dışı bırakılmıştır.

azınlıklar ve göçmen işçiler gibi zayıf grupları dışlar. Laclau'dan hareketle (E. Laclau, 1979) File'e göre, içermeci popülizm dışlanmış grupların ve geniş halk kitlelerinin dominant bloka karşı alternatif bir hegemonik –tarihsel blok oluşturmaları olarak da görülebilir. Böyle bir tarihsel blok dışlanmışların siyaset alanının bir parçası haline gelmesini sağlar. Böyle bir tanım bazı liberaller, fonksiyonalistler ve Marksistlerin popülizmi, “elitlerin halk kitlelerini yanlış yönlendirmesi ya da manipüle etmesi” biçiminde ele almasına karşıdır. Bu yaklaşıma göre, popülizm daha ziyade sosyal katılımı, demokratikleşmeyi geliştirici bir süreçtir. Ancak popülist içerme iki açıdan sadece kısmi olarak kalır. İlk olarak, böyle bir içerme sosyal ve politik dışlamaya neden olan derin yapıları değiştirmez. İkinci olarak da içerme insanlık ya da sınıf gibi evrensel terimlere dayanmaz, halk (people) gibi özel bir tanıma dayanır. Gerçek hayatta ise halkın bir parçası olmadığı gerekçesiyle dışlanan gruplar mevcuttur.

³¹ Korkut Boratav, *agk.*, s. 123.

³² Ancak 15-16 Haziran grev ve direnişleri bu dönemin sadece ithal ikameci modelin yeniden bölüşüm politikalarıyla açıklanamayacağını, yükselen işçi sınıfı hareketi ve buna gençlik ve diğer halk kesimlerinden gelen desteğin de bu konuda çok önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim Galip Yalman (*agk.*, 232–233) 1960'ların örtük çatışmalarının giderek açık bir hal almaya başlamasıyla Türk burjuvazisinin işçi sınıfının sınıfsal bilinçlenmesini, mevcut sosyal düzene bir tehdit olarak görmeye başladığını ileri sürer. Çünkü sendikal hareket işçilerin haklarını giderek daha efektif bir biçimde savunmaya başlamıştır. Bu nedenle de girişim özgürlüğünü garantilemeye dönük bir biçimde politik düzeni yeniden yapılandırmak için de yeni yollar araştırmaya başlanmış ve 12 Mart Askeri Muhtırası'nın ardından hem politikacılar hem de burjuvazinin temsilcileri kötüleşen ekonomik koşullarda bir tarihsel blok oluşturma çabası içine -biraz da boş yere - girmişlerdir. Yeni bir tarihsel blok oluşturabilmek için yeni hegemonik bir araca ihtiyaç vardır. Bu yeni araç, hem izlenen kalkınma ve adaptasyon stratejileri için hem de devlet ve politik rejimin biçimi açısından önemli çıkarımlara sahip yeni bir hegemonik projenin başlatılmasının da temel enstrümanı olacaktır.

Genelde geniş halk kitlelerinde reel gelir artışlarıyla yürüyen bu model 1978 yılındaki bunalım konjonktürüne kadar devam etmiştir.

Ne var ki sanayi burjuvazisinin toplumdaki sınıf yapısı içinde gitgide egemen bir unsur haline gelmesi ve emek-sermaye çatışmasının ön plana çıkması da yine bu süreç içinde gerçekleşmiştir. Bu nokta çok önemlidir. Çünkü 1970'lerin başlarındaki ekonomi politikası arayışları en iyi bu bağlamda anlaşılabilir. Bu arayışın bir yönü, gündeme gelmesi an meselesi olan ithal ikameci krizi aşmaya yönelik idiye, diğer bir yönü de, gitgide güçlenen işçi sınıfı hareketini baskı altına almanın yanı sıra sermayenin hızla tekelleşmesine yönelik idi.³³

Krizin patlak verdiği 1978 yılına kadar ücretli ve tarım kesimi çalışanlarının milli gelirden aldıkları payın, 1980 sonrası ile kıyaslandığında oldukça yüksek olması modelin bu gelir bölüştürücü-popülist yanını doğrulamaktadır. Boratav'a göre,³⁴ 1980'lere doğru özellikle de sendikal hareketin militanlaşması neticesinde, ücretlilerin payı, verimliliklerindeki artış kadar olmasa da artmış, buna karşılık sanayi kârlarının payı azalmıştır. Bu dönemde ayrıca kıtlık-karaborsa ticareti ile uğraşanların payları da artmıştır. Özmucur da³⁵ bu payın 1978'e kadar arttığını ve paylaşımın kabaca; maaş ve ücretler: % 35, tarımsal gelirler % 30 ve sermaye gelirleri % 35 şeklinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Son olarak, Celasun ve Rodrik, 1978 yılında finans dışı KİT'lerde çalışan ücretlilerin KİT hasılasından aldıkları payı % 52'ye çıkartarak dönemin en yüksek oranına eriştiklerini, ancak bu payın bu tarihten sonra sürekli bir düşüşe geçerek; 1980'de % 33,8, 1981'de % 27,1, 1982'de % 22,7 ve 1983 yılında % 21,5'e gerilediğini ileri sürmüşlerdir. Aynı dönemde bu işçilerin reel ücret indeksi (1983=100) 1978'te 100 ve 1983'te 59,2 olmuştur.³⁶

Aşağıda Tablo 3'te yer alan verilere göre, 1978–1983 döneminde hane halkları gelir bölüşümü de hızla kötüleşmiştir. Buna göre en yoksul % 40'luk nüfusun milli gelirden aldığı pay 1978

³³Haldun Güralp, *agk.*, s.37.

³⁴Korkut Boratav, *agk.*, s. 135-139.

³⁵Süleyman Özmucur, *Gelirin Fonksiyonel Dağılımı: 1948-1993*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1994'den aktaran Gülten Kazgan, *agk.*, s. 113.

³⁶Merih Celasun and Dani Rodrik, "Turkey", *Developing Country Debt and Economic Performance*, Volume 3 : *Country Studies-Indonesia, Korea, Phillippines, Turkey*, Jeffrey Sachs and Susan M. Collins, (der.) Chicago and London: University of Chicago Press, 1989, <http://www.nber.org>. içinde, s. 768 (Erişim tarihi: 20.09.2010).

yılında % 10,17 iken bu pay 1983 yılında % 9,56'ya gerilemiş; buna karşılık en zengin % 20'lik nüfusun payı bu tarihlerde % 54,71'den, % 55,93'e çıkmıştır. Gini Katsayısı da bu tarihler arasında 0,509'dan 0,522'ye yükselmiştir. Keza, en üst gelir grubu ile en alt gelir grubu arasındaki fark aynı dönemde 42 kattan 47 kata çıkmıştır. 12,000 TL'nin altında gelir elde edenlerin payı 5 puan artarak % 25'ten % 30'a çıkmıştır (beşte bir oranında artış). Yani 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından gelir bölüşümünün hızla kötüleştiği ve yoksulluğun arttığı ana akım-IMF iktisatçıları tarafından dahi kabul edilen bir gerçektir.

Tablo 3: Gelir Dağılımı (1973–1983)

	1973	1978	1983
%20'lik Gruplar			
İlk %20	2,75	2,84	2,63
İkinci %20	7,15	7,33	6,93
Üçüncü %20	12,83	12,99	12,59
Dördüncü %20	22,06	22,13	21,39
Beşinci %20	55,21	54,71	55,93
Gini Katsayısı	0,515	0,509	0,522
En Üst / En Alt Oranı	44	42	47
Medyan Gelir TL	1973	1973	1973
Ortalama Gelir TL	31.660	39.300	35.020
En Üst Ortalama Gelir TL	118.120	144.940	132.830
En Alt Ortalama Gelir TL	2.690	3.450	2.810
Yoksulların Payı (12.000 TL altı, %)	32	25	30
Zenginlerin Payı (72.000 TL üzeri, %)	9,5	14	11,7

Kaynak: Celasun ve Rodrik, *agk.*, Tablo A28, s. 796.

Çiftçi gelirlerinde de benzer bir kötüleşme görülmüştür. Boratav'ın bulgularına göre 1978–79 ile 1988 arasındaki dönemde imalat sanayideki ücretlerin % 30 düşmesine ilave olarak çiftçi gelirleri de % 39 oranında gerilemiştir. Böylece, Türkiye'de çiftçiler, 12 Eylül sonrasında, 1929 bunalım döneminden (% 24,4) daha ağır bir kayba uğramıştır.³⁷

Sermaye cephesinde payını artıran kesimler ise daha ziyade faiz geliri, ticari kâr geliri elde edenler ve ihracatçı sermaye şirketleri olmuştur. Bunun nedeni, işgücü piyasasının askeri yöntemlerle disiplin altına alınması, sendikal faaliyetler askıya alınırken grev

³⁷ Korkut Boratav, *agk.*, s. 165-166.

yasağı getirilmesi, toplu sözleşme görüşmesi serbestisini ortadan kaldıran Yüksek Hakem Kurulu'nun kurulması ve 1982 anayasası ile emek aleyhtarı bir dizi diğer yasağın getirilmesidir.

Nitekim Darbenin etkilerini kalıcı kılabilmek amacıyla Darbeden üç yıl sonra çalışma hayatı ile ilgili bir dizi düzenlemeye gidilmiştir. 1983 tarihli 1821 Sayılı Sendikalar Kanunu ve 1822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu Darbe sonrasında çıkartılan ve TİSK ve Türk-İş tarafından desteklenen 12 Rejimi kanunları olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Bu kanunlarda yer alan baraj ve noter şartı gibi düzenlemeler ve devrimci sendikacıların tutuklanması gibi uygulamalarla sendikal hak ve özgürlükler, örgütlenme özgürlüğü ve grev hakları ciddi ölçüde budanmış ve Darbe öncesi dönemin mücadeleci işçi sınıfı sendikal örgütlülüğünün temelini oluşturan DİSK benzeri bir devrimci sınıf sendikacılığının örgütlenmesi engellenerek sarı sendikacılığın güçlenmesi ve egemenliğini kurması sağlanmıştır.

Kısaca, bu dönemde işçi ücretleri, memur maaşları, emekli ikramiyeleri ve kıdem tazminatları ile tarımsal destekleme politikalarında ciddi reel gerilemeler yaşanmış, buna karşılık fiyat kontrolleri kaldırılarak, KİT ürünlerine sürekli zam yapılmıştır.

(iv) Model, enflasyon üreten bir model olduğundan genelde istikrar tedbirlerinin uygulanması ve dış pazara yönelik politikalara geçişle sonuçlanmıştır.

İthal ikameci ya da içe dönük büyüme modeli doğası gereği enflasyonist bir modeldir. Nitekim bu modelin uygulandığı yıllar Türkiye'de enflasyonun çift haneli olarak tırmanışa geçtiği yıllardır. Öyle ki 1972–1977 döneminde yıllık enflasyon oranı % 19,9 ve 1978–1980 arasında ortalama % 74,6 olmuştur.³⁸ Daha hafif olsa da benzer bir fiyat istikrarsızlığı Latin Amerika ülkelerinde gözlemlenmiş ve 1970–1980 döneminde bu ülkelerde yıllık enflasyon oranı % 12 civarında olmuştur.³⁹

İç talebin yüksek tutulması, buna karşılık ithalat darboğazlarıyla yürüyen bir modelde enflasyonun yüksek düzeyde olması ve kronik bir hal alması kaçınılmazdır. Enflasyon birçok makro değişken üzerinde etkili olmaktadır. Bunlardan en önemlisi de ithalatı özendirme, ihracatı caydırma anlamında dış ticaret dengesi, dolayısıyla da ödemeler bilançosu üzerindeki olumsuz etkisidir. Ödemeler bilançosu açıkları büyüdüğünde içerde üretimi sürdürebilmek

³⁸ Celasun ve Rodrik, *agk.*, Tablo 2.1 s. 630,

³⁹ Dornbusch, *agk.*, Tablo 8.4, s. 339.

için dışarıdan borçlanmaktan başka bir çare de kalmamaktadır. Nitekim 1980 öncesinde Türkiye'deki cari hesap dengesindeki gelişmeler bu borçlanmaya olan ihtiyacı açıklar niteliktedir. Örneğin 1972 ve 1973'te cari denge sırasıyla 47 milyon ve 534 milyon ABD doları fazla verirken, sonrasındaki yıllarda petrol fiyatlarının dört katına çıkması, döviz kurunun aşırı değerlenmesi ve kamu sektörü açıklarının hızla büyümesi gibi nedenlerle bu denge, 1977'de -3,431 milyar ABD doları eksiye dönüşmüştür. GSYH içindeki payı cinsinden cari açık ise, 1973'te % 2,4, 1975'te % 5,1 ve 1977'de ise % 7,1 olmuştur. Bu açığın önemli bir kısmı kısa vadeli dış borçlanma ile kapatılmıştır.⁴⁰

O dönemde uygulanan ekonomi politikaları da genelde pragmatik olduğundan, sorun çözülmekten ziyade sürekli olarak ötelenmiş ve artık sorun ötelenemez hale geldiğinde de istikrar önlemleri kaçınılmaz bir hal almıştır. 1977 yılından itibaren patlayan dış borç ödeme krizi sonrasında dış kaynak girişi azaldıkça döviz kaynakları kurumuş ve ilk kez ekonomi kendisini yeniden üretmez duruma gelmiştir. Bunu 1978'den itibaren cari açığın küçülmesinden gözlemleyebilmek mümkündür. 1977'de 3,4 milyar ABD doları olan cari açık, 1978'de 1,6 milyar ABD dolarına ve 1979'da 1,2 milyar ABD dolarına kadar gerilemiştir.

Döviz darboğazı ile birlikte aramalı ve sermaye malı ithalatı zorlaşmış, bu da yatırımların hızla gerilemesine neden olmuştur. Bunun sonucunda 1977 yılında GSYH'nın % 25'ine tekabül eden sermaye birikimi oranı, 1978'de % 18,5'a ve 1979'da % 18,3'e gerilemiştir. Ayrıca kamusal yatırım oranları ve vergi tahsilatları da düşmüştür. Keza, özel sektör reel harcamalarında 1978'den itibaren ciddi azalmalar meydana gelmiştir. Tüm bunların sonucunda büyüme oranları hızla düşmüş ve hatta 1979 ve 1980 yıllarında eksiye dönmüştür. 1972-1977 dönemi ortalaması yıllık % 7,1 olan büyüme oranı 1978 yılında % 4,3; 1979'da % - 0,6; 1980'de % - 1,0 olmuştur. Kriz yılları olan 1978-1980 arasında toplamda ekonomi sadece % 0,9 büyüebilmiştir.⁴¹

Bu gelişmelerin ardından IMF'ye başvurulmuş ve 1978 ve 1979'da IMF iki adet istikrar programı önermiştir. Bu programların amacı kamu açıklarının daraltılması, döviz pozisyonunun iyileştirilmesi idi ve devalüasyonları, KİT ürünlerinin fiyatlarına zam yapılmasını ve kredilere tavan konulmasını, ücretlerin kısılmasını, bazı temel mallarda sübvansiyonların kaldırılmasını içeriyordu.

⁴⁰Celasun ve Rodrik, *agk.*, Tablo 2.1, s. 630.

⁴¹Celasun ve Rodrik, *agk.*, s. 656

Ancak, o dönemki hükümetler önerilen bu tedbirleri siyaseten hayata geçiremediklerinden hem bu programlar hem de beraberinde yürüyen IMF standby anlaşmaları sonuçsuz kalmıştır.⁴²

Yalman'a göre⁴³ burjuvazi ve onu temsil eden örgütlerin kalınma ve strateji konularındaki pozisyon değişikliklerini sadece döviz darboğazları ve dışsal baskılarla açıklamak yeterli değildir. 1979'dan itibaren 1980 askeri dönemi ve sonrasındaki sivil hükümetler boyunca açık ekonomi ya da serbest piyasa söyleminin adapte edilmesinin ardında yatan temel neden, en azından TÜSİAD vb. büyük sermaye örgütleri açısından, burjuvazinin politik ve ideolojik hegemonyasını kurmaktır. Başka bir deyimle kapitalist dünyanın diğer kesimlerindeki gelişmelere paralel bir biçimde Türkiye'de de hegemonya stratejisini oluşturma güdüsüdür. Bu Gramsci'ci anlamda, Yeni Sağ'ın hem politikaya hem de söyleme olan hegemonyası demektir.

Kısaca Ocak 1980'e kadar uygulanan pragmatik politikalarla sistem krizden çıkamamış, ekonomik büyüme hızla yavaşlarken, enflasyon oranları fırlamış, işsizlik ve artan enflasyon sabit gelirli-ler aleyhine olmak üzere gelir dağılımını fevkalade bir biçimde bozmuştur. İlave olarak 1970–1980 arasında sık sık politik krizlerin patlak vermesi, işçi sınıfı ve emekçilerin muhalefetine artması, burjuvazinin yeni çıkış stratejileri arayışına girmesine neden olmuştur. Özellikle de 1977 sonrasında derinleşen bunalım, sermaye birikiminin önündeki engelleri çıplak bir biçimde ortaya koyarak, burjuvaziye sorunların ertelenemez bir nitelik kazanmış olduğunu göstermiştir. Burjuvazi açısından sistemin eski birikim tarzının can damarları tıkanmış olduğundan Türkiye kapitalizminin yeni bir doğrultuda gelişebilmesi için yolun açılması gerekli olmuştur. İşçi sınıfı ve öteki emekçi katmanların mücadeleciliği bu yeni atılımın önündeki en büyük engeldir; kalıcı bir biçimde bastırılması ve emekçilerin gerek kazanımlarının gerekse de siyasal mevzilerinin geriletilmesi gereklidir. Burjuva siyasal önderliği keskin bir bölünme içinde felç olduğundan, 12 Eylül burjuvazinin bu önderlik bunalımına bir cevap olarak tarih sahnesine çıkmıştır.⁴⁴

⁴² Celasun ve Rodrik, *agk.*, s. 656.

⁴³ Galip Yalman, *agk.*, s. 237.

⁴⁴ Sungur Savran, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*, Cilt I: 1908–1980, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 183.

(v) İthal ikameci politikalar genelde istikrar paketlerinin uygulanması ve uluslararası örgütlerin derin müdahaleleriyle sonuçlanmıştır: 24 Ocak Kararları

1978–80’de % 75’i bulan ve 1980’de % 100’ü aşan enflasyon ve giderek ithalatı zora sokacak noktaya gelen döviz darboğazı sanayi burjuvazisi açısından hem artık-değer oranının düşmesi ve kârların azalması hem de kârların fiilen realize edilememesi anlamına geliyordu. Artık-değer oranını yükseltme çabaları ise direnişler ve grevlerle sonuçsuz kalıyordu. TÜSİAD gibi büyük sermaye grupları bu gelişmelere son verilmesi çağrısı yapıyorlardı.

Politik alanda bu yıllar Türkiye’de kontrgerilla olarak da bilinen derin devlet yapılanmasının güdümündeki aşırı sağ militanların kitle katliamları yaptığı yıllardır. Aralık 1978’de Kahraman Maraş katliamı gerçekleştirilmiştir. Bu arada Haziran 1979’da IMF ile yeni bir standby imzalanmıştır. Artık iktisadi kriz ile politik kriz iç içe geçmiştir. Ecevit Hükümeti’nin istifasının ardından MSP ve MHP’nin desteğiyle kurulan Demirel Hükümeti’nin ilk işi, bir istikrar programı hazırlaması için MESS ve Sabancı Holding yöneticisi olan ve IMF ve DB ile çok iyi ilişkilere sahip bulunan Turgut Özal’ı göreve çağırmak olmuştur. Böylece 24 Ocak Kararları yürürlüğe konulmuştur. Bu tarihten itibaren başta ABD olmak üzere OECD ülkeleri, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası’nın (DB) desteğiyle, strateji iç pazardan ihracata yönelmeye, ekonomi de hızla ulusal ve uluslararası sermaye için serbestleştirilmeye başlamıştır. Ancak bu kararlar, uygulanması oldukça zor kararlardır, zira diğer örneklerinden de görüldüğü gibi çok geniş bir halk muhalefetine neden olmaktadır.

Nisan 1980’de Fahri Korutürk’ün cumhurbaşkanlığı dönemi sona erdiğinde cumhurbaşkanlığı seçimlerinin kilitlenmesiyle politik kriz doruğa çıkmıştır. Bunu Kahraman Maraş benzeri katliam girişimleri, 27 Mayıs 1980 – 5 Temmuz 1980 arasında gerçekleştirilen Çorum ve Sivas Katliamı girişimleri, izlemiştir. Bu arada IMF Haziran 1980’de üç yıllık bir standby’ı onaylamış, böylece faiz oranları serbest bırakılmıştır.

24 Ocak Kararları aslında tıkanma yaşayan az gelişmiş ülkelere IMF ve DB tarafından 1970’li yıllarda önerilmiş olan bildik bir programdı ve IMF patentli istikrar önlemleri ve DB’nin yapısal uyum-ya da uyarılma politikalarını içeriyordu. Bu programların kabaca iki temel iktisadi hedefi vardı : (i) Ekonomik istikrarın sağlanması. Yani ihracata dönük bir toparlanmayla birlikte mümkün olduğunca hızlı bir fiyat istikrarı sağlamak, (ii) Peş peşe izlenecek

olan serbestleştirme ve yapısal uyarlama politikalarıyla dışa açılmayı artırarak, Türkiye ekonomisini Merkez'e daha farklı ama daha sağlam bağlarla bağlamak.

Ancak, Boratav'ın da vurguladığı gibi,⁴⁵ bu program istikrar programı olmanın çok ötesinde bir programdı ve bütünüyle hayata geçirilebilmesi için rejim değişikliği gerektiriyordu. Bu da 12 Eylül Askeri Darbesi ile gerçekleşti. Kazgan'a göre ise,⁴⁶ 24 Ocak paketi ABD kaynaklı bir projenin Türkiye ayağı olup, kısa sürede istikrara dönmeyi ve borç ödeme gücüne tekrar kavuşmayı amaçlayan çok sayıda ekonomi politikası tedbiri içermenin ötesine geçen yapılanmalarla birlikte gelmiştir. Bir çeşit "avamlaştırılmış liberal ideolojiyi" insanlara aşılama, değer yargılarını buna göre değiştirme söz konusudur. Bu paket, yeni bir insan tipi yaratan bu avamlaştırılmış ideolojiyle ekonomiyi yeniden yapılandırma kampanyasına dönüşmüştür.

İthal ikameci birikim stratejisinin bu krizi Türkiye'nin neoliberalizm ile tanışmasının da yolunu açmıştır. Yani, Türkiye'nin neoliberalizm deneyimi 1970'lerin sonunda patlak veren içe dönük sanayileşmecî sermaye birikimi stratejisinin krizine yanıt olarak başlamıştır. Neoliberal politikalara kayışın ardında yatan temel güdü büyük ölçekli yerli sermaye gruplarının dünya ekonomisine eklenerek daha fazla artık-değer yaratma ihtiyacı idi. Devlet ve uluslararası finansal kuruluşların desteğiyle bu sermaye grupları Türkiye ekonomisini neoliberal çizgide yeniden yapılandırma konusunda etkili oldular. Bu süreçte 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi dönüm noktasını oluşturdu. Neo-liberalizmin ilk aşamasında ihracatın teşviki ve ücretlerin baskılanması esastı. Bu süreç 1980'lerin sonlarında, ihracatın hız kesmesiyle birlikte sınırlarına ulaştı ve yeni bir emek muhalefeti dalgası ücretlerde önemli artışlara neden oldu. Bu noktada finansal serbestleşme Devlet ve kapitalist sınıflar tarafından zorlukların aşılmasında önemli bir fırsat olarak görüldü.⁴⁷

Bir başka anlatımla, ertelenen kriz 1970'lerin sonlarında gözle görünür bir hale gelmişti. Ekonomik krize eşlik eden siyasal krizin ortasında, Türkiye çıkış yollarını tartışıyordu. Büyük sanayi burjuvazisinin öngördüğü çözüm belliydi ve açıkça dile getiriliyordu.

⁴⁵Korkut Boratav, *agk.*, s.148.

⁴⁶Gülten Kazgan, *agk.*, s. 139-150.

⁴⁷Fuat Ercan, Sebnem Oguz, "Rethinking Anti-Neoliberal Strategies Through the Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case", *Science & Society*, Vol. 71, No. 2, April 2007, s. 175.

IMF, Dünya Bankası ve OECD tarafından da desteklenen bu çözüm ekonomide tepeden tırnağa bir değişim yapılarak ithal ikameci stratejiden vazgeçilip ihracata dönük bir yapıya geçilmesi idi. Bu yeni süreçte kapitalist rasyonalizasyon gerçekleştirilecek, tekelleşme yoğunlaşacak ve kaynakların büyük sanayi sermayesi lehine transferi sağlanmış olacaktı. Bu yeniden yapılanma hem yerli ekonominin çeşitli kesimleri arasında yeni bir ilişkiler ağının hem de dünya işbölümü ile yeni bir bütünleşmenin kurulması, toplumsal sınıflar arasında yeni bir dizi ilişkiler kurulması ve 1960'ların kalkınmacı ittifaklarının dağılması anlamına geliyordu. Bu bir yandan burjuvazinin kendi iç çatışmalarını diğer yandan da burjuvazi ile işçi sınıfı ve geniş anlamda emekçi halk kitleleri arasındaki çatışmaları şiddetlendirecekti. Böyle bir dönüşümün sağlanması popülist bir demokrasi koşullarında olamayacağı için baskıcı ve otoriter bir rejimin kurulması zorunluluk haline gelmişti.⁴⁸

Diğer taraftan bu yeni stratejinin temelini oluşturan 24 Ocak Kararlarını uygulatma ihtiyacı, 12 Eylül Darbesinin temel nedenlerinden birisi olsa da tek nedeni değildir. Darbe tarihinden günümüze kadar geçen otuz yılda hayatın her alanını adeta belirleyen bir darbeyi tek başına alınan bir dizi karara indirgemek doğru değildir. Darbenin arkasında; dışarıdaki ekonomik kriz, İran Devrimi, Afganistan'ın işgali, ABD'nin kurmaya çalıştığı yenedünya düzeni, neoliberalizm ve uluslararası sermaye hareketlerinin gücü gibi çok sayıda faktör mevcuttur. 24 Ocak Kararlarını bunlarla birlikte ele alıp düşünmek ve küreselleşme, finansallaşma ve neoliberalizm üçgeninde Türkiye'ye biçilen rolün ilk adımı olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü otuz yıl önce başlatılan bu süreç farklı bir biçim altında da olsa hala sürmekte ve son dönemde AKP Hükümetinin uygulamalarıyla da pekiştirilmektedir.

24 Ocak Kararları sonrasında uygulanan ekonomi politikalarının bazı temel özellikleri şunlardır:

- İhracat yönlü toparlanma için döviz giriş ve çıkışları serbest bırakılırken, Ocak 1980 büyük devalüasyonunun ardından Mayıs 1981'den 1983'e kadar mini devalüasyonlar yapılmıştır. Ayrıca ihracatta vergi iadeleri, kredi sübvansiyonları ve ihracatta kullanılan ithal maddelerin vergiden muafiyeti gibi teşvikler verilmiş ve ihracatın asıl olarak dış ticaret sermaye şirketleri aracılığıyla gerçekleştirildiği bir modele geçilmiştir.

⁴⁸ Haldun Gülalp , *agk.*, s.40

- Fiyat istikrarını korumaya dönük olarak KİT ürünlerine verilen sübvansiyonlar kaldırılmış, KİT ürünlerinin fiyatlarına sürekli zam yapılmış ve sosyal harcamalar kısılmıştır.

- İç talebin daraltılarak üretimin ihracata yönelmesini sağlayabilmek ve sınai kârları artırabilmek için reel ücret ve maaşları düşürmeye ve tarımsal fiyatları baskı altında tutmaya yönelik emek karşıtı gelir politikaları izlenmiştir. Nitekim, özellikle 12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından bu gelir politikalarının hayata geçirilmesini sağlayabilmek için, sendikal faaliyetler yasaklanmış, baskılanmış, ücret artışları geciktirilmiş, kamu çalışanlarının maaşlarında reel indirimlere gidilmiş ve tarımsal destekleme fiyatlarındaki nominal artışlar durdurulmuştur. Özmucur'a göre bu politikaların sonucunda 1988 yılına gelindiğinde reel ücretler 1977 düzeyine göre % 55, imalat sanayinde ise % 20 oranında azalmış, ticaret hadleri tarım aleyhine olmak üzere ise % 50 oranında bozulmuştur.⁴⁹

- Bütüncül bir serbestleştirmeye (de-regülasyon) aşama aşama gidilmiş ve bu amaçla, ilk olarak sınai ürün piyasası deregüle edilmiştir (başlangıçta, kömür, gübre, elektrik istisna tutuldu). İkinci aşamada faiz oranları serbest bırakılmış (1980 ortaları), üçüncü aşamada ithalat serbestleştirilerek, ithalattaki kota listeleri kaldırılmıştır (1981 ve 1984).

- Finansal sektörü uluslararası piyasalarla bütünleştirmek amacıyla yeni düzenlemelere gidilerek, 1981 yılında Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) kurulmuş, 1983'te Menkul Kıymetler Borsası için yeni bir sistem oluşturulmuş ve 1986'da Interbank para piyasası oluşturulmuştur.

- Bir yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını özendiren önlemler alınırken, diğer yandan yeniden yapılandırılma adı altında KİT'ler bilinçli olarak ihmal edilmiş ve Hazine'nin KİT yatırımlarına olan desteğini çekmesi nedeniyle KİT'ler iç ve dış borçlanmayla finansmana yönelmek durumunda kalmışlardır. Ağır faiz yükü bu işletmelerde yatırımları durdurma noktasına getirmiş, teknoloji aşınmış, verimlilikler düşmüştür. Ayrıca, KİT ürün fiyatlarının serbest bırakılmasının yanı sıra, yeni işçi alımı durdurulmuş ve reel ücretler düşürülmüştür. KİT'lerin piyasa kurallarına göre davranması esası getirilmiş ve özelleştirme çalışmaları, böylece de kamunun küçültülmesi süreci başlatılmıştır.

Kamu ekonomisi alanında önlemler alınmış ve tarım ve enerji sektörüne ilişkin bazı kurumsal düzenlemelere gidilmiştir. Kamu-

⁴⁹ Özmucur, 1992'den aktaran Gülten Kazgan , *agk.*, s.149.

sal yatırımlar azaltılırken, ihracat ve finansal aracılık kuruluşları için vergi teşvikleri getirilmiştir. Kurumlar vergisi mükelleflerine sağlanan bir dizi muafiyet ve istisna, artan oranlı gelir vergisi tarifesinin giderek etkisiz hale getirilmesi, ücretlileri yakından ilgilendiren genel indirim uygulamasına son verilmesi (1986), stopaj uygulamasının emek gelirlerinde yaygınlaştırılması, Katma Değer Vergisi (KDV) uygulamasına geçilerek dolaylı vergilerin uygulama alanının genişletilmesi (1985), vergi aflarının çıkartılması ve Servet Beyanı gibi öz-denetim mekanizmasına son verilmesiyle (1984) verginin yükü sermaye üzerinden emekçilerin üzerine kaydırılmıştır.

Bir çalışmaya göre,⁵⁰ 12 Eylül sonrasındaki ilk vergi düzenlemelerinden olan gelir vergisi tarifesinin 2500 TL olan ilk diliminin dört kat artırılarak 1.000.000 TL'ye yükseltilmesi kararı sanıldığı gibi düşük gelirli emekçilerin ortalama-efektif vergi yükünü azaltmamış artırmıştır. Bu değişiklik emekçilerin vergi yükünü hafifletmekten ziyade bir zorunluluktur. Çünkü, % 100 dolayında bir enflasyon altında artan nominal ücretler nedeniyle çalışanlar tam bir mali sürüklenme durumu yaşıyorlardı. İdare açısından, enflasyonun neden olduğu bu durumu düzeltmek gerekiyordu. İkincisi ve daha da önemlisi bu yükseltme yapılırken, bu kesimin vergi oranı da % 40'a yükseltilmiştir. Bu düzenlemeyle yaklaşık iki milyon kamu ve özel sektör emekçisi % 40 gibi yüksek bir gelir vergisi oranından vergilendirilmeye tabi tutulmuştur.

Bu politikaların sonucunda toplam vergi yükü 1980'de % 16,9'dan 1985'te % 13,8'e düşmüş,⁵¹ sermayenin üzerindeki vergi yükü azaltılarak emek üzerine kaydırılmış ve böylece vergi politikaları iç talebi baskılamamanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Ortaya çıkan bütçe açıkları ya kamu harcamaları (özellikle de sosyal harcamalar) kısılarak ve KİT zamlarıyla ya da iç borçlanmayla kapatılmıştır. Bunun sonucunda kamusal yatırımlar ve kamusal istihdam azalmıştır. Bu bağlamda, 12 Eylül Askeri Diktatörlüğü'nün dayandığı sınıfsal tabanın açık bir biçimde sermaye sınıfı olduğu kesindir. Zaten Cunta sermaye sınıfı ile yakın ilişkisini gizlemek ihtiyacı hissetmemiştir.

24 Ocak Programı içinde yer alıp uygulanan yukarıda özetlenen bu politikaların sonuçlarına bakıldığında, hem 24 Ocak Karar-

⁵⁰ Oğuz Oyan, *Dışa Açılma ve Mali Politikalar Türkiye: 1980-1989*, V Yayınları, Ankara, 1989, s.35-88.

⁵¹ Oğuz Oyan, *agk.*, Tablo 1, s. 59.

larının hem de 12 Eylül Darbesi'nin, düzenleyenler ve düzenletenler açısından büyük ölçüde başarıya ulaştığı görülür.⁵²

İlk olarak, Ocak 1980 büyük devalüasyonunun ardından yaklaşık üç yıl boyunca çok sayıda mini devalüasyon yapılmıştır. 1980 ortalarında faiz oranlarının da serbest bırakılmasıyla döviz kuru hızla değerlenmiştir. Aşağıda Tablo 4' den de görüleceği gibi 1980-1981 ikinci çeyreklerinde döviz yaklaşık % 30 oranında değerlenmiş ve reel mevduat faiz oranındaki artış 1980'de ortalama %-32'den 1981'de % 9'a çıkmış ve 1982'de % 8 olmuştur.

Tablo 4: Enflasyon, Faiz Oranı ve Döviz Kuru (Bir Önceki Yılın Aynı Çeyreğine Göre % Değişim)

	Enflasyon Oranı (TEFE)	REDK* Değer Kaybı	Reel Net Faiz Oranı (1 Yıllık Mevduat)
1979: I . Çeyrek	50,2	-10,3	25,2
II	62,7	-20,2	-29,6
III	66,6	-2,7	-31,5
IV	72,1	-8,6	-35,9
1980: I	112,2	27,2	-43,5
II	115,6	38,6	-42,0
III	101,5	25,1	-32,3
IV	98,6	30,5	-32,5
1981: I	60,2	-0,6	-11,3
II	35,1	-2,4	2,8
III	37,2	-0,7	0,7
IV	27,5	13,1	8,7
1982: I	26,2	17,1	8,1
II	30,0	14,8	4,5
III	24,7	16,3	8,7
IV	22,4	10,9	11,5
1983: I	24,6	7,6	7,4
II	25,8	7,4	7,8
III	31,2	1,7	2,3
IV	39,0	0,3	1,9
1984: I	44,1	6,8	9,3

⁵² Bu sonuç, elbette sonrasında, 1994 ve 2001 krizlerinin neden çıktığını açıklamamaktadır. Çünkü ister sivil tedbirlerle, isterse baskıcı, otoriter, askeri-faşist tedbirlerle olsun kapitalist ekonomilerde, belli bir süreliğine, faturayı emekçilere keserek, istikrarı, yeniden büyümeyi sağlamak mümkün olsa da, üretim tarzı olarak kapitalizm kriz üreten bir sistem olduğundan bu sorunlar tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Ekonomik istikrarsızlıklardan, krizlerden ya da buhranlardan bütünüyle ve sonsuza kadar kurtulabilmek için bu üretim tarzına son vermek gereklidir.

II	54,6	4,4	2,0
III	54,7	3,1	1,9
IV	52,2	1,0	2,7
1985: I	49,2	-6,4	3,3
II	40,2	0,3	10,3
III	35,8	4,6	9,7
IV	37,7	4,3	8,5

*REDK: Reel Efektif Döviz Kuru. TEFE ve Reel Faiz Oranı verileri TCMB'den alınmış olup Reel Efektif Döviz Kurları yazarlarca hesaplanmıştır. Kaynak: Celasun ve Rodrik, *agk.*, Tablo 4.5, s. 675.

Edwards'a göre,⁵³ bu dönemde yapılan devalüasyonlar pek çok ülkede aşırı değerlenmiş ulusal paranın bu durumunu düzeltmenin çok ötesinde boyutlarda olmuştur. Örneğin Türkiye'de reel efektif devalüasyon oranı 1982–1986 döneminde % 24' tür.⁵⁴ Aşağıda Tablo 5, 1980'li yıllarda IMF istikrar tedbirleri uygulayan bazı Latin Amerika ülkelerindeki reel döviz kurunun indeks değerindeki değişimleri göstermektedir.

Tablo 5: Reel Efektif Döviz Kuru İndeksleri (1980 = 100)

	Ar-jantin	Boliv-ya	Brezil-ya	Şili	Meksi-ka	Peru	Venezue-lla
1980	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
1981	99,11	79,75	84,06	85,52	87,97	85,77	89,00
1982	177,98	58,21	77,60	92,00	112,34	81,15	80,66

⁵³Sebastian Edwards, "Structural Adjustment Policies in Highly Indebted Countries", *Developing Country Debt and Economic Performance, Volume 1: The International Financial System*, Jeffrey D. Sachs, (der.), Chicago and London, University of Chicago Press, 1989, s.173 (Erişim tarihi: 20.09.2010).

⁵⁴Galip Yalman, *agk.*, s. 263-264. 1980'lerin sonlarında imalat sanayindeki ihraca yönelmedeki başarının, yapısal uyum politikalarının olumlu etkilerinden ziyade döviz kurundaki yükselişin yarattığı rekabet ve ihracat sübvansiyonlarından kaynaklandığını OECD ve Rodrik'e atfen ileri sürer. Ayrıca uygulanan programın ücretleri baskılayarak iç pazarı daraltması, 1979'daki ikinci petrol krizinin ardından daha da büyüyen petrol zengini ülke pazarları ve Irak - İran Savaşı'nın getirdiği fırsatlar ihracat gelirlerinin artmasını sağlamıştır. Türk müteahhitler ise bu ülkelerdeki işleriyle yeni ihracat kanalları açarak hem döviz sağlamışlar hem de istihdam yaratmışlardır. Bu müteahhitlerin birçoğu daha sonra ihracat teşviklerinden yararlanarak fiilen ihracatçı oldular. Ayrıca Yalman'a göre tüm bu kazanımları, dışa açılma ile büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi esas alan neoliberal içeriğe affetmek de mümkün değildir. Büyüme için temel teşvik büyük ölçüde iç talebin tekrar canlanmasından kaynaklanmıştır. Özellikle de 1985 sonrasında uygulanan genişletici maliye politikaları bu konuda etkili olmuştur.

1983	188,62	71,15	91,10	115,9 1	132,97	85,59	75,51
1984	139,35	28,42	102,65	118,1 2	114,66	87,91	105,67
1985	173,78	9,5	103,85	145,5 2	106,22	101,9 1	104,81
1986	203,71	103,93	111,68	162,3 9	135,61	84,98	100,81

Not: Endeksteeki artış reel devalüasyonu, azalış ise ulusal paranın değer kazandığını ifade etmektedir. Kaynak: Sebastian Edwards , agk., Tablo 4.10, s. 174.

Paul R. Krugman' a göre,⁵⁵ 1987 yılı Nisan ayında, 1980/1982 yıllarına göre reel döviz kuru Arjantin'de % 46,7, Brezilya'da % 25,6; Meksika'da % 37,1 ve Güney Kore'de % 27,5 oranında değerlendirilmiştir. Böylece, 1980 sonrasında borçlu ülkeler tarafından verilen reel faiz oranının çok yüksek, bu ülkelerin ulusal paralarının değer kaybının çok fazla olmasından dolayı yabancı sermaye yatırımlarının getiri oranları hızla yükselmiştir. Reel faizler yükseldi, çünkü ithal ikameci sanayileri sıkıntıya giren az gelişmiş ülkeler her ne pahasına olursa olsun dışarıdan borçlanma ihtiyacı içindeydi. Yabancı sermaye yatırımlarının getirisi yükseldi, çünkü ihracata yönelik sanayilerde konuşlanan yabancı sermaye, döviz kurunun yükselmesinden ötürü kârlılığını artırmıştı. Bu durum yapılan devalüasyonlar ve faizlerin serbest bırakılmasının iç ve dış fiyat dengesi kurmak iddialarının ötesinde hem görel olarak, hem de mutlak anlamda büyüyen artığın paylaşımında ulusal ve uluslararası ticari ve mali sermaye ile rantıye tabakaların işine yaradığını da ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, fiyat istikrarını korumak gerekçesiyle KİT ürünlerine verilen sübvansiyonlar kaldırılmış ve 1980 yılında KİT ürünlerinin fiyatlarına % 121 ile % 824 arasında zamlar yapılmış ve bu zamlar daha düşük oranlarda da olsa, sonraki yıllarda da sürdürülmüştür (Tablo 6). Buna paralel olarak KİT satış gelirleri hızla artmış ve sermayeden alınmayan vergilerden kaynaklanan bütçe açıkları KİT zamları ile kapatılmıştır.

⁵⁵ Paul R.Krugman, "Private Capital Flows to Problem Debtors", *Developing Country Debt and Economic Performance, Volume 1: The International Financial System*, (Jeffrey D. Sachs, (der.), Chicago and London, University of Chicago Press, 1989, Tablo 7,5, s. 320 (Erişim tarihi: 20.09.2010).

Tablo 6: KİT Fiyatları ile Tarımsal Desteklerdeki Gelişmeler (Yıllık % Değişim)

	1979	1980	1981	1982	1983
KİT Ürünleri					
Elektrik	38	153	49	61	10
Linyit	72	131	101	18	40
Gübre	0	824	52	10	0
Çimento	62	177	39	30	27
Şeker	62	171	82	12	19
Motorin	72	225	64	32	23
Kağıt	21	231	39	40	14
Ham Demir	89	121	46	66	21
Tarımsal Destekler					
Buğday	57	103	83	22	29
Pamuk	82	100	26	24	22
Tütün	22	83	24	53	34
Çay	21	91	48	34	32
Şeker	58	118	48	28	16
Fındık	74	193	14	20	17
TEFE	64	107	37	25	31
KİT Satış Gelirleri (Görev Zararı Karşılığı Yapılan Transferler Hariç)	69	163	53	51	35
Reel GSMH	-0,6	-1,0	4,7	4,3	4,1

Kaynak: Celasun ve Rodrik, *agk.*, Tablo 4.4, s. 673.

Tablo 6'ya göre, toptan eşya fiyatları endeksindeki gelişmeyle kıyaslandığında KİT ürün fiyatları hızla artarken, tarımsal destekleme fiyatları genelde hızlı bir düşüş göstermiştir. Gübre fiyatları artarken, sübvansiyonların azaltılması çiftçiyi ağır bir şekilde vurmuş ve çiftçilere yapılmakta olan tarımsal destekleme ödemelerinin bilinçli bir şekilde geciktirilmesi çiftçilerin reel gelirlerini daha da düşürmüştür.

Üçüncü olarak, iç talebin daraltılarak üretimin ihracata yönelmesini sağlayabilmek ve sınai kârları artırabilmek için reel ücretler düşürülmüştür. Boratav'a göre 1978–1979 ile kıyaslandığında 1988'de milli gelirin sabit fiyatlarla % 45 oranında artmasına rağmen, bu dönemde imalat sanayideki ücretler % 30 gerilemiştir.⁵⁶ Celasun ve Rodrik'e göre, 1980'den 1983 yılına kadar reel ücret endeksi, ekonomik toparlanma, istikrar ve kredibilite ön planda

⁵⁶Korkut Boratav, *agk.*, s. 159,163.

tutulup bölüşümsel mülahazalar ikinci plana itildiğinden ciddi oranda gerilemiştir (% 40,8).⁵⁷

Aşağıda Tablo 7’de seçilmiş bazı Latin Amerika ülkelerinde reel ücretlerin gelişimi gösterilmektedir. Böylece reel ücretlerin baskılanması ile ilgili durum aslında benzer istikrar paketlerini uygulayan diğer ülkeler için de söz konusudur.

Tablo 7: Latin Amerika Ülkelerinde Reel Ücretlerin Gelişimi (% Değişim)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986
Arjantin	-10,6	-10,4	-25,5	26,4	-15,2	7,8
Brezilya	8,5	12,1	-7,3	-6,7	7,1	12,6
Kolombiya	1,4	3,4	5,2	7,4	-2,9	13,4
Kosta Rika	-11,7	-19,8	10,9	7,8	8,9	-7,8
Şili	9,1	-0,4	-10,6	0,3	-4,5	-14,8
Ekvator	-13,8	-11,9	-16,2	-1,3	-3,2	-39,2
Meksika	3,6	0,8	-22,7	-6,2	1,2	-26,1
Peru	-1,7	2,3	16,8	-15,2	-15,3	-38,9
Uruguay	7,5	-0,3	-20,7	-9,2	14,1	-18,1

Kaynak: CEPAL (1986b)’ dan aktaran Sebastian Edwards , *agk.*, Tablo 4.9, s. 172.

ULUSLARARASI ÖRGÜTLERİN MÜDAHALELERİ

1980 yılı başından itibaren uygulanmaya başlanan ve 12 Eylül rejimiyle daha da güçlü bir biçimde ve genişletilerek sürdürülen bu pakete, kapitalist merkezlerden ve onun mali örgütlerinden o ana kadar görülmemiş büyüklükte bir destek verilmiştir. Çünkü öncelikle Batının kendi durgunluğunu aşması ve böylece kâr oranlarındaki düşüşü engelleyebilmesi için Çevre’nin yeniden yapılandırılmasında Türkiye önemli örneklerden birisini oluşturduğundan bu desteklerin verilmesi önemliydi.⁵⁸

Bu bağlamda 1980’li yılların başında kreditor ülkeler, krize girmiş olan ülkelere sağlanacak olan desteklerin içeriği konusunda IMF ve DB yönetim kurullarını etkilemiş, örneğin beş büyük ülkenin merkez bankaları, kurtarma paketlerinin tasarlanmasında ülkedeki çıkarları ve ülkenin stratejik önemine göre belirleyici olmuşlardır (örneğin Türkiye’ye sunulan paket üzerinde etkili olan ülkelerin başında ise ABD ve Almanya geliyordu).⁵⁹

⁵⁷ Celasun ve Rodrik, *agk.*, s.767.

⁵⁸ Gülten Kazgan, *agk.*, s. 143.

⁵⁹Haggard ve Kaufman , *agk.*, s. 215.

İkinci olarak, silah ambargosu sorunu sırasında ilişkiler biraz gerilmiş olsa da bu sorun çözümlendikten sonra Batı, Türkiye ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Çünkü 1979 yılında İran'da ABD'nin ileri karakolu konumundaki Şahlık rejimi devrilmiş ve yerine radikal İslamcı bir rejim gelmişti. Bu durum, Orta Doğu'da ABD çıkarları için yeni bir müttefikin yaratılmasını gerekli kılıyordu. O günlerde Türkiye'nin stratejik öneminden sıklıkla söz edilmekteydi. Artık Türkiye'nin geleceği sadece IMF ve bazı ticari bankaların insafına bırakılamayacak kadar önemliydi. Ayrıca Afganistan'ın 1980 yılında SSCB tarafından işgali Türkiye'nin stratejik önemini daha da artırıyordu.

Böylece, 1980–1985 döneminde Türkiye'de uygulanan politikalar, ödemeler bilançosu dengesizliklerini giderecek yönde IMF ve DB başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar ve kreditorlerden büyük destek verilmesini sağlamıştır. Örneğin, Kazgan'a göre,⁶⁰ 24 Ocak Kararlarının uygulanmasıyla Türkiye'ye 5 milyar ABD doları borç ertelemesi ve 9 milyar ABD doları taze kredi amaçlı olmak üzere büyük miktarda kaynak aktarılmıştır. Haggard ve Kaufman'a göre,⁶¹ 1978'den sonra Türkiye'nin yaklaşık 10 milyar ABD dolarlık dış borcu yeniden yapılandırılmış, 5,5 milyar ABD dolarlık yeni borç OECD hükümetlerince müzakere edilmiştir (1982'ye kadar ilave 3 milyar ABD dolarlık yardım yapıldı). Bir diğer kaynağa göre, aslında finansal destek adı altında ülkeye olan net sermaye girişleri 1978 yılından itibaren başlamış ve 1980'li yıllarda hızlanarak devam etmiştir. 1978–81 arasında bu tür desteklerin toplamı 12 milyar ABD dolarını bulmuştur. Bu desteklerde OECD konsorsiyumunun payı % 29, iki taraflı devlet yardımlarının payı % 26, başta IMF ve DB olmak üzere çok taraflı kuruluşların payı % 22 olmuştur. Bunun dışında gizli para girişleri de söz konusudur.⁶²

12 Eylül Askeri Darbesi'nin ardından ise, OECD ülkeleri başta olmak üzere iki taraflı kreditorler mevcut politikalara ciddi boyutlarda destek vermişlerdir. Öyle ki bu destek dış borçları rahatlatırken, ödemeler bilançosu sorunlarını da hafifletmiştir. OECD Yardım Konsorsiyumu aracılığıyla sağlanan dış borç desteği 1980–1985 döneminde 4,6 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Hem büyüklük hem de zamanlama açısından bu ekonomiyi çok rahatlatan bir durumdu. IMF-DB destekli imtiyazlı kredi sözleşmeleri ve benzeri

⁶⁰ Gülten Kazgan, *agk.*, s.145.

⁶¹Haggard and Kaufman, *agk.*, s. 215.

⁶² Celasun and Rodrik, *agk.*, s.752.

uygulamalarla, en sıkıntılı 1980–1983 dönemindeki net dış tasarruf girişi 2 milyar ABD doları civarında olmuştur.⁶³

IMF, standart performans kriterlerini uygulatırken (faiz oranı reformu, MB kredilerine tavan konulması, T.C. Merkez Bankası'nın KİT'lere olan kredilerine tavan konulması, yeni dış borç alım sözleşmelerine sınır konulması, döviz kuru düzenlemeleri-devalüasyon vs), Dünya Bankası kamusal yatırımların rasyonalize edilmesi ve dış ticaret politikaları konusunda çok ısrarcıydı.

Aşağıda Tablo 8'de görüldüğü gibi Dünya Bankası, toplamı 1,6 milyar ABD dolarını bulan ve dört tanesi 12 Eylül darbesinden sonra imzalanan beş adet Yapısal Uyarılama Kredisi sağlamıştır. IMF ve DB anlaşmaları iki taraflı kredilerin de önünü açmıştır.

Tablo 8: Türkiye Tarafından Kullanılan Dünya Bankası Yapısal Uyum Kredileri (SAL)

Kredi Türü	Onay Tarihi	Miktar (Milyon \$)	31.12.1984 Tarihine Kadar Yapılan Geri Ödeme
SAL 1	25.03.1980	200,00	200,00
EK	18.11.1980	75,00	75,00
SAL 2	12.05.1981	300,00	300,00
SAL 3	27.05.1982	304,50	304,50
SAL 4	23.05.1983	300,80	300,80
SAL 5	14.06.1984	376,00	250,00

Kaynak: Yağcı vd. (1985)'den aktaran Celasun ve Rodrik , *agk.*, s. 671.

IMF ise, darbenin birkaç ay öncesinde, Haziran 1980 tarihinde, Türkiye ile yeni bir standby anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma çok önemlidir. Çünkü üç yıllık ve 1,25 milyar SDR'lik bir kredi sunumunu içeren bu anlaşma Türkiye'nin kotasının % 625 aşılması anlamına geliyordu. Aslında eski kullanımlarla beraber bu kota fiilen % 870 aşılmıştı. Bu durum IMF tarihinde o ana kadar verilmiş en uygun taahhüttü ve daha önce benzeri görülmemiştir.⁶⁴ Nitekim bazı IMF yöneticileri bundan dolayı memnuniyetsizlikleri dile getirmişlerdir. Çünkü o dönemde benzer ekonomik sıkıntılar yaşanan diğer ülkelere bu kolaylıklar sağlanmamıştı. Nisan 1984'te ise bu kez bir yıllık bir anlaşma yapılmıştır.

⁶³ Celasun and Rodrik, *agk.*, s. 664.

⁶⁴ IMF'nin tarihi boyunca destek verdiği askeri rejimler ya da desteğini çektiği demokratik rejimlerle ilgili olarak bkz. Mustafa Durmuş, "IMF Üzerine Söyleşi", *Gelenek*, Mart 2010.

Aşağıda Tablo 9’da 1980–1986 döneminde temel makroekonomik göstergeler üzerinden Türkiye ekonomisinin performansı özetlenmiştir. Tablodan da görüleceği üzere, İmalat sanayi başta olmak üzere temel sektörlerde büyüme 1980 sonrasında itibaren hızlanmış, başta özel yatırımlar olmak üzere sabit yatırım artış hızı, özellikle de 1982’den itibaren artmıştır. Bu büyüme yeterince istihdam yaratmasa da ortalama % 1’ler civarında yıllık bir istihdam artışı gerçekleştirilmiş, enflasyon oranı, uygulanan dezenflasyon politikalarının sonucunda % 100’lerden % 30’lara çekilmiştir. Keza izlenen dışa açılma politikalarının sonucunda ihracat artmış ve GSYH içindeki payı % 20’lere kadar yükselmiştir. Cari işlemler dengesi açığı özellikle 1984’ten itibaren azalırken, imalat sanayi fiyatları ve finans sektörü hizmet fiyatları artmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi imalat sanayi reel ücretlerindeki keskin düşüşle bir arada değerlendirildiğinde sanayicilerin kârları ve kârlılıkları artmış, ayrıca finans sermayesinin getirisi de hızla yükselmiştir.

Örneğin, dışa açılmayı sağlayabilmek için uygulanan politikaları tek tek ele aldığımızda bunların asıl olarak sermayenin işine yaradığını görebiliriz. Daha önce de vurgulandığı gibi, Ocak 1980 büyük devalüasyonunun ardından yaklaşık üç yıl boyunca yapılan mini devalüasyonlar ve yüksek reel faizler uluslararası sermayenin işine yaramıştır. Bu uygulamalar sonucunda ABD doları 1980 - 1981’de üçte bir oranında değerlenirken, reel mevduat faiz oranı 1980’nin hemen ardından 1981’de % 40 oranında yükselerek % 9’a çıkmıştır. Reel faiz oranlarının yüksekliği, özellikle 1984’ten sonra borçlanmaya yönelen kamu kesimine kredi veren iç ve dış rantie kesiminin gelirlerinin hızla artırmasını sağlamıştır. Bu durum, 24 Ocak–12 Eylül türü programların uluslararası sermayenin karlarını restore etmeye yaradığının açık bir delilidir.

Tablo 9: 1980 – 1986 Arası Makroekonomik Performans

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986
I. Büyüme oranları (%)							
GSMH	-1,1	4,1	4,5	3,3	5,9	5,1	7,8
Tarım	1,7	0,1	6,4	-0,1	3,5	2,4	7,1
İmalat	-6,4	9,5	5,4	8,7	10,2	5,5	10,2
II. İstihdam artışı (%)	-0,1	0,9	0,9	0,7	1,3	1,1	2,1
III. Enflasyon oranı (%) (- GSMH Deflatörü)	103,9	41,9	27,4	28,0	49,8	43,6	32,8
IV. Sabit Yatırım artış hızı (%)							
Özel	-17,3	-8,7	5,5	4,8	8,8	7,8	13,5
Kamu	-3,7	9,4	2,2	1,7	1,8	13,3	10,2

V. İhracat (GSYH'nin %'si olarak)	6,3	10,2	14,8	15,6	19,4	21,5	18,4
VI. Cari İşlemler Dengesi (GSYH'nin %'si olarak)	-5,5	-3,5	-2,2	-4,1	-2,8	-1,9	-2,2
VII. Reel döviz kuru indeksi (1978 = 100)	116	119	136	142	148	149	--
VIII. Mevduat Reel faiz Oranı (%)	-38	0	8	5	4	8	--
IX. İmalat sanayi fiyat indeksi (1978=100)	120	118	120	123	120	116	--
Dış ticaret hadleri (1978=100)	77	71	67	66	75	76	--
Tarım sektörü net fiyat indeksi (1978=100)	84	85	79	77	79	76	--
Finans sektörü net fiyat indeksi (1978=100)	76	95	88	88	128	136	--
Reel üretim ücreti indeksi(1978=100)	76	77	76	69	66	53	--
Reel tüketim ücreti indeksi(1978=100)	66	72	61	65	63	60	--

Kaynak: Türkiye için TCMB ve DPT, Yabancı ülkeler için IMF, WEO 1986 'den aktaran Celasun ve Rodrik , *agk.*, Tablo 5.1, s. 681'den özetlenmiştir.

Diğer taraftan bu programın ve 12 Eylül Askeri Rejiminin emek cephesi açısından çok ciddi sonuçları ortaya çıkmıştır. Örneğin, iç talebin daraltılarak üretimin ihracata yönelmesini sağlayabilmek ve sınai kârları artırabilmek için bu dönemde reel ücretler, daha önce de vurgulandığı üzere % 30- 40 oranında düşürülmüştür.

Keza, fiyat istikrarının sağlanması gerekçesiyle yapılan KİT zamları ve düşük destekleme fiyatları uygulaması emekçileri ve çiftçileri vurmuştur. Çünkü bu dönemde KİT ürünlerine verilen sübvansiyonlar kaldırılmıştır (örneğin 1980 yılında KİT ürünlerinin fiyatlarına % 121 ile % 824 arasında zam yapılmıştır. Tablo 6). Bu zamlar sonraki yıllarda da sürdürülmüştür. Sermayeden alınmayan vergilerden kaynaklanan bütçe açıkları, yüksek reel faizlerle rantiyeden borç alınmasına ilave olarak, KİT zamları ile kapatılarak halkın sırtına yıkılmıştır. İlave olarak, tarımsal destekleme fiyatları hızla düşürülmüştür. 1980 yılında gübreye yapılan zammın oranı % 824, motorine yapılanınki % 225'tir. Oysa bu tarihlerde buğday ve pamukta destekleme alım fiyatı sadece % 100 artmıştır. Bu yılki enflasyon oranı ise % 104'tür. 1983 yılında ise bu iki temel ürüne yapılan zamların oranı keskin bir şekilde düşmüş ve sırasıyla buğdayda % 29 ve pamukta % 22 olmuştur. Sonuç olarak, gübre ve motorin gibi temel girdi fiyatları artarken, sübvansiyonların azal-

tılması çiftçiyi ağır bir şekilde vurmuştur. Keza, çiftçilere yapılmakta olan tarımsal destekleme ödemelerinin bilinçli bir şekilde geciktirilmesi çiftçilerin reel gelirlerini daha da düşüren bir faktör olmuştur.

Özetle, 12 Eylül Askeri Diktatörlüğü ve sonrasındaki Özal'cı rejimin despotik emek düşmanı uygulamaları, ABD ve OECD ülkeleri başta olmak üzere emperyalist ülkelerin ve onların IMF, DB gibi sözcülerinin yoğun destekleri ve İran-İrak Savaşı'nın dış talebi canlandırması gibi faktörlerle desteklenen 24 Ocak Programı uygulamaları sonucunda ekonominin makroekonomik performansı artmış, yerli ve uluslararası sermayenin kârlılığı restore edilmiş ve ekonomi yeniden dış borç geri ödemesi yapabilir bir hale getirilmiştir. Buna karşılık bu süreçte ücretliler, küçük çiftçi ve küçük üreticiler başta olmak üzere tüm emekçiler ezilmiş ve daha da yoksullaştırılmıştır.

SONUÇ

12 Eylül Askeri Darbesi öncesinde dünya kapitalizmi uzun süren bir iktisadi durgunluk yaşamaktaydı ve Türkiye ekonomisi derin bir iktisadi ve politik kriz içindeydi. Türkiye'nin krizi aslında 1960'ların başından itibaren uygulamakta olan kapitalist ithal ikameci büyüme modelinin, en azından Türkiye'deki versiyonunun, bir kriziydi ve kendisini döviz krizi biçiminde gösteriyordu. Krizden çıkış için IMF-DB kaynaklı istikrar tedbirleri ve yapısal uyum programları (24 Ocak Kararları) uygulanmıştır. 24 Ocak Kararları Türkiye'yi hızla küreselleşen kapitalizme -emperyalizme yeni ve daha sağlam bir biçimde eklemeyi hedefleyen kararlardır. 24 Ocak Kararlarının hayata geçirilebilmesi için rejim değişikliği gerekiyordu ve bu 12 Eylül Askeri Darbesi ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte 24 Ocak Kararlarına ve 12 Eylül Darbesi'ne uluslararası sermayeden, emperyalist ülkelerden ve IMF, DB ve OECD'den büyük çapta destek sağlanmıştır.

Bir başka anlatımla gerek 1980 öncesinde uygulanan ithal ikameci strateji ve ekonomi politikaları gerekse de sonrasında uygulanan strateji ve politikalar nesnel koşullar olarak adlandırabileceğimiz içerdeki sınıf yapıları ve uluslararası işbölümüyle bütünleşme tarzınca belirlenmiştir. Bu bağı kuran şey ise sermaye birikim biçimi ya da süreçleri olmuştur. Her birikim süreci belirli bir sınıf ilişkileri bütününe denk düştüğünden bu biçimler arasındaki geçişler aynı zamanda siyasal geçişlerdir. Her birikim sürecinden diğerine geçiş ise bir krizin ardından gerçekleşmiş ve üst yapıda devlet

bu yeni süreçle uyumlu bir biçime dönüşmüştür. Yani ekonomik geçiş birikim sürecinin yeniden yapılanmasını, siyasal geçiş ise iktidar blokunun yeniden yapılanmasını içermiştir. 12 Eylül askeri darbesi öncesinde seçilmiş hükümetler örneğinde olduğu gibi hükümetlerin siyasal ve ideolojik vaatleri ya da dirençli bir işçi sınıfı muhalefeti nedeniyle bu yeniden yapılanmayı gerçekleştirememeleri askeri darbelerle bu dönüşümün sağlanmasını gündeme getirmiştir. Kapitalist devletin askeri ya da sivil hükümetler (örneğin Özal Hükümeti) aracılığıyla uygulamaya koyduğu politikalar ise özü itibarıyla değişmemiş ve bu birikim süreçlerinin gereklilikleriyle şekillenmiştir.

24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Askeri Diktatörlüğü'nün ardından izlenen politikaların sonucunda; Türkiye ekonomisinin makroekonomik performans artmış; yerli ve uluslararası sermayenin kârlılığı restore edilmiş ve ekonomi yeniden dış borç geri ödemesi yapabilir hale getirilmiştir. Buna karşılık, reel ücretler düşürülmüş, dış ticaret hadleri kötüleşmiş, iç ticaret hadleri tarım aleyhine gerilemiş, gelir dağılımı daha da bozulmuş, yüksek reel faiz oranları ve devalüasyonlar halkı daha da yoksullaştırmış, ücretliler, sabit gelirliler, küçük çiftçi ve küçük üreticiler başta olmak üzere emekçiler daha da ezilmiş, yoksullaşmış ve ekonomik ve demokratik haklarından mahrum bırakıldıkları gibi askeri diktatörlük altında ağır bir zulme uğramışlardır.

Darbeden bu yana geçen otuz yıl boyunca Türkiye'nin neoliberal politikalara teslim edilerek bir bütün olarak hızla dönüştürüldüğü, özelleştirmeler ve liberalizasyon politikalarıyla ekonominin küresel kapitalizme ve emperyalizme daha da bağımlı hale getirildiği, kalkınma ve sanayileşme çabalarından vazgeçirildiği açık bir gerçektir. Buna karşı bir toplumsal muhalefetin ortaya çıkmamasının ya da çıkan muhalefetin yeterli olmamasının temel nedenlerinden birisi 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında kurulan askeri diktatörlük ve sonrasındaki sivil-liberal baskıcı rejimlerin yarattığı korku ve baskıdır.

KAYNAKÇA

Başkaya, Fikret, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına-Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*, (4.Baskı), Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2009.

Betz, H., "Exclusionary Populism in Austria, Italy and Switzerland", *International Journal*, 56, 2001, s. 393-420.

Blackburn, Robin, "The Surprime Crisis", *New Left Review*, 2008.

- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908–2002*, (7.Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Canovan, M., *Populism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1981.
- Celasun, Merih ve Rodrik, Dani, “Turkey”, *Developing Country Debt and Economic Performance*, Volume 3: Country Studies - Indonesia, Korea, Philippines, Turkey, Jeffrey D. Sachs and Susan M. Collins, (der.), University of Chicago Press, Chicago and London. <http://www.nber.org>, 1989. (Erişim tarihi: 20.09.2010).
- Dani Filc, “Post-populism: Explaining Neo-Liberal Populism through the Habitus”, *Journal of Political Ideologies*, 2011, s. 223-224.
- Dornbusch, Rudiger, “Debt Problems and the World Macroeconomy”, *Developing Country Debt and Economic Performance*, Volume 1: The International Financial System, (Jeffrey D. Sachs, editor), University of Chicago Press, Chicago and London. <http://www.nber.org>, 1989. (Erişim tarihi: 20.09.2010).
- Dornbusch Rudiger and Edwards Sebastian, “Macroeconomic populism”, *Journal of Development Economics*, 32 (1990), s. 247–277.
- Dumenil, Gerald ve Levy, Dominique, “Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis”, *Financialization and the World Economy*, Gerald A. Epstein (der.), Edward Elgar Northampton, 2005.
- Durmuş, Mustafa, *Maliye Politikaları Teori ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2003.
- Durmuş, Mustafa, *Kapitalizmin Krizi –2008 Krizinin Eleştirel Bir Çözümlemesi*, (Genişletilmiş İkinci Baskı), Tan Kitabevi, Ankara, 2010.
- Durmuş, Mustafa, “IMF üzerine Söyleşi”, *Gelenek*, Mart 2010.
- Ercan, Fuat ve Sebnem Oguz, “Rethinking Anti-Neoliberal Strategies Through the Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case”, *Science & Society*, Vol. 71, No. 2, April 2007.
- Edwards, Sebastian, “Structural Adjustment Policies in Highly Indebted Countries”, *Developing Country Debt and Economic Performance*, Volume 1: The International Financial System, Jeffrey D. Sachs (editor), University of Chicago Press, Chicago and London, <http://www.nber.org>, 1989. (Erişim tarihi: 20.09.2010).
- Foster, Bellamy J, “The Financialization of Capital and Crisis”, www.monthlyreview.org, April 2008 (27 Ekim 2010).
- Gorton, Gary, “The Supreme Panic”, *NBER WorkingPaper Series*, No. 14398, 2008.
- Haggard, Stephan and Kaufman, Robert, “The Politics of Stabilization and Structural Adjustment”, *Developing Country Debt and Economic Performance*, Volume 1: The International Financial System, Jeffrey D. Sachs, (der.), University of Chicago Press, Chicago and London, <http://www.nber.org>, 1989. (Erişim tarihi: 20.09.2010).
- Gülalp, Haldun, *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları: No. 195, 1993.
- Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford, 2005.

- Husson, Michel, "The Debate on the Rate of Profit", <http://internationalviewpoint.org>, July 2010 (Erişim tarihi: 18 .07 2010).
- <http://stats.oecd.org/Index.aspx>, (Erişim tarihi: 10.07.2010).
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, (1.Baskı), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Kliman, Andrew, *The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence*, 1st (incomplete) draft, 14 Ekim 2009.
- Krugman, Paul R. "Private Capital Flows to Problem Debtors", *Developing Country Debt and Economic Performance*, Volume 1: The International Financial System, Jeffrey D. Sachs, (der.), University of Chicago Press, Chicago and London, <http://www.nber.org>, 1989 (Erişim tarihi: 20.09.2010).
- Laclau, E., *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Verso, London, 1979.
- MacRae, D., "Populism as an Ideology", G. Ionescuand E. Gellner (Eds) *Populism: Its Meaning and National Characteristics*, Macmillan, London, 1969, s. 153–164.
- Mudde C., *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- Oyan, Oğuz, *Dışa Açılma ve Mali Politikalar Türkiye: 1980–1989*, V Yayınları, Ankara, 1989.
- Özmucur, Süleyman, *Gelirin Fonksiyonel Dağılımı: 1948–1993*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1994.
- Robinson, Joan, *Essays in the Theory of Economic Growth*, St.Martin'sPress, New York, 1962.
- Savran, Sungur, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, Cilt I: 1908–1980*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.
- Stiglitz, Joseph E., *Globalisation and Its Discontents*, AllenLane-PenguinBooks, London, 2002.
- Taggart P., *Populism*, Open University Press, Buckingham, 2000.
- Thirlwall, A.P. *Growth and Development*, (7th edition), PalgraveMacmillan, London, 2003.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, (5. Baskı), İmge Yayınevi, Ankara, 2001.
- Vilas, C, "Latin American Populism: A Structural Approach", *Science and Society*, 56, 1992, s. 389-420.
- Yalman, Galip L, *Transition to Neoliberalism, The Case of Turkey in the 1980s*, Bilgi University Press, İstanbul, 2009.

EKLER

Ek Tablo 1a: G-7 Ülkelerinde Büyüme Oranları (1971 - 1979)

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
ABD	3,5	5,5	5,9	-0,5	-0,2	5,4	4,6	5,6	3,1
Almanya	3,1	4,3	4,8	0,9	-0,9	4,9	3,3	3,0	4,2
Fransa	5,2	4,6	6,6	4,5	-1,0	4,4	3,6	4,0	3,5
İngiltere	2,0	3,6	7,1	-1,4	-0,6	2,6	2,4	3,2	2,7
İtalya	1,8	3,7	7,1	5,5	-2,1	7,1	2,6	3,2	6,0
Japonya	4,7	8,4	8,0	-1,2	3,1	4,0	4,4	5,3	5,5
Kanada	4,1	5,4	7,0	3,7	1,8	5,2	3,5	4,0	3,8
G7	3,5	5,1	6,6	1,6	0,0	4,8	3,5	4,0	4,1

Kaynak: OECD verilerine göre düzenlenmiştir.

<http://stats.oecd.org/Index.aspx>

Ek Tablo 1b: G-7 Ülkelerinde Büyüme Oranları (1980 - 1990)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
ABD	-0,3	2,5	-2,0	4,5	7,2	4,1	3,4	3,2	4,1	3,6	1,9
Almanya	1,4	0,5	-0,4	1,6	2,8	2,3	2,3	1,4	3,7	3,9	5,3
Fransa	1,7	0,9	2,4	1,2	1,5	1,7	2,5	2,5	4,6	4,2	2,6
İngiltere	-2,1	-1,3	2,1	3,6	2,7	3,6	4,0	4,6	5,0	2,3	0,8
İtalya	3,4	0,8	0,4	1,2	3,2	2,8	2,9	3,2	4,2	3,4	2,1
Japonya	2,8	2,9	2,8	1,6	3,1	5,1	3,0	3,8	6,8	5,3	5,2
Kanada	2,2	3,5	-2,9	2,7	5,8	4,8	2,4	4,3	5,0	2,6	0,2
G7	1,3	1,4	0,4	2,3	3,8	3,5	2,9	3,3	4,8	3,6	2,6

Kaynak: OECD verilerine göre düzenlenmiştir.

<http://stats.oecd.org/Index.aspx>

Ek Tablo 2a: Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları (1970 - 1979)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Avustralya	1,4	1,7	2,5	1,8	2,4	4,5	4,7	5,6	6,2	6,3
Avusturya	1,4	1,3	1,2	1,1	1,3	1,8	1,8	1,6	2,1	2,1
Belçika	1,9	1,9	2,4	2,5	2,5	4,6	6,0	6,8	7,4	7,7
Kanada	5,7	6,2	6,2	5,6	5,3	6,9	7,1	8,0	8,4	7,5
Danimarka	0,7	1,1	1,0	0,9	3,6	4,9	6,4	7,4	8,4	6,0
Finlandiya	1,9	2,3	2,5	2,3	1,7	2,3	3,9	5,9	7,3	6,0

Fransa	2,2	2,4	2,5	2,4	2,6	3,7	4,1	4,6	4,8	5,4
Almanya	0,6	0,7	0,9	1,0	2,2	4,0	4,0	3,9	3,7	3,2
Yunanis-tan	4,2	3,1	2,1	2,0	2,1	2,3	1,9	1,7	1,8	1,9
İzlanda	1,3	0,7	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,3	0,3	0,4
İrlanda	5,9	6,9	6,2	5,7	5,4	9,3	9,1	8,8	8,3	6,8
İtalya	5,5	5,5	6,4	6,4	5,4	5,9	6,8	7,2	7,3	7,8
Japonya	1,1	1,2	1,4	1,3	1,4	1,9	2,0	2,0	2,2	2,1
G. Kore	4,4	4,4	4,5	3,9	4,0	4,1	3,9	3,8	3,2	3,8
Lüksem-burg	0,1	0,2	0,3	0,5	0,8	0,7
Hollanda	1,0	1,3	2,3	2,3	2,8	5,3	5,6	5,5	5,4	5,5
Yeni Ze-landa	0,1	0,2	0,5	0,2	0,1	0,2	0,3	0,3	1,7	1,9
Norveç	0,8	0,8	1,7	1,6	1,5	2,3	1,8	1,5	1,8	2,0
Portekiz	2,6	2,6	2,6	2,7	1,8	4,6	6,4	7,5	8,1	8,2
İspanya	1,5	2,0	3,0	2,7	3,2	4,7	4,6	5,2	7,0	8,7
İsveç	1,5	2,5	2,7	2,5	2,0	1,6	1,7	2,0	2,5	2,3
İsviçre	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,7	0,4	0,3	0,3
Türkiye	6,3	6,6	6,2	6,6	7,2	7,4	8,8	9,8	9,9	8,7
İngiltere	2,2	2,8	3,1	2,2	2,1	3,3	4,9	5,2	5,2	4,7
ABD	4,9	5,9	5,6	4,9	5,6	8,5	7,7	7,1	6,1	5,8
G7	3,2	3,7	3,7	3,3	3,7	5,4	5,4	5,3	5,0	4,9

Kaynak: OECD verilerine göre düzenlenmiştir.

<http://stats.oecd.org/Index.aspx>

Ek Tablo 2b: Seçilmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları (1980 - 1990)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Avust-ralya	6,1	5,8	7,2	10,0	9,0	8,3	8,1	8,1	7,2	6,2	6,9
Avus-turya	1,9	2,5	3,5	4,1	3,8	3,6	3,1	3,8	3,6	3,1	3,2
Belçika	8,1	10,4	12,2	13,5	13,5	12,6	11,9	11,6	10,5	9,5	8,9
Kanada	7,5	7,6	11,0	12,0	11,3	10,6	9,7	8,8	7,8	7,5	8,1
Dani-marka	6,9	10,4	11,1	11,6	8,6	7,3	5,5	5,5	6,5	8,2	8,4
Finlan-diya	4,7	4,9	5,4	5,5	5,2	5,0	5,4	5,1	4,6	3,1	3,2

Fransa	5,8	6,8	7,4	7,7	9,0	9,5	9,6	9,7	9,3	8,6	8,3
Almanya	3,2	4,6	6,5	8,0	7,2	7,3	6,6	6,3	6,3	5,6	4,8
Yunanis-tan	2,8	4,0	5,8	7,9	8,1	7,8	7,4	7,4	7,7	7,5	7,0
İzlanda	0,3	0,4	0,7	1,0	1,3	0,9	0,7	0,4	0,6	1,7	1,8
İrlanda	7,4	10,5	11,6	14,0	15,6	16,7	17,1	17,0	16,4	15,2	13,0
İtalya	7,7	8,0	8,7	9,5	10,1	10,4	11,2	12,1	12,1	12,1	11,5
Japonya	2,0	2,2	2,4	2,6	2,7	2,6	2,8	2,8	2,5	2,3	2,1
G. Kore	5,2	4,5	4,4	4,1	3,8	4,0	3,8	3,1	2,5	2,6	2,4
Lük-semburg	0,7	1,0	1,3	1,6	1,7	1,6	1,4	1,6	1,4	1,3	1,1
Hollanda	6,2	8,6	11,6	12,0	12,2	11,1	10,5	9,7	9,3	8,4	7,6
Yen Zelanda	2,2	3,6	3,5	5,7	5,7	4,2	4,1	4,1	5,6	7,1	7,8
Norveç	1,7	2,1	2,7	3,5	3,2	2,6	2,0	2,1	3,2	5,0	5,3
Portekiz	7,8	7,6	7,5	7,9	8,5	8,7	8,6	7,1	5,8	5,1	4,6
İspanya	11,5	14,2	16,0	17,5	20,2	21,6	21,1	20,3	19,3	17,3	16,3
İsveç	2,2	2,8	3,5	3,9	3,5	3,1	2,9	2,3	1,9	1,6	1,8
İsviçre	0,2	0,2	0,4	0,9	1,1	0,9	0,8	0,7	0,6	0,5	0,5
Türkiye	8,1	7,1	7,0	7,7	7,6	7,1	7,9	8,3	8,4	8,6	8,0
İngiltere	5,7	9,1	10,5	11,4	11,9	11,3	10,8	10,8	8,8	7,2	6,9
ABD	7,1	7,6	9,7	9,6	7,5	7,2	7,0	6,2	5,5	5,3	5,6
G7	5,5	6,3	7,7	8,1	7,4	7,2	7,1	6,8	6,2	5,8	5,7

Kaynak: OECD verilerine göre düzenlenmiştir.

<http://stats.oecd.org/Index.aspx>

TÜRKİYE’DE LIBERALİZM: BİR EKLEMLENME İDEOLOJİSİ

Fatih YAŞLI*

Bu çalışmada, liberalizm, bir çevre ülkesinin egemen sınıflarının kapitalist dünya sistemine eklemleme projelerinden biri olarak kavramsallaştırılmış, Osmanlı’dan günümüze bu projenin sürekliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yaygın kanının aksine, liberalizm, Osmanlı-Türkiye modernleşme sürecinde zayıf bir ideoloji olmamış, egemen sınıflar açısından her zaman önemli bir nitelik taşımıştır. Dünya sisteminde, uluslararası işbölümünün doğasına uygun bir şekilde, yani serbest ticaret yoluyla eklemleme anlamında liberalizm, 19. Yüzyıldan bu yana bir süreklilik, bu işbölümüne aykırılık teşkil eden planlamacılık, devletçilik vb. gibi uygulamalar ise bir arızilik teşkil eder. Liberalizme böyle bakmak, Türkiye’yi devlet-toplum ya da merkez-çevre gibi ikilikler üzerinden okuyan liberal-muhafazakar paradigmanın eleştirilmesi anlamına gelmektedir. Çalışma, bu eleştiri için bir dayanak noktası sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: liberalizm, güçlü devlet geleneği, eklemleme projeleri, uluslararası işbölümü, otoriter devletçilik.

GÜÇLÜ DEVLET ZAYIF LIBERALİZM Mİ?

Siyasal ideolojilerin Türkiye’deki serüvenleri söz konusu olduğunda, liberalizmle ilgili olarak sıkça dile getirilen temel bir iddia vardır. Buna göre Türkiye’de liberalizm etkili fikir adamlarına, düşünürlere ve teorisyenlere sahip olmadığı gibi, siyasal alanda da etkili bir ideoloji olamamış, liberal ideolojiyi savunan siyasi partiler toplum nezdinde bir teveccüh görememişler ve asla bir iktidar alternatifini haline gelememişlerdir.

Günümüz liberal düşüncesinin Türkiye’deki önemli isimlerinden biri olan Mustafa Erdoğan söz konusu iddiayı şu şekilde dile getirmektedir:

... [Ü]lkemizde liberalizmin yeşermesi için kimi uygun şartlar bulunmakla beraber, bu ortam onun köklü bir düşünce siyaset geleneği olarak ortaya çıkmasına yetecek derecede elverişli değildir. Türkiye’nin sadece entelektüel ortamı değil, geleneksel devlet-toplum ilişkisinin ve iktisadi organizasyon biçiminin niteliği de liberalizm için verimli bir taban oluşturmamış görünmektedir.¹

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi İİBF. Makalenin yayınlanmamış halini okuyarak eleştiri ve görüşlerini paylaşan Erdem Sönmez ve Çağdaş Sümer’e teşekkürlerimi sunuyorum.

¹ Erdoğan Mustafa, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, *Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 7*, (der. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, 2005, s. 37.

Erdoğan'a göre "Türkiye'deki genel dünya görüşünün ve kültürel iklimin liberal fikriyatın kök salmasına engel olan özellikleri"ni "toplumculuk, devletçilik, tevekkülcü zihniyet ve günü kurtarma" olarak sıralamak mümkündür.² Türkiye toplumunda bu özelliklerin yaygın olmasının esas nedeni ise Osmanlı-Türkiye modernleşmesinin genel karakterinin güçlü bir sivil topluma izin vermemiş olmasıdır:

Osmanlı'nın iktisadi örgütlenme biçiminin karakteristik özelliği mülkiyet güvensizliği ve sermaye birikiminin oluşmamış olmasıdır ki bu, toplumu devlete bağımlı kılan en önemli faktör olmuştur. Esasen, Osmanlı iktisadiyatı klasik döneminde üretken bir yapıdan çok, dışa dönük bir yağma rejimine dayanıyordu. Modernleşmeyle birlikte de iktisadi hayatın bürokratik devlet tarafından kontrolü gündeme gelmiş, hukuki bir mülkiyet rejimine geçiş ise çok geç başlamıştır. Cumhuriyet Türkiye'si bu noktada esaslı bir farklılık getirmemiş; aksine genel olarak iktisada ve mülkiyet hakkına aynı bakışı sürdürmüştür. Bundan dolayı, Cumhuriyet'in ilk döneminde Osmanlı'dan tevarüs edilen "el-koymacılık" geleneği varlığını korumuş ve bu çerçevede bağımsız iktisadi oluşumlar bürokratik devlet tarafından ya budanmış ya da devlet denetimi dışında sermaye birikimine izin verilmemiştir. Bu etkenler Türkiye'de liberalizm için sağlam bir zemin oluşturabilecek özerk bir sivil toplumun oluşmasını engellemiştir.³

Bir liberal olarak Erdoğan'ın, liberalizmin zayıflığı analizini Türkiye'de sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalara damgasını vuran ve adeta hegemonik bir nitelik kazanan "güçlü devlet geleneği tezi"ne dayanarak yaptığı görülmektedir. Liberal, sol liberal ve muhafazakar çevrelerin fazlasıyla itibar ettiği güçlü devlet geleneği tezi, özetle, Osmanlı ile Türkiye arasında bir süreklilik ilişkisini varsayar ve Osmanlı'nın merkezîyetçi ve "ceberrut" geleneğini devralan Cumhuriyet bürokrasisinin kendi dışında herhangi bir güç odağının çıkmasını engellediğini, bunun için de bütün bir toplumu baskı altında tuttuğunu iddia eder. 1908 de, 1923 de Osmanlı'dan kopuşu ifade eden burjuva devrimleri olarak değil, bürokrasisinin iktidarını devam ettirme çabalarının bir sonucu olarak görülür. Sungur Savran'ın cümleleriyle söylendiğinde;

Türkiye'de devlet, cumhuriyetin başlangıcından beri toplumsal yaşamın her alanını ahtapot kollarıyla denetliyor, sivil toplumu eziyordu. Bunun nedeni ise, ister İttihat ve Terakki, isterse tek parti yönetimi olsun, yirminci yüzyılın yönetici hareketlerinin Osmanlı devletinin merkezîyetçi ve 'ceberrut' geleneğini devralması idi. Sol liberal baki-

² A.k., s. 38.

³ A.k., s. 38-39

şın Osmanlı/Türkiye bağlantısına ilişkin stratejik tezi de burada ortaya çıkıyor: 1908-1923 dönemi ve cumhuriyetin kuruluşu Osmanlı'dan bir *kopuş noktası değildir*; tersine, Osmanlı ile cumhuriyet Türkiye'si arasında, en azından devlet/toplum ve devlet/ekonomi ilişkileri açısından, kesin bir süreklilik söz konusudur. Cumhuriyet, devleti kurtarma telaşındaki Osmanlı bürokrasisin son sığınağıdır. Aşırı güçlü iktidarı ve hantallığıyla cumhuriyet devleti (en azından tek parti döneminde) kapitalizm-öncesi toplumdaki artakalan bir kalıntı devlet, yöneticileri ise 'son Osmanlı paşaları.'⁴

Güçlü devlet tezine göre⁵, "Osmanlı'dan bugüne baskıcı devlet her konuda tepeden reformlar gerçekleştirmeye çalışmış, toplumu batılılaştırmaya uğraşmış, toplumsal alanda mutlak hakimiyetini kurmuştur. Buna karşılık toplum bu baskıcı devlet geleneği karşısında Avrupa'da olduğu şekliyle 'toplum' olamamış; kendisi de devlet geleneğini sürdüren, yeniden üreten bir topluluktan ibaret olarak kalmıştır."⁶

Osmanlı/Türkiye modernleşme/kapitalistleşme sürecini devletle toplum ya da merkezle çevre arasındaki mücadelelerin tarihi olarak gören bu yaklaşıma göre, devletin baskıcı karakteri, Türkiye'de batılı anlamda, yani devletten bağımsız ve demokrasi için

⁴ Savran Sungur, "Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı: 1, 1985, s. 176.

⁵ Söz konusu tezin İdris Küçükömer'den Fikret Başkaya'ya, "Marksist" teoriye sızmış olması ve bugün de güçlü bir şekilde savunulması ise başlı başına analiz edilmesi gereken bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Örneğin Fikret Başkaya, olanca "Marksistliğiyle" şu satırları yazabilmektedir: "Anlaşılabilir nedenlerden ötürü Osmanlı İmparatorluğunda devlet kutsanırdı. Devlet her şeydi... Boşuna *devlet başa kuzgun leşe* denmemiştir. Yenilikçilik dönemindeki Tanzimat, Islahat, Meşrutiyetler ve Cumhuriyet rejiminin süreklilik arzeden ortak misyonu, devleti kurtarmak, yaşatmak, güçlendirmekti... Dolayısıyla resmi tarih ve resmi ideoloji tarafından yaratılan efsaneye itibar edilmezse, son tahlilde bir darbeyle 'kurulan' Cumhuriyet rejiminde de devlet, *kutsal devlet* olmaya devam etti. Bunun anlamı devlet-toplum ilişkisinin yönünün ve mahiyetinin değişmediğidir. 1945 sonrasında 'çok partili sisteme' geçildiğinde de durumda kayda değer bir değişiklik ortaya çıkmadı. Zira söz konusu olan tam bir muvazaa idi. 1820'li yıllardan beri yapılanlar gibi bir 'yamaydı'. Buna rağmen merkez [*asıl devlet partisi* densin] kitlelerin sürece sınırlı katılımını bile kendi statüsüne ve varlık nedenine bir tehdit saydığı için 27 Mayıs 1960'da bir darbeyle 'durumu düzeltme', raydan çıktığını düşündüğü aracı raya sokma girişiminde bulundu. Onu 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28 Şubat 1997 darbeleri... izleyecekti. Fikret Başkaya, "80 öncesi, 80 sonrası", <http://www.sosyalistforum.net/makaleler/31435-fikret-baskaya-80-oncesi-80-sonrasi-veya-rejimin-niteligi.html>

⁶ Dinler Demet, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, Sayı:9, 2009, s. 17.

mücadele eden bir burjuva sınıfının ortaya çıkışını engellemiş; burjuvazinin yokluğu, beraberinde sivil toplumun ve demokrasinin zayıflığını getirmiş, burjuvazinin ve sivil toplumun yokluğunda ise güçlü bir liberal geleneğin siyasal ve toplumsal alanda kendisini var edebilmesi mümkün olamamıştır.

Bu çalışmanın temel iddiası, liberalizmle ilgili olarak dile getirilen güçsüzlük ve etkisizlik gibi tezlerin tam aksine, liberalizmin Osmanlı/Türkiye modernleşme ve kapitalistleşme sürecine damgasını vuran bir ideoloji niteliğine sahip olduğu ve liberal ideolojinin taşıyıcılığını üstlenen bürokrasi ve entelijansiyanın önce Osmanlı'nın sonrasında ise Türkiye'nin dünya kapitalizmine eklemlenme biçimlerinin belirlenmesi üzerinde önemli bir rol oynadığıdır. Bu iddiayı temellendirmek için bu bölümün ikinci kısmında liberalizmin soyağacı üzerinde yoğunlaşacağız. İkinci bölümde Türkiye'de liberal düşüncenin, Türkiye kapitalizminin uluslararası sisteme dahil olma süreçleri üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise liberalizmin günümüz Türkiye'sinde almış olduğu otoriter görünümü, nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte tartışacağız.

LİBERALİZMİN SOYAĞACI

İdris Küçükömer, günümüzde hala tartışılmaya devam eden *Düzenin Yabancılaşması* isimli kitabında düzen güçlerini ikili bir tasnife tabi tutar. Buna göre bir tarafta “yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen doğucu-islamcı halk cephesine dayanan” kanat, diğer tarafta ise “batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eden” kanat bulunmaktadır. Küçükömer her iki kanat için de bir soyağacı çıkarır; buna göre doğucu-İslamcı kanat, Osmanlı döneminde Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadından Hürriyet ve İtilaf'a, Milli Mücadele döneminde ilk TBMM'deki İkinci Gruba, erken Cumhuriyet döneminde Terakkiperver Fırka ve Serbest Fırka'ya, 1946 sonrasında ise Demokrat Parti'ye ve Adalet Partisi'ne uzanan bir çizgide temsil edilmiştir. Batıcı-laik geleneğin temsil edildiği siyasal çizgi ise Jön Türklerin Terakki ve İttihat kanadı ile başlar, ardından İttihat ve Terakki, Birinci Grup ve CHP ile devam eder.⁷

Küçükömer'i hala tartışılır kılan ise bu ikili tasnifte Prens Sabahattin'den AP'ye uzanan çizgiyi sola ve İttihat terakki'den CHP'ye uzanan çizgiyi sağa yerleştirmiş olmasıdır. Oysa Küçükömer'in sola yerleştirdiği Prens Sabahattin kökenli çizgi, en baştan beri, kapitalizmin uluslararası işbölümü içerisinde çevre

⁷ Küçükömer İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Alan Yayınları, 1989, s. 79.

ülkelere uygun gördüğü “hammadde ihracatçısı ve mamul ithalatçısı bir tarım ülkesi” olma perspektifine sahip olmuş, serbest ticaret ve serbest piyasa ilkesini benimseyerek korumacı ve sanayileşmeci politikalara karşı çıkmış, Osmanlı’yı ve Türkiye’yi de uluslararası kapitalizme buna uygun bir şekilde eklemlenmeyi amaçlamıştır.⁸ İşte tam da bu nedenlerle, bu çizgi, batıcı, sağcı ve liberal bir nitelik taşımaktadır. Çizgiyi “doğucu ve halkçı” gösteren ise dinle ve muhafazakarlıkla kurmuş olduğu ilişkidir; çizgi en baştan beri liberalizmi muhafazakarlıkla sentezlemeye çalışmış ve Türk liberalizmi kendisini ancak muhafazakarlıkla bir ittifak içerisinde var edebilmiştir. Çünkü önce Osmanlı, sonrasında ise Cumhuriyet dönemi liberalleri, modernleşmenin kıta Avrupa’sı kökenli jakoben ve aydınlanmacı versiyonlarına karşı çıkacaklar, bunun yerine Anglo-sakson kökenli muhafazakar bir modernleşme çizgisini savunacaklardır.

Küçükömer’in tasnifindeki ikinci sorun, İttihat Terakki’den CHP’ye uzanan çizgiyi yekpare bir blok olarak görmesidir. Küçükömer tarafından batıcı-bürokratik gelenek olarak adlandırılan bu çizgi, 1902 Jön Türk kongresinde Prens Sabahattin ve ekibini tasfiye etmişse de, yaklaşık 1912 yılına kadar iktisadi liberalizmi tavizsiz bir şekilde savunacaktır. İttihat ve Terakki’nin en önemli adamlarından biri olan Cavit Bey’in İttihat Terakki’nin vazgeçilmez bakanlarından biri ve aynı zamanda Türk liberalizminin en önemli temsilcilerinden biri olması bu bağlamda hayli manidardır. İttihat ve Terakki içerisinde liberalizme karşı korumacı ve devletçi politikaları savunan Ziya Gökalp, Parvus Efendi ve Yusuf Akçura gibi isimlerin Milli İktisat anlayışları ise ancak Birinci Dünya Savaşı’na yaklaşılırken etkili olabilecektir. Benzer bir şekilde, cumhuriyeti kuran kadrolar, her ne kadar, bir yerli burjuvazi yaratmak gibi bir hedefe sahip olsalar da, 1929 krizi sonrasında benimsenen devletçilik anlayışına kadar, yeni cumhuriyetin ekonomisini, Korkut Boratav’ın deyimiyle “açık ekonomi koşullarında yeniden inşa”⁹ etmeye çalışacaklar, dolayısıyla dünya kapitalizmine liberalizme uygun bir şekilde eklemlenmeyi hedefleyeceklerdir. 1930’lara ve 40’ların ilk yarısına devletçi-korumacı politikalar

⁸ Küçükömer, batıcı-bürokratik geleneği üretim güçlerinin gelişimini engellediği için suçlamakta ve bu nedenle de sağa yerleştirmektedir. Oysa aynı suçlamayı Türkiye’yi dünya sistemine bir tarım ülkesi olarak eklemlenmeyi amaçlayan ve böylelikle üretim güçlerinin gelişimini daha baştan engelleyen doğucu-İslamcı cepheye daha kolay bir şekilde yöneltmek mümkündür.

⁹ Boratav Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi Yayınları, 2010 (14. Baskı), s. 39.

damgasını vurmuşsa da; CHP kadroları, İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminin ardından hem siyasi hem iktisadi anlamda liberalleşmeyi bir hedef olarak önlerine koyacaklar, çok partili hayata geçişin yanı sıra, Türkiye IMF'ye üye olacak, ilk devalüasyonunu gerçekleştirecek, korumacı-devletçi politikaları gevşetecek ve bir sanayi ülkesi olma hedefinden vazgeçecektir. O halde şöyle söyleyebiliriz: Liberalizm sadece doğucu-İslamcı kanadın ideolojisi değildir, yekpare bir blok olmayan batıcı-bürokratik gelenek içerisinde de hayli etkili olan ve temsilcileri bulunan bir ideolojidir.

Küçükömer'in tasnifini bu çalışma bağlamında değerli kılan ise, onun doğucu-İslamcı, bizim ise liberal-muhafazakar olarak adlandırdığımız siyasi çizginin soyağacını doğru bir şekilde ortaya koymuş olmasıdır. Sahiden de Türkiye liberal-muhafazakar akım, her ne kadar Genç Osmanlılar'da öncülleri bulunabilecek olsa da, siyaset sahnesine etkili bir güç olarak önce Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile girer. Daha sonrasında Küçükömer'in şemasında yer almayan Ahrar Fırkası kurulur, ardından Hürriyet ve İtilaf, İkinci Grup, Terakkiperver Fırka, Serbest Fırka, Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi ve son olarak Adalet ve Kalkınma Partisi, liberal-muhafazakar çizginin siyasal örgütlenmeleri olarak karşımıza çıkarlar.¹⁰ Çok partili hayata geçişin üzerinden geçen altmış yılın önemlice bir bölümünde Türkiye'nin liberal-muhafazakar akımın partileri tarafından yönetilmiş olması olgusu dahi, liberalizmin güçsüzlüğü tezlerinin boşa çıkması için yeterlidir aslında. 1950-60 arası Demokrat Parti, 1965'ten 1980'e kadar aralıklarla Adalet Partisi, 1983-1991 yılları arasında ANAP, 90'lı yıllar boyunca ANAP ve DYP, 2002'den günümüze kadar olan dönemde ise AKP liberal-muhafazakar çizginin partileri olarak iktidara gelmişlerdir.¹¹

¹⁰ Liberalizm muhafazakarlık ittifakı ve bunun AKP iktidarı döneminde aldığı görünüm ile ilgili olarak bkz. Sümer Çağdaş ve Fatih Yaşlı (derl.), *Hegemonyadan Diktatoryaya Liberal-Muhafazakar İttifak ve AKP*, Tan Kitabevi Yayınları, 2010.

¹¹ Buna rağmen, gerek liberal-muhafazakar tarih yazımında, gerekse liberal-muhafazakar medyada, 80 yıllık bir statükodan, 80 yıldır varlığını koruyan sınıflar ve ideolojiler üzeri bir bürokrasiden, 80 yıldır varlığını devam ettiren ve hiç değişmeyen bir resmi ideolojiden bahsedilebiliyor olunması düşündürücüdür. Liberal-muhafazakar hegemonya kendisini muhalif ve mağdurmuş gibi göstermek adına karşısına Kemalizm ve devlet isimli heyulalar çıkarmaya ve onlarla mücadele ediyormuş gibi yapmaya mecburdur. Oysa 1950 sonrasında Türkiye'ye bakıldığında, kısa dönemli kesintileri saymazsak, muktedir olan da-ima bu liberal-muhafazakar çizgi olmuştur.

O halde bir önceki kısımdaki iddiaları biraz daha ayrıntılandırarak maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

- 1- Osmanlı'dan günümüze Türkiye siyasetini belirleyen esas olgu emperyalizmle olan ilişkiler ve Türkiye'nin dünya sistemi içerisindeki yeridir;
- 2- Bu belirleyicilik nedeniyle de liberalizm, Avrupa'daki gibi "saf" haliyle değilse de, bir çevre ülkesinin egemen sınıflarının dünya sistemine nasıl eklenileceği sorusuna verdikleri bir yanıt olarak siyasal alanda daimi olarak var olmuştur.¹²
- 3- Bu var oluş iddia edildiği gibi zayıf bir nitelik taşımamış, tam tersine liberalizm yönetici sınıflar ve onların organik aydınları tarafından güçlü bir şekilde benimsenmiş, çeşitli tarihsel dönemlerde de hakim ideoloji olma niteliği taşımıştır.

İzleyen bölümde bu tezleri açmaya ve temellendirmeye çalışacağız.

OSMANLI'DA LİBERALİZM

Osmanlı muhalefeti, doğduğu andan itibaren, hedefini mutlakıyetçi bir monarşinin yerine parlamentolu ve anayasalı bir monarşiyi getirmek olarak belirlemişti, bu hedef aynı zamanda kurumları ve değerleriyle batının bir model olarak alınmasını gerektiriyordu. Bu nedenle Osmanlı muhalefeti, kaçınılmaz olarak liberal bir karakter taşıyacaktı. Osmanlı'daki ilk modern muhalefet hareketi olan Genç/Yeni Osmanlılar "görünüşte geleneksel Osmanlı meşrutiyet normlarından hareketle Padişah'tan 'adalet' istiyorlardı. Fakat bu istekleri Padişah'ın adaletinden değişik bir nesne, kendi başına anlamlı ve Padişah'tan ayrı yaşayan bir adalet alanına (liberalizmin esaslarına) yapılan bir referans olarak şekilleniyordu."¹³

Tevfik Çavdar'ın Niyazi Berkes'e atıfla belirtmiş olduğu üzere, Genç Osmanlılar esas olarak üç soruya yanıt aradılar:

- 1- Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenleri nelerdir?

¹² Bu nedenle de çalışma boyunca iktisadi liberalizmle siyasi liberalizm arasında bir ayrıma gidilmeyecek, liberalizm, Türkiye bağlamında, iktisadi ya da siyasi veçheleriyle, bir çevre ülkesinin egemen sınıflarının dünya sistemine eklenme stratejilerinin genel adı olarak kavramsallaştırılacaktır.

¹³ Mardin Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1*, (ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, 2004 (6.Baskı), s. 47.

- 2- Bu çöküş sürecini tersine çevirmenin yolları var mıdır?
- 3- Bu açıdan gerekli dönüşümler nasıl ve ne biçimde yapılabilir?

Genç Osmanlılar, 19 yüzyıla gelindiğinde emperyalizm tarafından bir açık pazar haline getirilmiş ve yarı-sömürge bir niteliğe kavuşmuş Osmanlı'yı nasıl kurtarabilecekleri sorusunu kendilerine soruyorlar ve buna "batı gibi olmak" yanıtını veriyorlardı. Örneğin Genç Osmanlılar'ın en önemli isimlerinden biri olan Namık Kemal'e göre imparatorluğun çöküş nedenlerinin başında ekonomik büyümesinin yavaşlaması geliyordu. Bu çöküşü yavaşlatmanın tek çaresi, "eğitimin çağdaştırılarak yaygınlaştırılması ve 'serbest ticaret' kurallarının bütünüyle egemen olduğu bir ekonomik gelişme yolunun izlenmesi"ydi. Bunun yapılabilmesi için ise "siyasal yönetimin anayasal temelini merkeziyetçi ve demokratik bir yapıya kavuşturulması" gerekmekteydi.¹⁴ Namık Kemal'in bu düşüncesinin Osmanlı liberalizminin temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Feroz Ahmad'a göre Osmanlı liberalleri;

Osmanlı toplumunun üst sınıflarına mensuptular. Bunlar, eğitim görmüş, Batılılaşmış, kozmopolit, bir yabancı dile, genellikle Fransızcaya ve onun kültürüne aşina olan kişilerdi. Aynı toplumsal gruba mensup yüksek bürokratların denetiminde bir anayasal monarşiden yanaydılar. 'Parlamentoların anası' olarak betimledikleri Britanya'nın, tasarladıkları sınırlı toplumsal ve ekonomik reformlara rehberlik etmek için para ve uzman sağlayarak rejimlerini destekleyeceğini umuyorlardı. Bu Tanzimat döneminin Anglofil bildirgesiyle başlayan siyasete uygundu. Bu siyaset aynı zamanda Türkiye'nin Batı Avrupa'nın hâkimiyetindeki dünya sistemi içinde yer almasını amaçlıyordu. Liberallerin savundukları ideoloji Osmanlıcılıktı. Bu ideolojiye göre, bütün dini ve etnik cemaatler, kendi dar amaçlarından ve özlemlerinden fedakârlık etmeksizin bir hanedan yurtseverliğine sadakat gösterebilirlerdi.¹⁵

Demek ki genç Osmanlılar ya da Jön Türkler açısından iktisadi liberalizmle siyasi liberalizm arasında varoluşsal bir ilişki vardı; serbest piyasa olmaksızın anayasal bir rejim ve anayasal bir rejim olmaksızın serbest bir piyasanın var olabilmesi mümkün olmayacaktı. Bu nedenle de çöküşünü durdurabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası kapitalizme serbest piyasa ekonomisinin ilkeleriyle ve meşrutî bir monarşi ile eklemlenmesi gerekiyordu.

¹⁴ Çavdar Tevfik, *Türkiye'de Liberalizm*, İmge Yayınevi, 1992, s. 51.

¹⁵ Ahmad Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, 2009, (8.basım), s. 47.

İnsel'in de belirtmiş olduğu üzere; "Yeni Osmanlılar ve Jöntürkleri iktisadi liberalizm ve onunla kaçınılmaz olarak ilişkili olan kapitalleşmede cezbeden unsur, örnek aldıkları burjuva demokratik kurumların, parlamenter rejimin ve bu çerçevede demokrasi ve özgürlüklerin temelini bu iktisadi sistemin oluşturduğu" inancıydı.¹⁶

Genç Osmanlı hareketi 1877 yılında II. Abdülhamit tarafından dağıtılacak, sonrasında ise Osmanlı muhalefeti önce İttihat-i Osmani ve ardından Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde (İTC) örgütlenecekti. Liberal düşüncenin soyağacındaki ilk örgütlenmeyi teşkil eden ve Prens Sabahattin tarafından kurulan Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ise İttihat ve Terakki içerisindeki 1902 yılında gerçekleşen ayrışma neticesinde ortaya çıkacaktı.

1902'de Paris'te toplanan "I. Jön Türk Kongresi"nde taraflar II. Abdülhamit'in devrilmesinde yabancı devletlerden yardım alınıp alınmayacağı konusunda bir ihtilafa düştüler. Çoğunluğu oluşturan Prens Sabahattin çevresi, ihtilalin gerçekleştirilebilmesi için "çıkarları çıkarlarımızla uyuşan bir hükümetle" anlaşılması gerektiğini söylüyordu. Azınlıktaki Ahmet Rıza ekibi ise hazırladığı bildiriye "Kongre'nin çoğunluğu Türkiye'de ıslahat yapılması için büyük devletlerden 'iyi niyetli' bir müdahale isteyecek kadar kendini aşağılamış bulunuyor" dedikten sonra "Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına dokunacak herhangi bir müdahaleye" kesinlikle karşı olduğunu söylüyordu.¹⁷ Kongrenin ardından Prens Sabahattin ve etrafındakiler İttihat Terakki'den ayrılarak Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni (TŞAMC) kurdular. Adından da anlaşılacağı üzere cemiyet, Osmanlı'nın ancak bireysel girişim ve federatif tarzda örgütlenmiş bir yerinden yönetim anlayışı ile kurtarılabilceğini öngörüyordu. TŞAMC'nin ilk amacı "merkezi-siyasi iktidarın yereldeki toplum üzerindeki hâkimiyetini belli hukuk kaideleri ve Kanun-ı Esasi'nin 108. maddesi çerçevesinde kısıtlamak"; ikinci amacı ise "yiyiciliğin, siyasi zorbalığın ve toplumsal sefilliğin, tembelliğin sebebi olarak kabul ettiği memurların oluşturduğu durağan yapıyı ortadan kaldırmak, bunu istiklal ve şahsi teşebbüsleriyle değiştirecek girişimcilerin temel alındığı aktif bir iktisadi yapı kurmak"¹⁸.

¹⁶ Ahmet İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", *Liberalizm, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*, s. 47.

¹⁷ Cenk Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri Prens Sabahattin (1877-1948)*, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 37-38.

¹⁸ A.k., s. 73-74.

1908 devrimine doğru TŞCAM İttihat ve Terakki'ye katılacak, devrimin ardından ise ihtilafların yeniden ortaya çıkmasıyla birlikte Prens Sabahattin bir kez daha İttihat Terakki'den ayrılacak, Sabahattin'in fikirlerinden etkilenenler ise Ahrar Fırkasını kuracaklardı. İktisadi ve siyasi liberalizmi birleştiren parti programında şöyle denilmekteydi: "İnsanlar hür ve hukuk-ı beşer noktalar-i nazarından müsavi olarak doğduklarından aharın hukukuna tecavüz etmemek şartıyla hürriyet, hakk-ı temellük, emniyet, huzur-u kanunda müsavat, kanuna mutavaat, asayiş-i umumiye muhil olmayan ef'al ve harekâta serbest, serbest-i kelam, serbest-i matbuat, serbest-i ticaret, serbest-i muhaberat, serbest-i vicdan, serbest-i seyahat, serbest-i tedrisat, serbest-i müsareket, serbest-i içtima, masuniyet-i mesakin gibi hukuk-ı umumiyyeye maliktirler."¹⁹ 31 Mart Vakası'nın ardından Ahrar Fırkası kapatılacak, Osmanlı liberalizmi bu kez de Erik Jan Zürcher'in "İTC'den nefret etmelerinin dışında hemen hemen hiç ortak noktaları olmayan muhafazakarlar ve liberallerin bir yığınydı"²⁰ diye tarif ettiği Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında örgütlenecektir. Ahmet İnsel'in de belirttiği üzere parti, "ne iç işleyişi ne de siyasal pratikleri itibarıyla demokratik geleneklere sahipti. Ama ilkesel olarak liberaldi."²¹

Bu çalışma bağlamında üzerinde düşünülmesi gereken olgu, liberal ideolojinin taşıyıcılığını üstlenen siyasi partilerin varlığı değil, liberalizmin Türkiye'deki en önemli isimlerinden biri olan Cavit Bey'in İttihat ve Terakki'nin en önemli figürlerinden biri olması ve uzun yıllar boyunca Osmanlı ekonomisini yönetmiş olmasıdır. Yani Osmanlı/Türkiye modernleşmesinin zayıf ideolojilerinden biri olduğu iddia edilen liberalizmin, uzun bir süre boyunca bu modernleşme sürecinin en önemli öznelerinden biri olan İttihat ve Terakki'nin iktisat politikalarının temelini teşkil etmesidir.

Tevfik Çavdar'ın kendisinden "Türkiye'de liberal ekonomik düşüncenin doruğu"²² diye bahsettiği Cavit Bey, "ekonomik görüşleri bakımından klasik liberal okulun (Manchester Okulu) koyu savunucularından biridir"²³ ve yazmış olduğu *İlm-i İktisad* kitabıyla, hem çıkarmış olduğu *Ulum-u İktisadiye ve İctimaiyye* dergisi ile

¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 II. Meşrutiyet Dönemi*, İletişim Yayınları, 2009 (3.Baskı), s. 188.

²⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 2009 (23.Baskı), s. 158.

²¹ Ahmet İnsel, *a.g.k.*, s. 59.

²² Tevfik Çavdar, *a.g.k.*, s. 83.

²³ Bilal Karaca, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İktisat Anlayışı", *Türkiye Gün-lüğü*, Sayı: 102, 2010, s. 72.

hem de Maliye bakanlığı döneminde izlediği iktisat politikalarıyla Osmanlı liberalizminin en önemli isimlerinden biri olmuştur. Cavit Bey, bakanlığı döneminde her türlü korumacı anlayışa karşı çıkmış ve Osmanlı'nın dünya sistemine serbest ticaret aracılığıyla ve hammadde ihracatçısı bir tarım ülkesi olarak eklenmesi doğrultusunda bir politika izlemiştir. Korumacılık ve serbest ticarete ilişkin Meclis-i Mebusan'da yapmış olduğu bir konuşmada söyledikleri, kendisinin ve İT'nin liberal ideolojiye ilişkisini anlamak açısından hayli manidardır:

İptida size söyleyeyim ki, Hükümet siyaseti iktisadiyesi şimdiye kadar takip ettiği cereyanı değiştirmeyecektir. Hükümetin siyaseti iktisadiyesi, nasıl ki bugüne kadar serbesti iktisadi, serbesti ticaret usulü ise, bugünden sonra da, gerek bize karşı ve gerek bu hususta pek alakadar olan ve bizimle münasebatı iktisadiyeleri bulunan devletlere karşı ilan etmek isterim ki, siyaseti sabikasından farklı olmayacaktır.²⁴

Cavit Bey'e göre, bir ülkenin aynı anda hem tarım, hem sanayi hem de ticaret alanında uzmanlaşması mümkün değildir. "Sanayileri çeşitlendirmektense gereksinimleri çeşitlendirmek daha faydalıdır. Eğer ekonomik gelişme yalnız tek bir iktisadi faaliyet kolunun ilerlemesi ile gerçekleşebilirse ülkede bu sanayi dalından başkasını icra etmemek gerekmektedir"²⁵ diyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası kapitalizme bir tarım ülkesi olarak eklenmesi gerekliliğini savunuyor ve "tavrını açıkça tarım ülkesi olmaktan yana belirliyordu."²⁶ Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Parvus Efendi gibi isimlerin liberalizm karşıtı fikirlerini ortaya koyması, korumacı ve sanayileşmeci "Milli İktisat" akımının giderek güçlenmesi ve İT'nin Milli İktisat politikalarını kısmen de olsa hayata geçirmesi için ise ancak 1912 sonrasını beklemek gerekecekti.²⁷

²⁴ F. Hasan Arol, "Mehmet Cavit Bey", *Liberalizm Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*, s. 63.

²⁵ Tefik Çavdar, *a.g.k.*, s. 114.

²⁶ Bilal Karaca, *a.g.k.*, s. 72.

²⁷ Bu gecikmenin çok büyük ölçüde Jön Türkler'in ve İttihat Terakki'nin önemlice bir bölümünün ekonomi politik konusundaki "cehaleti"nden kaynaklandığını söylemek mümkündür: "Milli İktisat' ülküsüne karşın Osmanlı reform hareketi, ve genel olarak Jön Türkler, ekonomi konusunda cahildiler: Bakış açılarında ağır basan, yasal ve siyasal kurumsal değişimler için yapılan iradeci çağrılardı. İktisadi yapılarla bunlardan kaynaklanan sınırlamaları düşündükleri ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nu List'in Almanya'sı ya da Risorgimento İtalya'sı gibi tasarlıyorlardı." Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasinin Ekonomi Politikası", *Geliş Sürecinde Türkiye* (der. İrvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, 1998 (3.Baskı), s. 47.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE LIBERALİZM

Liberal ideolojinin taşıyıcılığı henüz daha Cumhuriyet kurulmamışken ve Milli Mücadele devam ediyorken Birinci Meclis'teki İkinci Grup tarafından üstlenilmiştir. Ahmet Demirel, 1921 Anayasası'nın kabulünden sonra, Birinci ve İkinci Grup arasında anayasanın nasıl uygulanacağına dair bir tartışmanın başladığına dikkat çeker. Buna göre;

Bu tartışma ekseninin bir yanında, anayasanın, sadece ve sadece meclise vermiş olduğu halk adına egemenliği kullanma yetkisinin kullanımında, olağanüstü koşullar, güvenlik, hızlı karar alma gereği ve benzeri mülahazalarla meclise bazı ortaklar getirme çabasına giren iktidardaki Birinci Grup; öteki yanıdaysa anayasanın çizdiği liberal modele sonuna kadar sadık kalınmasını isteyen muhalefetteki ikinci grup yer alır.²⁸

Programında kişisel ve medeni özgürlükleri garanti altına almaktan ve inanç, basın, öğretim, şirketleşme ve toplantı özgürlüğünden, kanun önünde eşitlikten bahseden İkinci Grup²⁹ Türkiye liberalizminin iktisat anlayışına uygun bir şekilde Türkiye'yi "bir ziraat memleketi" olarak kabul etmekte ve programda sadece tarihsal gelişmeden bahsedilmektedir.³⁰

İkinci Grup'un tasfiyesinin ardından liberalizmin cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan iki muhalefet partisinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda (SCF) temsil edildiğini görmekteyiz. TCF programının ikinci maddesinde Hürriyetperverliğin (liberalizmin) ve halkın hakimiyetinin (demokrasinin) "firkanın meslek-i esasisi" olduğu yazmakta ve parti adem-i merkezîyetçiliği savunmaktadır. Parti ayrıca Türkiye için "makul ve mutedil" tarzda bir himayeciliğin yaratacağı bir sanayileşmeyi savunmakta, dolayısıyla da "ılımlı iktisadi liberalizmle ılımlı himayeciliğin kesiştiği yerde" durmaktadır.³¹ 1930 yılında kurulan SCF ise programında "devletin ekonomiye müdahalesi yerine tarihi batılı kapitalist gelişme modeline bakarak, bireyin ve piyasanın önde olduğu serbest ticaret modelini savunuyordu." Parti 1929'de ortaya çıkan ve Türkiye'yi de etkileyen krizin

²⁸ Ahmet Demirel, "Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis'teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar", *Liberalizm Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*, s. 169.

²⁹ Ahmet Demirel, *a.g.k.*, s. 183-184.

³⁰ Ahmet İnsel, *a.g.k.*, s. 66.

³¹ Ahmet İnsel, *a.g.k.*, s. 67.

çözülmesi için ise “devletin ekonomiden çekilmesi ve bütçe harcamalarının kısılmasını” önermekteydi.³²

Yukarıda bu çalışma bağlamında üzerinde durulması gereken olgunun İkinci Meşrutiyet döneminde liberal partilerin var olması değil, liberalizmin İT'nin de ana yönelimini teşkil etmesi olduğunu belirtmiştik. Benzer bir durum, 1920'ler Türkiye için de geçerlidir. Bu dönem, Cumhuriyeti kuran kadroların da, bir yerli burjuvazi hedefi yaratmayı benimsemekle birlikte, dünya ekonomisine açık pazar koşullarında eklemelenmeyi temel yönelim olarak benimsedikleri bir dönemdir. Korkut Boratav bu dönemin iktisadi anlamda geçmişten kopuş olarak görülemeyeceğini ve “1908-1922 dönemi ile şaşırtıcı bir benzerlik taşıdığını” söylemektedir:

‘Milli İktisat’ okulunun korumacı ve dolayısıyla sanayileşmeci yönelimleri bu dönemde Lozan Antlaşması ile gümrük politikasına konan engeller yüzünden arka plana düşmüştür. Ancak aynı okulun, devlet desteğiyle bir yerli ve milli burjuvazi ‘yetiştirilmesi’ni kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşım, 1923 sonrasının iktisat politikalarına ve atmosferine tamamen damgasını vurmuştur.³³

Bu dönem aynı zamanda, özellikle devlet tekellerinin imtiyazlı kişi ve şirketlere verilmesi mekanizması ile birlikte, siyasi kadrolarla sermaye arasındaki organik ilişkilerin kurulduğu bir dönemdir. Özellikle “İş Bankası dönem boyunca, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde fevkalade aktif bir rol oynamış ve çeşitli iktisat politikası kararlarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda yönlendirmede çok etkili bir baskı grubu olmuştur.”³⁴

Aynı dönem, Türkiye'nin dünya ekonomisindeki yerinin liberalizmin uluslararası işbölümü anlayışına uygun –hammadde ihracatçısı ve sınai ürün ithalatçısı- olduğu bir dönemdir:

İhracat ve ithalatın bileşiminin incelenmesi, Türkiye'nin dünya ekonomisi içinde uluslararası ihtisaslaşmanın klasik biçimine uygun bir yer kaplamakta olduğunu gösterir: Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta toplam ihracatın %60-72'sini, sınai tüketim malları ise ithalatın çok büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı.³⁵

³² Cem Emrence, “Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)”, *Liberalizm Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*, s. 214.

³³ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 40.

³⁴ A.k., s. 41.

³⁵ A.k., s. 50.

Dolayısıyla, 1929 dünya ekonomik krizi sonrasında şekillenmeye başlayan devletçilik politikalarına kadar, devletin ekonomiye müdahale biçimine, devletle burjuvazi arasındaki ilişkinin niteliğine, ithalat ve ihracat rejimindeki serbestiye ve Türkiye'nin uluslararası işbölümü içerisindeki yerine bakarak, cumhuriyeti kuran kadrolar açısından da, liberalizmin hakim ideoloji olduğunu söylememiz mümkün görünmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki;

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomik politikayı, geleneksel şekilde gelişmeyi yalnızca piyasa güçlerine bırakan, devletin rolünü bu piyasa güçlerinin işlemlerini sağlayan bir çeşit jandarmalığa indirgeyen bir 'Liberal Ekonomi' politikası olarak anlamamalıdır. Devlet çok daha aktiftir. Devlet iktisadi hayata bir anlamda geleneksel 'Liberal Ekonomi' modelinin çalışmasına gerekli ön koşulları sağlamak için müdahale etmektedir.³⁶

1929 krizinin Türkiye gibi tarımsal ürün ihracatçısı ve sınai ürün imalatçısı konumundaki ülkeleri etkilememesi kaçınılmazdı; çünkü kriz "hammadde fiyatlarını sınai fiyatlardan çok daha fazla düşürmüştü" ve böylesi bir durumda serbest ticaretçi politikaların sürdürülmesi ithalat kapasitesini düşürecekti. İthalatın bileşimi ise şeker, un, kumaş gibi zorunlu tüketim mallarından oluşmaktaydı. İşte bu nedenle, yani "tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı bir doğal savunma tepkisi olarak ithalatı denetleyen koruma önlemlerine gidilmesi, kısacası dışa kapanarak buhranın iç yansımalarını sınırlamak durgunluğu aşmanın ön koşulu oluyordu. Koruma duvarları arkasında, yaygın (ve eskiden ithal edilen) sınai tüketim mallarından ('üç beyazlar' olan un, şeker, kumaştan) başlayan ithal ikameci yatırımlar, 20. yüzyılın ilk yarısında Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğunda ilk sanayileşme hamlelerini oluşturdu."³⁷

Türkiye, krize yanıt verebilmek adına, 1929-32 yılları arasında korumacı politikaları hayata geçirirken 1932'den sonra devletçi politikalara yönelmeye başladı. Bu dönemde hazırlanan birinci beş yıllık sanayi planının giriş bölümünde yer alan şu ifadeler, en azından planı hazırlayan bürokratların, uluslararası işbölümünün mevcut yapısının Türkiye gibi ülkelerin kalkınmasını engellediğinin ve 1929 krizinin mevcut işbölümü yapısını değiştirmek için bir fırsat anlamına geldiğinin farkında olduklarını göstermektedir:

Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasi ve iktisadi ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için ham-

³⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Araştırmaları*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, 1983, s. 34-35.

³⁷ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 63-64.

madde müstahsili mevkiinde bırakmak ve piyasalarına hakim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç set çekmek hususunda siyasi nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayi, zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir.³⁸

Planı hazırlayanların böyle bir niyetleri bulunmasına mukabil, burjuvazi ve özellikle İş Bankası çevresi devletçi politikaların aşırıya kaçabileceğine dair bir endişeyi taşımakta, devletçiliğin özel sektörün gelişimini destekleyecek bir yöntem olarak benimsenmesi ve sınırlandırılması gerektiği görüşünü savunmaktadırlar.³⁹ Özellikle 1932 yılından itibaren devletçilik meselesinin yönetici sınıflar nezdinde çokça tartışılır hale geldiği görülmektedir. Tartışmalarda iki kanat ortaya çıkmış durumdadır ve kanatlardan birisi devletçiliği, daha ucu açık bir şekilde yorumlar ve genişletmeye çalışırken, diğer kanat, yani liberaller, böylesi bir genişleme ihtimalinden büyük bir endişe duymaktadırlar. Örnek vermek gerekirse, dönemin Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker, TBMM’de 1932 Haziran’ında yaptığı konuşmada “Türkiye’de liberal düşünce memnu değildir” dedikten sonra devletçilik anlayışını şöyle ortaya koymaktadır:

Fırkamızın noktai nazarına göre devletçilik şudur: ‘Tek vatandaşın yapamayacağı, tek vatandaşlardan mürekkep şahsiyeti hükmiyenin, hususi şirketlerin yapamayacağı işleri devlet yapmalıdır.’ Ama bize göre, devletin yapması gereken işler bundan ibaret değildir. Devlet aynı zamanda, bazen tek vatandaşın veya tek vatandaştan mürekkep hususi şirketin yapabileceği şeyleri de memleketin umumi menfaatine taalluk noktasından bizzat devletçe yapılmasında fayda ve lüzum görürse, memleketin umranına, ilerlemesine, ileri gidişine hizmet noktasından fayda ve lüzum görülürse, bu takdirde bu işleri de yapar.⁴⁰

³⁸ A.k., s. 66.

³⁹ Burjuvazi bu dönemde devletçiliği bütünüyle reddeden bir tutum içerisinde değildir. Boratav’ın da belirttiği üzere; “devletçi bir gelişmenin dinamizmiyle buhran koşullarında liberalizmin zorunlu refakatçisi olacak olan durağanlık burjuvazinin kısa ve uzun dönem çıkarları açısından karşılaştırılırsa, birinci seçeneğin Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi bakımından çok daha elverişli bir ortam yarattığı açıkça ortaya çıkar. (...) Nitekim, sonraki dönemlerde sivrilecek büyük sermaye gruplarından pek çoğunun kökeninde 1930’lu yıllarda devlet ihaleleriyle elde edilen kazançlar yatmaktadır.” Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 65.

⁴⁰ Korkut Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, (2.Baskı), s. 168-169.

Anlaşılabileceği üzere Recep Peker devletçiliği yalnızca sermayenin yapamayacağı işlerle sınırlanamakta, eğer ülkenin menfaatine olduğu düşünülürse, devletin sermayenin yapabileceği işlere de girişebileceğini söylemekte ve böylelikle devletçilik tanımını genişletmiş olmaktadır. Aynı yılın Eylül ayında İktisat Vekili olan Celal Bayar'ın devletçilik tanımı ise çok daha daraltılmış ve sermaye çevrelerine güven verici bir niteliktedir:

... serbest sermayenin çalışmasına müsaade etmeyen ve bütün iktisadi faaliyetleri benimseyen aşırı devletçilik fikrine [cevaz yoktur]... İktisadi... saha[da]... fertlerin... şirketlerin, münhasıran devletin yahut milli iktisat kuvvetleriyle müştereken devletin mesaisiyile... yapılacak sayısız işler vardır... Bu milli kuvvetlerin... arasında ahenk temin etmek [lazımdır]...⁴¹

Bayar'ın iktisat vekilliğine gelmesiyle birlikte özellikle 1933 yılı içerisinde 1932 yılındaki radikal devletçilik anlayışından geri dönüş ve ekonomiyi yeniden liberalleştirme yönünde büyük çabalar sarf edilecek ve CHP içerisinde hayli taraftar bulacaktır. Başbakan İsmet İnönü'nün adeta CHP'ye muhalefet edencesine Kadro dergisinde "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" isimli bir yazı yazması, İnönü'nün ve devletçilik yanlılarının bu yıl içerisinde ne denli sıkışmış olduklarını göstermesi açısından son derece önemlidir. 1933 yılından sonra ise Boratav'ın cümleleriyle söylemek gerekirse, "İnönü'nün hükümet politikası üzerindeki hâkimiyeti yeniden kurulmuş ve giderek, fakat kesin biçimde devlet müdahalesi artmaya, devletçilikle ilgili resmi görüşler yeniden ileri bir yoruma yönelmeye başlamıştır."⁴² 1937 yılında Celal Bayar'ın başbakan olmasıyla birlikte, devletçilik giderek sınırları daraltılmış bir görünüme kavuşacak, II. Dünya Savaşı'nın bitimiyle beraber, 1946'dan itibaren ise liberalizm yeniden etkili bir akım haline gelecektir.

1946'DAN SONRA LİBERALİZM

2. Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte Türkiye, dönüşüm yönünde ikili bir baskı ile karşı karşıyaydı. İçerde, güçlenmekte olan ve dünya sistemine daha derin bir şekilde eklemlenmeyi arzu eden bir burjuva sınıfı,⁴³ dışarıda ise Türkiye'yi batı bloğu içerisinde

⁴¹ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 174.

⁴² A.k., s. 184.

⁴³ "Büyümesine ittihatçılar ve aynı şekilde Kemalistler tarafından büyük önem verilmiş olan yerli burjuvazi konumunu öylesine güçlendirmişti ki, artık ayrıcalıklı, ama esasında bağımlı ve siyasal açıdan güçsüz bir sınıf konumunu kabul lenmeye yanaşmıyordu." Erik Jan Zürcher, *a.g.k.*, s. 305.

görmek isteyen emperyalizm⁴⁴ bir dönüşüm programının hayata geçirilmesi konusunda mutabakata varmış durumdaydılar. Bu dönüşüm ise hem siyasi hem de iktisadi bağlamda açık bir liberal karakter taşıyacaktı. 1946'dan itibaren siyasi alanda bir yandan çok partili hayata geçilirken, öte yandan CHP, 7. Kurultayı ile birlikte kendi içerisindeki radikal unsurları tasfiye edecek, iktisadi alanda ise devletçilik modelinden uzaklaşarak Türkiye ekonomisinin dünya sistemine yeniden liberal iktisat politikalarıyla eklenmesi gündeme gelecekti.

Dönemin ruhunu ve bu dönüşüm sürecini anlamak açısından, savaşın bitmesine yakın hazırlanan "1946 Yılı İvedili Sanayi Planı"nın terk edilip yerine "1947 Yılı Türkiye Kalkınma Planı"nın benimsenmesi son derece önemli ipuçları vermektedir. 46 Planı'nın hazırlayıcıları arasında Kadrocuların en önemli isimlerinden Şevket Süreyya Aydemir'in ve İsmail Hüsrev Tökin'in bulunması, aslında planın niteliğini ortaya koyar niteliktedir. Tekeli ve İlkin'in de belirtmiş oldukları gibi "bu plan, hedefleri bakımından, genel olarak 1930'dan beri çeşitli şekillerde hazırlanmış sanayi planlarının en gelişmiş olan son temsilcisidir ve yapısal olarak da onların uzantısıdır."⁴⁵

Plan, Türkiye'nin uluslararası işbölümüne bir sanayi ülkesi olarak ve devletçi politikalarla dahil olmasını öngörüyordu ve dönemin başbakanı Recep Peker tarafından şöyle tarif ediliyordu:

Esaslı bir karara bağladığımız Kalkınma Planı, ana hatlarıyla büyük elektrik enerji santrallerini, kömür havzası veriminin iki misli takate çıkarılmasını, dokuma sanayinin büyük makyasta gelişmesini, Karabük demir sanayinin kuvvetlenmesini, yeni çimento, şeker fabrikalarını, suni gübre fabrikalarını, yeni demiryollarını, yeni şose ve köprüleri, limanları, yeni ulaştırma vasıtalarını, tarım kalkınması, pulluk, traktör, biçer, bağlar harman makineleri gibi yeni tarım alet ve makineleri fabrikalarını ve küçük büyük sulama işlerini, süt ve konserve sanayini, yeni sigara, bira fabrikalarını ihtiva etmektedir.⁴⁶

⁴⁴ "Türkiye devleti üzerindeki dış baskılar ise, ABD'nin, hemen savaş sonrası yıllarda izlediği ve çevre ülkelerde açık, liberal ekonomilere dayalı Amerikan yanlısı rejimler kurulmasını amaçlayan dış politikasından kaynaklanıyordu." Ronnie Margulies ve Ergin Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim: 1923-1970", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s. 296.

⁴⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No: 24, 1974, s. 2.

⁴⁶ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 352-353.

Ancak ABD Türkiye'nin uluslararası işbölümü içerisindeki konumunu değiştirebilecek bu planı kabullenmeyecek ve Marshall Planı'ndan yararlanmak istiyorsa sanayileşme esasına değil, tarım ve madencilik esasına dayalı bir birikim modelini hayata geçirmesini talep edecektir. O dönemde ABD'li uzmanlar tarafından hazırlanan bir raporun "Kalkınma Planında Türkiye'nin Rolü" başlıklı bölümünde şöyle denilmektedir:

Türkiye'nin kalkınma planındaki başlıca rolü Avrupa ve dünya ihtiyaçlarına uygun olan zaruri maddeler istihsalini artırmak olacaktır. Bu maksatla Türkiye'nin ziraat, ulaştırma, madencilik teçhizatı ile diğer teçhizat ve bu malzemenin verimli bir şekilde kullanılması için lazım gelen teknik yardımları göreceği beklenmektedir. Bu malzemenin temini için lazım olan parayı Türkiye belki de kendi kaynaklarıyla karşılayabilecek bir durumda bulunacaktır.⁴⁷

Türkiye yönetici sınıfı, 46 Planı'nın "zamanın ruhu"na uygun olmadığını anlayan Türkiye yönetici sınıfı, 1947 yılı itibariyle, "iç ve dış çevrelere ters düşmeyecek ve hatta olumlu görülecek yeni bir plan"ı gündemine alacak, planın yöneticiliği görevi ise İktisat Vekaleti Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner'e verilecektir. Vaner'in yönetimindeki heyetin önemli bir kısmı, "devlet kadrolarının liberal kesimini temsil eden bürokratlardan oluşan Türk Ekonomi Kurumu üyeleri"dir. Türkiye'nin 3 Mart 1947'de Yunanistan ile birlikte Truman Doktrini doğrultusunda batı güvenlik sistemine dahil edilmesi, 11 Mart'ta Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile IMF'ye üye olması, 12 Temmuz'da ABD ile bir yardım anlaşması imzalaması ve hemen sonrasında OECC ve Avrupa Konseyi üyesi olması,⁴⁸ 46 planının terk edilmesi ve yerine sanayileşmeyi değil tarım alanındaki ihtisaslaşmayı hedefleyen bir planın devreye sokulmasının uluslararası boyutunu ortaya koyar niteliktedir. Bu bağlamda Türkiye'ye uluslararası sistem içerisinde biçilen rol, 19. Yüzyıl Osmanlı'sından farklı olmayacak; Türkiye, sisteme, liberalizme uygun bir şekilde, yani açık pazar ve hammadde üreticisi bir ülke olarak eklemenecektir.

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, CHP eliyle başlatılan liberalleşme sürecini devam ettirecek ve dünya sistemine eklemelenmeyi derinleştiren bir siyaset izleyecektir. İktidara gelir

⁴⁷ Tolga Tören, "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması", *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, (haz. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz vd.), Dipnot Yayınları, 2006, s. 56.

⁴⁸ Irvin C. Schick ve Ahmet R. Tonak, "Uluslararası Boyut, Ticaret, Yardım ve Borçlanma", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s. 362-363.

gelmez Kore Savaşı'na asker gönderme kararı alan DP hükümeti, bunun ödülünü 18 Şubat 1952'de NATO üyeliğine kabul edilerek alacaktır. Bunun yanı sıra iktidarının ilk yıllarında DP "birkaç kalem mal dışında dış ticareti serbestleştirmiş, özel girişimcilerin karşısındaki bürokrasi engellerini yıkmaya çalışmış, bunlara kredi sağlamak amacıyla, devlet fonlarıyla özel statülü Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nı kurmuş, özellikle karayolları ihaleleri aracılığıyla, kamu olanaklarını özel girişimcilerin önüne sermiş, ulaştırma alanında sağladığı büyük hamlelerle ve para sunumunu geniş ölçüde artırarak, ticaretin gelişmesine önemli hizmetlerde bulunmuştur."⁴⁹

Bu dönem ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye için hazırlanan kalkınma raporlarına uygun bir şekilde tarımsal ihtisalaşmanın benimsendiği yıllardır. Bu dönemde, "bu amaca yönelik çeşitli devlet politikaları uygulamaya kondu ve bu politikalar, iki savaş arası dönemde teşvik edilen meta üretiminin görece sınırlı ama yine de önemli boyuttaki dinamiğiyle bir arada, savaş sonrası yıllarda tarımsal üretimin hızla ticarileşmesine yol açtı. Bütünsel etki açısından en önemli politika, makinalaşmanın devlet tarafından etkin biçimde teşvik edilmesiydi. Tarım makinalarının özellikle de traktörün kullanılmaya başlanması, ekilen alan, toplam üretim ve iç göçte büyük artışlara yol açtı. Devlet, fiyat politikası ve satış kooperatiflerinin teşviki yoluyla, artan üretimin pazara sunulmasını da teşvik etti. Devletin üretim ve bölüşüm sürecine müdahalesi, tarımda sermaye birikimini teşvik eden kredi politikalarıyla tamamlanıyordu."⁵⁰

1953 yılına gelindiğinde, dünya ekonomisinin yeni bir daralma evresine girmesi ve Türk tarım mallarına olan talebin gerilemesiyle birlikte ekonomi büyük dış ticaret açıkları vermeye başlayacak ve DP 1946'dan beri sürmekte olan liberalleşme politikalarından geri adım atmak zorunda kalacaktı. Bu dönemde DP, dış ticaret rejimini yeniden kontrol etmeyi amaçlayan korumacı bir takım önlemleri devreye soktu, fiyatları ve piyasaları kontrol etmeyi amaçlayan Milli Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğe koydu. Aynı şekilde DP bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kaldı. Ancak 1958 yılına gelindiğinde DP "dolar cinsinden ithalatın 1953-1958 yılları arasında % 40'tan daha fazla düşmesi ve dış baskıların giderek artan dozu" nedeniyle, yeniden bir liberalleşme

⁴⁹ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s. 124.

⁵⁰ Ronnie Margulies ve Ergin Yıldızoğlu, *a.g.k.*, s. 208.

politikasını benimsedi. 4 Ağustos 1958 yılında IMF ile bir anlaşma imzalandı ve TL devalüe edildi. Bunun yanı sıra dış ticaret kontrolleri gevşetildi, Milli Korunma Kanunu uygulamaları fiilen durduruldu, kamu işletmelerinin ürünlerine zam yapıldı ve sıkı bütçe uygulamasına geçildi. “Bunların karşılığında, başta ABD olmak üzere Batılı devletler 600 milyon dolarlık dış borcun ertelenmesini kabul ediyor ve 359 milyon dolarlık yeni kredi taahhüdüne giriyorlardı.”⁵¹ IMF patentli bu politikalar 1961 yılına kadar uygulanmaya devam edilecek, 61 yılının sonlarından itibaren ise Türkiye ithal ikameci birikim rejimine ve planlı bir ekonomi modeline geçecekti.

1963’ten 1980’e kadar tane beş yıllık plan hazırlandı ve yatırım politikaları bu planlara göre belirlendi. Dönem, korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci iktisat politikalarının benimsendiği bir dönemdi ve amaç, 1930’lardan farklı olarak, dayanıklı tüketim mallarının üretileceği bir yerli sanayiye oluşturmak, böylelikle de ithalatı azaltarak ekonominin dışa bağımlılık derecesini düşürmektir. İlk bakışta, planlamanın ve korumacı politikaların 1980’e kadar varlıklarını devam ettirdikleri, dolayısıyla da bu dönemde liberalizmin geriye çekilip etkisini yitirdiği düşünülebilir. Ancak sadece ilk plan devletçi, sol-kemalist aydın ve bürokratların damgasını taşıyacak, diğer iki plan ise sermaye birikim sürecinde yeniden özel sektörü ön plana çıkaracaktır:

27 Mayıs ertesinde planlama örgütünü kuran ve bir süre yönlendiren devletçi-reformcu aydınların damgasını taşıyan Birinci Beş Yıllık Plan, büyümenin sürükleyici gücü olarak kamu yatırımlarını ve devlet işletmeciliğini görüyor; ithal ikameci sanayileşmeyi tüm sektör politikalarını yönlendiren açık bir stratejik tercih olarak ortaya koyuyordu. Buna karşılık Yalçın Küçük’ün ‘sarı plan’ olarak nitelendirdiği ve ikinci yaklaşımı sürdüren Üçüncü Plan, özel birikimi yaygın teşvik ve sübvansiyonlarla ön plana çıkarıyor; kamu kesimini esas olarak özel kesimi destekleyici bir işlevle sınırlıyor; sosyal hedefleri giderek arka plana kaydırıyordu.⁵²

⁵¹ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 111.

⁵² A.k., s. 126-127. “Birinci plan, kapitalist düzeni veri alarak, bu düzen içinde bir ileriye adım atmak çabasıdır. İlk planda, düzeni temelli biçimde değiştirecek hiçbir öneriye rastlanmaz, fakat ilk planda ve özellikle hükümetten geçmeden önceki taslakta, düzenin eksiklikleri, üst yapıdaki çelişkileri açıkça ortaya koydu. Aynı zamanda düzeni daha işler bir biçime sokmanın ilk gerekleri serildi. Bir toprak düzenlemesi, bir vergi düzenlemesi, kamu yönetiminin etkinliğinin artırılması, kamu ekonomik girişimlerinin verimli bir biçimde çalışmasının koşullarının hazırlanması, plan uygulamasının ilk koşulları olarak düşünüldü. ‘Bunlar olmazsa plan olmaz’ dendi; ve olmayan bir planda sorumluluk alınmayacağı belirtildi. İlk plan, felsefesi itibarıyla özel girişime karşı değil. İlk plan

1968 yılından itibaren ise uluslararası sistem yeniden devalüasyon ve dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi için baskılara başlayacak, bunun neticesinde 10 Ağustos 1970'te bir devalüasyon gerçekleştirilecek ve dış ticarete kısmi liberalleşmeye gidilecektir. Yükselen işçi ve öğrenci hareketi ise 12 Mart 1971 askeri müdahalesini getirecek, böylelikle 10 Ağustos Kararları'nın uygulanabilmesi için gereken otoriter siyasal ortam tesis edilmiş olacaktır.

Türkiye kapitalizminin, dünya kapitalizmine koşut ama birkaç yıl gecikmeli olarak 1977 yılından itibaren girmiş olduğu kriz, işçi sınıfının yükselen mücadelesi ve siyasal istikrarsızlık, Türkiye burjuvazisi ve uluslararası sistem açısından Türkiye'nin yeni bir birikim rejimine ve hegemonya projesine ihtiyacı olduğunu ortaya koyar niteliktedir. Bu çok boyutlu kriz döneminin görünümü şu şekilde özetlenebilir:

Tıkanma noktasındaki bu siyasal sistemin yapısal özellikleri, 1970'li yıllarda artık ülkenin tek egemen sınıfı haline gelen burjuvazi ile onun siyasal sistemde temsili arasındaki bağın da büyük ölçüde çözümlenmesine yol açmıştır. Türkiye'de o sıralar mevcut siyasal partilerin ve oluşumların hiçbirisi (ne Milliyetçi Cephe koalisyonları ne de CHP'li koalisyonlar) ekonomik ve siyasal koşulları kararlı bir dengeye (istikrara) oturtma kapasitesine sahip değildi. Sisteme destek olan mevcut siyasal oluşumlar sınıflar arası çekişmelerin üstesinden gelmek şöyle dursun, egemen sınıfın içindeki çekişmeleri bile önleyemez bir duruma düşmüşlerdi. Bu durumun ardında ise, mevcut sermaye birikim tarzının sürdürülmesinin olanaksızlığı yatmaktadır. Egemen sınıfın siyasal sözcülerinin temsil ettikleri sınıfın çıkarlarına hizmette, bu çıkarların geliştirilmesinde yetersiz kalmaları, hemen her zaman bir 'hegemonya krizi' ortamı yaşandığına işaret eder ve yeni bir 'birikim stratejisi'ne ve bunun uygulanmasını sağlayacak bir 'hegemonya projesi'ne ihtiyaç bulunmaktadır.⁵³

İşte 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül süreci, birlikte, Türkiye'yi dışa kapalı ve ithal ikameci birikim modelinden, liberal ve ihracata dayalı bir birikim modeliyle dünya sistemine eklemlenmek, bunun için de örgütlü emek hareketini ve solu dağıtmak, aynı zamanda da

kamunun derlediği kaynaklarla özel girişimler yaratılmasına karşıdır. İlk plan kamu kaynaklarının, kamu ekonomik girişimlerinin özel yararlarına peşkeş çekilmesine karşıdır. Birinci plan budur. (...) İkinci plan statükonun planıdır. (...) İkinci plan, bir sarı plandır." Yalçın Küçük, *Planlama, Kalkınma, Türkiye*, Tekin Yayınevi, 1984 (Dördüncü Baskı), s. 296.

⁵³ Raşit Kaya, "Neoliberalizmin Türkiye'ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez), Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 236.

bu birikim modeline uygun bir hegemonya projesini hayata geçirmek amacıyla yürürlüğe konulmuştu ve Boratav'ın da belirtmiş olduğu üzere “sermayenin karşı saldırısı”ndan başka bir şey değildi.⁵⁴ 12 Eylül'den bu yana geçen otuz yıl, bu bağlamda, askeri yönetimden sivil yönetime, koalisyon hükümetlerinden tek parti hükümetlerine Türkiye'nin liberalleştirilmesi projesinin kimi zaman yavaşladığı ama kesintisiz bir şekilde devam ettiği yıllar olarak görülebilir. Bu süreçte, 1980-89 yılları arasında Türkiye dünya sistemine liberal bir dış ticaret rejimi ile, 89 sonrasında ise buna eklenen finansal liberalleşme politikalarıyla dahil olacaktır:

1980 yılında programın ilanı ile ilk adımda dış ticaretin aşamalı olarak serbestleştirilmesi süreci başlamıştır. 1982 yılından başlayarak faiz oranlarının serbestleştirilmesi defalarca denenmiş ve serbest olduğu savunulmuştur; ancak 28 yıldır faiz oranlarına Hazine ve Merkez Bankası'nın idari müdahaleleri devam etmektedir. Dış Ticaretten sonra 1989 yılında ödemeler dengesinin sermaye hareketleri bölümü de 32 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kararı ile 'libere' edilmiştir. Sermaye hareketlerinin liberalizasyonu ile 'uyum' sürecinde Türkiye yeni bir evreye geçmiştir. Özellikle kısa vadeli sermaye hareketleri ile ilk kez karşılaşmış, 'ekonomik denge'nin dış ve iç finansmanındaki bütün araçlar değişmiş ve kaynak tahsisi süreçleri bütünüyle piyasaların hakimiyetine geçmiştir. 1980-2007 'uyumlama süreci'nin her aşamasında kamu ekonomisinin faaliyet alanı sürekli olarak daraltılmış, kamunun yatırım, üretim ve işletmecilik faaliyetleri bütünüyle ortadan kaldırılırken, sahip olduğu varlıklar 'özelleştirme' yolu ile elinden alınmıştır. (...) Kamu sermaye stoklarında dramatik bir 'yok olma' yaşanırken, özel sabit sermaye stoku da 'yabancılaşma'ya açılmıştır. Ekonominin her iki kesiminde borçluluk, 1980 öncesi ile karşılaştırıldığında, kıyas kabul etmez ölçüde artmıştır.⁵⁵

Türkiye'nin Özal'lı ve ANAP'lı yılları Türkiye ekonomisinin ve Türkiye toplumunun liberal dönüşüme uyarlandığı yıllar olarak kabul edilebilir. Bu dönem liberalizmin merkez sağ elitlerin benimsediği bir ideoloji olmaktan çıkıp, bir hegemonya projesi kapsamında, toplumsal bir zemininin de inşa edildiği yıllardır. Bu dönemde liberalizm, “köşe dönmeçilik, bireycilik, piyasa ekonomisi” vb. kavramlar üzerinden Türkiye toplumunu belirleyen hakim ideoloji haline gelmiştir.

⁵⁴ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 145.

⁵⁵ Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap, 2008, s. 62-63.

30 yıllık kesintisiz liberalleşme sürecinin zirve noktasına ulaştırıldığı dönem ise AKP'nin iktidar yılları olarak görülebilir. 2002'den beri devam etmekte olan bu dönemin öncesinde Türkiye yaklaşık 11 yıl süren bir koalisyonlar dönemi yaşamış, dönem boyunca bir yandan egemen sınıf içi çelişkiler, öte yandan emekçi sınıflar arasındaki hoşnutsuzluklar artmaya başlamıştır. Aynı dönem, siyasal partilerin meşruiyetlerini yitirdikleri, dolayısıyla bir meşruiyet krizinin yaşandığı yıllardır da aynı zamanda. Böylesi bir dönemde siyasal alan büyük ölçüde askeri-sivil bürokrasiye terk edilecek, iktisadi politikalar ise IMF bürokrasisi tarafından belirlenecektir. “2002 seçimleri arefesinde, neoliberalizmin 1980’lerden beri yaşamakta oldukları hegemonya zafiyetine, Kasım 2000-Şubat 2001’de yaşanan derin ekonomik çöküş” eklenecek ve seçimde DSP-MHP-ANAP koalisyonunu oluşturan partiler barajın altında kalırken Adalet ve Kalkınma Partisi, tek başına hükümet kurmasına imkan veren çoğunluğu sağlayarak iktidar olacaktır.

AKP iktidarda olduğu sekiz yıl boyunca neoliberal politikaları uygulamada bir tereddüt göstermemiş ve burjuvazinin siyasal icra komitesi olma işlevini hakkıyla yerine getirmiştir. Öncelikle IMF ile 2002 yılında, bir önceki hükümet döneminde imzalanan ve 2002-2004 yıllarını kapsayan stand by anlaşmasına sadık kalınmış, sonrasında ise 2005-2008 yıllarını kapsayan bir anlaşma daha imzalanmıştır. AKP bu dönemde, sıkı bütçe politikaları uygulayarak uluslararası sermayeye dış borç ödemelerinin kesintisiz bir şekilde süreceğini garanti etmiş, sıkı para politikasıyla enflasyonu kontrol etmeyi amaçlamış ve düşük kur-yüksek faiz politikasıyla da Türkiye’ye gelen sıcak para miktarını artırmaya çalışmıştır. Aynı dönemde özelleştirmelere büyük hız verilmiş, “telekomünikasyon, petrol arıtım ve dağıtımı, petro-kimya, demir-çelik, tarımsal kamu işletmeleri, bazı kamu bankaları, ulaşım sektörü, limanlar” gibi kamu işletmeleri özel sektöre devredilmiştir.⁵⁶

AKP, özellikle iktidarının ilk yıllarında Türkiye’nin AB üyelik sürecini de Türkiye’nin liberalleştirilmesi projesinin bir parçası olarak gündeme getirdi ve AB üyeliği, bu dönemde, esasında bü-

⁵⁶ Faruk Ataay ve Ceren Kalfa, “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, s. 319-320. 2009 itibarıyla özelleştirilen ve özelleştirme sürecinde olan kurum ve kuruluşların listesi için bkz. İlter N. Ertuğrul, “AKP ve Özelleştirme”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, (der. İlhan Uzgöl, Bülent Duru), Phoenix Yayınevi, 2009 s. 526 vd.

yük burjuvazinin hedefi olmasına rağmen, adeta tüm toplumun benimsediği bir hegemonya projesi niteliğine kavuştu:

Küreselleşerek uluslararası rekabet gücü elde etme arayışındaki büyük sermaye karşısında, iktidar bloğu içinde hegemonik konum için çekişen görece olarak daha küçük ölçekli sermaye grupları, uluslararası konjonktürün de cesaret verdiği ihracat yapma olanakları nedeniyle projeye kolaylıkla eklenmişlerdir (...) geniş emekçi kitleler 'serbest dolaşım' sayesinde yeni 'iş ve aş' olanaklarının doğabileceğini düşünmektedirler. Sendikalar vb. kuruluşlar, AB'ye uyumun gerektireceği hukuk sistemindeki değişiklikler nedeniyle kervana katılmaya hazır durumdadırlar. Türkiye'de demokratikleşmeyi bir sorun olarak içselleştirmiş olanlara da AB üyeliği bir umut ışığı sunmaktadır. 1980'li yıllarla birlikte Türkiye siyasi yaşamının önemli bir ögesi haline gelen, 28 Şubat süreci nedeniyle yollarındaki tıkanıklığı gören siyasal İslamcılar da üyeliğe bir itirazları kalmamıştır. AB üyeliği sayesinde kendilerine de siyasal sistem içinde yer ayrılacağını düşünen başka bir kesim de, etnik kökenli siyaset izleyen Kürt hareketidir.⁵⁷

Böylesi geniş bir toplam tarafından desteklenen AB üyelik süreci, başta AB'nin Türkiye'ye bakışı olmak üzere kimi nedenlerle, hegemonik bir proje olma niteliğini yitirmiş, zaten AKP de süreç esnasındaki yasal düzenlemelerle bürokrasinin devlet aygıtı içerisindeki gücünü geriletip, kendi egemenliğini pekiştirdikten sonra AB üyelik hedefini söyleminin ve icraatlarının bir numaralı unsuru olmaktan çıkarmıştır. Özellikle 2007 seçimleri sonrasında, yani AKP'nin ikinci iktidar döneminde, parti giderek devletleşecek ve liberal otoritarizm olarak adlandırabileceğimiz bir süreç devreye girecektir.

Burjuva demokrasisinin bir kriz içerisinde olduğu, daha yirminci yüzyılın ilk yarısı bitmeden Carl Schmitt tarafından tespit edilmişti. Schmitt, Batı ülkelerinde parlamentoların giderek işlevsiz bir hale geldiğini ve yürütme aygıtının giderek güç kazandığını söylüyordu. 70'lerin ortalarından itibaren uygulamaya konan neoliberal politikalar, Schmitt'in bu erken gözlemini doğruladı; son otuz yıl, burjuva demokrasilerinde kuvvetler ayrılığı ilkesinin giderek silikleştiği, parlamentonun işlevsizleştiği, siyasal partiler arasındaki farkların azaldığı, gücün giderek yürütme aygıtında ve onun başındaki kişinin elinde toplanması gibi olgulara şahitlik etti, liberalizm süreç boyunca giderek daha otoriter bir görünüme ka-

⁵⁷ Kaya, a.g.k, s. 252.

vuştı. Marksist düşünür Nicos Poulantzas, 1979 yılında yayınlanan *Devlet, İktidar, Sosyalizm* isimli çalışmasında, henüz neoliberalizm egemenliğini ilan etmemişken, otoriter devletçilik adlandırmasını kullanmıştı. Poulantzas, Batı kapitalizminde bir hegemonya krizinin varlığını tespit ediyor ve otoriter devletçiliğin bu krizin aşılması için gündeme geldiğini söylüyordu. Poulantzas'a göre, "otoriter devletçilik, yürütme erkinin dorukları tarafından yüksek idareye el konulması ve yürütmenin idare üzerinde artan siyasi denetimiyle" belirginleşmektedir.⁵⁸ Otoriter devletçilikle birlikte "parlamentonun yönetsel sorumluluğunun, hukuken ve özellikle de fiilen, yürütme erkinin doruklarına doğru yoğun bir biçimde yer değiştirmesi" gibi bir olgu ile karşılaşmakta ve bu "hükümetin, parlamento karşısında özerkleşmesine, idarenin ulusal temsiliyetten uzaklaşmasına yol açmaktadır."⁵⁹ Poulantzas, otoriter devletçiliğin bir egemen kitle partisini de beraberinde getirdiğini söyler. Egemen kitle partisi, "devlet idaresini birleştirmek ve türdeşleştirmek, idarenin farklı kolları ve alt-aygıtları arasındaki uyumu hem yatay olarak (kollar arası) hem de dikey olarak (merkezi aygıt, bölgesel aygıtlar) denetlemek ve ilerletmek" gibi görevleri üstlenir.⁶⁰

Poulantzas'ın bu tespitlerine "neoliberalizm çağı"nda eklenen başka unsurlar da mevcuttur. Öncelikli olarak "ekonomi yönetiminin depolitizasyonu"ndan bahsetmemiz gerekmektedir. Yönetişim olarak da adlandırılan bu depolitizasyon sürecinde ekonominin yönetimi "özerk" ya da "bağımsız" olarak nitelendirilen kurullara devredilmektedir. Ayrıca "merkez bankasının bağımsızlığı" ilkesi, para politikasını hükümetlerin ekonomiyi idare için başvurabilecekleri bir araç olmaktan çıkarmıştır. Bunun yanı sıra "sağlık ve eğitim gibi refah devleti modelinde kamusal olarak sağlanan hizmetlerin metalaşması ve kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi" ile birlikte "siyasetten arındırılmış bir ekonomi"nin tesisi büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.⁶¹ Ekonomik karar alma süreçlerinin siyasal alanın dışına itilmesi, "yönetişim" olgusu ile açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda, yönetişimci devlet;

... ulusal düzeyde, bir yandan adem-i merkezileşmeyle, öte yandan parlamenter sistemin zayıflatılmasıyla siyasal iktidar alanını tasfiye

⁵⁸ Nicos Poulantzas, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, (çev. Turhan Ilgaz), Epos Yayınları, 2004, s. 251.

⁵⁹ A.k., s. 249.

⁶⁰ A.k., s. 262.

⁶¹ Nazım Güveloğlu, "Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri", *Praksis*, Sayı:12, 2004, s. 18.

etmektedir. Tasfiye edilen parlamenter sistemin yerine, düzenleyici kurumların ve piyasa aktörlerinin doğrudan katılımına açık yeni bir siyasal iktidar alanı oluşturmaktadır. Bankacılık, enerji, tarım, telekomünikasyon gibi sektörlerin yanı sıra, rekabet ve ihale gibi genel alanları düzenleme amacıyla, parlamento ve hükümetten bağımsız, mali açıdan özerk, yasama, yürütme ve kısmen yargı erkini kendi bünyesinde birleştiren yeni tip kamu kurumları doğmuştur. Bunlara ek olarak, doğrudan küresel pazarın güçlü aktörlerinin temsilcilerinin yer aldığı, yatırım ajansı ve bunların yerel uzantısı sayılabilecek kalkınma ajansları, yeni tip kamu kurumlarının örnekleri olarak görülebilir.⁶²

Türkiye'nin neoliberalizmle birlikte son otuz yıldır yaşadığı dönüşüm, Poulantzas'ın "bugün her türlü iktidar otoriter devletçiliğe yönelik olarak işlemektedir"⁶³ savını doğrular niteliktedir. Otoriter devletçilik ve yönetim, otuz yıl boyunca adım adım inşa edilmiş bir dönüşüm sürecinin sonunda Türkiye kapitalizminin günümüzdeki siyasi örgütlenme biçimi haline almış durumdadır. Bu noktada, devletçiliğin Türkiye'nin siyasal ve iktisadi tarihi açısından taşıdığı özel anlamı, yani liberalizmden kısmi bir uzaklaşma deneyimi anlamına geldiğini göz önüne alarak, bu biçimi otoriter devletçilik olarak değil, liberal otoritarizm olarak adlandırmanın daha doğru olduğunu düşünüyoruz. Kanımızca bu adlandırma, AKP döneminde ivme kazanan dönüşüm sürecinin liberal ve aynı zamanda otoriter karakterini ortaya koyma açısından daha verimli görünmektedir.

Pınar Bedirhanoglu'nun da belirtmiş olduğu üzere, Türkiye'de yaşanan dönüşüm süreci birbirine paralel iki hat üzerinden gerçekleşmektedir:

Bir yandan, daha önce kamusal bir anlayışla düzenlenen sağlık ve sosyal güvenlik dahil pek çok sektör, devletin düzenleyici müdahalelerinin dışına çıkartılarak sermayenin hukuki ya da hukuk dışı yollarla birikiminin alanı haline getirilmektedir. Diğer yandan da, başta emek olmak üzere neoliberal politikaların kaybeden kesimleri üzerinde kurulan tahakküm biçimlerini koruyup yeniden üretebilecek güçte bir devlet yapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. İktisadi ve parlamenter yapılarıdaki ve güvenlik alanındaki değişimler yoluyla devletin yürütme erkinin güçlendirilmesi olarak özetlenebilecek bu yeniden yapılanma süreci içinde, AKP iktidarı hem sürekliliğin, hem de sürecin

⁶² Sonay Bayramoğlu Özügür, "Türkiye'de Devletin Dönüşümü: Parlamenter Populizmden Piyasa Despotizmine", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, s. 263-264.

⁶³ Nicos Poulantzas, *a.g.k.*, s. 269.

çelişkilerinin İslamcı muhafazakâr bir siyasi proje etrafında idare edilmesi çabasının bir ifadesidir.⁶⁴

AKP iktidarı boyunca özelleştirmeler, üst kurulların ve Merkez Bankası'nın özerk niteliğinin devamı ve IMF anlaşmaları ile birlikte ekonominin depolitizasyonu süreci büyük ölçüde tamamlanırken, buna hem devletin güvenlik aygıtının özellikle emniyet teşkilatı bağlamında güçlendirilmesi, hem de yasama ve yargının yürütmenin tabiiyeti altına sokulması eşlik etmiştir. 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan referandumla birlikte de güçlü yürütmenin ve tek parti rejiminin anayasal zemini de büyük ölçüde güçlendirilmiş durumdadır. Dolayısıyla Türkiye'de rejim, küresel kapitalizmin gereklerine uygun bir şekilde, merkezinde neoliberalizmin durduğu bir dönüşüm yaşamaktadır. Söz konusu dönüşümü, bir kokuş olarak değil de, bu makalede ortaya koyduğumuz üzere, liberalizmin sürekliliği çerçevesinde değerlendirmek çok daha anlamlı görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, 2009.
- Arol F., Hasan, "Mehmet Cavit Bey", *Liberalizm Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*, (der. Murat Yılmaz), İletişim Yayınları, 2005.
- Ataay, Faruk; Kalfa, Ceren, "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, (der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez), Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, *2008 Kavşağında Türkiye Siyaset, İktisat ve Toplum*, Yordam Kitap, 2008.
- Başkaya, Fikret, "80 öncesi, 80 sonrası", <http://www.sosyalistforum.net/makaleler/31435-fikret-baskaya-80-onesi-80-sonrasi-veya-rejimin-niteligi.html>
- Boratav, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, İmge Kitabevi Yayınları, 2010.
- Bedirhanoglu, Pinar, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu*, (der. İlhan Uzgel, Bülent Duru) Phoenix Yayınevi, 2009.
- Çavdari Tefvik, *Türkiye'de Liberalizm*, İmge Yayınevi, 1992.
- Demirel Ahmet, "Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis'teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar", *Liberalizm Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*
- Dinler, Demet, "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, Sayı:9, 2009.

⁶⁴ Pinar Bedirhanoglu, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı*, s. 50.

- Emrence, Cem, "Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)", *Liberalizm Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*.
- Erdoğan, Mustafa, "Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni", *Liberalizm, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*.
- Eroğul, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (der. Schick Cemil İrvin ve Tonak Ertuğrul Ahmet), Belge Yayınları, 1998.
- Ertuğrul, N. İter, "AKP ve Özelleştirme", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*.
- Güveloğlu, Nazım, "Demokrasinin Neoliberal Dönemde geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri", *Praksis*, Sayı:12, 2004.
- İnsel, Ahmet, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", *Liberalizm, Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7*.
- Karaca, Bilal, "II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İktisat Anlayışı", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 102, 2010.
- Kaya, Raşit, "Neoliberalizmin Türkiye'ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*.
- Keyder, Çağlar, "Türkiye Demokrasinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*.
- Küçük, Yalçın, *Planlama, Kalkınma, Türkiye*, Tekin Yayınevi, 1984.
- Küçükömer, İdris, *Düzenin Yabancılaşması*, Alan Yayınları, 1989.
- Mardin, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 1*, (ed. Mehmet Ö. Alkan), İletişim Yayınları, 2004.
- Margulies, Ronnie; Yıldızoğlu, Ergin, "Tarımsal Değişim: 1923-1970", *Geçiş Sürecinde Türkiye*.
- Özüğurlu Bayramoğlu, Sonay, "Türkiye'de Devletin Dönüşümü: Parlamento Popülizmden Piyasa Despotizmine", *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*.
- Poulantzas, Nicos, *Devlet, İktidar, Sosyalizm*, (çev. Turhan Ilgaz), Epos Yayınları, 2004.
- Reyhan, Cenk, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri Prens Sabahattin (1877-1948)*, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.
- Savran, Sungur, "Osmanlı'dan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu", *11. Tez Kitap Dizisi*, Sayı: 1, 1985.
- Schick, İrvin C; Tonak, E. Ahmet, "Uluslararası Boyut, Ticaret, Yardım ve Borçlanma", *Geçiş Sürecinde Türkiye*.
- Sümer, Çağdaş; Yaşlı, Fatih (der.), *Hegemonyadan Diktatoryaya Liberal-Muhafazakâr İttifak ve AKP*, Tan Kitabevi Yayınları, 2010.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayın No: 24, 1974.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi, 1983.

Tören, Tolga, “Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması”, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi*, (haz. Demet Yılmaz, Ferhat Akyüz vd.), Dipnot Yayınları, 2006.
Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, İletişim Yayınları, 2009.

AVRUPA’NIN ULUSÖTESİ KAPİTALİST SINIFI: AVRUPA SANAYİCİLER BİRLİĞİ

Fatma Müge ALGAN*

Çokuluslu şirketler ekonomik arenada sahip oldukları gücü kamu politikalarını etkilemek için kullanmaktadırlar. Çokuluslu şirketlerin ekonomik gücünü elinde tutan ulusötesi kapitalist sınıf, kendi sınıf çıkarları doğrultusunda uluslararası karar alma süreçlerini etkilemektedir. Bu politika yönlendirmesinin Avrupa Birliği yapılanmasındaki en güçlü örneği Avrupa Sanayiciler Birliği’dir. Bu yazı, Avrupa Sanayiciler Birliği’ni incelemekte ve bu Birliğin AB politikalarını etkileme gücünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. İnceleme, küresel politikaların ulusötesi kapitalist sınıf tarafından oluşturulduğu sonucuna varmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Çokuluslu şirket, ulusötesi kapitalist sınıf, Avrupa Birliği, Avrupa Sanayiciler Birliği, politika yönlendirmesi.

18. yüzyılın ortalarında ticari hayatın yapı taşı olan aile işletmeleri bu dönemde yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucunda değişime uğrayarak profesyonel işletmelere dönüşmüştür. 19. yüzyılda yaşanan tekelleşme ve sanayi kapitalizmi bu işletmeleri ulusal düzeyde çalışan anonim şirketler haline getirmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise anonim şirketler çokuluslu şirketlere dönüşmüştür. Çokuluslu şirketler birden fazla ülkede kazanç sağlayıcı iktisadi faaliyette bulunan ve uluslararası üretim yapan şirketlerdir.

Çokuluslu şirketler ülkelere doğrudan yabancı yatırım sağlayan işletmelerdir. Elleriindeki geniş yatırım kapasiteleri nedeniyle ülkeler; çokuluslu şirketleri kendi ülkelerine çekebilmek için vergi oranlarını düşürmekte ve şirketlerin rahat faaliyet göstermesine olanak verecek yasaları uygulamaya koymaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın birincil kaynağı oldukları için özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri ve sosyal politikaları üzerinde bu şirketlerin etkileri artarak devam etmektedir.

1. ve 2. Dünya Savaşları çokuluslu şirketler için büyük bir pazar yaratırken mali sermayenin egemenliğini artırması bu şirketlerin konumunu güçlendirmiştir. 1960 yılında çokuluslu şirketlerin sağladığı doğrudan yabancı yatırımlar %17 artmıştır. 1970’li yıllara gelindiğinde bu şirketler küresel ekonominin %70-80’ine hakim duruma gelmişlerdir. 1984 yılında çokuluslu şirketler tarafından sağlanan doğrudan yabancı yatırımlar %24, 1995 yılında ise %33

* Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı.

oranında artış göstermiştir. UNCTAD'ın 2007 verilerine bakıldığında çokuluslu şirket sayısı 79.000, bağlı şirket sayısı 790.000 olmuştur. Bu şirketlerin küresel doğrudan yabancı yatırım akışı bir önceki yıla göre %30 artarak 1.833 milyar Dolara, doğrudan yabancı yatırım stoku 15 trilyon Dolara, satışları da 2006 yılına göre %21 artarak 31 trilyon Dolara ulaşmıştır. 2007 yılında çokuluslu şirketler küresel gayrisafi yurtiçi hasılanın %11'ini gerçekleştirmiştir ve bu şirketler 82 milyon kişi istihdam etmektedir.¹

Çokuluslu şirketler dünya ekonomisinin % 80'ini kontrol etmektedir ve ciroları birçok ülkenin gayrisafi yurtiçi hasılasına eşit veya ondan fazladır. Örneğin Shell'in cirosu İran'ın gayrisafi yurtiçi hasılasına eşittir. Bu şirketler, piyasayı yönetmek ve dünyadaki kaynakları paylaşmak için ekonomi politikaları yanında uluslararası karar alma süreçlerini de etkilemekte ve kamu politikalarının kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda oluşturulmasını sağlamaktadırlar.

Çokuluslu şirketlerin güçlenmesi ile ulusötesi kapitalist sınıf faaliyette bulunduğu ülkelerin politikaları yanında küresel politikaları da yönlendirmeye başlamıştır. Bu sınıfın artan ekonomik gücü ve kamu politikalarını oluşturma becerisi bu sınıfı ilgi çeken bir araştırma konusu haline getirmiştir. Literatürde ulusötesi kapitalist sınıf üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar genelde ulusötesi kapitalist sınıfın tanımı, yapısı ve bu sınıfın oluşumu üzerine yapılmıştır. Ulusötesi kapitalist sınıfın oluşturduğu dernek, birlik veya lobi grupları üzerinden bu sınıfın politika yönlendirme yöntemlerini, araçlarını ve rakamsal verilerini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada ulusötesi kapitalist sınıf Avrupa Birliği (AB) içerisinde politika yönlendirmesi yapan en güçlü platform olan Avrupa Sanayiciler Birliği üzerinden incelenmektedir. Avrupa Sanayiciler Birliği'nin kuruluşu, yapısı ve işleyişi gibi temel bilgilere ulaşmak mümkün olmakla beraber, bu Birliği oluşturan şirketlerle ilgili verilere ulaşmak detaylı bir araştırma gerektirmiştir. Şirketlerin faaliyette bulunduğu ülke ve sektör araştırmaları yapılmış, şirketlerin ciro ve istihdam rakamları tespit edilmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde Avrupa Sanayiciler Birliği'nin genel yapısı ve işleyişi ortaya konulmuştur. Çalışmada karşılaşılan sınırlılıklardan biri de Avrupa Sanayiciler Birliği'nin AB politikalarını yönlendirme yönteminin belirlenmesi olmuştur. Avrupa Sanayiciler Birliği'nin AB içerisinde güçlü bir lobi grubu olduğunu

¹ *Dünya Yatırım Raporu-2008*, UNCTAD, http://www.unctad.org/en/docs/wir2008_en.pdf, (Erişim Tarihi: 14/05/2010).

ortaya koymak için öncelikle Birliğin temel politika alanları belirlenmiş, daha sonra bu temel politika alanlarında yayımlanan politika dokümanları incelenmiştir. Son olarak da AB'nin aynı alanlardaki politika belgelerinde Avrupa Sanayiciler Birliği'nin etkileri araştırılmış ve Birliğin taleplerinin AB tarafından nasıl karşılandığı ortaya konulmuştur. Bu çerçevede çalışmada önce ulusötesi kapitalist sınıf ve bu sınıfın vücut bulmuş hali olarak Avrupa Sanayiciler Birliği yapı ve işleyiş itibarıyla incelenmiş, daha sonra Avrupa Sanayiciler Birliği'nin AB politikalarını yönlendirme yöntemi ortaya konmuştur.

ULUSÖTESİ KAPİTALİST SINIF

Marksizmde sınıf teorisi, üretim sürecinin yapısı ve mülkiyet koşulları tarafından belirlenmektedir. Marx'a göre kapitalistler, üretim araçlarına sahip olan ve diğerlerinin iş gücünü satın alabilen sınıftır. İşçi sınıfı, üretim araçlarına sahip değildir ve işgücü satın alamamaktadır. Küçük burjuvazi ise üretim araçlarına sahiptir, ancak işgücü satın alamamaktadır. Gelir ve statüyü belirleyen üretim ve sınıfların güç ilişkilerini yansıtan dağıtım ve tüketim durumudur. Üretim araçlarına ve işçi sınıfını kontrol gücüne sahip oldukları için kapitalistler yani burjuva yönetici sınıftır. Bu kontrol gücü yönetici sınıfın daha da güçlenmesini sağlamakta ve sınıfın toplum üzerindeki etkisini artırmaktadır. Yönetici sınıf, toplum adına karar veren ve kamu politikasını belirleyen sosyal sınıftır. Bu sınıf kendisini toplumdaki tek sınıf olarak görmekte ve sadece kendi sınıfının çıkarları için hareket etmektedir.

Çokuluslu şirketlerin küresel ekonomi üzerindeki artan gücü ve sahip oldukları ulusötesi sermaye yönetici sınıfın yapısını değiştirmiştir. Robert Cox'a göre dünya çapında faaliyet yürüten dev şirketleri "kontrol" edenler belirgin biçimde sınıf bilincine sahiptirler ve ulusötesi yönetici sınıftırlar.² Böylece kapitalizmin bir yüksek aşamaya geçip emperyalizme dönüştüğü gibi, Marx'ın yönetici sınıfı da bir üst aşamaya geçerek *ulusötesi kapitalist sınıf* düzeyine ulaşmıştır. Yönetici sınıf üretim araçlarına ve işçi sınıfını kontrol gücüne sahip iken ulusötesi kapitalist sınıf sadece üretim araçlarına ve işgücüne değil; üretime, dağıtım, tüketime, değişime ve mali sermayeyi kontrol etme gücüne yani üretim süreçlerinin tamamına sahiptir. Bu sınıf artık daha güçlüdür çünkü üretim sisteminin ta-

² Mehmet Gürsan Şenalp, Örsan Şenalp, "Ulusötesi Kapitalizm, Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye'de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu", *Praksis*, Sayı 19, 2009, s. 211.

namına hakim olmanın yanında ulusal ve uluslararası ekonomik veya siyasal güçlükleri azaltma ve hatta yok etme gücüne sahiptir.³ Robinson ve Haris'in de ortaya koyduğu gibi bu ulusötesi kesimler tam anlamıyla ülkelerin kumanda merkezlerini ele geçirmiş durumdadır.⁴

Ulusötesi kapitalist sınıfın üyeleri, Marx'ın ifade ettiği gibi, büyük üretim kaynaklarının ve üretim sisteminin sahibidir. Üretim sistemini yani üretim ilişkileri, sosyal süreçler ve meta ilişkilerini yönetme gücüne sahip olan bu sınıf, sınıf bilincine sahiptir.⁵ Büyük üretim kaynaklarına ve sınıf bilincine sahip olan küresel üretim sistemini ve ulusötesi sermayeyi yöneten ulusötesi kapitalist sınıf *kendi içinde bir sınıftır (class in itself)*. Üretim sisteminin içerisinde ortak özellikleri taşımak ve sınıf bilincine sahip olmak işçi sınıfını da kendi içinde bir sınıf yapmaktadır. Ancak ulusötesi kapitalist sınıfın işçi sınıfından farkı aynı zamanda *kendisi için bir sınıf (class for itself)* olmasıdır. Küresel ulusötesi sermayeye sahip olan ulusötesi kapitalist sınıf, küresel karar alma mekanizmalarını kontrol etme gücüne sahiptir. Ulusötesi kapitalist sınıfın kamu politikalarının oluşturulmasında sahip olduğu bu denli büyük güç bu sınıfın işçi sınıfı üzerindeki baskısını artırmaktadır.⁶ Ulusötesi kapitalist sınıf, sınıf çıkarları için küresel kamu politikalarını yönlendirmekte ve işçi sınıfını kullanmaktadır.

Ulusötesi kapitalist sınıfı oluşturanlar çokuluslu şirketlerin sahipleri, yöneticileri ve kamu politikalarının şekillenmesinde önemli rolü olan kamu görevlileri ve politikacılarıdır. Leslie Sklair, bu grupları *üst sınıf (upper class)* olarak nitelendirmektedir.⁷ Bu üst sınıf, üretim, tüketim, dağıtım ve değişim ağına sahip olan ve bu ağı kontrol eden sınıftır. Sklair'e göre ulusötesi kapitalist sınıfı dört ayrı fraksiyon oluşturmaktadır. Çokuluslu şirketlerin sahipleri ve yöneticilerinin bulunduğu ana fraksiyon şirket fraksiyonudur. Bürokrat ve politikacılar devlet fraksiyonunu, profesyoneller teknik fraksiyonu ve tüccarlar ile medya tüketimsel fraksiyonu oluşturmaktadır. İlk bakışta ulusötesi kapitalist sınıfı oluşturan temel kad-

³ Öznur Gökkaya, Çokuluslu Şirketler ve Türkiye Üzerine Etkileri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1997, s. 15.

⁴ Mehmet Gürsan Şenalp, Örsan Şenalp, *a.g.k.*, s. 215.

⁵ William I. Robinson, Jerry Haris, "Toward a Global Ruling Class?: Globalization and the Transnational Capitalist Class", *Science and Society*, 64, 1, 2000, s. 7.

⁶ *A.k.*, s. 8.

⁷ Leslie Sklair, *Transnational Capitalist Class*, Blackwell, 2001, s. 12.

ronun çokuluslu şirketlerin sahipleri ve yöneticileri olduğu düşünülerek Sklair'in diğer üç fraksiyon tabanlı tanımlamasının temel tanımlamadan ayrıldığı düşünülebilir. Ancak kamu politikalarını yönlendiren politikacılar, çokuluslu şirketlerin taleplerini dinleyen bir Avrupa Birliği yapılanması, IMF ve Dünya Bankası gibi aktörlerin çokuluslu şirketlere hizmet ettiği düşünüldüğünde diğer fraksiyonların da ulusötesi kapitalist sınıf olduğu görülmektedir.

Ulusötesi kapitalist sınıf, kamu politikası oluşturulmasında üç temel adım izlemektedir. Bu adımlar; kamu düşüncesi oluşturma, kamu politikası oluşturma ve kamu politikasının uygulanmasıdır. Ulusötesi kapitalist sınıf, ilk adımda yani kamu düşüncesi oluşturulması aşamasında bazı etkileme araçları kullanmaktadır. Yıllık raporlar, politikaları yönlendirmek için hazırlanan reklamlar, toplantılar, kamu görevlileriyle buluşma, bazı basın organlarıyla birlikte hareket etme, basın açıklamaları, politikacılara yönelik olarak hazırlanan öneri raporları, medyada yer alacak konuşma, makale veya açıklamalar bu etkileme araçlarındandır. İkinci adım olan kamu politikasının oluşturulması için genel olarak lobicilik yapılmaktadır. Lobi faaliyetleri dışında konu ile ilgili komitelere katılmak, politikacılara yakın olmak, partileri desteklemek, ticaret birlikleri, oda ve borsalar ile birlikte çalışmak kamu politikalarının oluşturulması aşamasında ulusötesi kapitalist sınıfın kullandığı yöntemlerdir. Son adım olan kamu politikasının uygulanması aşamasında izlenecek yol, ulusötesi kapitalist sınıfın uygulanacak olan politikaları kabul edip etmemesine göre değişmektedir. Belirlenen kamu politikaları ulusötesi kapitalist sınıfın taleplerine ve çıkarlarına uygun ise sınıf, bu politikaların uygulanmasından memnuniyet duymaktadır. Ancak ulusötesi kapitalist sınıfın talepleri kamu politikalarına yansımamış ise, ulusötesi kapitalist sınıf, uygulamaları benimsememek, memnuniyetsizliklerini yansıtmak ve yeni yasal düzenlemelerin yapılması için çalışmak gibi yöntemlere başvurmaktadır.

AVRUPA SANAYİCİLER BİRLİĞİ

Avrupa Birliği içerisinde Avrupa Kimyasal Sanayi Konseyi, Avrupa Birliği Gıda Sanayicileri Federasyonu, Avrupa Finansal Şirketler Birliği, Avrupa Enformasyon Teknolojileri Birliği gibi birçok ulusötesi kapitalist sınıf kulübü lobi faaliyetlerini yürütmek-

tedir.⁸ Bu lobi grupları ait oldukları ulusötesi kapitalist sınıfın çıkarları doğrultusunda AB politikalarını yönlendirmeye çalışmaktadır. Avrupa’da faaliyet gösteren en güçlü lobi grubu, AB politikalarını yönlendirme başarısıyla Avrupa Sanayiciler Birliği’dir. Avrupa Sanayiciler Birliği (European Round Table of Industrialists - ERT), 6-7 Nisan 1983 tarihinde Volvo’nun önderliğinde 17 işadami tarafından kurulmuştur. ERT kendisini Avrupa’da sanayi ve teknoloji alanında faaliyet gösteren 45 çokuluslu şirketin başkanlarını ve üst düzey yöneticilerini bir araya getiren gayri resmi bir forum olarak tanımlamaktadır. Philips’in üst düzey yöneticisi Wisse Dekker, ERT’yi kurma amaçlarını “Hükümet politikaları şirketlerin elini kolunu bağlamaktadır, hükümetler bir şeyler yapsın diye bekleyemeyiz” sözleriyle açıklamaktadır.⁹ Avrupa’da faaliyet gösteren şirketlerin bu çetin rekabet ortamında tek başlarına başarısız olacağını düşünen ERT’nin amacı, Avrupa sanayisinin rekabet edebilirliğinin artırılması, Avrupa ekonomisinin büyümesi ve istihdamın artırılmasını sağlamak için devletleri uyandırmaktır.¹⁰

ERT’ye üyelik davet usulü ile olmaktadır ve ERT üyesi olan başkan ve yöneticiler şirketlerini değil kendi şahıslarını temsil etmektedir. ERT yılda iki defa genel kurul düzenlemektedir. Genel Kurullarda iş programları, öncelikli konular ve çalışma programlarının takvimleri belirlenmektedir. Kararlar oybirliğiyle alınmaktadır. Yönetim Kurulu; başkan, iki başkan yardımcısı, bir önceki başkan ve beş seçilmiş üyeden oluşmaktadır. Yönetim Kurulu, ERT’nin faaliyetlerini gözden geçirmekte ve genel kurulda önerilerde bulunmaktadır. Her üye çalışmalara katılacak ve üyeler tarafından alınan kararların uygulanmasına yardımcı olacak birer aday göstermektedir. ERT’nin faaliyetleri ile ilgili işler çalışma grupları tarafından yürütülmektedir. Çalışma grupları Genel Kurulda oluşturulmaktadır. Bu çalışma gruplarının başkanlıkları ERT üyeleri tarafından yürütülmektedir. Gruplar, üyelerden ve ERT üyesi şirketlerde çalışan uzmanlardan oluşmaktadır. Çalışma grupları genel kurula öneriler sunmakta ve ERT’nin mesaj ve isteklerinin hazırlanmasında önemli rol üstlenmektedir. ERT’nin faaliyetini sürdürmekte olan yedi adet çalışma grubu vardır. Bu çalışma grupları; Rekabet Politikası Çalışma Grubu, Rekabet Edebilirlik Çalışma

⁸ Myriam Vander Stichele, Kim Bizzari, Leonard Plank, “Corporate Power over EU Trade Policy: Good for Business, Bad for the World”, *A Report By the Seattle to Brussels Network*, 2006, s. 10.

⁹ <http://www.spectrezine.org/europe/currid.htm>, (Erişim Tarihi: 07/01/2011).

¹⁰ <http://www.ert.be/origins.aspx>, (Erişim Tarihi: 07/01/2011).

Grubu, Dış Ekonomik İlişkiler Çalışma Grubu, Uluslararası Muha-sebe Standardları Çalışma Grubu, Toplumsal Değişim Çalışma Grubu, Enerji ve İklim Değişikliği Çalışma Grubu, Güney Doğu Avrupa Çalışma Grubudur.

ERT'nin Genel Sekreterliğinin de bulunduğu Brüksel'deki merkezi, projeleri koordine etmekte, üyelere idari destek sağlama-kta, ERT raporlarını yayınlamakta ve temas noktası olarak hareket etmektedir.¹¹

Fiat, Nestle, Volvo, BP, Shell, Unilever, Lafarge, Nokia gibi çok büyük şirketleri bünyesinde toplayan ERT, Avrupa'nın güçlü ülkelerini bir araya getiren bir yapıya sahiptir. ERT'de altı İngiliz¹² ve altı Fransız şirketi¹³ bulunmaktadır. Bu ülkeleri beş şirket ile Almanya¹⁴, dört şirket ile İtalya¹⁵ ve üç şirket ile İspanya¹⁶, Hol-landa¹⁷ ve İsviçre¹⁸ takip etmektedir. İki firma ile temsil edilen ülkeler İsveç (Volvo, Investor), Finlandiya (Kone, Nokia), Belçika (Umicore, Solvay) ve Türkiye (Eczacıbaşı, Sabancı Holding), tek firma ile temsil edilen ülkeler Norveç (Norsk Hydro), Macaristan (Mol), İrlanda (Smurfit Kapa), Yunanistan (Titan Cement), Avus-turya (Omv), Danimarka (A.P. Moller-Maersk) ve Portekiz'dir (Sonae). ERT üyesi iki şirket (Unilever ve Shell) İngiltere-Hollanda ortak sermayesine sahiptir. Avrupa devlerini bir araya getiren ERT, aynı zamanda mali sermayeye sahip şirketleriyle de dikkat çekmektedir. Şirketlerin birçoğu sınai faaliyetlerinin yanı sıra finans sektöründe de faaliyette bulunmaktadır. Bu faaliyet banka veya finans kurumlarına sahiplik veya ortak olmak şeklinde-dir. Telefonica, Basf, Vivartia Smurfit Kapa ve Investor doğrudan mali sermayeye sahip ERT şirketleridir. ERT'de petrol, telekomü-nikasyon, kimyasal-ilaç, yapı malzemeleri, enerji, otomotiv, gıda-meşrubat, bilişim-elektronik, endüstriyel ürünler, metal, tütün ürünleri, havayolu taşımacılığı, ambalaj ve tekstil olmak üzere 14 sektör temsil edilmektedir. Sekizer şirketin faaliyette bulunduğu petrol ve telekomünikasyon ERT içerisinde en çok temsil edilen sektörlerdir. Kimyasal-ilaç ve yapı malzemeleri beşer şirket ile,

¹¹ <http://www.ert.be/structure.aspx>, (Erişim Tarihi: 13/03/2009).

¹² British American Tobacco, British Airways, Astra Zeneca, Vodafone, BT ve BP.

¹³ Saint Gobain, Renault, Lafarge, GDF Suez, Alcatel-Lucent ve Air Liquide.

¹⁴ Siemens A.G., Thyssenkrupp, Basf, Deutsche Telecom ve BMW Group.

¹⁵ Telecom Italia, CIR, Fiat ve Eni.

¹⁶ Telefonica, Repsol ve Inditex.

¹⁷ Royal Philips, Heineken ve Akzo Nobel.

¹⁸ STMicroelectronics, Nestle ve F.Hoffmann-La Roche.

enerji ve otomotiv ise dörder şirket ile temsil edilmektedir. Gıda-meşrubat ve bilişim-elektronik sektörleri dörder şirket, endüstriyel ürünler ve metal sektörü ikişer şirket ile temsil edilirken, tütün ürünleri, havayolu taşımacılığı, ambalaj ve tekstil sektörleri birer şirket ile temsil edilmektedir.

ERT şirketlerinin Avrupa'daki cirosu 1 trilyon Euronun üzerindedir ve bu şirketler 6,6 milyon kişi istihdam etmektedir.¹⁹ Bu şirketler her yıl yaklaşık 85 milyar Euro tutarında alım yapmaktadır. Dünyadaki en büyük 100 şirketin ciroları itibariyle ERT şirketleri dünya ekonomisi içerisindeki cironun %25'ini, Avrupa ekonomisinde gerçekleşen cironun %54'ünü gerçekleştirmektedir. Bu rakamlar Avrupa'nın yıllık cirosunun yarısının ERT şirketleri tarafından gerçekleştirildiğini göstermektedir. Aynı şekilde dünya ekonomisinde gerçekleşen satışların dörtte biri ERT şirketleri tarafından yapılmaktadır. ERT şirketleri küresel istihdamın %21'ini karşılamaktadır.

ERT, AB Komisyonu ile ilişkilerini yakın tutmaktadır. Jacques Delors, Etienne Davignon, Francois-Xavier Ortoli, Martin Bangemann, Peter Sutherland gibi AB Komisyon Başkanlığı ve üyeliği görevlerini üstlenmiş kişiler daha sonra ERT şirketlerinde yönetici pozisyonlarına alınmaktadır. ERT, AB Dönem Başkanlığını yürüten ülke başkanı ile görüşmekte ve AB Komisyonu ve Konseyi içerisindeki yapılanmalarda görev almaktadır. ERT şirketleri ilk olarak AB Komisyonu'na raporlama yapmak üzere kurulan Rekabet Danışma Grubu ile AB organları içinde yer almaya başlamıştır. Yedi şirketten oluşan ilk Rekabet Danışma Grubu'nun dört üyesi ERT şirketlerindedir. ERT'nin AB içerisindeki görevleri AB Telekomünikasyon Altyapısının Güçlendirilmesi için oluşturulan Bangemann Grubu, AB Komisyonu Çevre Müdürlüğü, AB Komisyonu Enerji ve Ulaşım Müdürlüğü içerisinde alınan görevlerle devam etmiştir. ERT'nin AB politikalarını etkileme gücünün önemli bir unsurunu kişisel erişim gücü oluşturmaktadır. Nitekim ERT'nin eski Genel Sekreteri Keith Richardson da ERT'nin başarısının anahtarı olarak erişimi göstermektedir. Richardson'a göre erişim, "Helmut Kohl'e telefon edebilmek ve O'na bir raporu okumasını önermek, John Major'ın telefon ederek ERT'ye görüşleri için teşekkür etmesi veya İsveç Başbakanı ile AB'ye iletilecek konuların görüşüldüğü bir yemek yemektir."²⁰

¹⁹ www.ert.be, (Erişim Tarihi: 07/01/2011)

²⁰ ERT-Şirket Avrupa'sının Elitleri, <http://archive.corporateeurope.org/ebsummit/factsheet3.htm>, (Erişim Tarihi:24/09/2009).

Başarının diğ er bir unsuru da sürekli yayın sağ lanmasıdır. ERT, taleplerini basın açıklamaları ve raporlar aracılığıyla formüle etmekte ve güçlü basın organları aracılığıyla bu talepleri duyurmaktadır. ERT'nin basın açıklamaları ve raporları uzun süre gazetelerde yer almakta ve makalelere konu olmaktadır. ERT Tek Pazar, Trans Avrupa Ağları, çevre politikaları, istihdam, Lizbon hedefleri, uluslararası muhasebe standartları ve Dünya Ticaret Örgütü müzakereleri ana politika alanlarında basın açıklaması yapmakta ve raporlar yayınlamaktadır. ERT'nin politika alanları ile ilgili beklentilerini ortaya koyduğu bu basın açıklamaları ve raporların yayınlanması ERT'nin talepleri karş ılık bulana kadar sürmektedir. Böylece iletilmek istenen mesajlar daha çok kişiye ulaşmakta ve tekrarlanmaktadır. Bu tek taraflı yayın sağ lama, ERT'nin seçkin basın mensupları ile olan ilişkilerine dayanmaktadır. *Financial Times*, *Ekonomist*, *Le Monde*, *Sud Deutsche*, *Der Spiegel* ve *La Repubblica* gibi önemli gazete ve dergilerde çalışan gazeteciler ile yakın ilişkileri ERT'nin faaliyetlerinin yayınlanmasını sağlamaktadır. Bu şekilde Avrupa ekonomisinin sorunlarına dikkat çekilmektedir. Sorunları ortaya koyan mesajlardan hemen sonra çözüm önerileri de sunulmakta ve bir süre de bu önerilerin basında yer alması sağ lanmaktadır. ERT, sahip olduğu sermaye, istihdam ve yayın sağ lama gücünü AB politikalarını yönlendirmek için kullanmaktadır.

ERT üyeleri çokuluslu şirketlerin sahipleri veya yöneticileri oldukları için ERT, arzu ettiği karar organına rahatlıkla ulaşabilmektedir. Az sayıda üye olması kararların ç abuk alınmasını ve ç abuk uygulanmasını sağlamaktadır. ERT şirketlerinin istekleri dengelidir ve faaliyette bulunulan tüm sektörlerin ihtiyaçları gözeltirmektedir. Çalışmalarda petrol, telekomünikasyon, otomotiv vb. tüm sektörlerin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaktadır ve ERT tüm şirketlerinin taleplerinin karşılanması için çalışmaktadır.

ERT, politika alanlarına göre oluşturulan çalışma grupları ile faaliyet göstermektedir. Çalışma Gruplarında ERT şirketlerinde çalışan konu ile ilgili uzman kişiler yer almaktadır. Çok fazla çalışma grubu olmaması konular üzerinde yoğunlaşılmasını ve çalışma alanının dağılmamasını sağlamaktadır. Konularında uzman kişilerin çalışma gruplarında yer alması da sorunların iyi analiz edilmesini ve ç özümlerin detaylı planlanmasını sağlamaktadır.

ERT, Avrupa sanayisinin sorunlarını çok iyi bilmektedir. Bu sorunları iyi tanımlaması ve ortaya koyuş şekli başarısındaki önemli unsurlardandır. Sorunlar; sektörel, ekonomik, siyasal ve sosyal

açılardan değerlendirilmektedir. Çözümler de aynı sorunlu alanlar gibi sektörel, ekonomik, siyasal ve sosyal açılardan değerlendirilerek sunulmaktadır. Çözümlerle ilgili uygulama yöntemleri ve dönemsel planlama da hazırlanmaktadır. Bu kapsamlı, planlı ve detaylı çalışmanın sonucu olarak çoğu zaman AB karar aktörlerine sadece önerilen yöntemleri uygulamak kalmaktadır. ERT, bu avantajları sayesinde politika önceliklerini özgürce belirlemektedir.

ERT'nin politikaları Avrupa'nın yatırım ortamının iyileştirilmesi, rekabet gücünün artırılması ve Avrupa sanayisinin desteklenmesi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu politikaların yönlendirilmesi için başta AB Komisyonu olmak üzere AB Bakanlar Konseyi, AB dönem başkanı ülke, konu ile ilgili diğer uluslararası oluşumlar ve ulusal hükümetler ERT politikalarının hedef kişileri olmaktadır. Bir sorunla ilgili çözüm önerileri AB'nin o konu ile ilgili önceki dokümanları dikkate alınarak yapılmakta ve çözüm için hangi yöntem gerekiyorsa (Beyaz Rapor, Yeşil Rapor, Komite oluşturulması gibi) o yöntem ERT tarafından da kullanılmaktadır. ERT politikalarını belirlemekteki başarısını bu politikaları ilgili yerlere iletmede de göstermektedir. İletişim kanalları ve iletişim araçları dikkatle seçilmekte ve çok iyi kullanılmaktadır. Hangi konunun hangi araç ile (rapor, basın açıklaması gibi) ortaya konacağı ve hangi iletişim kanalı ile hangi karar aktörlerine iletileceği, yaratacağı etkiye göre planlanmaktadır. ERT, tüm politika alanlarını ve AB'ye sunduğu çözüm önerilerini takip etmekte, politika alanlarını izlemekte, verileri ölçmekte ve sonuçları değerlendirmektedir. Değerlendirme sonuçları ilgili politika aktörüne iletilmekte, duruma göre yeni politikalar oluşturulmakta veya mevcut politikalar revize edilmektedir. ERT'nin izleme, ölçme ve değerlendirme sistemi talepleri tamamen cevaplanıncaya kadar sorunların gündemde tutulmasını sağlamaktadır.

AB POLİTİKALARINDA ERT İZLERİ

ERT'nin ilk ve en önemli başarısı ortak bir Avrupa Pazarı oluşturulması yani Tek Pazara geçilmesidir. ERT çokulusluları için Tek Pazarın iki fonksiyonu vardır. Bunlardan birincisi "Avrupa Şampiyonları"nın rahat faaliyet göstermesini sağlayacak neomerkantil²¹ bir yapının sürdürülmesi, diğeri ise Amerikan ve

²¹ Neomerkantalist politikaların klasik merkantalizmden farkı, devletin militarizm yerine güçlü ekonomi için çalışmasıdır. Neomerkantalizmde fiyatın piyasa tarafından belirlenmesi daha çok kabul görür. Yüksek tarifelerin bulunduğu ve itha-

Japon şirketlerine karşı Avrupa sanayisinin rekabet gücünü artıracak neoliberal yapının desteklenmesidir. Bu aynı zamanda neoliberalizm ve araçlarının Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerine transferini de içermektedir. ERT, Tek Pazar ile ilgili hedef ve beklentilerini 1985 yılında yayınladığı *Ölçekleri Değiştirmek Raporu* ile AB'ye iletmiştir. Raporun yayınlanmasından üç gün sonra AB Komisyonu Başkanı Jacques Delors Avrupa Parlamentosu'nda bir konuşma yapmıştır. Konuşma metni ERT'nin raporu ile aynıdır. Daha sonra AB Komisyonu *Ortak Pazarın Tamamlanması Beyaz Raporunu*²² yayınlamıştır. Beyaz Raporun Ölçekleri Değiştirmek Raporundan tek farkı Tek Pazara geçiş tarihinin 1990 yerine 1992 yılı olarak verilmesidir. Ortak Pazarın Tamamlanması Beyaz Raporunda, sınırsız bir ekonomik alan yaratılması hedefi benimsenmektedir. ERT, Tek Pazara geçişin sağlanması ve Tek Pazarın etkin işlemesi için *Politik İrtibat Programı* oluşturmuş, raporlar yayınlamış, basın açıklamaları yapmış ve *Ortak Pazar Destek Komitesi* adında bir takip komisyonu kurarak ülkelerin uyum çalışmalarını izlemiştir. ERT üyeleri, AB dönem başkanlığını yürüten İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher başta olmak üzere birçok ülkenin başkanları ile görüşmüş ve Tek Pazara geçişin hızlandırılması ve Pazarın etkin işlemesinin sağlanmasının önemini anlatmıştır. Tek Pazara geçişin tamamlanması için 1986-1992 yılları arasında 280 ayrı yasal düzenleme adapte edilmiş ve 12 üye ülkenin ulusal mevzuatı AB mevzuatı ile değiştirilmiştir. ERT'nin "bizim yarattığımız bir elmas" diye bahsettiği Tek Pazara 1992 yılının sonunda geçilmiştir.

ERT'nin ikinci büyük başarısı Ekonomik ve Parasal Birliğin (*Economic and Monetary Union-EMU*) oluşturulmasıdır. EMU, AB üyesi ülkeler arasında ekonomi ve maliye politikalarının birleştirilerek Avrupa Merkez Bankası'nın yönetimine verildiği, tek bir para biriminin kullanılması ile AB içerisinde ekonomik ve parasal politikaların uyumlaştırılması amacını güden bir sistemdir. ERT, EMU'yu Tek Pazarı güçlendirecek ve ekonomi politikalarının birleştirilmesi ile Avrupa ekonomisinin rekabet gücünü artıracak bir adım olarak görmüştür. ERT'ye göre tek para birimi maliyetlerin düşmesini sağlayacak, istikrarsızlık neticesinde oluşacak kayıpları

latin engellendiği bu sistemde üretim ve fabrika sistemine dayalı sınai büyüme teşvik edilmektedir.

²² COM (85) 310 Sayılı Ortak Pazarın Tamamlanması Beyaz Raporu, http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com1985_0310_f_en.pdf,
(Erişim Tarihi: 08/10/2009).

önleyecek ve kur dalgalanmalarını engelleyecektir. Bu nedenle ERT, AB'nin EMU'ya geçişini hızlandırmak ve EMU'nun doğru koşullarda oluşturulmasını sağlamak için raporlar yayınlamış, ulusal düzeyde girişimlerde bulunmuş, AB üyesi devletlere mektuplar göndermiş ve 1991 yılında Maastricht Anlaşması için düzenlenen Hükümetlerarası Müzakerelerde hem AB Komisyonu'nun üyeleri hem de ülke başkanları ile yüz yüze görüşerek konunun önemini anlatmıştır. ERT, 1991 yılının Eylül ayında yayınlanan *Avrupa'yu Yeniden Yapılandırma Raporunda*,²³ Tek Pazar'ın tek bir para birimi olmadan yarım kalacağını belirtmiştir. 1995 yılında ERT, AB üyesi devletlere 'resmi bir mektup' göndererek, Madrid Zirvesi'nde EMU'ya geçişin tamamlanmasını rica etmiştir. 15 Kasım 1995 tarihinde gerçekleştirilen Madrid Zirvesi sonucunda, EMU'ya geçiş takvimi belirlenmiş ve Tek Para biriminin Euro olarak adlandırılması kararlaştırılmıştır. 1.7.2002 tarihinde ulusal paraların yerini tamamıyla Euro almıştır. ERT, EMU ile ilgili bu süreci "biz yapmalarını istedik, onlar da yaptılar" diyerek değerlendirmiştir.²⁴

ERT'nin önemli politika alanlarından bir diğeri ise fikir babalığını yaptığı TransAvrupa Ağlarıdır (*Trans-European Networks – TENs*). ERT'ye göre; Tek Pazar ile yaratılan imkanların tam anlamıyla değerlendirilmesi için AB içerisinde genel bir ulaşım ağı altyapısının oluşturulması ve ulaşım, enerji ve haberleşme altyapısının geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun için ERT, 1984 yılında *Eksik Bağlantılar Raporu'nu*²⁵ yayınlamış ve sağlam bir ulaşım altyapısı olmadan piyasanın verimli işleminin, malların ve hizmetlerin AB içerisinde serbest dolaşımının sağlanmasının mümkün olmayacağını belirtmiştir. ERT, raporunda AB'ye üç öneri sunmaktadır ve ulaşım ile ilgili öncelikli yatırımların bu önerilen yollara yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bu öneriler; İngiltere-Fransa arası tünel hattı yapılması (Euro-Route), Norveç-İsveç-Danimarka ve Kuzey Almanya'nın kuzeyi arasında eksik kalan yol ve ray hatlarının tamamlanması (Scanlink) ve Hızlı Tren Bağlantılarının yapılmasıdır. 1986 yılında ERT, AB Komisyonu ile beraber *Avrupa'da Geniş Ölçekli Altyapı Projelerinin Yapılması ve Finansmanı Raporu'nu*²⁶ yayınlamıştır. Bu raporda AB Komisyonu-

²³ *Avrupa'yu Yeniden Yapılandırma Raporu*, <http://www.ert.be/doc/0128.pdf>, (Erişim Tarihi:28/08/2009)

²⁴ <http://www.spectrezine.org/europe/currid.htm>, (Erişim Tarihi: 07/01/2011)

²⁵ *Eksik Bağlantılar Raporu*, <http://www.ert.be/doc/0062.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.09.2009)

²⁶ *Avrupa'da Geniş Ölçekli Altyapı Projelerinin Yapılması ve Finansmanı Raporu*, <http://www.ert.be/doc/0063.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.09.2009)

nun imzası bulunması TransAvrupa Ağları projesinin AB nezdinde karşılık bulacağını sinyallerini vermektedir. Nitekim ERT'nin bu çalışmaları 1993 yılında AB tarafında karşılığını bulmuş ve 29 Ekim 1993 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından TransAvrupa Ulaşım Ağlarının oluşturulmasına karar verilmiştir.²⁷ Maastricht Anlaşması ile Roma Anlaşmasına eklenen 154, 155 ve 156 sayılı maddeler çerçevesinde düzenlenen TransAvrupa Ağları, bu alanlardaki altyapı çalışmalarının AB düzeyinde planlanmasını ve ulusal ağların birbirine bağlanmasını öngörmektedir. TransAvrupa Yol Ağlarının Oluşturulması yönündeki Avrupa Konseyi Kararında ERT'nin *Euro-Route* ve *Scanlink* önerileri aynen kabul edilmiştir. 2004 Yılında ulaşım ile ilgili öncelikli 30 proje belirlenmiş ve bu projeler için 2020 yılına kadar 225 milyar Euro tutarında bir fon ayrılmıştır. 2005 Yılı başında bu tutar 252 milyar Euroya çıkarılmıştır. Bu projelerle birlikte tüm Trans Avrupa Ulaşım Ağları'nın tamamlanması için ayrılan para 600 milyar Euroya ulaşmıştır. Ağların hem ulaşım hem de telekomünikasyon bacağına ERT'nin önerileri neredeyse hiç değişiklik yapılmadan kabul edilmiş ve altyapı ile ilgili çok büyük tutarlı yatırımlar gerçekleştirilmiştir.

Trans Avrupa Ulaşım Ağları, Avrupa'daki malların dolaşımında %90 oranında bir artış sağlamıştır. Bu altyapı stratejileri çokuluslu şirketlere sayısız avantajlar sağlarken, bölgesel ekonomiler, kültürel birliktelik ve istihdam üzerindeki olumsuz etkileri, çevreye verdiği zarar ve trafik artışı göz ardı edilmiştir. Altyapı yatırımlarının geçtiği tarım alanlarındaki üretim dramatik bir şekilde düşmüş ve trafik yoğunluğu %50 artmıştır. Birçok çevre koruma örgütünün ilan ettiği gibi bu ağların çevreye verdiği zarar yüksek boyuttadır ve ağlar hava kirliliğinin artmasına sebep olmuştur. Doğu Avrupa başta olmak üzere Avrupa genelinde daha ucuza yararlanılan yollar pahallılaşmıştır. Bu ağların yapımı esnasında devlete ait olan birçok yol ve ulaşım şirketi özelleştirilmiş ve özel şirketlerin eline geçmiştir.

Trans Avrupa Ulaşım Ağları, Merkez ve Doğu Avrupa'da iş yapan ve yapmak isteyen ERT şirketleri için büyük kazanım olmuştur. Bu bölge ile Batı Avrupa arasındaki ulaşım kesintisiz sağlanmış, ticari faaliyetler artmış ve ERT'nin AB'nin genişlemesiyle

²⁷ 93/629/EEC Sayılı AB Bakanlar Konseyi Kararı-TransAvrupa Ulaşım Ağlarının Oluşturulması,
http://europa.eu/legislation_summaries/regional_policy/management/transeuropean_networks/124094_en.htm, (Erişim Tarihi: 29/09/2009).

elde etmek istediği kazanımların ilki elde edilmiştir. ERT şirketlerinden Unilever ve Royal Philips Polonya'da satış yapmaktadır, Fiat ise Polonya'ya özel tasarladığı yeni bir marka ile araba üretimine başlamıştır. Romanya'da ERT şirketi OMV'nin rafinerisi bulunmaktadır. Nokia, Romanya'da yüksek cirolar elde ederken, Macaristan'da üretim yapmaktadır. MOL, Hırvatistan'dan alım yapmakta, Unilever, Çek Cumhuriyeti ve Polonya da dahil olmak üzere neredeyse tüm Merkez ve Doğu Avrupa'yı pazar olarak kullanmaktadır. Trans Avrupa Ulaşım Ağları, Avrupa kıtasını birbirine kesintisiz bağlamakla kalmamış, ERT şirketleri için de bulunmaz pazar fırsatı yaratmıştır.

Tek Pazar, EMU ve Trans Avrupa Ulaşım Ağları, ERT'nin AB politikalarını yönlendirdiği en temel politika alanlarıdır. ERT, Avrupa ekonomisini yönlendiren ulusötesi kapitalist sınıf vasfı ile AB politikalarını yönlendirmeye devam etmektedir. ERT, çalışmalarını iklim değişikliğinin önlenmesi, enerji ve istihdam politikaları, Lizbon hedeflerinin gerçekleştirilmesi, uluslararası muhasebe standartlarının uygulanması ve Dünya Ticaret Örgütü müzakereleri politika alanlarında yürütmektedir.

SONUÇ

ERT'nin Avrupa politikaları üzerindeki etkisine bakıldığında ERT'nin sıradan bir lobi grubu olmadığı, AB'nin bir organı haline geldiği açıkça görülmektedir. Kapalı kapılar arkasında oturup karar verenler arasında ERT de vardır. Nitekim 20. yıldönümlerinde yapılan kutlamalarda ERT Başkanı Gerhard Cromme, ERT'nin, "Tek Pazar, ekonomik ve parasal birlik ve AB'nin genişlemesi gibi reformların yönlendirilmesinde önyak olmasından gurur duyduklarını" açıklamıştır.

ERT'nin AB politikalarını yönlendirmedeki başarısı Tek Pazar, EMU ve Trans Avrupa Ulaşım Ağları ile sınırlı değildir. ERT, çevre, istihdam, ekonomi politikaları gibi alanlardaki taleplerini ortaya koymakta ve birçok alanda AB politikalarını kendi sınıf çıkarları doğrultusunda yönlendirmektedir. Lizbon hedefleri arasında bulunan ar-ge yatırımlarının artırılması ve fikri mülkiyet haklarının güçlendirilmesi bu yönlendirmenin en iyi örneklerindedir. Ar-ge faaliyetleri yürüten şirketlere yönelik vergi indirimleri yapılmasını isteyen ERT, bu düzenlemeler ile şirketlerine oldukça büyük bir kaynak sağlamayı hedeflemektedir. Ar-ge çalışmaları ile birlikte fikri mülkiyet haklarının korunmasına yönelik yapılan düzenlemeler, ERT üyesi ilaç şirketlerinin kazançlarını artırmıştır.

Bu düzenlemelerle çokuluslu ilaç şirketleri geliştirmekte olan ülkelerde formüle edilmiş ilaçları kendi üretimleri olarak ruhsatlandırabilmektedir.

ERT'nin bir başka hedefi eğitimin özelleştirilmesidir. Dünya genelinde yıllık 2 trilyon Dolar cirosu olan "eğitim pazarı" çokuluslu şirketlerin iştahını kabartmaktadır. Eğitimin özelleştirilmesi bu büyük pazarı ERT şirketlerine açarken eğitimin kamu hizmeti olma özelliği zarar görecektir. Parasız olan eğitim alma imkanına sahip olacak, düşük gelir düzeyine sahip ailelerin çocukları bu haktan mahrum bırakılacaktır. Eğitim alarak "sınıf atlama" şansı ellerinden alınan bu çocuklar buldukları sosyal sınıfa mahkum edileceklerdir. Eğitimin özelleştirilmesi herkesin eşit eğitim alma hakkına zarar verecek ve gelişme farklılıklarını artıracaktır.

ERT'nin bir diğer hedef politika alanı da çevredir. Çevre politikaları ERT'nin çevre ve doğanın korunması söylemi ardında çokuluslu şirketlerine yeni pazarlar açma planının bir parçasıdır. İklim değişikliğinin önlenmesi başlığı altında ERT Avrupa sanayicisine emisyon ticareti imkanı sunmaktadır. Aynı şekilde enerji verimliliğinin sağlanması söylemi ardında ERT şirketleri nükleer enerji çalışmalarını yürütmektedir. Çin gibi dünya pazarında büyümesini sürdüren ülkelerin, karbon emisyonuna bağlı olarak üretim kısıtlamalarına tabi tutulacağı böylesi bir sistem, ERT şirketlerinin rakiplerini azaltacak ve bu şirketlerin pazarlarını artıracaktır. Aynı şekilde alternatif enerji kaynaklarının kullanımı ile ERT hem rakiplerini geride bırakacak hem de enerji konusunda tasarruf sağlayacaktır.

Ulusötesi kapitalist sınıf uluslararası karar alma mekanizmalarını etkilemekte ve küresel politikaların kendi çıkarları doğrultusunda şekillenmesini sağlamaktadır. AB içerisinde faaliyet gösteren en güçlü ulusötesi kapitalist sınıf platformu ERT'dir. ERT, yeni bir Avrupa düzeni oluşturmakta ve AB'nin neoliberal inşasını gerçekleştirmektedir. AB'nin neoliberal inşası, ERT şirketlerinin ekonomik sömürsü ve pazar hakimiyeti üzerine kurulmaktadır. Ulusötesi kapitalist sınıf kendi talepleri doğrultusunda AB politikalarını yönlendirmektedir.

KAYNAKÇA

Avrupa'da Geniş Ölçekli Altyapı Projelerinin Yapılması ve Finansmanı Raporu, <http://www.ert.be/doc/0063.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.09.2009).
Avrupa'yı Yeniden Yapılandırma Raporu, <http://www.ert.be/doc/0128.pdf>, (Erişim Tarihi:28/08/2009).

- COM (85) 310 Sayılı Ortak Pazarın Tamamlanması Beyaz Raporu, http://europa.eu/documents/comm/white_papers/pdf/com1985_0310_f_en.pdf, (Erişim Tarihi: 08/10/2009).
- Dünya Yatırım Raporu-2008, UNCTAD, http://www.unctad.org/en/docs/wir2008_en.pdf, (Erişim Tarihi: 14/05/2010).
- Eksik Bağlantılar Raporu, <http://www.ert.be/doc/0062.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.09.2009).
- ERT-Şirket Avrupa'sının Elitleri, <http://archive.corporateeurope.org/ebsummit/factsheet3.htm>, (Erişim Tarihi: 24/09/2009).
- Gökkaya, Öznur, Çokuluslu Şirketler ve Türkiye Üzerine Etkileri, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1997.
- Robinson, William I., Jerry Haris, "Toward a Global Ruling Class?: Globalization and the Transnational Capitalist Class", *Science and Society*, 64, 1:11-54, 2000.
- Sklair, Leslie, *Transnational Capitalist Class*, Blackwell, 2001.
- Şenalp, Mehmet Gürsan, Örsan Şenalp, "Ulusötesi Kapitalizm, Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye'de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu", *Praksis*, Sayı 19, 2009.
- Van Apeldoorn, Bastiaan, "Transnational Class Agency and European Governance: The Case of European Round Table of Industrialists", *New Political Economy*, 5, 2: 157-181, 2000.
- Vander Stichele, Myriam, Kim Bizzari, Leonard Plank, "Corporate Power over EU Trade Policy: Good for Business, Bad for the World", *A Report By the Seattle to Brussels Network*, 2006.
- 93/629/EEC Sayılı AB Bakanlar Konseyi Kararı-Trans Avrupa Ulaşım Ağlarının Oluşturulması, <http://europa.eu/legislationsummaries/regionalpolicy/management/transeuropeannetworks/124094en.htm>, (Erişim Tarihi: 29/09/2009).
- www.ert.be, (Erişim Tarihi: 07/01/2011).
- <http://www.ert.be/origins.aspx>, (Erişim Tarihi: 07/01/2011).
- <http://www.ert.be/structure.aspx>, (Erişim Tarihi: 13/03/2009).
- <http://www.spectrezine.org/europe/currid.htm>, (Erişim Tarihi: 07/01/2011).

**ENDÜSTRİ DEVRİMİNİN DOĞURDUĞU
YENİ KADIN TİPİNE
GEORGE BERNARD SHAW'DAN BİR ÖRNEK:
BAYAN WARREN'İN MESLEĞİ**

Yavuz ÇELİK*

*Yetinmeyi bilmeyen zenginler, modern toplumda, namusu olmayan
fakir kadınlardan daha tehlikelidirler.
George Bernard Shaw*

Endüstri Devrimi Avrupa ve İngiltere'nin çehresini önemli ölçüde değiştirmiş ve bunun edebiyata, özellikle tiyatroya yansımaları da aynı büyüklükte olmuştur. Metro-pollerin ortaya çıktığı 19. yüzyıl İngiltere'sinde kapitalizm ve beraberinde sınıflar arası uçurum hızla büyürken, bu durumdan memnuniyet duymayanlar, bu sistemin karşıtı olarak sosyalizme bel bağlamıştır. Toplumsal gelişme ve ilerleme için mevcut yapının ve geleneklerin değiştirilmesi konusunda ısrarcı olan sosyalistler, bu amaçla, toplumsal anlayışı ve yapıyı değiştirmek üzere edebiyata da güvenmişlerdir. İngiltere'de sosyalist yazarların en ünlüleri arasında bulunan G. Bernard Shaw, yazdığı oyunlarda toplum içinde her türden eşitlik vurgusu yapmıştır. Bayan Warren'ın Mesleği başlıklı oyununda, Endüstri Devriminin erkeklerle eşit koşullara sahip olmak için mücadele eden Yeni Kadın kimliğine uyan kadınlar, onun kadın-erkek eşitliğine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Victoria Döneminin alışlagelmiş kadın tipinden çok büyük farklılıklar sergileyen anne-kız, özellikle de Vivie Warren, aşık olmadan ve evlenmeden, bir erkeğe bağımlı olmadan, kendi ayakları üzerinde yaşayabileceği bir hayat için üniversiteyi bitirir. Bu kararıyla, annesini ve çevresindeki erkekleri afallatan Vivie, Shaw'un peşinde olduğu toplumsal değişimi gerçekleştirecek potansiyele sahip bir Yeni Kadın tiplemesi olarak kabul edilebilir.

Anahtar Sözcükler: Yeni kadın, endüstri devrimi, sosyalizm, değişim, eşitlik.

ENDÜSTRİ DEVRİMİ ve 19. YÜZYILDA AVRUPA

Sadece İngiltere'nin değil, Avrupa'nın da özellikle 19. yüzyıl boyunca endüstrileşme ve kapitalizmin etkisi altına girdiğini söylemek artık klişe bir ifade haline almıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda tarım, üretim, madencilik, ulaşım ve teknolojiye ortaya çıkan önemli değişiklikler, o dönemin sosyoekonomik ve kültürel koşullarını ciddi biçimde etkilemiş; bu değişikliklerin ivme kazandırdığı Endüstri Devrimi, sadece İngiltere ve Avrupa'da değil, tüm dünyada insanlık açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere'de Kraliçe Victoria'nın tahta çıktığı 1837 yılıyla öldüğü 1901 yılları arasında kalan döneme tarihçiler Victoria Dönemi adını verse de, bu dönem Endüstri Devriminin, bilimin ve teknolojinin

* Y. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü

ve beraberindeki sonuçların İngiliz toplumundaki yansımalarıyla daha çok anılmıştır. Eleştirmen Valakya'nın da belirttiği gibi Victoria Dönemi "hiçbir risk ya da şiddetli müdahale olmadan endüstriyel, ticari ve toplumsal hayatlarının her yönünün dönüşümünü tamamlayabilen İngilizler için esasen bir barış, zenginlik, ilerleme ve mutluluk dönemi" olarak kabul edilmektedir.¹

Teknik alanda ortaya çıkan yenilik ve gelişmelere, iş ve çalışma dünyasındaki, toplumsal alandaki değişiklikler de doğal olarak eşlik etmiştir. Günlük hayatın her alanı, özellikle de ortalama gelir ve nüfus giderek artmış; 1800 ile 1900 yılları arasında dünya nüfusu yaklaşık üç kat, kişi başı ortalama gelir de neredeyse dört kat fazlalaşmıştır. Nitekim gerek kapitalizm gerekse endüstrileşmenin, 20. yüzyıla girmeden Avrupa ve İngiltere'de birçok köklü kurumu, anlayışı ve değerleri değiştirdiği, kabul edilen bir gerçektir. Bu değişikliklerin başında da toplumsal ve sınıfsal yapı açısından, Endüstri Devriminin ortaya çıkardığı orta sınıf gösterilebilir. Daha öncesinde esas olarak alt sınıf ve üst sınıf diye ikiye ayrılmış olan İngiliz toplumu, Endüstri Devriminin yarattığı yeni bir sınıfa kavuşmuş, toplumsal işleyiş de bu anlamda önemli boyutta değişmiştir. Yine bilindiği üzere kadın ve çocukların, endüstrileşmenin ürünü olan fabrika ve madenlerde ağır koşullar altında çalışmaya zorlanması, Endüstri Devriminin sıkça tartışılmış konularından biri olmuştur. Ayrıca fabrikaların sayıca çoğalması, özellikle kırsalda yaşayan köylüleri, para kazanmak üzere buralarda çalışmaya çekmiş ve bugünkü modern şehirlerin zeminini hazırlamıştır. Manchester ve Londra gibi metropol şehirlerin geliştiği ve nüfus açısından son derece büyüdüğü bu dönemde, özellikle çocukların düşük ücretlerle ağır koşullarda çalıştırılması, aileler için bir yandan üzüntü kaynağı olurken, diğer yandan da onların getirecekleri az da olsa gelire duyulan ihtiyaç nedeniyle bir zorunluluk halini almıştır. Çalışma koşullarındaki ağırlığa, yaşam alanlarındaki, evlerdeki fakirlik de eklenmiş ve Endüstri Devrimi ilk meyvelerini, sosyal alandaki bu tür olumsuz değişikliklerle vermiştir. Dahası açlık ve kötü beslenme, 1850'lere kadar İngiltere ve Fransa dahil dünya nüfusunun çoğunluğunun karşılaştığı bir sorun olmuştur. Hatta dönemin önde gelen isimlerinden Benjamin Disraeli, İngiliz toplumunun 19. yüzyılın ortalarında "Fakirler" ve "Zenginler" olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci

¹ A. C. Singh Valakya, *Social and Political Ideas of George Bernard Shaw*, New Delhi: Radha Publications, 1993, s. 35.

yarısından itibaren bu fakir yaşam koşulları, hükümet ve belediyelerin çeşitli karar, plan ve uygulamalarıyla biraz olsun iyileşmiştir.

Endüstrileşme dünyanın, Avrupa'nın ve İngiltere'nin çehresini, yukarıda kısaca belirtildiği şekilde, derinden etkilemiştir. Nitekim dünyadaki tüm siyasal, ekonomik ve toplumsal dengeleri, döngüleri yeniden şekillendirmiş olan kapitalizmin de büyük ölçüde Endüstri Devriminin bir sonucu olarak geliştiği söylenebilir. Karl Marx'ın da ifade ettiği gibi endüstrileşme, toplumu ikiye bölmüştür: Üretim araçlarına, fabrikalara ve topraklara sahip olan burjuva sınıfı ve bu sınıfın gücünü ve zenginliğini pekiştirmek için gerek duyulan iş gücünü ortaya koyan ve üretimi gerçekleştiren işçi sınıfı, diğer adıyla proleter sınıf. Dönemin en önemli yazarı sayılan Charles Dickens, 1839 yılında *Quarterly Review* için yazdığı bir yazıda, "İnsanlığın yarısı, diğer yarısının nasıl öldüğünü bilmeden yaşamaktadır"² diyerek, iki grup arasındaki uçurumu açıkça dile getirmiştir. Bu iki sınıf arasında yeni ortaya çıkmış bir tabaka olarak da orta sınıf belirtilmelidir. Avukat, doktor ve benzeri meslek alanlarında görev yapanların oluşturduğu bu sınıf çoğunlukla, parasal güce sahip olan, ancak soylu bir geçmişten mahrum olanlardan oluşmuştur. Endüstri Devrimi öncesi zenginlik kaynağı toprak olduğu halde, sonrasında fabrika kurmak ve teknolojinin geliştirdiği yeni makinelere yatırım yapmak suretiyle bu orta sınıf, giderek sermayeye daha çok sahip olmaya başlamıştır; böylece bu girişimci topluluğa kapitalist adı verilmiştir. Kapitalizmin giderek kök saldığı, yani cesarete sahip olan yatırımcıların toprak dışında bir başka yolla zengin olmayı başardığı endüstrileşme sonrası toplumda bir de ters yönde bir gelişme söz konusudur; bu fabrikalarda işçilerin katlanmak zorunda bırakıldıkları ağır koşullar, daha öncesinde Fransız Devriminin Avrupa'da uyandırdığı insansız hakları rüzgarının da etkisiyle, onları çeşitli hak arayışlarına itmiş ve sendikaların kurulması gündeme gelmiş, ardından da bir anlamda kapitalizme tepki olarak sosyalizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmıştır.

Ekonomik bir sistem olan sosyalizmde üretim ve iktidar araçlarının sahibi halktır ve bunlar halk tarafından kontrol edilir. Toplumsal eşitlik, sosyalizmin başlıca amacıdır ve kişilerin zenginliği, bir bütün olarak topluma yaptığı katkıya dayanır. Ekonominin küçük bir aristokrat, zenginler sınıfı ya da kapitalist bir sınıf yerine geniş kitlelerin yararına işletilmesi gerektiğini savunan sosyalizm

² Bkz. Jane Thomas, "Introduction: The Construction of 'Victorianism'", Bkz. J. Thomas (ed.), *Bloomsbury Guides to English Literature: Victorian literature, from 1830 to 1900*, London: Bloomsbury Publishing Group, 1994, s. 3.

düşüncesi 19. yüzyılın başlarında ilk ortaya çıktığında, pek çok siyasi düşünce açıkça seçkin sınıfların desteklenmesini savunuyordu. Ancak bu düşünceye sahip olanlar zengin sınıfların mülkiyet hakkını hâlâ ön planda tutarken, sosyalizm çalışan sınıfların haklarını doğrudan ilgilendiren meselelerin savunuculuğunda başı çeker gibi görünmekteydi. Böylece kapitalistlere, yani fabrika ve sermaye sahibi olan zenginlere karşı işçilerin ve çalışanların, yani ezilenlerin yanında olan sosyalist düşünce, bir anlamda kapitalizmin alternatifi olarak görülmüştür. Sosyalizm düşüncesi her ne kadar 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmışsa da, 18. yüzyılda da zenginlerle fakirler arasındaki uçurumu fark eden ve hükümetlerin uygulayacağı sistemlerin, hiç kimsenin fakirleşmesine müsaade etmeyecek şekilde geliri ve zenginliği eşit oranda dağıtması gerektiğini savunanlar çıkmıştır. Hatta 1789 tarihli Fransız Devriminin ardında yatan itici gücün de bu olduğu söylenebilir.

Avrupa ve İngiltere hem sosyalizm, kapitalizm ve benzeri ideolojilerin hem de sınıfların çakıştığı ve çatıştığı böyle bir ortamda bir yandan imkansızlıklarla boğuşmuş, diğer yandan da dünyanın en büyük gücü olma yolunda oldukça hızlı bir ilerleme kat etmiştir. Eleştirmen Valakya, İngiltere’de Victoria Dönemini siyasi bilincin, demokratik reformların, imparatorluğun köklerinin, siyaset ve ekonomi alanında meraklı çalışma ve araştırmaların, siyaset alanında kolektif hareketlerin olduğu bir dönem olarak adlandırırken, dönemi siyasi gücün birkaç kişiden birçok kişiye ve aristokrasiden demokrasiye geçtiği sürecin tamamlanması olarak da görür; yine Valakya, bu dönemin, endüstriyel kapitalistlerin yönetimi olarak da adlandırabileceğini söylemektedir.³ Bir başka deyişle İngiltere 19. yüzyılın başındaki görüntüsünden çok farklı ve yeni bir siyasal, toplumsal ve ekonomik kimlikle yüzyılın sonuna gelmiştir.

19. yüzyıl, Endüstri Devriminin yanı sıra, bilimsel ve düşünsel anlamda da sarsıcı değişikliklere tanıklık etmiştir. Charles Darwin’in evrim teorisiyle birlikte, insanlar da dahil tüm canlıların Tanrı tarafından yaratıldığına dair yüzyıllardır kabul edilen inanış ciddi biçimde sarsılmış; Alman düşünür Friedrich Nietzsche, Tanrı’nın aslında ölü olduğunu öne sürecek kadar ileri gitmiş; Karl Marx’ın ekonomik düşünce ve teorileri, kapitalizm başta olmak üzere geleneksel ve siyasal sistemlere, uygulamalara meydan okumuş, Marx dinin alt sınıfı uyutmak ve itaate zorlamak için yönetici sınıf tarafından kullanılan bir kurum olduğunu ileri sürmüştür. Yüzyılın sonlarında Sigmund Freud, insanların bilinçli düşünce ve

³ Singh Valakya, *Social and Political Ideas of George Bernard Shaw*, s. 46-47.

arzularıyla olduğu kadar, bilinçaltındaki arzu ve düşünceleriyle de yönetildiğini açıklamış, insanın dış dünyanın olduğu kadar kendi iç dünyasının ve geçmişinin de bir ürünü olduğunu ileri sürmüştür. Tüm bu değişikliklerin ışığında Victoria Döneminin bir tür geçiş dönemi olduğu; bu süreçte, geçmişin bugünden çok belirgin şekilde farklı olduğuna ve dolayısıyla, geleceğin de bugünden daha büyük bir farklılıkla şekilleneceğine dair inanış büyük rol oynamıştır.⁴ Kısaca söylemek gerekirse 19. yüzyıl, ekonomi ve siyaset, din ve birey açısından geleneksel bakış açısının sorgulandığı, kimi yerde tersine çevrildiği ve yerine yenilerinin koyulduğu bir değişim yüzyılı olmuştur. Bununla beraber 1890'lara geldiğinde artık İngiliz toplumunda birçok şey yerli yerine oturmuştur. Ancak edebiyat ve özellikle tiyatro alanında, toplumda hâlâ değiştirilmesi gereken birçok uygulamanın olduğuna inanan sosyalist yazarlar, roman ve oyunlarında toplumda gördükleri yanlış uygulamaları ele almaya ve bir anlamda toplumun resmini sayfalara ve sahneye aktarmaya başlamışlardır. Özellikle Norveçli oyun yazarı Henrik Ibsen'in *A Doll's House (Bir Bebek Evi)* adlı oyunuyla 1870'li yıllarda başlayan süreçte tiyatro toplumsal bir görev üstlenmiş gibidir. Bu oyunda, kocasını mutlu etmek, çocuklarını iyi yetiştirmek için sabırla ve sessizce, uysal ve sevecen haliyle evinde bekleyen, ancak ataerkil kocasının gözünde hiçbir değerinin ve saygınlığının olmadığını anlayan bir eş ve annenin, kocasının ve çocuklarının üstüne yürüyüp, kendi kimliğini bulmak ve saygınlığını kazanmak için evi terk etmesi anlatılır; günümüz Avrupa'sında pek yadırganacak bir durum olmasa da, 1870'li yıllarda bir kadının böyle bir şeyi yapması seyirciyi çok kızdırmış ve oyun birçok ülkede protesto edilmiştir. O güne kadar genelde bir eğlence aracı olarak görülen tiyatro ve sahneye, artık toplumun eğitilmesi, bilinçlendirilmesi ve öğretilmesi gibi görevler verilmiştir. İngiltere'de tiyatroyu bu yeni kimliğiyle gören en önemli İngiliz oyun yazarlarından biri, şüphesiz ki George Bernard Shaw'dur.

SOSYALİZMİN SAHNELERDEKİ YILMAZ SAVUNUCUSU OLARAK GEORGE BERNARD SHAW

1856'da doğan ve Endüstri Devriminin çalkantılı ve yoğun yıllarında büyüyen Shaw, işçilerin, özellikle de kadın ve çocuk işçilerin ağır çalışma koşullarına şahsen tanık olmuş; uzun, yorucu ve

⁴ Judith Newton, "Engendering History for the Middle Class", Bkz. Linda M. Shires, *Rewriting the Victorians; Theory, History, and the Politics of Gender*, New York: Routledge, 1992, s. 1.

ağır çalışma saatlerinin karşılığında kendilerine verilen düşük ücretler ve ödemelerdeki eşitsizlik, haksızlık karşısında hayal kırıklığına uğramış; bir başka topluluğun pahasına güçlenen küçük burjuvaziyle, yeni ortaya çıkan orta sınıf ve özellikle işçi sınıfı arasında giderek uçurum boyutuna tırmanan farkı görmüş ve şiddetle kınamış; bencil, yozlaşmış ve beceriksiz politikacıların yetersiz ve adaletsiz uygulamalarından son derece rahatsız olmuştur. Kısmen bu rahatsızlık verici ve can sıkıcı olaylara tanık olmasının, kısmen de Henry George'un öğretisi ve yazılarının etkisiyle ve tabii ki Marx'ın *Kapital*'ini okuduktan sonra, hayat görüşü olarak sosyalizmi benimsemiş ve Fabian Topluluğuna katılmıştır. Bu topluluk Londra'da 1884 yılında kurulan, kademe kademe reformlar yaparak – ancak asla ihtilal boyutuna varan aşırılıklara kaçmadan – demokratik sosyalizmi topluma yaymak amacını güden sosyalist bir topluluktu. Başlangıçta “mevcut toplumun tam bir sosyalizme geçişini sağlamak üzere ‘eğitmek, ajite etmek ve organize etmek’” amacını güden topluluk, daha sonraları “demokrasinin yayılması ve demokratik yönetim mekanizmasının geliştirilmesi, toplumun refah seviyesini geliştirmek üzere hükümetin güçlerinin kullanılması, kaliteyi teşvik etmek için pozitif hükümet eylemine geçilmesi” gibi başlıca amaçlara yönelmiştir.⁵ Gerek kişisel okumaları, gerekse toplum içindeki tecrübelerinin sonucu olarak Shaw da 1892'den itibaren yazmaya başladığı oyunlarında bir tür sosyalist propandada yapmış ve toplumda duyduğu bu değişim ihtiyacını ve özlemini, sahne üzerinde dillendirdiği konu ve çizdiği karakterlerle gerçekleştireceğine inancını hiç kaybetmemiştir. Shaw'un bu değişim konusunda üzerinde en çok durduğu konulardan biri de, ataerkil toplumlarda geleneklerin kadınlara verdiği rol ve görevler olmuştur.

Ibsen'in Avrupa'da skandal boyutunda tartışmalar yaratan *Bir Bebek Evi* adlı oyununun etkisiyle yayılmaya başlayan kadın kimliğiyle ilgili tartışmalarla beraber, kadımlar, Shaw ve benzeri görüşte olan yazarların oyunlarında sıklıkla yer almaya başlamıştır. Shaw kadınlarla ilgili kişisel dünya görüşlerini oyunlarına çok fazla yansıtmadan, bulunduğu toplumun kadına bakışını sahneye aktarmış, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Gençliğinde yaşadığı ve tanık olduğu olaylar, Shaw'u zaten sivri dilli bir hiciv ustası yapmıştır; aynı zamanda,

⁵ James Woodfield, “Shaw's *Widowers' Houses*: Comedy for Socialism's Sake”, Bkz. T.F. Evans (ed.), *Shaw and Politics*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, s. 51.

kendi toplumunda gördüğü yanlış, yetersiz, kötü ve modası geçmiş olayları, kurumları ve uygulamaları şiddetle eleştiren, kalemiyle onlara güçlü bir şekilde saldıran acımasız bir eleştirmen olmuştur. Hatta onun her şeyi alt üst edip tersine çevirdiği, sanki oyunlarında tersine çevrilmiş bir evi çizdiği, evdekilerin tavanda yürüdükleri, sandalye ve masaların tavandan aşağı doğru durdukları iddia edilebilir. Bunun sebebi, oyunlarında, toplum tarafından kabul edilmiş, oturmuş ve kalıplaşmış uygulama ve görüşlerle, bunların karşısında duracak zıt ve karşıt görüşler arasındaki çelişkiye sık sık yer vermesi olabilir. Eski davranış modelleriyle yenileri arasındaki karşıtlığı ve uyumsuzluğu, bir anlamda yeninin eskiye galip gelme ve kendini kabul ettirme savaşını öyle zekice ve ustalıklı resmeder ki, yaşadığı toplumsal düzenin ve sistemin işlemeyen, artık süresini doldurmuş, etkinliğini yitirmiş kısımlarını okuyucu ve seyircisinin görmesini sağlamayı çoğu zaman başarır. Onun kendi zamanındaki modası geçmiş ya da geçerliğini yitirmiş uygulamalara yönelik bu takıntısı, oyunlarını, özlemine duyduğu toplum modeline yönelik her türden reform ve yenilik için ortaya koyduğu modellerle doldurmak üzere onu teşvik etmiş olmalıdır. Bu nedenle sık sık yeni bir fikir, yeni bir deneyim, yeni bir karakter, yeni bir felsefi düşünce ve yeni bir yaşam modeliyle seyircisinin karşısına çıkmış, bunları yaparken de toplumda bu tür yenilik ve değişimlerin gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda seyircileri ikna etmek için mizah, nükte, ironi ve diyaloglara oyunlarında sık sık yer vermiştir. Bununla beraber şurası unutulmamalıdır ki, Shaw yazarken asla toplum yargıçlığı yapmamış, daha çok bir suçlayıcı, avukat ve hicivci olarak hareket etmiştir. Zira anlattığı ve resmettiği olaylar, uygulamalar ve düzensizlikler konusunda karar verme işini seyircisine bırakmıştır. Yanlış gördüğü her ne varsa, ona saldırmaktan çekinmemiş ve bu yanlışlıkları gülünç, mantıksız ve baskıcı olarak gösterip, onlarla ilgili kararı seyirci ve okuyucularına bırakmıştır. Çünkü Shaw, arzu ettiği toplumsal değişimi, sahnede izlediklerine entelektüel anlamda ikna olan ve fiziksel eylemden çok, zihinsel gücüne başvuran seyircisi aracılığıyla başaracağına inanmaktaydı. 1909 yılında ülkenin Sansür Komitesine kendisi ve eserleriyle ilgili ifade verirken kullandığı şu cümleler, bu bağlamda oldukça ilgi çekicidir:

Ben genel uygulamada sıradan bir oyun yazarı değilim. Ben ahlâksız ve ters, sıra dışı oyunlar konusunda bir uzmanım. Halkı, kendi ahlâk değerlerini yeniden gözden geçirmeye zorlama konusundaki sonu gelmeyen mücadelemdir, bana şöhretimi kazandıran. Özellikle ekonomik ilişkiler ve cinsiyetle ilgili meseleler konusundaki pek çok

mevcut ahlâk değerini korkunç derecede yanlış buluyorum ve bugün İngiltere’de anlaşıldığı şekliyle Hıristiyanlığın bazı öğretilerini tiksiniyerek karşıyorum. Ben bu meselelerle ilgili olarak halkı kendi fikirlerime dönüştürmek gibi kasıtlı bir amaçla oyunlar yazıyorum.⁶

Yaşadığı toplumda tanık olduğu ve varlığından rahatsızlık duyduğu toplumsal ve kurumsal problemlerle, kötülüklerle, ahlaksızlıklarla olan takıntısından ötürü yazdığı ilk üç oyunu *Plays: Unpleasant* (*Oyunlar: Çirkin*) başlığı altında toplayan Shaw’un bu üçlemesinde *Widowers’ Houses* (*Dulların Evleri*), *The Philanderer* (*Kadın Avcısı*) ve *Mrs Warren’s Profession* (*Bayan Warren’in Mesleği*) adlı oyunlar bulunmaktadır. Shaw bu ilk oyunlarında toplumsal ikiyüzlülüğü ve kapitalist sömürü düzeninin beraberinde getirdiği çirkinlik ve yanlışlıkları, kötülük ve olumsuzlukları seyircisine olanca çarpıcılığıyla göstermeye çalışır, ama bu durumlara bir çözüm sunmaz. Aslında ona göre çözüm, kapitalist düzenin yerine sosyalist düzenin geçmesidir. Ancak Shaw seyircinin bu gerekliliğin farkına varması taraftarıdır ve direkt olarak “Kapitalizm kötüdür, onu terk edin; Sosyalizm iyidir, ona geçin!” gibi slogan cümleler sarf etmek yerine, kapitalizmin doğurduğu olumsuzlukları resmedip seyirciyi kendi çözümünü bulmaya davet eder. Buradaki her bir oyunda kendilerinin ahlaksız ve utanmaz olduklarını kabul eden, fakirleri pislik ve sefalet içinde yaşamaya mahkum edip onları bu nedenle suçlayan insanların ikiyüzlülüğüne açık açık saldırır Shaw. Bu oyunların ilk baskısına yazdığı önsözde şu açıklamayı yapar ve kendisini şu sözlerle tanımlar:

Başlangıçta, benim gibi olan % 10’luk kesime eserlerimi satarak yaşayabileceğimi düşündüm; ancak biraz kafa yorunca, onların da benim gibi parasız olmaları gerektiği geldi aklıma ve birbirimizin edebi kıyafetlerimizi giyerek yaşayamayacağımız. O zamanlarda yaşadığım sorun, kalemimle günlük ekmeğimi, yani hayatımı nasıl kazanacağımdı. Ben de fırsatçı, akılselim ve parayı seven bir İngiliz olsaydım, mesele yeterince kolay olurdu: Bir çift anormal gözlük takmalı ve potansiyel kitap alıcılarının % 90’ının beğenisine bakışımı değiştireliydim. Ama kendi üstünlüğümden o kadar çok tatmin olmuş, anormal normalliğimden o denli memnun kalmıştım ki, ikiyüzlülüğün kaynağı asla aklıma gelmedi.⁷

19. yüzyılda yazılan oyunların geleneksel eğlendirici yapısından farklı olarak, bu üç oyun, seyircilerin toplumsal problemler

⁶ Bkz. E. J. West (ed.), *Shaw on Theatre*, New York: Hill & Wang, 1958, ss. 74-75.

⁷ George Bernard Shaw, “Preface: Mainly About Myself”, *Plays: Unpleasant*, Middlesex: Penguin Books, 1946, s. 8-9.

konusundaki farkındalığını artırmayı amaçlar ve aslında hiçbir şey üretmeyen aristokrat patronların, bütün işi yapan ve üretimde emekleriyle aktif rol oynayan işçileri sömürmesini şiddetle eleştirir. Örneğin *Dulların Evleri*'nde 1880'lerin Londra'sında gecekondular semtlerindeki ev sahiplerine ait skandalı ele alır. Bu oyunda dile getirir toplumda kötü olan her şeyin sebebini: "Para sevgisidir, tüm kötülüklerin tohumu ve sebebi."⁸ 1892 tarihli bu oyunu 1893 tarihli *Kadın Avcısı* takip etmiştir. Bu oyunda ise kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerde görülen çarpıklığa, doktorluk mesleğine, kuşak farkına dikkat çeker; Ibsen'in yorum ve eleştirisini yapar. Bununla beraber, bu üçlemede en çok dikkat çeken ve ilgi uyandıran, 1894 tarihli *Bayan Warren'in Mesleği* adlı oyundur.

BAYAN WARREN'İN MESLEĞİ:

Yeni Kadının Temsilcisi Olan Bir Kızın Annesiyle Çatışması

Hayat kadınlığı konusu üzerine kurulan bu oyun, Shaw'un konuyu ele alış ve karakterlerini resmediş tarzıyla dikkat çekmektedir. Daha 1862 yılında sadece Londra'da hayat kadınlarının sayısının 86.000 olduğu düşünülürse, onun bu oyunu yazdığı 30 yıl sonrasında bu rakamın daha da yüksek olduğu görülebilir. Dolayısıyla, oyunlarını "toplumsal hastalıklar" dediği gerçeklerin üzerine kuran Shaw'un bu konuyu seçmiş olması pek de yadırgatıcı değildir. Oyunun özellikle iki kadın karakteri, Bayan Warren ve onun kızı Vivie, 1870'lerde ortaya çıkan "Yeni Kadın" kimliğinin dışı vuruşu ve canlı birer ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptıkları seçim ve konuşmalarla, attıkları adım ve aldıkları kararlarla bu iki kadın, 19. yüzyılın özellikle son çeyreğinde yaşanan olayların ortasında doğum sancıları yaşayan, geleneksel rolünden sıyrılmaya çabalayan Yeni Kadına büyük adımlarla yaklaşır. Onlara "karşı ürünler" de denilebilir çünkü o dönem toplumunun beklentilerine ters bir gelişim gösterirler ve alışlagelmiş kadın tipinden farklı söylemlerde bulunur, alışılmışın dışında kararlar alırlar.

Shaw'un bu oyunu yazdığı 19. yüzyılın son on yılında, Victoria toplumunda Yeni Kadın tartışmaları ve bilinci zaten en üst seviyesine çıkmıştı. Patricia Stubbs'a göre Yeni Kadın, "1890'lı yıllarda ortaya çıkartılan ve bir derece eşitlik ve kişisel özgürlük kazanmış olan veya bunlar için mücadele eden kadınları tanımlamak için kullanılan belirsiz ama popüler bir ifade"ydi.⁹ Özellikle 19. yüzyıl-

⁸ Shaw, *a.g.e.*, s. 57.

⁹ Bkz. J. Ellen Gainor, *Shaw's Daughters; Dramatic and Narrative Constructions of Gender*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1991, s. 15.

lin son yirmi yılında yazılan romanlarda görülen kadın tiplerinin ortak özelliklerine bakıldığında, Yeni Kadının, ruhunda ve eyleminde bağımsız olmayı seçtiği görülür. Geleneklere, yani ataerkil toplumlarda çoğunlukla erkek bakış açısıyla belirlenmiş kadın davranışı ve yaşam biçimine göre hareket etmeyi; yasal, entelektüel veya toplumsal açıdan ikincil veya alt bir konumda olmayı reddeder Yeni Kadın. Açık sözlülüğü ve kendine güveniyle öne çıkan Yeni Kadın, eğitime çok fazla önem verir ve geleneksel olarak kadınlara yasaklanan alanlarda iş bulmaya çalışır.¹⁰ Evlenmek ve anne olmak, Yeni Kadın için, iş dünyasındaki tırmanışına ve rekabetine engel olacağı ve bir erkeği mutlu etmekten başka bir işe yaramayacağından dolayı gereksizdir. Bir başka eleştirmen Ellen Jordan da Yeni Kadın tipini tanımlarken, bu anlatılanları özetler gibidir:

Yeni Kadın 1880'lerde doğdu ve İngiliz feministlerinin ikinci kuşağı olan kadınlardan oluştu. Bu kadınlar, 60'lı yıllarda hem ebe hem de ebeveyn olarak davranan öncü feministlerin kazanılan eğitim ve meslek imkânlarından yararlandılar. Yeni Kadına erkek düşmanlığını aşıl原因, evlilik kurumunu sorgulatan, ev hayatının sınırlamalarından kaçıp kurtulma kararlılığını ve eğitimin bir kadını maddi olarak kendine yeten, bekâr ama kendini gerçekleştirdiği bir hayat sürdürebilecek konuma getirilebileceği inancını kazandıran, bu kadınlardı.¹¹

Yeni Kadın tartışmalarının hararetle devam ettiği bir dönemde yazılan *Bayan Warren'ın Mesleği* adlı oyun, mantıklı ve becerikli, yüksek eğitilmiş, 22 yaşında genç bir orta sınıf kızıyla başlar. Bu genç kız, 1890'lu yıllarda yaşlıları olan hemcinslerinden beklenmeyecek ölçüde bilgili, kendine güvenen, temkinli ve güçlüdür ve kararlı tavırlarıyla Victoria Dönemi kadınlarından çok farklı bir görüntü sergiler. Bu da onun, oyundaki erkek karakterlerden biri olan Praed'in sözleriyle, annesinin beklentilerinden çok uzaklaşmış, geleneklerin dışına taşmış bir genç kız olarak görülmesini sağlar: "Ben doğuştan bir anarşistim. Otoriteden nefret ederim. Otorite ebeveyn ile çocuğu, hatta anne ile kızı arasındaki ilişkileri bozup mahveder. Ben annenin, seni geleneklere uygun bir kız yapmak için tüm otoritesini kullanmasından korktum hep. Bunu başaramadığını görmek, çok büyük bir mutluluk ve rahatlık."¹²

¹⁰ J. Ellen Gainor, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹ Bkz. J. Ellen Gainor, *a.g.e.*, s. 42.

¹² George Bernard Shaw, *Mrs Warren's Profession*, The Complete Plays of Bernard Shaw, London: Paul Hamlyn Ltd, 1965, s. 62.

Daha oyunun başında bir genç kızla ilgili olarak bir erkeğin ağzındaki bu sözler, bize, yazarın seyircileri şaşırtıp sarsma niyeti hakkında ipucu verir. Belki de amacının bir parçası olarak, bizi Praed'in sözleri aracılığıyla, bir kızın Cambridge'de okumak şöyle dursun, Matematik dersinde en iyi üçüncü öğrenci olmasının ne kadar sıra dışı ve alışılmadık bir şey olduğuna dair bilgilendirir. Genç kızların 19. yüzyılın ikinci yarısında üniversitelerde okumalarına nerdeyse hiç izin verilmediği ve 20. yüzyıla kadar üniversitelerden tam bir kabul yazısı alamadıkları düşünüldüğünde, Victoria döneminin ataerkil toplumunda bir kızın Cambridge mezunu olduğunu düşünmek, seyirciye o günlerde son derece şaşırtıcı gelmiş olmalıdır. Özellikle de Vivie, "Ben buraya kendi kararım ile geldim; annemin hayallerini süslediği gibi tatil için değil, hukuk okumak için geldim. Bu hayatta ne romantizmin peşindeyim ne de güzelliğin"¹³ derken, muhtemelen erkek seyircilerin dikkatini ve tepkisini çekmiştir, çünkü Victoria döneminde genç bir kızdan sadece, erkekleri evlenmek üzere ayartmak için romantik, güzel, çekici olması ve dans, şarkı gibi alanlarda yeteneğini geliştirmesi bekleniyordu.

Victoria Döneminin daha başlarında, yani 1830'larda, kadınlar iyi bir eş ve anne olmak, bu kimlikleriyle sadece ev içinde kendilerine ve ailelerine ait bir dünya kurmak ve erkeklerin egemen olduğu siyaset, ticaret ve sosyal hayattan uzak durmakla yükümlüydüler. Shaw, özellikle orta sınıf ve alt sınıflar için bir evi, "bir kızın hapisanesi ve bir kadının darülacezesi" olarak tanımlarken, bir kızın ancak evliliğe ve ev içindeki angaryalara hazırlanmak için eğitildiğini söyler.¹⁴ Evlerindeki bu rolleri aracılığıyla kadınlara ailelerine karşı, özellikle de kocaları ve topluma karşı ahlaki bir görev verilmişti. O dönemde ülkeyi yöneten kişinin bir kadın, yani kraliçe olması, kadınların toplumsal konumları ve kadınlardan olan beklentilerle büyük bir tezat düşmektedir; ülkenin başında muazam yetkilere sahip bir kadına karşı, evin içinde oy verme, eşine boşanma davası açma, mülk sahibi olma gibi temel haklardan bile yoksun kadın. Eğer çalışacaksa da daha çok tekstil, terzi, şarkıcılık, hemşirelik veya hizmetçilik gibi kadınlara uygun işlerde çalışmak durumundaydı. Her ne kadar 20. yüzyıla girene kadar kadının toplumsal konumuna ve bireysel haklarına dair önemli değişiklikler olsa da, genel panorama bu şekildeydi. Ancak bu oyunda Vivie, eğitilmiş ve kültürlü bir genç kız olarak çalışmayı istemekte ve Vic-

¹³ Bernard Shaw, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁴ Singh Valakya, *Social and Political Ideas of George Bernard Shaw*, s. 37.

toria Döneminin geleneksel kadın tiplemesine taban tabana zıt bir görüntü sergilemektedir. Dahası, bir erkek gibi çalışıp ücretini alacak olmaktan duyacağı tatmin ve memnuniyet duygusunu da şu sözleriyle dile getirir: “Çalışmayı ve bunun karşılığında erkekler gibi para kazanmayı seviyorum. Çalışmaktan yorulduğumda, rahat bir sandalye, bir sigara, biraz viski ve içinde bir dedektif hikâyesi olan bir roman istiyorum.”¹⁵

Vivie'nin konuşmasında adı geçen viski ve sigara gibi maddeler, o dönemde genellikle erkeklerle beraber anılırdı ama Vivie erkeklerin dünyasına ait olduğu kabul edilen bu maddelere sahip olmayı hayal ederek onların dünyasına bir kadın olarak girdiğini, en azından girme mücadelesi verdiğini, üzerine basa basa ifade eder. Yine kendi çağdaşı olan genç kız ve kadınların çoğunun yaptığı gibi aşk romanı ya da duygusal melodramlar okumak yerine, erkekler arasında o dönemde yeni yeni popülerlik kazanan dedektif romanı okumayı istemesi de, kendisini erkeklerin dünyasında gördüğünün bir göstergesi olarak alınabilir. Bir anlamda, erkeklerin meydana getirdiği geleneklerin kölesi haline getirilmiş eski kadın kimliğinden ve anlayışından sıyrılmış, onu bu hale getiren erkeklerle yan yana aynı dünyayı eşit koşullarda paylaşan Yeni Kadının temsilcisi olarak resmedilmiş kabul edilebilir. Daha oyunun başında Vivie'yi erkeksi giysiler giymiş, tokalaştığına kemik kıracak kadar güçlü bir ele sahip bir genç kız olarak tasvir eden Shaw, onun görünüşü olarak da toplumun geleneksel cici ve narin, kibar ve şık kızlarından biri olmadığını söyler gibidir. Nitekim oyun içerisinde konuşma ve davranışlarına tanık olduğumuz Vivie de yazarı haksız çıkarmaz. Shaw, Vivie Warren'ı, daha sonraki mektuplarından birinde “modern genç kadının bir prototipi” olarak tarif etmiş¹⁶ ve onu, bekar kalıp kariyer ve statü peşinde koşma konusundaki kararlılığıyla oyunun merkezine yerleştirmiştir. Cambridge'de Matematik gibi, erkeklerin daha başarılı olduğu ve hatta kızların okumalarına bile gerek olmadığına inanılan bir derste en üst seviyede başarılı olan zeki bir kız olarak Vivie'nin, hayatın uçarılık ve hoppalıklarıyla geçirecek zamanı yoktur. “Çalışmak ve bunun karşılığında para kazanmak” şeklindeki ifadesi, o zamana kadar, zaten kadınların bir sloganı haline gelmişti. Özellikle de evlerindeki sofraya katkı sağlayabilmek amacıyla çok düşük ücret karşılığında da olsa çalışmak ve bunu da çok ağır koşullar altında yapmak zorunda

¹⁵ Bernard Shaw, *Mrs Warren's Profession*, s. 63.

¹⁶ Dan H. Laurence (ed.), *Bernard Shaw, Collected Letters*, Volume 1, New York: Viking Books, 1986, s. 472.

kalan kadınlar arasında bu söz çok yaygın kullanılır olmuştur. Vivie de kendi ayakları üzerinde durup kendi hayatını kazanma konusunda çok kararlı ve ısrarcı olduğunu şu sözleriyle ifade eder: “Ben Londra’ya gidip orada Honoria için şeytanlık yaparak yarın kendi hayatımı kazanmaktan başka hiçbir şey istemiyorum.”¹⁷ Bu cümlede kullandığı “şeytanlık yaparak” fiili, onun bir kadın olarak kullanılması beklenmeyen bir ifadedir. Çünkü onun çalışacağı yer bir avukatlık bürosudur ve avukatlar o dönemin orta sınıfını oluşturan meslek dallarından biriydi. Ayrıca bu kelime, sembolik olarak da olsa, onun o işte gerekirse erkekler gibi kötü işler yapabileceğini göstermesi açısından da ilginçtir. Onun için önemli olan, kendi hayatını kazanmaktır ve bunun için acımasız ve kötü olabilmeyi göze almaktadır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, Vivie, Victoria dönemindeki hemcinslerinin bir temsilcisi olmaktan çok, onlara kendilerini aşmaları için yol gösteren reformcu ve yenilikçi bir lider görünümündedir. Toplum söz konusu olduğunda, onun strateji ve seçimlerini haklı kılan şey, nihai hedefidir. Ama onun bunu yapma nedeni, Makyavelci bir anlayışla değil, hümanist bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Eğer bir kadın olmasına rağmen erkeklerin yaptığı bir işi onlar kadar iyi, hatta onlardan daha iyi yapabiliyorsa ve başarılı oluyorsa, erkeklerle aynı ücreti isteme ve onların elde ettiği kariyere sahip olmayı hayal etme konusunda haklı görülmelidir. İşte bu, oyunun yazarı olan Shaw’un sosyalist düşüncesinin oyuna bir yansıması olarak görülebilir. “Ben anarşiye varan para mücadelemizden tiksinen ve toplumsal düzenin, disiplinin, ast-üst ilişkisinin, görgü kurallarının ve yüksek mevkiler için uygun kişilerin seçiminin olası kalıcı temeli olarak eşitliğe inanan bir sosyalistim”¹⁸ diyen Shaw, çevresindeki hayata ortalama birinden daha farklı bakabildiğini ve ondan daha çok şeyi görebildiğini de ifade eder. Kendi hayatındaki ilişki ve açıklamalarına bakıldığında, kadınlara karşı pek de sıcak bir tavır sergilemeyen Shaw’un bu oyunda iki kadını başkarakter yapması ve onları, uğradıkları haksızlıklara karşı mücadeleleri konusunda destekliyor görünmesi, onun sınıflar ve cinsiyetler arasındaki eşitlik konusundaki vurgusuna işaret etmektedir. Öyle ki, Shaw bugün, kendisi kabul etmese de, Feminizmin önde gelen savunucularından biri olarak görülmektedir.

¹⁷ Bernard Shaw, *Mrs Warren’s Profession*, s. 64.

¹⁸ Bernard Shaw, “Preface: Mainly About Myself”, s. 7.

Oyunda Vivie'nin dışında Bayan Warren da sıra dışı özellikleriyle ve söylemleriyle dikkat çeker. Bayan Warren da kızının ve Praed'in yanına gelir ve kızı Vivie'ye karşı annelik güdüsüyle, koruyucu ve emreder gibi bir tavır takınıp emreder gibi konuşur. Kendine güvenen otoriter havasıyla etrafındaki erkeklerle de emrivaki konuşmalar yapar. Söz konusu dönemin kadına bakışı göz önüne alındığında, onun erkeklerle patronluk taslayacak kadar kendi kadın kimliğini aşmış olması şaşırtıcıdır. Kendisine Praed'den korktuğunu söyleyen Crofts'a, "Ne! Ben mi! Praddy'den korkmak ha! Neden ki, bir sinek bile ondan korkmaz"¹⁹ diyen Bayan Warren, oyunun erkek karakterleriyle benzeri ünlemler ve patronluk taslayan konuşmalarını sahne boyunca, hatta oyun boyunca sürdürür. Bu sahnede onun, diğerleri üzerindeki gücünün farkında olduğu ve bu insanların da bildiği sosyal statüsü ve zenginliği sayesinde bunu yapabildiği açıkça görülür. Gerek Bayan Warren'ın gerekse kızı Vivie'nin, kendilerine duydukları özgüvenleri ve onlara meydan okumaları açısından toplumun erkek sınıfında yer alabilecek kadın üyeleri oldukları söylenebilir. Nitekim Vivie de, annesi gibi bir iş anlayışına, çalışma arzusuna, ekonomik bağımsızlık düşüncesine sahiptir ve yaşam tarzına dair yaptığı seçimin doğruluğuna inanarak, annesinin bunu saygıyla karşılaşmasını bekler.

Oyunda alt üst edilmiş hususlardan biri de, Vivie ile evlenmeyi isteyen genç bir çocuk olan Frank'in, bir din adamı olan babasına karşı gösterdiği saygısız ve alçaltıcı tavrıdır. Vivie'nin üniversitede üçüncü olduğu için kiliseye gitmediğini söyleyen Frank, onun aldığı eğitim sayesinde kiliseye gitme ihtiyacının ortadan kalktığını dile getirir. Sanki Shaw burada kilise aracılığıyla, din konusunda da bir mesaj vermektedir. Ona göre sadece eğitimi olmayan cahil insanlar, işsizler, fakirler ya da daha geniş konuşmak gerekirse, yaşam olanakları sınırlı ve az olanlar kiliseye gidip Tanrı'ya dua eder ve ondan yardım isterler. Bir başka deyişle, kapitalist toplumlarda kişi eğitim alıp da bir iş sahibi olunca kendi parasını ve dolaşısıyla hayatını kazanmaya başladığında, toplum içinde ayakta durabildiğinde Tanrı'nın yardımına ihtiyaç duymaz, der gibidir. Dünyevi meseleler söz konusu olduğunda, bilgi güçtür ve parayla birlikte Tanrı'nın yerini almıştır sanki. Shaw gerçek hayatta kiliselerin kapitalizmin suç ortağı olduğunu söylerken, bu kurumları çağların değişen ve devingen koşullarına ayak uydurmamakla ve hep eski şekliyle, modası geçmiş olarak devam etmekle suçlar. Bu sahne de onun bu bakışını yansıtır gibidir.

¹⁹ Bernard Shaw, *Mrs Warren's Profession*, s. 65.

Özellikle 19. yüzyılın, Endüstri Devrimini hızlandıran bilimsel alandaki ilerlemelerinin ışığında insanlar hemen her konudaki sorularına bilim, yani bilgi yoluyla çözüm bulabileceğine inanmaktaydılar. Diğer yandan, yükselen kapitalist değer ve anlayışla birlikte, parasal güç de en az bilgi kadar önem kazanmıştı. İşte bu yüzden bilgi ve paranın, Frank'in konuşmasında da belirttiği üzere, insanın bu dünyadaki bütün ihtiyaçlarını karşılayabileceğine duyulan inanç üst seviyeye çıkmıştır. Dolayısıyla Vivie de bilgiyle beraber sonrasında paraya da sahip olacağından, bir erkeğe ihtiyacı olmadığı gibi, kilisede verilen dini vaazlara da ihtiyacı yoktur. Frank, Vivie ile neden evlenmek istediğini açıklayarak seyirciyi daha da şaşırtır: “Benim ne beynim ne de param var, bu yüzden ben de en iyisi, senin bana daha önce söylediğin gibi, bunların ikisine de sahip olan biriyle evlenmenin yollarını arıyorum. Bak şimdi. Vivie Warren’ın beyni var; bunu inkâr edemezsin.”²⁰ Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Frank, yine Victoria Döneminin, kadınları dört köşe bir evin duvarları arasına hapsetmiş anlayışını yıkmaktadır. Çünkü o dönemde genç kızlar kendilerine koca bulmak için yarışırken, erkeklerin eğitilmiş ve paralı olmalarını tercih ederlerdi. Oysa bu oyunda işsiz bir erkek, eğitilmiş bir kadından böyle bir beklentiye girmiş; gerçek toplumla oyunda sergilenen arasında tam bir tersine dönüş ortaya koymuştur. O günün koşullarında erkek seyirciler arasında komik bir durum olarak algılanabilecek bu farklılık, Shaw’un tam da yapmayı arzu ettiği bir durumdur; insanları, çevrelerindeki olaylara, alışagelenden farklı bir şekilde bakmaya zorlamak ve olayları, uygulamaları ve gelenekleri sorgulamalarını sağlamak, Shaw’un mizah ve komedi aracılığıyla ulaşmaya çalıştığı şeydi.

Birinci perde sona erdiğinde, Shaw’un oyundaki amacı en net şekliyle anlaşılmıştır. Seyircileri, sahne dışındaki dünyada alışmış oldukları hayat ve yaşananlar konusunda düşünmeye zorlayıp, toplumlarındaki ve yaşantılarındaki yanlışların, kötü işlerin ve olumsuzlukların altında yatan etmenler konusunda bilinç seviyelerini artıracak derecede onları şaşırtmak amacıdadır Shaw ve bu oyunda bunu, yaşadığı toplumda ezilen sınıf olarak gördüğü kadınları resmederek yapar.

Birçok eleştirmene göre ikinci perde daha büyük bir dikkat ve eleştirel bakış gerektirmektedir. Çünkü bu sahnede oyunla ilgili çok büyük ve uzun süreli tartışmalara yol açan anne-kız arasındaki tartışma vardır. Bu sahnede Vivie, annesinin mesleği hakkında

²⁰ Bernard Shaw, *a.g.e.*, s. 67.

daha çok şey öğrenmek ister, çünkü o ana kadar gerçekte ne iş yaptığını bilmemektedir. Sadece, onun gönderdiği bol parayla eğitimi tamamlamış olmanın rahatlığı vardır sözlerinde. Konuşmasına başlarken, annesininkine uymayabilecek bir hayat tarzının olduğunu söyler ve eğitimi sayesinde kendisini onun üstünde görür. Anne bu sözleri, kızının, okulda kocaman küçük bir kişi olarak bağımsız olduğunu ispat etme çabası olarak alır. Kızına kızar ve onu, kendisine karşı acımasız olmakla suçlar. Geleneksel bir anne edasıyla kızına yaklaşılmaya çalışır, ama kızından duyduğu şu sorularla şok olur: “Sen kimsin? Sen nesin? Sen benim annem misin?”²¹

Bu sahne karşılıklı suçlama ve bağışmalarla devam eder, ta ki Bayan Warren mesleğini itiraf etmeye mecbur kalana kadar; genç ve güzel görünümüyle erkekleri memnun etmek. Bununla beraber, kendisini geçmişinden son derece çarpıcı örnek ve tecrübelerle savunur ve beklenenin aksine Vivie, böyle bir seçimi yaptığı için annesini kınayıp suçlamak yerine, onunla gurur duyar: “Canım anneciğim, sen muhteşem bir kadınsın; sen tüm İngiltere’den daha güçlüsün.”²² Bayan Warren, hayat kadınlığı gibi dışlanmış bir mesleği yapmasına rağmen, kızının onayını alır. Bu tartışma esnasında Bayan Warren, iki üvey kardeşinin başına gelen olayı anlatır: Onlardan biri çok düşük bir ücret karşılığında günde 12 saat boyunca bir kurşun fabrikasında çalışmak zorundaydı ve bunun karşılığında kurşun zehirlenmesinden ölmek gibi bir sonuca mahkumdu. Bu örnek Victoria Döneminde kadınların, zengin patronlarının daha da semirip şişmanlamaları için küçük ücretler karşılığında çalışmak zorunda kaldıklarını hatırlatır. Diğer üvey kardeşe, bir devlet işçisiyle evlendiği için ailesinde bir model olarak görülmüştü; evliydi ve kocasının odasını, evini temiz tutuyor, üç çocuğuna bakıyor ve onların evdeki ihtiyaçlarını karşılıyordu. Kocasını en sonunda alkolik olan bu üvey kardeş, ailesinin göz bebeği idi. Bayan Warren’ı daha da karamsar kılan, anne babasının bu iki kızı da saygıdeğer bulmalarıydı çünkü onlar bir şekilde para kazanıyordu.

Bu iki örnek, Shaw’un özellikle 1850’lerden sonraki İngiltere’yi gösteren gerçekçi resimleridir. Bu dönemde işçi sınıfının kadınları kumaş ve elbise endüstrisinde, çamaşır işlerinde ya da hizmetçi ve hemşire olarak düşük ücretli işlerde çalıştırılıyordu. Bayan Warren bu iki örnekten sonra, kendi kız kardeşi Liz’den bahseder kızına: Liz, bir kilise okuluna gitmektedir ve orada aldığı

²¹ Bernard Shaw, *a.g.e.*, s. 77.

²² Bernard Shaw, *a.g.e.*, s. 77.

eğitim ve kazandığı becerilerle kadınsı olmayı, yani erkeklerin dikkatini çekmeyi ve onları memnun etmeyi öğrenmektedir. Ancak Liz buradan kaçır ve uzun bir süre ortadan kaybolur. Anne babası onun intihar ettiğini düşünür, ama o daha sonra, haftada sadece 4 şilin karşılığında günde 14 saat garsonluk yapmakta olan Bayan Warren'la iletişim kurar. Liz artık birinci sınıf bir iş kadını görünümündedir. Bunu da yeni işinin ilk günlerinde kazandığı parayı biriktirerek başarmıştır. Liz, Bayan Warren'ı da ikna eder ve her ikisi de Brüksel'de bir evde çalışmaya başlarlar. Bayan Warren buradaki günlerini kızına aktarıırken, o zamana kadar kendisine barlarda ya da bir başka yerde davranıldığından daha insancıl ve nazik bir muamele gördüğünü söyler. Ticaret konusunda yetenek ve tecrübeleri olmadığı için, erkeklerin barlarında yine erkeklere çok düşük ücrete çok daha kaba koşullarda çalışmak yerine, onları memnun etmek için güzellik ve gençliklerini kullanmak zorunda kaldıklarından bahseder.

Bu olaya ahlaki değerler açısından bakıldığında, çok büyük bir utanç ve ahlaksızlık örneği olarak kabul edilebilir. Dini açıdan bakıldığında, affedilmesi bile çoğu zaman mümkün olmayan büyük bir günahdır. Toplumsal açıdan bakıldığındaysa, kadına yönelik büyük bir hakarettir. Ancak ekonomik açıdan bakıldığında, onlar için büyük bir şanstır bu iş. Kendilerine ait tek sermayeden, yani gençlik ve güzelliklerinden mahrum kalana kadar, tezgahlar, garson veya hizmetçi olarak erkekler tarafından işe alınıp yine erkeklerin onların güzellik ve görüntülerini sömürmelerine izin vermek yerine, kendi sermayelerini kendilerinin kazancı için kullanmayı tercih etti bu iki kız kardeş. Eleştirmen Holledge 1890'ların Yeni Kadını tasvirinde, onun en büyük korku ve trajedisinin yaşlanmak ve çekiciliğini kaybetmek olduğunu söylerken²³ sanki Bayan Warren'ın da sermayesini, yani gençlik ve güzellikliğini kaybetme korkusunu dile getirir gibidir. Sonuçta bu iki kadın yine erkeklere hizmet ediyorlardı, ancak bu kez kazançları çok küçük değil, büyüktü ve erkek patronlarına para kazandırmak yerine, kendileri kazanıyorlardı. Dahası Bayan Warren, kendini kızına karşı savunduğu konuşmasının başında, erkek egemen bir dünyada böyle bir şeyi yapmak zorunda kalmasını ve çaresizliğini, "Başka bir şansım var mıydı?" sözleriyle açıklar. Ya ortalama geliri olan bir adamın kölesi, yani eşi olacaktı ya da geçimini bile zor sağlayabilen ve saygın bir kadın olmayı hayal bile edemeyen bir işçi kadın.

²³ Bkz. J. Ellen Gainor, *Shaw's Daughters*, s. 19.

Saygın bir kız, zengin bir adamın beğenisini kazanmak ve onunla evlenerek onun parasından yararlanmaktan başka ne için büyütülür ki? Sanki bir evlilik töreni meselenin yanlış ya da doğrusu için bir farklılık yaratacakmış gibi! Dünyanın ikiyüzlülüğü beni hasta ediyor! Liz ve ben de diğer insanlar gibi çalışmak ve paramızı biriktirip hesaplamak zorunda kaldık. Yoksa biz de şansının ve güzelliğinin sonsuza dek devam edeceğini zanneden, işe yaramaz sarhoş bir kadın israfçısı kadar fakir olurduk. Ben bu tür insanlardan nefret ederim: Onların karakterleri yoktur; bir kadında nefret ettiğim bir şey varsa, o da karakter eksikliğidir.²⁴

Bayan Warren'ın bu konuşması, seçimini yapmadan önce içinde bulunduğu ikilemi anlatır. Onun bu konuşmasından da anlaşılıyor ki, toplum onun bir başkası olmasına izin vermezdi çünkü onun genç bir kız olarak yaşamak zorunda olduğu toplumun kural ve gelenekleri esas olarak erkekler tarafından kararlaştırılmış, şekillendirilip uygulanmıştı. Dolayısıyla o da toplum tarafından kötü bir kadın olarak yaftalanmak pahasına seçimini bu yönde yapmıştı. Ancak giderek daha da fazla para kazanan Bayan Warren, bu parası sayesinde adının saygı duyularak anılmasını sağlamıştı. Yani para, toplumun normal koşullarda yanlış bulunduğu bir davranışı bile örtüp saklayacak, onu güzel gösterecek kadar etkiliydi.

Shaw'un bu oyunu İngiltere'de yaklaşık çeyrek asır boyunca sahnelenememiştir ve bu oyunun yasaklı kalmasının önde gelen sebeplerinden birinin, bu sahne olduğu bilindir. Bayan Warren karakterinin genç kızları hayat kadını olmaya özendirceğinden korkan yetkililer, işe diğer taraftan bir türlü bakamamıştır. Bunun yerine, genç kızları böyle bir tercih yapmaya özendirecek toplumsal koşulları ortadan kaldırmak ve ekonomik durumlarını düzeltmek, hiç akıllarına gelmemiş olmalı. İşte tam da bu noktada Shaw, ahlaksızlığı özendirmek için değil, bu duruma yol açan toplumsal koşulları ve insanları, seyircilere daha çarpıcı bir şekilde göstermek ve farkındalığı artırmak için bu oyunu yazdığını söyler. Ona göre bir kadın, kendisinin ahlaksız yapısından dolayı hayat kadını olmaz; yaşamak zorunda olduğu toplumsal koşullar, onu böyle bir şeyi yapmaya zorlar. Fakirlik, eşitsizlik, düşük ücret ve sınıf farkı bir kadını, böyle kabul edilemez bir mesleği yapmaya mecbur bırakmakta ve bu nedenle kötü ve ahlaksız sıfatını, Shaw'a göre kadınlar değil, onları bu işi yapmaya iten kişi ve kurumlar hak etmektedir.²⁵ Benzer bir kaygıyı, dönemin önemli romancılarından biri

²⁴ Bernard Shaw, *Mrs Warren's Profession*, s. 76.

²⁵ George Bernard Shaw, "The Author's Apology", *Mrs Warren's Profession: A Play in Four Acts*, London: Constable, 1905, ss. 21-22.

olan Thomas Hardy'nin romanlarında da görmekteyiz. Yaşadığı Victoria toplumunda iyileştirilmesi gereken hastalıklardan biri olarak kadınların ekonomik, sosyal ve cinsel anlamda bastırılmasını farklı romanlarında ele alan Hardy'de kadın kahramanları mezar ya da kendilerine uygun olmayan erkeklerin kollarına iten şeyin 'Kader' olmadığı vurgulanır. Aksine onların erkeklere olan ekonomik bağımlılıkları, toplumsal ve siyasal güçlerinin olmayışı ve hayatta kalabilmek uğruna, Doğanın değil, toplumun onlara dayattığı kadın tipine adapte olmalarıdır, onları buna zorlayan.²⁶

Bayan Warren, aç, fakir ve köleyken de kişinin öz saygısına sahip çıkmasının mümkün olduğunu ama böyle bir hayatın değersiz olduğunu, öz saygısı olmayan bir kadının da değersiz olduğunu söyler. Koşulların insanların kararlarını şekillendirdiğine inanan bir kadın olarak Bayan Warren, yaşadıkları durum ve çektikleri sıkıntılar için suçu, buldukları koşullara atan insanlara tahammül edememektedir. Bu nedenle de geçmişte onu köle eden koşulların, onun gelecekteki yaşantısını şekillendirmesine izin vermez. Bunun yerine, mevcut koşullara kendisi şekil verir ve onları, istediği gibi yorumlar. Bu müdahaleyle bir kez daha geleneklerin ve toplumsal koşulların kuklası ya da gölgesi olmayacağını ispatlar. Shaw'un insan doğasına dair algılama ve anlayışı yansıtılır burada. İnsanın, durumların aracı olduğuna inanır ve zalimlik ya da haksızlık veya kötü olan herhangi bir şeyin insanın doğasından değil, geleneksel ahlaktan, kurumlardan ve politik sistemlerden kaynaklandığını savunur. Bir başka deyişle kişi, Bayan Warren'ın da yaptığı gibi bu kurum ve geleneklere baş kaldırmalıdır. Bayan Warren'ın bir kadın olarak kendisine gösterilen, dayatılan kimliği kabul etmeyip yeni ve farklı bir arayışa girmesi, esasında Shaw'un toplumsal değişimin peşinde koşan bir yazar olarak arzuladığı bir durumdur: İnsanlar, içinde buldukları toplumun aksayan, kendilerini rahatsız eden, işlemeyen veya yanlış, eksik işleyen kurum ve uygulamalarını, geleneklerini sorgulayabilmeli ve gerekirse yerine yeni bir şeyler koyabilmeli, çevresel koşul ve yaptırımlara karşı adımlar atabilmelidir. Shaw'un kapitalist sistemden sosyalist sisteme geçiş için gerekli gördüğü dönüşüm süreci, işte bu zihinsel ve kişisel değişimle mümkündür, silah ya da şiddete dayalı mücadeleyle değil.

Bu ikna edici ve sağlam açıklamalarla Bayan Warren, kendisini, kızının önyargı ve suçlamalarından aklar ve bir kadının da, doğru bir şeyler yapabilmek adına çevresel koşulları lehine kullanmak

²⁶ Jane Thomas, "Introduction: The construction of 'Victorianism'", s. 8.

üzere yanlış olan bir şeyi yapabilmesini haklı gösterip, kendini ispatlar. Bu bağlamda onun yapmaya çalıştığı doğru şey, erkeklerin yönetimindeki bu toplumda kızının da kendi yaşamış olduğu sorun ve sıkıntıları yaşamaması için ona parlak bir gelecek bırakmak ve bu amaçla da onun iyi bir üniversite eğitimi almasını sağlamaktır. Çünkü iyi bir eğitim, iyi bir sosyal konum ve iyi bir gelir bir kadının erkeklere ihtiyaç duymadan veya onlara tabi olmadan da toplumda ayakta durabilmesi için yeterlidir. Bayan Warren aşağıdaki konuşmasında bu durumu tüm açıklık ve çıplaklığıyla dile getirmektedir:

Kendine saygını açlık ve kölelik içindeyken nasıl koruyabilirsin? Nedir bir kadının değeri, ya da hayatın, kendine saygı olmadan? Ben neden bağımsızım ve benzeri fırsatlara sahip başka kadınlar hâlâ sokaklardayken ben kızıma birinci sınıf bir eğitimi nasıl sağlayabiliyorum? ... Eğer ben din adamlarının saçmalıklarını dinlemiş olsaydım, şu an nerede olurdu? Günde altı pence karşılığında biri için yerleri silip ovalıyor olurdu ve bir yaşlılar evinin köhne bir odasından başka bir beklentim olmazdı hayattan.²⁷

Vivie'nin son iki perdede yaptığı şey de tam olarak budur aslında. Frank, Vivie'ye, kendisini sevgilisi olarak sevmekten vazgeçse bile, eninde sonunda bir başka sevgili bulmak zorunda olduğunu, çünkü bunun başka bir yolunun olmadığını, toplumun bu şekilde işlediğini söyler. Frank bu sözlerle, Victoria Döneminde kadınlar için kullanılan şu sloganı seslendiriyor gibidir: "Evlilik bir kadının olgunluğu ve saygınlığı, annelikse onun en büyük başarısıdır." Bu dönemde bir kız doğduğu günden itibaren evlilik için büyütülür ve hazırlanırdı. Bununla beraber Vivie Frank'in teklifini geri çevirir, çünkü ömür boyu evlenmeden tek başına yaşamaya kararlıdır; Bay Crofts'un teklifini de reddeden Vivie, bunun sebebi olarak da sonsuza dek güzellik ve romantizmden uzak kalacağını dile getirir. Nitekim annesi de yaşadığı toplumun acı bir gerçeği olarak, "Kadınlar, gerçekte hissetmedikleri çok fazla şeyi hissediyormuş gibi yapmak zorundadır"²⁸ der ve gerçek hayatta olup biten yapmacıklık ve ikiyüzlülüğü eleştirir. Nitekim Crofts, Vivie'ye evlenme teklif ederken onun toplumsal konumunun yükselmesini ve bunun parayla desteklenmesini önerir. Bunun bedeliyse Bayan Crofts olmaktadır. Crofts'un bu teklifinde Victoria Döneminin evliliğe bakışına yönelik bir parodi sergilenir aslında. Crofts bu yönüyle, aç gözlülüğünü, şehvet düşkünlüğünü ve bozulmuşluğunu para ve

²⁷ Bernard Shaw, "The Author's Apology", s. 77.

²⁸ A.k., s. 77.

toplumsal prestijle gizleyip süsleyen Victoria Dönemi insanının ahlaksızlığını, tamahkarlığını ve ikiyüzlülüğünü temsil etmektedir.²⁹

Açıkça görülüyor ki hem Vivie'nin hem de annesinin hareketleri romantik sahne ahlakçılığının tepkisel ve anlık güdüleriyle değil, romantik olmayan bir sağduyuyla ve mantıkla yönetilmektedir. Vivie kendisinin, yaşadığı çağın kadını olmadığını cesurca haykırır, çünkü gerçek hayattaki kızların hayattan genellikle bir tek beklentileri vardır: Evlenecek iyi bir koca bulmak ve saygıdeğer bir eş ve anne olmak. Çevresindekileri şok edercesine, o günden itibaren hayattaki tek amacının kendi işinde yoluna devam etmek ve kendi arkadaşları arasında yaşamak olduğunu açıkça ifade eder. Vivie'nin "Hayat neyse odur ve ben onu olduğu gibi kabul etmeye, almaya hazırım"³⁰ şeklindeki tek cümlesinde özetlenebilecek protestosu ve isyanı, geleneksel mutluluk anlayışının ikiyüzlülük ve yapmacıklığına karşıdır. Annesinin, ölene kadar kendisiyle kalması teklifini bile geri çevirir. Bu reddedişin sebebi, Vivie'nin artık kendini tanımış olması ve annesindeki son derece gelenekçi olan ruhla, bir o kadar bağımsız olan aklının, yani bedeninin uyuşmadığını düşünmesidir: "Senin yerinde olsam, senin yaptıklarını yapabilirdim; ama bir hayatı yaşarken, bir başka hayata inanmazdım. Sen kalbinde gelenekçi bir kadınsın. Bu yüzden sana şimdi güle güle diyorum."³¹ Değişmeyen katı kararları ve kararlılığıyla Vivie, eylem ve inancın uzlaşmaz bir birliği olarak ya hep ya hiç peşindedir. Annesini eleştirmesi de yenilikçi ve modern bir dünya görüşünü fiziksel anlamda hayata geçirip, fikren ve kalben gelenekçi kalmasından, kızını da geleneklere uygun davranmaya ve belki de kendi yaşayamadığı şekilde yaşamaya zorlamasındandır.

Bayan Warren kızının üniversite eğitimi alıp toplumsal kabul gören bir statüye sahip olmasını isterken ne kadar Yeni Kadın tipine yakınsa, onun geleneksel Victoria Dönemi değerlerine göre davranıp evlilik, annelik ve evinin kadını olmak gibi geleneksel rolleri giymesini isterken o kadar gelenekçidir. "Bir kadının insanca yaşayabilmesinin tek yolu, ona karşı iyi olabilecek bir adama karşı iyi olmasından geçer"³² diyen Bayan Warren, kızının bir erkekle evlenip onun parasal, toplumsal ve bireysel imkanlarından

²⁹ Charles A. Berst, *Bernard Shaw and the Art of Drama*, Chicago: University of Illinois Press, 1973, s. 8.

³⁰ Bernard Shaw, "The Author's Apology", s. 86.

³¹ A.k., s. 92.

³² A.k., s. 77.

yararlanmasını isterken, yaşadığının aksine davranan geleneksel bir kadın resmi çizmektedir. Zaten kızı Vivie ile aralarındaki uyumsuzluk da onun mesleğinden çok, onun kendisinden beklentilerinden dolayıdır. Bu açıdan bakıldığında Bayan Warren, kızı Vivie'ye göre gelenekçi kalmakta, Yeni Kadın olarak karşımıza daha çok Vivie çıkmaktadır.

Normal koşullarda hiçbir Victoria seyircisi, annesiyle vedalaşmadan onun kendisini terk etmeye zorladığı böyle bir sahnede Vivie'yi affedemez, ne de tahammül edebilirdi. Vivie'nin, annesini bu mesleğe nasıl başladığına dair anlattıklarını dinlediğinde başına basıp affetmesine rağmen, bu son sahnede kabullenemediği şey, kendisine bakma yükümlülüğü ortadan kalktıktan sonra bile annesinin aynı işte çalışmaya devam etmesidir. Ama bu kez, genç kızların bedenlerini ve görünümelerini sömüren bir genelev patroniçesi olarak çalışmaktadır. Oysa Vivie, annesinin, bu seçimini gerektiren sebep ortadan kalktığına, yani kendisi üniversite eğitimini tamamladığında o işi yapmaktan vazgeçmiş olmasını tercih ederdi. Annesinin, o işten elde ettiği gelir sayesinde sürdürdüğü lüks, zengin ve saygıdeğer yaşam koşullarından vazgeçemeyecek kadar o şatafata alıştığını duyunca, Vivie onu ikinci kez annesi olarak kabul edemeyecek kadar hayal kırıklığına uğramıştı.

Shaw'a göre "ihtiyaç fazlası kazanılan ve sahip olunan paranın adı kapital, bu paranın sahibi de kapitalisttir."³³ Buna göre kapital, kişinin yaşamını devam ettirmek için gerek duyduğu şeyleri aldıktan sonra artan paradır. Bu nedenle kapitalist olanların ellerinde, yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duyduklarından fazla para vardır ve buna sahip olmakta ısrar ederler. Oysa bu fazla para, başkalarını fakir ve aç bırakan paradır ve kapitalizmin toplumun sınırlı bir kesimini zenginleştirirken bir başka kesimini fakirleştirmesinin sebebi de budur. Sosyalizm de bu farklılığın kaldırılması ve mesafenin açılmasının önlenmesi taraftarıdır. İşte bu açıdan bakıldığında Vivie'nin annesine bakışı daha kolay anlaşılacaktır. Annesi, kızını okutmak için hayat kadınlığı gibi bir mesleği yaptığı için haklı görülebilir. Ancak bu ihtiyaç ve amaç ortadan kalktıktan, yani kızı eğitimini tamamladıktan sonra hâlâ işine devam ediyorsa, annesi artık kızının gözünde bir kapitalisttir ve geleneksel yapıdan beslenen sistemin bir parçasıdır. Çünkü Victoria Döneminde sınıflar arası farklılığı büyük ölçüde belirleyen şey, para ve ekonomik güçtür. Döneme egemen olan kapitalist sistem de bireyin hep daha

³³ Bkz. Harry Morrison, *The Socialism of Bernard Shaw*, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers, 1989, s. 31.

fazlanın peşinde koşmasını gerektirir. Böylece kapitalizm, küçük bir azınlığın, büyük bir çoğunluğun hayatını kolaylaştıracak maddi geliri onların ellerinden alarak daha büyük bir ekonomik güce sahip olması anlamına gelir. Bu yüzdendir ki Vivie annesini, zorluluktan dolayı çalışmak zorunda kaldığı bir hayata inanıp, zevk ve hırslardan dolayı çalıştığı başka bir hayatı yaşamakla suçlar.

Bütün bunlar olup biterken, Shaw bu oyunda bir yandan kişiyi böyle bir yaşam şeklini benimsemeye iten şeyin, insan doğası değil, çevresi olduğu mesajını verir, diğer yandan ekonomik özgürlük ve maddi bağımsızlık fikrinin sorgulanamayacak yapısını resmeder. Çünkü para ve paranın getirdiği güç ve ekonomik özgürlük sevgisi, insan doğasını köleleştiren büyük zıt faktörler olarak gerçek sevgi ve şefkatin yerini almış görünmektedir. Bu yüzdendir ki Shaw'un bu oyunda hayat kadınlığına saldırmadığı söylenemez. Aksine, bu mesleği kadının kimliğini alçaltıcı ve yanlış bulmasaydı, bu konuyu ele almazdı. Örneğin Sir F.S.A. hayat kadınlığını "Londra'nın ve diğer büyük şehirlerin en büyük kötü işlerinden biri"³⁴ olarak tanımlar ve bu kötülüğün yaygınlaşmasını kadınların çoğunlukla düşük ücretlerle ağır koşullarda çalışmak zorunda bırakılmalarına bağlar. Eleştirmenlerin genelde öğretici bir oyun kategorisine soktukları bu oyunda Shaw da toplumu ve toplumun ilgili kurumlarını eleştirip, ne kadar aşağılayıcı ve alçaltıcı olursa olsun kadınları böyle bir yola başvurmak ve bu işte çalışmak zorunda bırakmakla suçlar. "Hiçbir normal kadın, saygıdeğer olarak kendi durumunu iyileştirebilse profesyonel anlamda hayat kadını olmaz; ne de, aşk için evlenmeye ekonomik açıdan gücü yetse, para için evlenir"³⁵ diyen Shaw, oyunda ele aldığı karakteri yine aklamış ve bu işi yapmasının kendi suçu olmadığını ifade etmiştir. Diğer yandan, erkeklerin kendi çıkarları gereği yanlış işler yapmakla genelde suçlanmadıkları bir dünyada, kadınların da kendi faydaları için yanlış bir şeyler yapmalarını da yadırgamamak gerekir. Hele ki bu yanlışlık, yaşadıkları toplumda kadın kimliğine değil de, insan kimliğine yakışmayacak zorluklara, engellere, baskılara ve hiçe saymazlıklara karşı gelebilmek ve onları ortadan kaldırabilmek için yapılıyorsa.

SONUÇ

Tiyatro tarihçisi Hugh Hunt, 1880 ile 1900 yılları arasında kalan dönemdeki topluma yönelik eleştirisinde, kabul edilmiş bir

³⁴ Bkz. Singh Valakya, *Social and Political Ideas of George Bernard Shaw*, s. 39.

³⁵ A.k., s. 93.

ahlak sistemi üzerine kurulmuş olan ve kendi içinden, bireyin durumunun iyileştirilmesi için fırsatlar sunan bir toplumun şiddetli bir değişim için kolay kolay harekete geçirilemediğini ve toplumsal yapının çatlaklık ve zayıflıklarını sahnede sergilettirmeye hevesli olmadığını ifade etmiştir.³⁶ Shaw, Hunt'ın tasvir ettiği İngiliz toplumunu değişim için harekete geçirmek konusunda kendisini sorumlu hissetmiş ve bu işi de oyunlar ve sahne aracılığıyla yapabileceğine inanmıştır. Nitekim sahne için oyun yazmaya başlamadan önce beş ayrı roman yazan Shaw, oyun yazma kararı konusunda şunları söylemiştir: "Roman benim doğru aracım değildi. Ben, herkes roman yazdığı için roman yazdım ve tiyatro, benim haklı ve doğru krallığımdı ve edebiyatın alanı dışındaydı."³⁷

Daha önce de belirtildiği üzere, 19. yüzyılın son çeyreğinde, üzerinde sansür gibi bir yaptırım olmayan romanlarda sıkça görülen Yeni Kadın tiplemesindeki kadın karakterlerin iş hayatı veya ekonomik durumu değil, daha çok duygusal dünyaları ele alınmaktaydı. Shaw da ilk önce romanlarında zeki ve bağımsız kadınları karakter olarak çizmiş ve sonraki oyunlarında, Watson'ın da dile getirdiği gibi, Yeni Kadının en mükemmel örneği olan Shaw kadınlarını yaratmıştır.³⁸ Shaw'un *Bayan Warren'ın Mesleği* adlı oyununu bu konuda ön plana çıkaran ise, oyunun merkezinde böyle bir kadın karakterin yer alması ve bu kadının eğitim, kariyer ve statü kazanıp erkeklere ait dünyaya bir erkeğin eşi ya da sevgilisi olarak değil, iş arkadaşı veya rakibi olarak girmeye çalışmasıdır. Shaw bu oyunda Victoria döneminin toplumsal sınıflar, evlilik, aile, sanat ve kilise gibi kutsal sayılan kurumlarını bir darbeye sarsmış, çünkü bunların hepsinin bozuk ve kötü bir ekonomik düzen nedeniyle temeline kadar çürüdüğünü, ama ikiyüzlülüğün yanı sıra toplum içindeki sessizlikle korkunç bir umursamazlığın yaptığı ikili anlaşmanın bu bozulmuş ve çürümüşlüğü gizlediğini ileri sürmüştür. Yani Shaw, Endüstri Devriminin kapitalizme katkı yaptığını ve kapitalizmin de sınıflar arası bölünmeyi hızlandırdığını iddia eden bir sosyalist olarak, endüstrileşmeyle birlikte yeni bir kadın kimliğinin de doğmuş olduğunu ya da doğması gerektiğini

³⁶ Hugh Hunt, Kenneth Richards, John Russell Taylor, *The Revels History of Drama in English, Volume VII: 1880 to the Present*, London: Methuen & Co. Ltd., 1978, s. 6.

³⁷ Dan H. Laurence (ed.), *Bernard Shaw, Collected Letters*, Volume 4, New York: Viking Books, 1988, s. 675.

³⁸ Barbara Bello Watson, "The New Woman and the New Comedy", Bkz. Elsie B. Adams (ed.), *Critical Essays on George Bernard Shaw*, New York: G.K. Hall & Co., 1991, s. 144.

ileri sürer gibidir. Shaw'un oyunlarında, toplumun değişmesinin mümkün, hatta gerekli olduğu düşüncesi, geleneksel komedide, toplumun geleneksel çarkının dönmeye devam edeceğine olan inanış kadar yaygındır. Bu değişimi Shaw, kadının gerek kendisine, gerek çevresindekilere ve tüm dünyaya olan tavır ve tepkilerinde, onlarla ilişkilerinde ortaya koyup resmeder. Nitekim Shaw 1904 yılında kendisiyle yapılan bir görüşmede *Bayan Warren'in Mesleği*'nin, kendisinin ekonomik ve politik denemelerinden, daha doğrusu sosyalist manifestolarından biri olarak algılanması gerektiğini söyler.³⁹

Shaw'un kadın konusunu neden bu kadar önemseydiği sorusunun cevabı ise, onun ilham aldığı Ibsen'le ilgili yazdığı "The Quintessence of Ibsenism" (Ibsencilik Özü) başlıklı yazısında görülebilir: Shaw, kadının kendisine dayatılan rolüne karşı başkaldırısının geleneksel rollere, görevlere ve yapmacılığa karşı bu tür bir başkaldırı için model olabileceğine inanmaktaydı. Kadının yapacağı devrimin ilk önce geleceğini, çünkü onun köleleştirilmesinin daha eksiksiz olduğunu düşünüyordu. Yine bu soruya eleştirmen Watson da şu cevabı vermiştir: "Belki de grubun dışında kalanlar gerçekçilik alanında daha iyi bir eğitim aldıklarından, kadınlar geleceğe umudu temsil etmek üzere seçilmiş görünmektedir. Onlar için bu, hayatta kalma gibi büyük bir değere sahiptir ve mucizevi bir dikkat, hayatta kalmayla ilgili derslere gider."⁴⁰

Shaw'un sadece bu oyunda değil, tüm oyunlarında güttüğü amaç, insanların kendi kendileri için düşünmelerini sağlamaktır. Bu oyunda da amacı, seyircisine, İngiliz toplumunda ve dünyada hayat kadınlığını ortaya çıkaran ekonomik, toplumsal ve bireysel koşulları fark ettirmektir. Gelir eşitsizliğinin toplumdaki tüm kötülük ve bozulmuşlukların sebebi olduğunu her fırsatta vurgulayan Shaw, toplumda yaşanan tüm sorunların çözümü için toplumsal hayatın hemen her alanında eşitliğin sağlanmasını gerekli görür. Endüstri Devriminin beraberinde doğan sınıfsal çatışmaların da temelinde bu eşitsizliğin olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada incelenen *Bayan Warren'in Mesleği* adlı oyunda Vivie karakterinin bu denli çarpıcı, sıra dışı ve güçlü Yeni Kadın görüntüsüyle karşımıza çıkması, toplumdaki en belirgin eşitsizliklerden biri olan kadın-erkek eşitsizliğine dikkat çekme amacı güder. Kadınların erkeklerle eşit koşulları paylaşması ve eşit koşullarda çalışıp yaşaması, toplumsal gelişme ve ilerleme için çok gereklidir.

³⁹ Bkz. *Shaw's Daughters*, s. 33.

⁴⁰ Watson, "The New Woman and the New Comedy", s. 156.

KAYNAKÇA

- Berst, Charles A., *Bernard Shaw and the Art of Drama*, Chicago: University of Illinois Press, 1973.
- Hunt, Hugh, Kenneth Richards, John Russell Taylor, *The Revels History of Drama in English, Volume VII: 1880 to the Present*, London: Methuen & Co. Ltd., 1978.
- Gainor, J. Ellen, *Shaw's Daughters; Dramatic and Narrative Constructions of Gender*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1991.
- Laurence, Dan H. (ed.), *Bernard Shaw, Collected Letters*, Volume 1, New York: Viking Books, 1986.
- Laurence, Dan H. (ed.), *Bernard Shaw, Collected Letters*, Volume 4, New York: Viking Books, 1988.
- Morrison, Harry, *The Socialism of Bernard Shaw*, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers, 1989.
- Shaw, George Bernard, "Preface: Mainly About Myself", *Plays: Unpleasant*, Middlesex: Penguin Books, 1946.
- Shaw, George Bernard, "The Author's Apology", *Mrs Warren's Profession: A Play in Four Acts*, London: Constable, 1905.
- Shaw, George Bernard, "Mrs Warren's Profession", *The Complete Plays of Bernard Shaw*, London: Paul Hamlyn Ltd, 1965.
- Shires, Linda M., *Rewriting the Victorians; Theory, History, and the Politics of Gender*, New York: Routledge, 1992.
- Thomas, J. (ed.), *Bloomsbury Guides to English Literature: Victorian Literature, from 1830 to 1900*, London: Bloomsbury Publishing Group, 1994.
- Valakya, A.C. Singh, *Social and Political Ideas of George Bernard Shaw*, New Delhi: Radha Publications, 1993.
- West, E.J. (ed.), *Shaw on Theatre*, New York: Hill & Wang, 1958.
- Woodfield, James, "Shaw's *Widowers' Houses*: Comedy for Socialism's Sake", Bkz. T.F. Evans (ed.), *Shaw and Politics*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1991.
- Watson, Barbara Bello, "The New Woman and the New Comedy", Bkz. Elsie B. Adams (ed.), *Critical Essays on George Bernard Shaw*, New York: G.K. Hall & Co., 1991.

ABSTRACTS

A SURVEY ON THE TURKISH INDUSTRIAL STRATEGY DOCUMENT

Serdar ŞAHİNKAYA

This article aims to analyze the content of the Turkish Industrial Strategy Document. The study has six parts in which the preparation processes of the document, its vision, overall purpose and strategic objectives, regional development and SMEs' access to finance, and the action plan in the annex1 are examined. It is very important to create an excitement for a massive economic development, the main axis of which is industrialization. As much as this excitement has a major role, it is required to transform industrialization which has deep and historical roots into a basic objective of the country in order to spread it to all layers of society. A short term strategy adopted by this document does not seem to produce such an enthusiasm. In addition to industrialization models of the industrialized countries, the strategic choices of the industrialization in the early Republican period might still be among the sources of inspiration for us.

Keywords: Industrialization, Industrial Strategy Document, Turkey, EU.

OBSERVATIONS ON TURKISH INDUSTRIAL STRATEGY DOCUMENT

Melda Yaman ÖZTÜRK & Özgür ÖZTÜRK

Turkish Industrial Strategy Document was announced at the beginning of 2011. The document was prepared by public-private cooperation, with the active participation of private sector. The document introduces policies that aim to increase the global competitiveness of Turkish capital. This article has two main purposes: First, it will be showed that the industrial strategy was formed in order to satisfy the increasing demands of capital in the last few years; second, it will be claimed that policies introduced in the document target a multidimensional legal and institutional regulation, in favour of capital. The two dimensions discussed in the paper display that the Strategy Document is in fact an attempt to reinforce the domination of capital on labour.

Keywords: Industrial strategy, Turkish economy, public-private cooperation, business associations, investment incentives.

STRUCTURAL ANALYSIS OF MANUFACTURING INDUSTRY WITHIN THE CONTEXT OF STRATEGY DOCUMENT OF THE TURKISH INDUSTRY

Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ

Turkish economy, Turkish industry, and general structural analysis of the manufacturing industry including the specific sectors priority given on examining the competitiveness power in the Strategy Document of the Turkish Industry 2011-2014, will be examined in this study,. General profile of the Turkish manufacturing industry (including its sub-sectors) will be studied and the structure of the Turkish manufacturing industry will be analyzed from the points of value added, sectoral linkages, competitiveness, foreign trade and intensity of technology. Additionally, the level of inter-industry effects, demand effects on sectors, “value added chain” by sectors will be examined by the Input-Output approach. Turkish key sectors in terms of export, target market countries and competitors will be analyzed and Turkish competitive advantage will be measured by “relative competitive index” approach

Keywords: Strategy Document of the Turkish Industry, Manufacturing Industry, Input-Output Analysis, Competitive Advantage, Structural Analysis.

POLITICAL ECONOMY OF THE 12 SEPTEMBER 1980 MILITARY COUP

Mustafa DURMUŞ

Prior to the 12 September Military Coup the over accumulation crisis had deepened, leading the fall of the rate of the profits and reducing growth rates while increasing unemployment in the world. Additionally, the Revolution in Iran and the occupation of Afghanistan worried the Western countries concerning the area. Turkish economy was in crisis due to the deadlocks of the import-substitution model, too. High inflation that worsened the already unfair income distribution led the raise of the opposition of the organised labour. Then the economy has been integrated in to the global capitalist system in a different way by so-called 24 January Adjustment Programmes. These programmes were reinforced by the Coup and elected authoritarian governments later on. During this period profit rates were increased while the wages and farmers incomes were decreased and democracy was limited substantially.

Keywords: Military coup, crisis, import-substitution, IMF, class struggle.

LIBERALISM IN TURKEY

Fatih YAŞLI

In this essay, liberalism is conceptualized as one of the articulation projects of a peripheral country's dominant classes into the capitalist world-system. I seek to show the continuity of this project from the late Ottoman period until today. Contrary to popular belief, liberalism has not been a weak ideology, but it has always been important for the dominant classes throughout the Ottoman-Turkish modernization process. Liberalism, in the sense of being articulated into the world-system via free trade in accordance with the character of international division of labour, displays continuity from the 19th century to the present. Policies such as planning and state control which in contradiction with international division of labour are incidental in the process of incorporation into the world-system. Reading liberalism from this perspective means criticizing the liberal-conservative paradigm that explains history and political system of Turkey by using dichotomies such as state-society or center-periphery. This study aims to form a mainstay for that criticism.

Keywords: Liberalism, the tradition of strong state, articulation projects, international division of labor, authoritarian *statism*.

THE TRANSNATIONAL CAPITALIST CLASS OF EUROPE: EUROPEAN ROUND TABLE OF INDUSTRIALISTS

Fatma Müge ALGAN

Transnational corporations use their economic power to advocate public policies. Transnational capitalist classes who have the power of transnational corporations advocate international policy making process to maximize their class interests. The most powerful example of this policy advocacy in European Union is European Round Table of Industrialists. This article analyses European Round Table of Industrialists and aims to introduce the power of ERT to effect EU policies. Article concludes that global policies formed by transnational capitalist class.

Keywords: Transnational Corporations, transnational capitalist class, European Union, European Round Table of Industrialists, policy advocacy.

THE NEW WOMAN TYPE OF THE INDUSTRIAL REVOLUTION FROM GEORGE BERNARD SHAW: MRS WARREN'S PROFESSION

Yavuz ÇELİK

Industrial Revolution changed the face of Europe and England significantly and its reflection onto literature, especially theatre, became equally

significant. While capitalism and its concomitant gap between the classes widened in England in the 19th century, those who were dissatisfied with the then existing state relied on socialism as the opposite to this system. Socialists, who kept insistent on changing the existing structure and traditions for social progress and development, depended on literature for this purpose. Being one of the most famous of the socialist writers in England, G. Bernard Shaw stressed all sorts of equality in the society in his plays. In his play Mrs Warren's Profession, the women consistent with the New Woman type of the Industrial Revolution that struggled to have equal rights with men reveal the importance he attached to the equality between men and women. The daughter of a woman who makes shocking decisions considerably different from those of the usual woman type of the Victorian period, and who prostitutes to meet the cost and needs of her daughter at university, Vivie Warren graduates from the university for a life that she can lead without loving or marrying a man, independently of a man, and on her own feet. Appalling her mother and the men around her through this decision of hers, Vivie can be accepted as a New Woman type capable of realizing the need for social change idealized and pursued by Shaw.

Keywords: New woman, industrial revolution, socialism, change, equality.

ÖZGEÇMİŞLER

Serdar ŞAHİNKAYA: 1958 İzmir doğumlu. 1983-84'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümünü bitirdi. 1988'de Kadrocularda Devletçilik ve Planlama İlişkisi başlıklı tezi ile yüksek lisans, 1998'de Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği başlıklı tezi ile doktora derecelerini aldı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yarı zamanlı olarak dersler vermekte, seminerler yönetmektedir. 57. Hükümet döneminde (1998–2003) Türkiye Cumhuriyeti Hisselerini temsilen KKTC Kalkınma Bankası Yönetim Kurulu Üyeliği, 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer döneminde de (2003 Mart - 2007 Mayıs) TC. Cumhurbaşkanlığı Ekonomi ve Uluslararası İlişkiler Çalışma Grubu Üyeliği görevlerini sürdürdü. Halen, Mülkiye Genel Yayın Yönetmenliği görevini de yürüten Dr. Şahinkaya'nın 5'i uluslararası, 10'u ulusal olmak üzere 15 kongre bildirisi, 3 kitabı, 8 kitapta bölüm, 56 makale ve 19 kitap değerlendirme yazısı bulunmaktadır.

Serdar.Sahinkaya@kalkinma.com.tr

Melda Yaman ÖZTÜRK: Doktorasını Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme bölümünde tamamlamıştır. Geç kapitalizasyon süreçleri, iktisadi krizler, kriz teorileri ve kadın emeği konularında çalışmaları bulunmaktadır. Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde öğretim üyesidir.

myozturk@omu.edu.tr

Özgür ÖZTÜRK: Doktorasını Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme bölümünde tamamlamıştır. Emperyalizm teorileri, sermaye grupları, Türkiye ekonomisi konularında çalışmaları bulunmaktadır. Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde öğretim görevlisidir.

oozturk@omu.edu.tr

Oktay KÜÇÜKKİREMİTÇİ: 1963 yılında Ankara'da doğdu. İlk ve orta eğitimini de bu kentte tamamladı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nden 1986 yılında mezun oldu. 2000 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Bölümü'nde Öngörü Modelleri ve Şirketlerin Satış ve Kâr Tahminleri (Çimento Sektörü Üzerine Bir Örnek Uygulama) isimli tezi ile yüksek lisansını tamamladı. Halen Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Bölümü'nde doktora eğitimine devam etmektedir. Farklı dönemlerde Hacettepe Üniversitesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde proje değerlendirme ve iktisatçılar için matematik dersleri verdi. OSAKA çalışma grubu ile ve bireysel olarak makaleleri, çeşitli kitap ve dergilerde yayınlanmıştır.

Oktay.Kucukkiremitci@kalkinma.com.tr

Mustafa DURMUŞ: 1956 yılında Kelkit'te doğdu. 1977 yılında A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat / Maliye Bölümü'nden mezun oldu. 1978 yılında TÜRK-İŞ' e bağlı YOL-İŞ Sendikasında eğitim uzmanı olarak çalışmaya başladı ve bunu 1980 yılına kadar sürdürdü. 12 Eylül askeri darbesinin ardından Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde asistan olarak göreve başladı. 1989 yılında "Güney Kore Modeli" üzerine yazdığı tez ile maliye doktoru, 2006 yılında doçent oldu. Halen Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmaktadır. 1985-1992 yılları arasında İngiltere'de York Üniversitesi ve Londra Amerikan Üniversitesi'nde misafir araştırmacı, kısa zamanlı öğretim üyesi ve 2004-2006 arasında A.Ü.SBF' de öğretim üyesi olarak akademik yaşamını sürdürdü. Kamu ekonomisi, maliye politikaları, iktisadi gelişme ve vergileme ve 2008 küresel kriz üzerine Türkçe ve İngilizce kitap ve makaleleri bulunmaktadır.
mdurmus56@gmail.com

Fatih YAŞLI: 1979 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini Gazi Üniversitesi Maliye Bölümü'nde 2001 yılında tamamladı. Aynı yıl İzzet Baysal Üniversitesi'nde siyaset bilimi yüksek lisansına başladı ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde siyasi tarih araştırma görevlisi oldu. 2004-2008 yılları arasında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktora yaptı. Doktorasını tamamlamasının ardından İzzet Baysal Üniversitesi'ne dönen Yaşlı, halen bu üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapıyor. İlk kitabı Hayatın Olumlanması Olarak Felsefe Nietzsche ve Marx Kasım 2008'de Bilim ve Gelecek Kitaplığı tarafından, ikinci kitabı Kinimiz Dinimizdir Türkçü Faşizm Üzerine Bir İnceleme ise 2009 yılında Tan Kitabevi Yayınları tarafından yayınlandı. 2010 yılında Çağdaş Sümer ile birlikte Hegemonyadan Diktatoryaya Liberal-Muhafazakâr İttifak ve AKP isimli kitabı derledi. Ayrıca Felsefelogos, Bilim ve Gelecek, Birikim, Birgün, Radikal 2 gibi dergi ve gazetelerde çok sayıda makalesi yayınlandı.
fatih_yasli@yahoo.com

Fatma Müge ALGAN: 1976 Yılında Ankara'da doğdu. 1993 yılında TED Ankara Koleji'nde eğitimini tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümü'nde lisans eğitimi aldı. 2004 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümünde yüksek lisans ve 2010 yılında ise yine Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalında doktora programını tamamladı.
fmalgan@tse.org.tr

Yavuz ÇELİK: 1972 yılında Sakarya'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini bu şehirde tamamlamıştır. 1989 yılında Ankara Anadolu Meteoroloji

Meslek Lisesi'nden mezun olan elik, 1995 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne bağlı İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı yılın sonunda aynı Bölümde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlayan elik, Bertolt Brecht ve Epik Tiyatrosu başlıklı Seminer Çalışmasını 1998 yılında, Epik Bir Oyun Yazarı Olarak John Arden başlıklı Yüksek Lisans Çalışmasını da Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı İngiliz Kültürü ve Anabilim Dalı'nda 1999 yılında tamamlamıştır. Aynı yerde 2005 yılında İngiliz Tiyatrosunda Toplumsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Sansür başlıklı Doktora Çalışmasını tamamlayan elik, 2006 ile 2010 yılları arasında Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne bağlı İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Yardımcı Doçent Doktor unvanıyla görev yapmış, Haziran 2010'da Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'ne bağlı İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde aynı unvanla göreve başlamıştır. Halen bu birimde görevini yürüten elik'in, çeşitli dergilerde edebiyat ve tiyatro alanında yazıları ve dille ilgili kitapları bulunmaktadır.

yavuzcelik@gazi.edu.tr